



УДИРЛААГЫН  
АКАДЕМИ

**НИЙГМИЙН ДУНД ДАВХРААНЫ  
ТӨЛӨВ БАЙДАЛ: УЛААНБААТАР ХОТЫН  
ӨРХИЙН СУДАЛГАА**

СУДАЛГААНЫ ТАЙЛАН  
001

Улаанбаатар хот  
2017 он

ДАА 305  
ННА 60.54  
Н-587

## НИЙГМИЙН ДУНД ДАВХРААНЫ ТӨЛӨВ БАЙДАЛ: УЛААНБААТАР ХОТЫН ӨРХИЙН СУДАЛГАА

Энэхүү бүтээлийн зохиогчийн эрхийг хуулийн дагуу хамгаалсан болно. Бүтээлийг бүтнээр буюу хэсэгчлэн хувилах, нийтлэх, микрофильм хийх, электрон системд оруулах болон бусад ямар нэг хэлбэрээр олшруулахыг хориглоно.

### СУДАЛГААНЫ БАГ:

#### Удирдагч:

Б.Нарантулга Удирдлагын академийн Нийгмийн удирдлагын тэнхимийн багш, доктор

#### Зөвлөх:

С. Зулпхар Удирдлагын академийн захирал, доктор, профессор

#### Судлаачид:

Н.Наранчимэг Удирдлагын академийн Удирдахуйн ухааны сургуулийн сургалтын менежер, доктор, профессор

Ч.Эрдэнэчимэг Удирдлагын академийн Нийгмийн удирдлагын тэнхимийн эрхлэгч, доктор, дэд профессор

Э.Ариунаа Удирдлагын академийн Нийгмийн удирдлагын тэнхимийн багш, доктор

Ч.Баатар Удирдлагын академийн Нийгмийн удирдлагын тэнхимийн багш, магистр

Ц.Бум-Эрдэнэ Удирдлагын академийн Засаглалын судалгаа, зөвлөх үйлчилгээний төвийн эрдэм шинжилгээний ажилтан, магистр

#### Гэрээт судлаачид:

Г.Анхтуяа Маркетингийн удирдлагын академи ТББ-ын ажилтан, магистр

С.Наранцэцэг Удирдлагын академийн Нийгмийн удирдлагын тэнхимийн ажилтан

"Мөнхийн Үсэг" ХХК-д эхийг бэлтгэж хэвлэв.

ISBN 978-99978-881-1-2



## **АГУУЛГА**

<b>ХҮСНЭГТИЙН ЖАГСААЛТ .....</b>	<b>V</b>
<b>ЗУРГИЙН ЖАГСААЛТ .....</b>	<b>VIII</b>
<b>ӨМНӨХ ҮГ .....</b>	<b>XI</b>
<b>1. УДИРТГАЛ</b>	
1.1. Судалгааны асуудал, тулгамдсан хэрэгцээ.....	1
1.2. Судалгааны асуулт.....	2
1.3. Судалгааны зорилго, зорилт .....	2
<b>2. НИЙГМИЙН ДУНД ДАВХРААГ ТОДОРХОЙЛОХ ОНОЛ, ХАНДЛАГА</b>	
2.1. Нийгмийн давхраа, дунд давхрааны онцлог.....	4
2.2. Нийгмийн давхрааны талаарх онол, үзэл баримтлал.....	9
2.3. Нийгмийн дунд давхрааг тодорхойлж буй аргачлал, шалгуур үзүүлэлт .....	14
2.4. Судалгааны үзэл баримтлал .....	24
<b>3. СУДАЛГААНЫ АРГА ЗҮЙ</b>	
3.1. Судалгааны өгөгдөл цуглуулах арга.....	28
3.2. Судалгааны өгөгдөл боловсруулах, шинжлэх арга .....	28
3.3. Судалгааны эх олонлог, түүвэр.....	29
<b>4. ӨРХИЙН ХҮН АМ ЗҮЙН ШИНЖ</b>	
4.1. Байршил, ам бүлийн бүтэц ба шилжих хөдөлгөөн.....	31
4.2. Боловсрол, шашин шүтлэг.....	35
4.3. Эрүүл мэнд, хөдөлмөрийн чадвар ба хөдөлмөр эрхлэлт.....	40
<b>5. ӨРХИЙН АМЬДРАЛЫН ХЭВ МАЯГ</b>	
5.1. Хэрэглээний төлөв байдал .....	51
5.2. Үйлчилгээний хүртээмж.....	64
5.3. Нийгмийн сүлжээ, оролцоо.....	68

<b>6. ӨРХИЙН ЭДИЙН ЗАСГИЙН ТӨЛӨВ</b>	
6.1. Орлого, зардал .....	78
6.2. Хуримтлал, зээл .....	88
6.3. Өмч хөрөнгө .....	95
<b>7. ӨРХИЙН АМЬДРАЛЫН ҮНЭЛГЭЭ</b>	
7.1. Амьдралын сэтгэл ханамж.....	100
7.2. Амьдралын талаарх ирээдүйн төсөөлөл .....	105
<b>8. УЛААНБААТАР ХОТЫН ДУНД ДАВХРААНЫ ОНЦЛОГ, ЦӨМ БҮЛЭГ</b>	
8.1. Дунд давхрааны өрхийн ерөнхий шинж, түүнд гарсан өөрчлөлт ...	109
8.2. Дунд давхрааны цөм бүлэг, нөлөөлөх хүчин зүйл .....	117
<b>9. НИЙГМИЙН ДУНД ДАВХРААГ ДЭМЖИХ БОДЛОГО, ОЛОН УЛСЫН ТУРШЛАГА</b>	
9.1. Монгол улсын төрөөс нийгмийн дунд давхрааг дэмжиж буй бодлогын чиглэл .....	127
9.2. Нийгмийн дунд давхрааг дэмжиж буй олон улсын туршлага .....	137
<b>АРАВДУГААР БҮЛЭГ. ДҮГНЭЛТ .....</b>	<b>151</b>
<b>ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ .....</b>	<b>157</b>
<b>ХАВСРАЛТ .....</b>	<b>163</b>

## ХҮСНЭГТИЙН ЖАГСААЛТ

Хүснэгт 1. Нийгмийн дунд давхрааны ангилал.....	8
Хүснэгт 2. Улаанбаатар хотын дунд бүлгийн дунд орлоготны шинжийг тодорхойлсон байдал .....	15
Хүснэгт 3. Монгол улсад хийгдсэн судалгаануудад дунд давхрааг тодорхойлсон үзүүлэлтүүд .....	17
Хүснэгт 4. Азийн орнуудад дунд давхрааг хэмжих нийтлэг үзүүлэлт .....	21
Хүснэгт 5. Өрхийн амьдарч буй сууцны төрөл, дүүргээр (хувиар).....	32
Хүснэгт 6. Өрхийн ам бүлийн тоо, хорооллын төрлөөр (хувиар) .....	32
Хүснэгт 7. Өрхийн гишүүдийн насны бүтэц, хүйсээр (хувиар).....	33
Хүснэгт 8. Өрхийн хүүхдүүдийн сургууль, цэцэрлэгт хамрагдалт, өрхийн гишүүдийн шилжих хөдөлгөөнд оролцсон байдлаар (хувиар).....	37
Хүснэгт 9. Өрхийн гишүүдийн мэргэжил, өрхийн амьдарч буй хорооллын төрлөөр (хувиар) .....	39
Хүснэгт 10. Өрхийн гишүүдийн шашин шүтлэг, боловсролын түвшингээр (хувиар) .....	40
Хүснэгт 11. Өрхийн гишүүдийн эрүүл мэндийн байдал, хорооллын төрлөөр (хувиар) .....	41
Хүснэгт 12. Өрхийн гишүүдийн эдийн засгийн идэвх, мэргэжлээр (хувиар) .....	43
Хүснэгт 13. Өрхийн гишүүдийн эдийн засгийн идэвх, боловсролын түвшингээр (хувиар) .....	44
Хүснэгт 14. Өрхийн гишүүдийн хөдөлмөр эрхлэлтийн салбар, амьдарч буй сууцны төрлөөр (хувиар).....	45
Хүснэгт 15. Өрхийн гишүүдийн ажлын байрны нөхцөл, боловсролын түвшин, мэргэжлээр (хувиар) .....	47
Хүснэгт 16. Өрхийн гишүүдийн нийгмийн даатгалд хамрагдалт, сонгосон үзүүлэлтээр (хувиар) .....	48
Хүснэгт 17. Өрхийн гишүүдийн зохистой хөдөлмөр эрхлэлтийн байдал (тоо ба хувиар) .....	49
Хүснэгт 18. Өрхийн ресторанд хооллох болон захиалгат, хүргэлтийн хоолны үйлчилгээ авдаг байдал, хорооллын төрлөөр (хувиар) .....	54
Хүснэгт 19. Өрхийн гишүүдийн үзвэр, үйлчилгээний газраар үйлчлүүлдэг байдал, сонгосон үзүүлэлтээр (хувиар).....	58

Хүснэгт 20. Өрхийн төлөвлөөгүй орлогын зарцуулалт, хэрэглээний төрлөөр (тоо ба хувиар) .....	63
Хүснэгт 21. Боловсролын үйлчилгээний хүртээмжийн үнэлгээ, хүүхдүүдийн сургууль, цэцэрлэгт хамрагдалтаар (дундаж утгаар) .....	66
Хүснэгт 22. Үйлчилгээний хүртээмжийн үнэлгээ, сонгосон үзүүлэлтээр (дундаж утгаар) .....	67
Хүснэгт 23. Мэдээллийн хэрэглээ, эх сурвалжаар (хувиар) .....	70
Хүснэгт 24. Бусдад санхүү, эд материалын тусламж үзүүлдэг байдал (хувиар) .....	70
Хүснэгт 25. Бусдад үзүүлэх сэтгэл санааны дэмжлэгийн хэлбэр (тоо ба хувиар) .....	72
Хүснэгт 26. Бусдаас авах дэмжлэгийн хэлбэр (тоо ба хувиар) .....	72
Хүснэгт 27. Нийгмийн сүлжээний гишүүнчлэл, амьдралын сэтгэл ханамжаар (хувиар) .....	74
Хүснэгт 28. Нийгмийн идэвх оролцоо, мэдээллийн хэрэглээгээр (хувиар) .....	75
Хүснэгт 29. Амьжиргааны талаарх төсөөлөл, нийгмийн идэвх оролцоогоор (хувиар) .....	76
Хүснэгт 30. Нийгмийн бүлэгт хамаарах байдлын талаарх санал бодол, нийгмийн идэвх оролцоогоор (хувиар) .....	76
Хүснэгт 31. Нийгмийн идэвх оролцоо, мэдээллийн эх сурвалжаар (хувиар) .....	77
Хүснэгт 32. Өрхийн орлогын бүлэглэлт, хорооллын төрлөөр (тоо ба хувиар) .....	80
Хүснэгт 33. Орлогын тархалтын квантилын утга, сонгосон үзүүлэлтээр (мөнгөн дүнгээр) .....	82
Хүснэгт 34. Өрхийн орлогын бүтэц, эх үүсвэрийн төрлөөр (мөнгөн дүн ба хувиар) .....	84
Хүснэгт 35. Өрхийн сарын дундаж зардлын бүтэц (мөнгөн дүн ба хувиар) .....	85
Хүснэгт 36. Зээлтэй өрхийн тоо ба эзлэх хувь, зээлийн төрлөөр .....	91
Хүснэгт 37. Өрхийн сарын дундаж зардлын бүтэц, зээлтэй эсэхээр (мөнгөн дүн ба хувиар) .....	94
Хүснэгт 38. Өрхийн амьдарч буй сууцны эзэмшил, сонгосон үзүүлэлтээр (хувиар) .....	96
Хүснэгт 39. Тухайн төрлийн үл хөдлөх хөрөнгөтэй өрхийн хувь, хорооллын төрлөөр .....	97

Хүснэгт 40. Амьдралын сэтгэл ханамжийн үнэлгээ, хорооллын төрлөөр (хувиар) .....	101
Хүснэгт 41. Амьдралын сэтгэл ханамжийн үнэлгээ, шилжих хөдөлгөөнд оролцсон байдлаар (хувиар) .....	102
Хүснэгт 42. Эрсдэл даван туулах чадварын үнэлгээ, мэдээллийн хэрэглээгээр (хувиар) .....	103
Хүснэгт 43. Эрсдэл даван туулах чадварын үнэлгээ, нийгмийн оролцоогоор (хувиар) .....	103
Хүснэгт 44. Нийгмийн бүлэгт хамаарах байдлын талаарх санал бодол, амьдралын сэтгэл ханамжийн үнэлгээгээр (хувиар).....	105
Хүснэгт 45. Сүүлийн 5 жилд өрхөд гарсан ахиц өөрчлөлтийн үнэлгээ (тоо ба хувиар) .....	106
Хүснэгт 46. Дунд давхрааг тодорхойлох үзүүлэлтүүдийн сонголт (тоо ба хувиар).....	109
Хүснэгт 47. Улаанбаатар хотын дунд давхрааны өрхийн ерөнхий шинжийн харьцуулалт, зарим судалгааны үр дүнгээр .....	116
Хүснэгт 48. Цөм бүлгийг тодорхойлоход авч үзсэн үзүүлэлтүүд .....	117
Хүснэгт 49. Нийгмийн давхрааны тэлэлтэд нөлөөлөх хүчин зүйлийн сонголт (хувиар) .....	121
Хүснэгт 50. Дунд давхрааны өрхөд тулгамдаж буй асуудал (дундаж утгаар), тэдгээрийн эрэмбэ.....	122
Хүснэгт 51. Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан “Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого”-д нийгмийн дунд давхрааг дэмжих талаар тусгагдсан байдал .....	129
Хүснэгт 52. Монгол Улсын “Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030” - д нийгмийн дундаж давхрааг дэмжих талаар тусгасан байдал .....	130
Хүснэгт 53. Монгол Улсын “Монгол улсын Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны мөрийн хөтөлбөр”-т нийгмийн дунд давхрааг дэмжих, төлөвшүүлэх талаар тусгагдсан байдал .....	131
Хүснэгт 54. Дунд давхрааг дэмжих Канад улсын бодлогын чиглэл, хэрэгжилтийн байдал.....	141
Хүснэгт 55. Канадын засгийн газрын “Шинэ дундаж давхрааны төлөөх шинэ төлөвлөгөө”-ний үндсэн чиглэл.....	142
Хүснэгт 56. Дунд давхрааг тэлэх АНУ-ын бодлогын чиглэл, хэрэгжилтийн байдал.....	145
Хүснэгт 57. Дунд давхрааг дэмжих Казакстан улсын бодлогын чиглэл, хэрэгжилтийн байдал.....	147

## ЗУРГИЙН ЖАГСААЛТ

Зураг 1. Судалгааны үндсэн ойлголтуудын харьцаа .....	4
Зураг 2. Нийгмийн дунд давхрааны цөм бүлэг .....	13
Зураг 3. Нийгмийн дунд давхрааг судлах үзүүлэлт, үндсэн хувьсагч .....	25
Зураг 4. Өрхийн гишүүдийн шилжих хөдөлгөөнд оролцсон байдал (хувиар) .....	34
Зураг 5. Өрхийн гишүүдийн шилжих хөдөлгөөнд оролцсон байдал, хорооллын төрлөөр (хувиар) .....	34
Зураг 6. Өрхийн гишүүдийн боловсролын түвшин (хувиар) .....	36
Зураг 7. Өрхийн гишүүдийн боловсролын түвшин, хорооллын төрлөөр (хувиар) .....	36
Зураг 8. Өрхийн хүүхдүүдийн сургууль, цэцэрлэгт хамрагдалт (хувиар) .....	37
Зураг 9. Өрхийн гишүүдийн мэргэжил (хувиар) .....	38
Зураг 10. Өрхийн гишүүдийн шашин шүтлэг (хувиар) .....	39
Зураг 11. Өрхийн гишүүдийн эдийн засгийн идэвх (хувиар) .....	42
Зураг 12. Өрхийн гишүүдийн хөдөлмөр эрхлэлтийн салбар (хувиар) .....	45
Зураг 13. Өрхийн гишүүдийн ажлын байрны онцлог (хувиар) .....	46
Зураг 14. Өрхийн хүнсний бүтээгдэхүүнээ худалдан авдаг газар (хувиар) .....	51
Зураг 15. Хүнсний бүтээгдэхүүн худалдан авахдаа голлон анхаардаг хүчин зүйл (хувиар) .....	52
Зураг 16. Өрхийн хувцсаа худалдан авдаг газар (хувиар) .....	54
Зураг 17. Хувцас худалдан авахдаа голлон анхаардаг хүчин зүйл (хувиар) .....	55
Зураг 18. Өрхийн орон сууцтай холбоотой сарын дундаж зардал, амьдарч буй сууцны төрлөөр (мөнгөн дүнгээр) .....	56
Зураг 19. Кабель, интернэт, гар утас хэрэглэдэг өрхийн хувь, хорооллын төрлөөр .....	57
Зураг 20. Эрүүл мэндээ хамгаалах зорилгоор авдаг арга хэмжээ (хувиар) .....	60
Зураг 21. Өрхийн гишүүдийн голлон үйлчлүүлдэг эмнэлэг, хорооллын төрлөөр (хувиар) .....	61
Зураг 22. Эрүүл мэндийн зардлын сарын дундаж түвшин, үйлчлүүлж буй эмнэлгийн төрлөөр (мөнгөн дүнгээр) .....	62
Зураг 23. Үйлчилгээний хүртээмжийн талаарх үнэлгээ (дундаж утгаар) .....	64

Зураг 24. Хөдөлмөр эрхлэлтийн үйлчилгээний хүртээмж, өрхийн гишүүдийн нийгмийн даатгалд хамрагдсан байдлаар (дундаж утгаар) .....	65
Зураг 25. Мэдээлэл авдаг гол эх сурвалж (хувиар) .....	69
Зураг 26. Мэдээллийн хэрэглээний талаарх үнэлгээ (хувиар).....	69
Зураг 27. Бусдад санхүү, эд материалын тусламж үзүүлдэг давтамж (хувиар) .....	71
Зураг 28. Бусдад туслах болон бусдаас дэмжлэг авах харьцаа (хувиар) .....	73
Зураг 29. Нийгмийн сүлжээний гишүүнчлэл (хувиар) .....	73
Зураг 30. Өрхийн гишүүдийн 2016 оны сонгуулийн оролцоо (хувиар) .....	75
Зураг 31. Тухайн төрлийн орлоготой өрхийн эзлэх хувь .....	78
Зураг 32. Өрхийн сарын дундаж орлогын түвшин, хорооллын төрөл болон шилжих хөдөлгөөнд оролцсон байдлаар (мөнгөн дүнгээр) .....	81
Зураг 33. Өрхийн сарын дундаж орлогын бүтэц (хувиар) .....	83
Зураг 34. Өрхийн орлогын амьжиргаанд хүрэлцээтэй байдлын үнэлгээ, хорооллын төрлөөр (хувиар) .....	87
Зураг 35. Өрхийн сарын дундаж орлогын хэмжээ, орлогын хүрэлцээт байдлын үнэлгээгээр (мөнгөн дүнгээр) .....	87
Зураг 36. Өрхийн хадгаламжийн үзүүлэлт (хувиар).....	88
Зураг 37. Өрхийн эрсдлийг даван туулах санхүүгийн чадварын үнэлгээ, хадгаламжтай эсэхээр (хувиар).....	89
Зураг 38. Зээлийн эргэн төлөлтийн амьжиргаанд үзүүлж буй нөлөөллийн үнэлгээ (хувиар).....	93
Зураг 39. Зээлийн эргэн төлөлтийн амьжиргаанд үзүүлэх нөлөөллийн үнэлгээ, өрхийн орлого ба зээлийн эргэн төлөлтийн хэмжээгээр (мөнгөн дүнгээр) .....	95
Зураг 40. Өрхийн тээврийн хэрэгсэлтэй байдал (хувиар) .....	98
Зураг 41. Амьдралын сэтгэл ханамжийн үнэлгээ (хувиар) .....	100
Зураг 42. Амьдралын сэтгэл ханамжийн үнэлгээ, орон сууцны төрлөөр (дундаж утгаар).....	101
Зураг 43. Нийгмийн бүлэгт хамаарах байдлын талаарх санаа бодол (хувиар).....	104
Зураг 44. Өрхийн амьжиргааны талаарх төсөөлөл (хувиар) .....	106
Зураг 45. Хүүхдийнхээ ирээдүйн талаарх төсөөлөл (хувиар) .....	107
Зураг 46. Тэтгэвэрт гарсны дараах амьдралын баталгааны талаарх төсөөлөл (хувиар).....	108

Зураг 47. Улаанбаатар хотын дунд давхрааны өрхийн ерөнхий шинж.....	113
Зураг 48. Улаанбаатар хотын дунд давхрааны цөм бүлэг (хувиар).....	118
Зураг 49. Нийгмийн давхрааны өргөжилтийн талаарх санаа бодол (хувиар) .....	120
Зураг 50. Дунд давхрааг дэмжих талаарх саналуудын нэгтгэл (тоогоор).....	125
Зураг 51. Монгол дахь дунд давхрааны нийт эзлэх хувь, 2002-2014 он .....	127
Зураг 52. Азийн зарим орны дунд давхрааны нийт хүн амд эзлэх хувь .....	138
Зураг 53. Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллагын гишүүн орнуудын дунд давхрааны нийт хүн амд эзлэх хувь .....	138



## ӨМНӨХ ҮГ

Нийгмийн дунд давхраа бол улс орны эдийн засаг, улс төр, нийгэм, соёлын амьдралд эергээр нөлөөлөх хамгийн чухал бүлэг учир улс орнууд дунд давхрааг өргөжүүлэх, энэ бүлгийн өрх, иргэдийн амьжиргааны түвшинг дээшлүүлэхийг хөгжлийн бодлогын тэргүүлэх чиглэлийн нэгд зүй ёсоор тооцож байна. Үүнтэй уялдан нийгмийн дунд давхрааны төлөв байдлыг тодорхойлох суурь, хавсарга болон бодлогын судалгааны эрэлт хэрэгцээ улам бүр өсөн нэмэгдэж байгаа билээ. Иймээс Удирдлагын академийн судалгааны баг Монгол улсын Засгийн газрын хэрэг эрхлэх газар захиалгаар “Нийгмийн дунд давхрааны төлөв байдал: Улаанбаатар хотын өрхийн судалгаа” судалгааг гүйцэтгэж, үр дүнгийн тайланг нийтийн хүртээл болгож байна.

Тус судалгаанд Монгол улсын өрх, иргэдийн тэн хагас нь амьдарч буй нийслэл Улаанбаатар хотын дунд давхрааны өрхийн хүн ам зүй, эдийн засаг, нийгэм-соёлын төлөв байдлыг цогцоор тодорхойлж, энэ бүлгийн тогтвортой байдал, тулгамдаж буй асуудал, цаашид анхаарах бодлогын чиглэлийг тодруулахыг зорилго болголоо. Судалгааны мэдээлэл, үр дүн нь судлаач, салбарын мэргэжилтнүүд болон суралцагчдад сургалт, эрдэм шинжилгээний чиглэлээр ашиглагдаж, бодлого тодорхойлогчдод нотолгоонд суурилсан бодлого боловсруулах эх сурвалж, арга зүйн тулгуур болно гэдэгт итгэлтэй байна.

Судалгааг амжилттай гүйцэтгэсэн судалгааны багийн ахлагч доктор Б.Нарантулга; багийн гишүүн доктор, профессор Н.Наранчимэг, доктор, дэд профессор Ч.Эрдэнэчимэг, доктор Э.Ариунаа, докторант Ч.Баатар, магистр Ц.Бум-Эрдэнэ; гэрээт судлаач магистр Г.Анхтуяа, С.Наранцэцэг нарт талархал илэрхийлье. Мөн судалгааны эхлэлийн, явцын болон төгсгөлийн хэлэлцүүлэгт цаг зав гарган оролцож, үнэтэй санал, зөвлөмж өгсөн Удирдлагын академийн эрдэмтэн багш нар, Эрдмийн зөвлөлийн нийт гишүүд; судалгаанд мэдээлэл өгч оролцсон иргэд, мэргэжилтнүүдэд талархсанаа илэрхийлж байна.

Судалгааны багийн зөвлөх  
Доктор, профессор С.Зүльфикар



# 1. УДИРТГАЛ

## 1.1. Судалгааны асуудал, тулгамдсан хэрэгцээ

Нийгмийн дунд давхрааны өрх, иргэд нь бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ худалдан авах тогтвортой эрэлтийг бий болгож, эдийн засгийн өсөлтийг дэмжих; хүмүүн капиталын чанарыг сайжруулан хөдөлмөрийн бүтээмжийг дээшлүүлэх; байгууллага, институцийн чадавхыг бэхжүүлэх зэргээр улс орны эдийн засгийн өсөлтийн гол суурь болохоос гадна улс төр, нийгмийн хүрээнд төдийгүй хүний хөгжилд эерэг нөлөө үзүүлдэг. Иймээс дэлхийн улс орнууд нийгмийн дунд давхрааг тэлэхэд онцгой анхаарч, дунд давхрааг дэмжих бодлого, хөтөлбөр боловсруулан хэрэгжүүлж байна.

Монгол улсын хувьд нийгмийн дунд давхрааг өргөжүүлэх, тэднийг дэмжихэд чиглэсэн тусгайлсан бодлого байхгүй хэдий ч хөгжлийн бодлогын суурь баримт бичгүүдэд дунд давхрааг өргөжүүлэх, амьдралын нөхцөл байдлыг сайжруулах талаар тусгасан байна. Тухайлбал, “Монгол улсын тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал 2030”-д орлогын тэгш бус байдлыг багасгаж, нийт хүн амын дотор дунд давхрааны эзлэх хувь хэмжээг 80 хувьд хүргэх зорилтыг дэвшүүлсэн нь ядуурлыг бууруулж, дунд давхрааг өргөжүүлэхийг нийгмийн хөгжлийн тэргүүлэх чиглэл хэмээн үзэж байгааг харуулна. Үүнтэй уялдан нийгмийн дунд давхрааг дэмжих бодлогын хэрэгжилтийг сайжруулах, үр нөлөөг дээшлүүлэхийн тулд энэ чиглэлээр тогтмол судалгаа хийж, бодлого боловсруулагч, шийдвэр гаргагчдыг суурь мэдээллээр хангах шаардлага урган гарч байна.

Дунд давхраа нь нийгмийн хөгжлийг даган шинэчлэгдэж ирсэнээс гадна улс орнуудын эдийн засаг, нийгмийн хөгжил, соёл, улс төрийн ялгаатай байдлаас үүдэн учир нийгмийн дунд давхрааны талаарх нэгдсэн тодорхойлолтод хүрч, судалгааны нийтлэг аргачлал бүрэн дүүрэн тогтоогүй байна. Эдийн засагчид орлогын үзүүлэлтийг голлон ашиглаж дунд давхрааг тодорхойлдог, нийгмийн давхраажил нь социологийн судалгааны бие даасан чиглэл болдог зэрэг агуулгаар нь харвал нийгмийн дунд давхрааны судалгааг эдийн засаг, социологийн судалгааны арга зүйгээр, өөрийн улс орны цаашлаад хот, хөдөөгийн онцлогт нийцүүлэн судлах нь ач холбогдолтой юм. Иймээс энэ удаагийн судалгаанд Монгол улсын өрх, хүн амын тэн хагас нь оршин сууж буй Улаанбаатар хотыг хамруулсан болно.

2014 оны “Өрхийн нийгэм, эдийн засгийн түүвэр судалгаа”-ны мэдээллийг ашиглан хийсэн Монголын Улсын дунд давхрааны судалгааны тодорхойлолтоор авч үзэхэд манай улсын хот суурин газрын нийт өрхийн 61.8

хувь нь дунд давхраанд хамаарч байгаа (З.Манлайбаатар, 2017) ажээ. 2014 оноос хойшхи инфляцийн түвшний өсөлт (17 хувь), хүнсний барааны үнийн өсөлт (28 хувь) нь чинээлэг давхраанд ямар нэгэн нөлөө үзүүлээгүй бол дунд давхрааны иргэдэд 20-30 хувийн дарамтыг бий болгосон (Н.Золжаргал, 2014) гэх мэдээлэл байна. Түүнчлэн 2014 оны байдлаар Улаанбаатар бүсэд 16.4 хувь байсан ядуурлын түвшин ердөө хоёр жилийн хугацаанд 24.8 пункт (Үндэсний статистикийн хороо, 2017) болж, даруй 8.4 пунктээр өссөн нь дундаас доод давхраанд шилжин орсон хүн амын хувь мөн хэмжээгээр нэмэгдсэнийг илэрхийлж байж ч болох талтай.

Монгол улсад нийгмийн халамжийн зорилтот бүлгийг оновчтой тодорхойлох зорилгоор орлогыг орлуулан тооцох аргачлалыг ашиглан хийсэн судалгаанаас үзэхэд Монгол улсын нийт өрхийн 44.3 хувийг дундаж хэрэглээтэй өрх бүрдүүлж байна (Хөдөлмөр, халамжийн үйлчилгээний ерөнхий газар, 2014). Дунд давхрааны өрх, иргэдийн төлөв байдлыг эдийн засаг, нийгэм, соёлын олон талт хэмжүүрээр судлах оролдлого дэлхий нийтээр хийгдэж буй (World Bank, 2016) өнөө үед дунд давхрааны сонгодог хэлбэр болох дундаж хэрэглээтэй өрхийн орон сууц, орлого, амьдралын хэв маяг, ирээдүйн талаарх төсөөлөл, тулгамдаж буй бэрхшээл зэргийг тусгайлан судлах хэрэгцээ урган гарч байна. Иймээс Удирдлагын академийн судалгааны баг улс орны хөгжил дэвшил, цаг үеийн хэрэгцээ шаардлагын дагуу; сургалт, судалгаа, зөвлөх үйлчилгээ үзүүлэх үндсэн чиг үүргийнхээ хүрээнд “Нийгмийн дунд давхрааны төлөв байдал: Улаанбаатар хотын өрхийн судалгаа” сэдэвт судалгааг гүйцэтгэсэн болно.

## 1.2. Судалгааны асуулт

1. Улаанбаатар хотын дунд давхрааны өрхийн гол шинж, амьдралын сэтгэл ханамж ямар байна вэ?
2. Нийслэлийн дунд давхрааны өрхийн орлого, зарлага нь хуримтлал бий болгоход нөлөөлж байна уу?
3. Дунд давхрааг дэмжих бодлогын үндсэн чиглэл юу байх вэ?

## 1.3. Судалгааны зорилго, зорилт

Судалгааны зорилго нь Улаанбаатар хотын дунд давхрааны өрхийн төлөв байдлыг олон хэмжээст үзүүлэлтээр судалж, бодлогын түвшинд анхаарах үндсэн чиглэлийг тодруулахад оршиж байна. Судалгааны зорилгын хүрээнд дараах зорилтуудыг дэвшүүлэв. Үүнд:

1. Улаанбаатар хотын дунд давхрааны өрхийн төлөв байдлыг судалж, дүн шинжилгээ хийх;

2. Улаанбаатар хотын дунд давхрааны ерөнхий шинж, тогтвортой байдлыг тодорхойлох;
3. Нийгмийн дунд давхрааг дэмжиж буй олон улсын туршлагыг судалж, бодлогын үндсэн чиглэлийг тодруулах зэрэг болно.

## 2. НИЙГМИЙН ДУНД ДАВХРААГ ТОДОРХОЙЛОХ ОНОЛ, ХАНДЛАГА

### 2.1. Нийгмийн давхраа, дунд давхрааны онцлог

Нийгмийн дунд давхрааны талаарх уг судалгаанд нийгмийн давхраа (class, strata, stratum), давхраажил (stratification), нийгмийн бүлэг (group), өрх, гэр бүл (household/family) зэрэг үндсэн ойлголтууд хэрэглэгдэнэ.

Судалгааны ойлголтын харьцааны хувьд нийгэм нь бусад ойлголтыг өөртөө багтааж, давхраанаас бүрдэх бөгөөд нийгмийн давхраа нь янз бүрийн нийгмийн бүлгийг өөртөө багтаадаг. Харин нийгмийн бүлэг нь өрх, хувь хүнээс бүрдэх зүй тогтолтой.

Зураг 1. Судалгааны үндсэн ойлголтуудын харьцаа



Нийгмийн хөгжлийн анхдагч нэгж болох өрх нь “нэг сууцанд хамтран амьдардаг, нэгдмэл төсөвтэй, хүнс, амьдралын наад захын хэрэгцээгээ хамтран хангадаг нэг буюу хэсэг бүлэг хүмүүс” (ҮСХ, 2012) юм. Олон өрх, хувь хүмүүс нийлээд нийгмийн бүлгийг бий болгодог. Нийгмийн бүлгийн талаар тогтсон тодорхойлолт байхгүй хэдий ч амьдрал, үйл ажиллагаа, нөхцөл байдлын хувьд ойролцоо өрх, хувь хүмүүсийн нэгдэл хэмээн тодорхойлох хандлага түгээмэл байна. Харин *нийгмийн давхраа* гэдгийг “адил бус эдийн засаг, нийгмийн баялаг, чадавх бүхий нийгмийн бүлгүүд” (Нейл Смелзер, 2001, х.254) хэмээн тодорхойлж болно.

Нийгмийн давхраа, давхарга хэмээх нэр томъёо нь эх сурвалжуудад ялгаатай хэрэглэгдэж байна. Үндэсний хэмжээнд хийгдсэн судалгааны тайлангууд, “Монгол улсын Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого”, “Монгол улсын

тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал”, Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөрүүд зэрэг бодлогын баримт бичигт давхарга гэдэг үгийг түгээмэл хэрэглэж байгаа ба судлаачид нийгмийн давхраа, давхарга, анги зэрэг ойлголтуудыг хэрхэн тодорхойлсныг судалбал дараах байдалтай байна.

Нийгмийн давхраа гэдэг нэр томъёо нь *stratum* гэдэг латин үгнээс гаралтай (*strata*-олон тоо) хүмүүсийн нийгмийн төлөв байдлыг илэрхийлдэг ойлголт юм. Страта гэдэг нь байгалийн ухаанаас социологид шилжсэн ойлголт бөгөөд геологийн ухаанд газрын чулуулаг давхрааг страта гэж нэрлэдэг. Вебстерийн толь бичигт нийгмийн давхраа гэдэг ухагдахууныг дээрээс доош чиглэсэн нийгмийн бүтэц, нийгэмд эзлэх байр суурь<sup>1</sup> (Webster Dictionary, 1990) гэж тодорхойлсон байгаа бол “Социологийн удиртгал” номонд нийгмийн давхраа гэдэг нь эд баялаг, орлого, яс үндэс, боловсрол, эрх мэдэл зэрэг хүчин зүйлээс хамааран нийгмийн гишүүд нийгэм, эдийн засгийн тодорхой давхраанд ангилагдах байдал<sup>2</sup> гэж тодорхойлжээ.

Хүн ам зүйн үзүүлэлтийг өргөтгөн нийгмийн хөдөлмөрийн хуваарь (үйлдвэрлэл, хуваарилалт, солилцоо, газар, мал, төр г.м) хөдөлмөр зохион байгуулалтад гүйцэтгэх үүрэг, эзлэх байр сууриар нь нийгмийн бүлгийг ангилж үзвэл үйлдвэрлэгчид (ажилчин, малчин) буюу биеийн хөдөлмөр эрхлэгчид, оюуны хөдөлмөр эрхлэгчид, удирдах ажилтан гэх мэт нийгмийн бүлгүүдийн эрх мэдэл, байр суурь, амьдралын хэв маяг өөр байх бөгөөд тэр нь зиндаачлаглагдсан шинжтэй байдаг. Ингэж тодорхойлогдож байгааг нийгмийн давхраа гэсэн ойлголт илэрхийлнэ (Монгол дахь социологийн хөгжил, 2011, х.47-48).

Нийгмийн суурь, давхарга гэсэн ойлголтуудыг тодруулж үзэхэд давхарга бол эдийн засгийн сууриас төрсөн, түүнд идэвхтэй нөлөөлдөг нийгмийн үзэгдлүүдийн харилцан холбоотой тогтолцоо юм. Давхаргад ордог элементүүдэд оюун санааны үүсгэлүүд (бодол, үзэл санаа, онол, сургаал), хүмүүс хоорондын харилцаа, албан байгууллага түүний зохион байгуулалт багтана (Философийн толь, 1990, х.383-384).

Я.Цэвэлийн тайлбарласнаар давхарга гэдэг нь сууриас үүдэн гардаг, суурийн бүрэлдэн тогтох, батжихад эргэн нөлөөлдөг, суурьтай хоршдог ойлголт бөгөөд, харин давхраа нь нийгэмлэгийн хүн амын доторх анги болж чадахгүй хэсэг бөлөг, хүн амын өргөн давхраа ажээ (Цэвэл, 1990, х.248-249).

Судлаач Мэлвин нийгмийн давхрааг “эрх мэдэл, өмч хөрөнгө, нийгмийн үнэлгээ, сэтгэл санааны ялгаатай байдлаас хамааран бий болсон нийгмийн гишүүдийн ялгаатай, дээрээс доош шаталсан нөхцөл байдал” гэж тодорхойлсон бол Раумонд “ ‘дээд’, ‘доод’ гэсэн нийгмийн босоо чиглэлийн ангилал” гэж тус тус тодорхойлжээ.

<sup>1</sup> The hierarchical structures of class and status in any society

<sup>2</sup> Social stratification refers to a society's categorization of its people into rankings of socioeconomic tiers based on factors like wealth, income, race, education, and power



Улс төр, эдийн засгийн ухаанд эрдэмтэн Адам Смит, Давид Рикардо нар анги бол нийгмийн санамсаргүй бус зайлшгүй үзэгдэл гээд ангийн оршин байх уг үндэс нь нийгмийн эдийн засгаас гаралтай. Тухайлбал, олз ашгийг олох явдлаар харилцан анги хуваагддаг. Түрээс авагчдыг газрын эзэд, ажлын хөлс авагчдыг ажилчин анги, хонжвор авагчдыг капиталист гэнэ (Төмөр-Очир, 2001, х.363) гэжээ.

В.И.Ленин “Их санаачлага” хэмээх бүтээлдээ нийгмийн давхрааг ангийн ялгарлаар тайлбарлаж, “түүхийн ёсоор тогтсон нийгмийн үйлдвэрлэлийн тодорхой нэг системийн дотор эзлэх байр суурь, үйлдвэрлэлийн хэрэгслийг эзэмшиж байгаа байдал, нийгмээс хөдөлмөрийг зохион байгуулахад гүйцэтгэх роль, үүнээс уламжлан нийгмийн баялгаас хүртэх арга, мөнхүү баялгаас оногдсон оногдлын хэмжээгээрээ ялгаатай бүлэг хүмүүсийг анги гэнэ” (Диалектик, түүхийн материализмын дээж бичиг, 1970, х.295) гэж тодорхойлжээ.

Харин Францын социологич Р.Арон тэргүүтэй судлаачид анги гэдэг нэр томъёог марксист, ленинист агуулгаас өөр утгаар хэрэглэж, бие биетэйгээ тодорхой харилцаатай байгаа ямар нэг тооны бүлэг хүмүүсийг тэмдэглэдэг ухагдахуун (Түүхийн материализм, 1983, х.425) гэжээ.

1940-өөд оны сүүлээс өрнөдийн орнуудад нийгмийн давхраа буюу стратификацийн талаар судалдаг социологийн бие даасан салбар бий болжээ.

Нийгмийн давхраажил буюу стратификаци гэдэг нь нийгэм дэх бүлэг хоорондын бүтэцжсэн ялгаа, нийгэмд тодорхой давхраа бүрэлдэн бий болох үйл явц (Нейл Смелзер, 2001, х.254)-ыг багтаасан өргөн хүрээтэй ойлголт юм. Хүмүүсийг янз бүрийн давхраа буюу стратад хамааруулахын тулд орлогын хэмжээ, аж төрөх байдал, боловсрол, психологийн онцлог, орон сууц, сонирхол зэрэг шинж тэмдгийг ашигладаг. Эдгээр шинж тэмдгээс нэгийг нь сонгож тухайн хүний стратаг тодорхойлвол “нэг хэмжээст стратификаци” болж, олон шинж тэмдэг харгалзан үзвэл “олон хэмжээст стратификаци” болдог.

Нийгмийн давхрааг судлах явцад дараах нийтлэг асуудлыг хөндөн авч үзсэн байдаг. Үүнд:

- Нийгэм тэгш бус олон давхраа буюу стратад хуваагдсан эсэхийн шалгуур;
- Харилцан ялгаатай олон бүлгийг (анги, каст, страт, язгуур, статус гэх мэт) илэрхийлдэг бүтцийн хэлбэрүүд;
- Нийгмийн бүлэг, давхраа бүрийн онцлог, тэдгээрийн өөрчлөлт (social mobility);
- Нийгмийн бүлэг, давхраа хоорондын харилцаа (Гомбосүрэн, 1999, х.172) зэрэг болно.



Мөн судлаачид нийгмийн нэг давхраанаас нөгөөд шилжих үйл явцыг нийгмийн хөдөлгөөнт чанар гэж үзээд “нийгмийн цахилгаан шат” гэж нэрлэх нь бий. Өөрөөр хэлбэл, оршин суугчдыг нэг давхраас нөгөөд гэх мэтээр өөд уруугүй зөөж байдаг олон давхар байшингийн цахилгаан шаттай зүйрлэдэг (Түүхийн материализм, 1983, х.426-427).

Нийгмийг давхраанд ангилан үзэх хандлага нь МЭӨ 420 оноос (Еврипид өөрийн “Мөргөлчид” бүтээлд) эхлэлтэй холбоотой бөгөөд баян, ядуу, дундаж хэмээн 3 ангилснаас хойш Аристотелийн үеэс Маркс хүртэл дунд давхрааны талаар болон түүний ангилал, бүлэглэлийн тухай багагүй тодорхойлолт гарч, тодотгол хийгдсэн юм. XX зуунд ихэнх судлаачид нийгмийн дотор нь дээд, доод, дунд хэмээх гурван давхраанд ангилжээ. Энэхүү үндсэн гурван давхрааны загвар<sup>3</sup> нь Их Британи, АНУ, Герман зэрэг өрнөдийн улс орнуудаас эхлэн эдүгээ дэлхийн олон улс оронд түгэн хэрэглэгдэж байна.

Дээд, доод давхраатай харьцуулахад нийгмийн дунд давхраа<sup>4</sup> нь тухайн улсад эдийн засаг, улс төр, нийгэм, соёлын хувьд хамгийн чухал үүрэг гүйцэтгэдэг гэж судлаачид үздэг. Тухайлбал, эртний сэтгэгч Аристотель “Улс төр” зохиолдоо нийгмийн дундчуудын талаар бичихдээ төрийн хамгийн хүсүүштэй байгууламжийг бус, харин улс орнуудын олонх нь хүлээн авч болохуйц байгууламж гэдэг нь хүн амын олонхи нь хүртээмжтэй аж төрөх нөхцлийг бүрдүүлсэн цагт бололцоотой гэжээ. Мөн хүн амын бүтцэд дундчууд тооны хувьд эсхүл хоёр туйлаас хоёулангаас нь, эсхүл аль нэгээс нь давж байгаа тэр газарт л төрийн байгууламж тогтвортой байж чадна гэж улс оронд дунд давхраа зайлшгүй хэрэгтэйг нотлоод, дунд давхрааг буй болгоход хууль зүй чухал холбогдолтой (Даш-Ёндон, 2014, х.259-261) гэжээ.

Макс Вебер амьдрал ахуйн хувьд нийтлэг шинжтэй, орлого олох боломж, ур чадвар, боловсрол эзэмшсэн байдлаараа ижил нийгмийн бүлгийг дунд давхраа гэж тодорхойлсон бол Карл Маркс нийгэм, эсвэл тодорхой байгууллагын түвшинд өмчийн харилцаанд оролцох байдлаас нь хамааруулан дунд давхрааг тодорхойлжээ (Luis F. Lopez-Calva, 2013). Үүнээс үзэхэд бие даасан бизнес эрхлэгч болон тодорхой мэргэжил эзэмшсэн иргэд, Веберийн үзэж байгаагаар ур чадвар, мэдлэг, боловсрол зэрэг нөөц бололцоондоо тулгуурлан илүү сайн эдийн засгийн нөхцөл байдалд амьдарч байгаа хүмүүсийг нийгмийн дунд давхраа гэж тодорхойлж болох юм. Цаашилбал Жон Голдфорп “өөрсдийн гэсэн ирээдүйн чиглэл зорилготой, хуримтлал бий болгож, боловсролыг чухалчилан үздэг нийгмийн бүлгийг дунд давхраа” гэж үзжээ.

Нийгмийн хурдацтай хөгжил, дэлхий нийтийн улс төр, эдийн засаг, соёлын хувьсал өөрчлөлт, шинжлэх ухаан, техник, технологийн дэвшил, мэдээлэл харилцааны цар хүрээ, хувь хүний сонголт зэрэг нь дунд давхрааны төлөв

<sup>3</sup> Three common stratum model

<sup>4</sup> Англи хэлээр: Middle class, Middle strata, Middle mass, Intermediate strata

байдалд нөлөөлж, дунд давхраа дотроо бүлгүүд өөр хоорондоо болон нийгмийн бусад давхраанд шилжих үйл явц ч харьцангуй хурдацтай өрнөж байна. Зарим судлаачдын үзэж байгаагаар нийгмийн дунд давхраа нь нийгмийн өөрчлөлт хөдөлгөөний үр дүнд бий болсон, нийгэмд эзлэх байр суурийн илэрхийлэл юм (Tumin 1967; Treiman 1977).

Дунд давхрааг дотор нь дээд, дунд, доод гэж ангилахаас гадна ялгаатай шалгуурыг харгалзан үзэж ангилах нь бий. Тухайлбал судлаач Хаттори хөдөлмөр эрхлэлтийн үзүүлэлтэд суурилан дунд давхрааны дараах ангиллыг гаргажээ. Үүнд:

- Шинэ дунд давхраа (тодорхой ур чадвар, туршлага бүхий, цалинтай мэргэжлийн, техникийн, захиргааны албан хаагчид);
- Хуучин дунд давхраа (Жижиг аж ахуйтан, хувиараа хөдөлмөр эрхэлдэг хүмүүс);
- Завсрын дунд давхраа (цалинтай, оюуны хөдөлмөр эрхэлдэг болон хувийн үйлчилгээ үзүүлдэг ажилчид) багтана (Tamio Hattori нар, 2003, х.133).

1999 онд Тайвань улсын “Академия Синика” байгууллагаас судлаач Жонн Голдхорпийн боловсруулсан дунд давхрааны барууны загварт суурилан Азийн дунд давхрааны ангиллыг дараах байдлаар тодорхойлжээ (Tamio Hattori нар, 2003, х.134).

### Хүснэгт 1. Нийгмийн дунд давхрааны ангилал

Түвшин	Судлаач Goldthorpe-ийн ангилал (1992)	Түвшин	Academia Sinica-ийн өөрчилсөн ангилал (1999)
I	Өндөр түвшний мэргэжилтэн, удирдах ажилтан, албан хаагчид	I	Капиталист
II	Доод түвшний мэргэжилтэн, удирдах ажилтан, албан хаагчид	II	Шинэ дунд давхраа
IIIa	Энгийн оюуны хөдөлмөр эрхлэгчид	IIIa+b	Завсрын дунд давхраа
IIIb	Хувийн үйлчилгээний ажилчид		
IVa	Жижиг хувийн өмчтөн, гар урлаач зэрэг бусдыг ажлын байраар хангаж ажилладаг хүмүүс	IVa+b	Хуучин дунд давхраа
IVb	Жижиг хувийн өмчтөн, гар урлаач, гэхдээ бусдыг ажлын байраар хангадаггүй		
IVc	Фермийн аж ахуйтан, жижиг өмчтөн	IVc+VIIb	Ферм, хөдөө аж ахуйн ажилчид {
VIIb	Хөдөө аж ахуйн ажилчид		
V	Доод түвшний техникийн ажилтан, биеийн хөдөлмөр эрхлэгчдийн ахлагч	V+VI+VIIa	Ажилчин анги
VI	Ур чадвар бүхий биеийн хөдөлмөр эрхлэгчид		
VIIa	Чадвар сул биеийн хөдөлмөр эрхлэгчид		

Вьетнамын судлаач Бая Хуонг Ле Ту дунд давхраа гэдэг нь энгийнээр “хангалттай идэж, хангалттай хадгалж чадах нийгмийн бүлэг” гэж тодорхойлоод өмч хөрөнгө, боловсрол, ажил, хэрэглээ, амралт, мэдээлэл, нийгмийн статус зэрэг хүчин зүйлсээр хэмжинэ гэжээ (By Huong Le Thu, 2015, х.7). Мөн эдгээр дээр нэмээд улс төрийн зан үйлээр тодорхойлж болно (Francis Fukuyama, 2015).

Азийн орнуудад шилжих хөдөлгөөнтэй холбоотой гарч ирсэн “хөдөө орон нутгийн үнэт зүйлс” (rural value, traditional value) гэсэн ойлголт дунд давхрааг тодорхойлох үзүүлэлтүүдийн нэг болж байгаа онцлог ажиглагдаж байна.

## 2.2. Нийгмийн давхрааны талаарх онол, үзэл баримтлал

Анхлан эдийн засгийн шинжлэх ухаанд давхраа, анги, бүлэг хэмээх ойлголтыг тодорхойлж, улмаар бусад шинжлэх ухааны адил төстэй онол, үзэл баримтлал хөгжихөд Карл Марксын онол үнэтэй хувь нэмэр оруулсан юм.

*Марксист онолоор*, нийгэм нь эдийн засаг, улс төр, биологи, шашин гэх мэт шинж тэмдэгт суурилан нийгмийн давхраа буюу стратад хуваагддаг. Нийгмийн страта нь эрхлэх ажил, сууцны хаяг, орлого зэрэг үзүүлэлтэд суурилсан нийгмийн ангид хуваагдана. Мөн үйлдвэрлэлийн хэрэгсэлд харьцах хүмүүсийн харилцааг анги болгож хуваагдах жинхэнэ шалгуур гэж тогтоосон (Философийн толь, 1990, х.284).

К.Маркс “анги гэдэг нь үйлдвэрлэлийн хэрэгсэлтэй харьцах харьцаагаараа адил төстэй, түүнийхээ тусламжтайгаар өөрсдийн оршин байх нөхцлийг бүрдүүлж байдаг бүлэг хүмүүс юм” (А. Гидденс, 2006, 166 дахь тал) хэмээн тодорхойлжээ. Түүнийхээр орчин үеийн капиталист нийгэмд үйлдвэрлэлийн хэрэгслийг эзэмшигч капиталистууд болох өмч эзэмшигчид, нөгөө талаас амь зуухын эрхэнд хөдөлмөрөө үнэлж буй ажилчин анги (хуучин нэр томъёогоор бол пролетариуд) гэсэн хоёр үндсэн анги байдаг бөгөөд шилжилтийн буюу завсрын анги ч бас зэрэгцэн оршдог гэжээ.

К.Маркс ангиудын хоорондын ялгарал, тэгш бус байдлыг хөндөж, материаллаг баялгийг олж авах боломжоороо нийгэмд тодорхой эдийн засгийн давхраажил бий болдог хэмээн үзсэн нь одоо хүртэл энэ чиглэлийн судалгааны суурь онол болон ашиглагдсаар байна. Марксист онолоор анги хооронд сонирхлын зөрчил гарах, эрх ашгаа хамгаалах, эдгээрээс үүдэлтэй улс төрийн түүхэн өөрчлөлт гарах, төртэй харилцах завсрын орон зайг бий болгох зэрэг үзэгдлээр дунд давхраа нь тайлбарлагдана.

Социологийн шинжлэх ухааныг үндэслэгч гэгддэг Макс Вебер нь К.Марксын онолыг өргөжүүлж, *Давхраажлын гурван бүрдлийн онол* (Three component theory of stratification)-ыг боловсруулжээ. Тэрээр аливаа нийгэмд давхраажил бий болгодог гурван гол хүчин зүйл нь нэгдүгээрт, бүлэг буюу тухайн хүний нийгэмд эзлэх эдийн засгийн байр суурь, хоёрдугаарт, статус



буюу тухайн хүний нэр хүнд, нийгэмд танигдсан байдал, гуравдугаарт, эрх мэдэл буюу бусдад хүлээн зөвшөөрөгдөх байдал хэмээн үзсэн байна (А. Гидденс, 2006, 168 дахь тал). Энд дурдагдаж буй бүлэг хэмээх ойлголтыг тодорхойлоходоо К. Марксын тодорхойлсон анги/бүлэг гэсэн ойлголтыг хүлээн зөвшөөрсөн боловч “нийгэм дэх анги, бүлэг нь зөвхөн үйлдвэрлэлийн хэрэгслийг эзэмшиж буй эсэхээр тодорхойлогдоод зогсохгүй тухайн хүний хөдөлмөр гүйцэтгэх мэдлэг, ур чадвар зэрэг олон хүчин зүйлүүд нөлөөлнө” гэж үзсэн. Өөрөөр хэлбэл, сайн бэлтгэгдсэн, ажлын туршлагатай ажилчид харьцангуй өндөр хөдөлмөрийн хөлс авна гэсэн үг юм.

Дээр дурдсан Маркс болон Веберийн онолоор бол эдийн засгийн хувьд нийтлэг шинжтэй, улс төрийн сонирхол ижил төстэй хүмүүс нийгмийн давхрааг бүрдүүлдэг.

Нийгмийн бүлэг, давхраажлыг тодорхойлоход түгээмэл хэрэглэгддэг онолын нэг нь Францын социологич Пиер Бурдьегийн боловсруулсан Нийгмийн ялгарлын онол (Social distinction theory) юм. Тэрээр давхраа нь эдийн засаг, нийгэм, соёлын баялгийн нэгдлээр тодорхойлогдож, эдгээрээр бие биенээсээ ялгарч байдаг гэжээ. Эдийн засгийн баялагт орлого, хөрөнгө чинээ, нийгмийн баялагт нийгмийн сүлжээ, дэмжлэг, гэр бүл, найз нөхдийн нийгэмд эзлэх байр суурь, хувийн харилцаа холбоо, соёлын баялагт соёлын хэм хэмжээ, итгэл үнэмшил зэрэг хүчин зүйлүүд хамаарна гэж үзжээ.

Нийгмийн ялгарлын онолыг Их Британи, АНУ зэрэг улс орнуудад нийгэм дэх бүлэг, давхраажлын судалгаанд түгээмэл ашиглаж иржээ. Жишээ нь: М.Вебер, П.Бурдые нарын боловсруулсан онолыг Их Британи, АНУ зэрэг өрнөдийн улс орнууд нийгмийн бүлэг, давхраажлыг тодорхойлох судалгаа (Их Британийн ангийн судалгаа)-нд ашиглаж, нийгэм дэх үндсэн гурван давхрааны загварыг боловсруулсан байдаг. Тэдгээр нийгэмд дээд (их хэмжээний хөрөнгө, баялагтай, эрх мэдэлтэй хүмүүс), дунд (мэргэжлийн ажилтнууд, жижиг бизнес эрхлэгчид болон доод түвшний менежерүүд), доод (амьжиргаандаа хүрэлцэхгүй цалин хөлстэй ажилтнууд, ядуус) бүлгүүд байдаг гэж үздэг байна.

Анги, бүлгийг ийнхүү нийгэм, эдийн засгийн хүчин зүйлээс гадна бусдын санаа бодол, ойлголт, хандлагад тулгуурлан тодорхойлж болно гэдэг санааг социологич Уорнер Анги ба Нэр алдрын онолоороо тодорхойлжээ (Нейл Смелзер, 2001, 264-265 дахь тал). Түүнийхээр нийгмийн анги, бүлэг нь эдийн засаг, нийгмийн тодорхой нөхцлийн үр дүн гэхээсээ илүүтэй нийгэм дэх нэр алдар, түүний талаарх бусдын үнэлэмжээр тодорхойлогддог. Жишээ нь: Хүнсний мухлагийн эзэн банкны ажилтанг нэр алдраар илүү гэж үзэж байвал түүнийг хүнсний мухлагийн эзнээс дээгүүр ангид оруулна гэсэн үг. Тэрээр нийгэмд дараах 6 анги байдаг бөгөөд эдгээр нь бие биенээсээ ялгаатай байдаг хэмээн үзсэн байна. Үүнд:

1. Дээдийн дээд: Сурвалжит гэр бүлээс гаралтай, өв залгамжилсан баячууд;
2. Дээдийн доод анги: Чинээлэг хүмүүс багтах боловч язгууртан гаралтай биш. Ихэнх нь баяжаад удаагүй, үнэт зүйл, хээнцэр хувцаслалт, гоё машинаа бусдад гайхуулахыг хүсдэг хүмүүс;
3. Дунд ангийн дээд давхраа: Эмч, хуульч зэрэг өндөр боловсролтой, оюуны хөдөлмөр эрхэлдэг, ажил хэрэгч хүмүүс;
4. Дунд ангийн доод давхраа: Гол төлөв бичиг хэргийн түшмэд, болон дурдагдаагүй бусад цагаан захтнууд;
5. Доод ангийн дээд давхраа: Хөх захтан гэж нэрлэгдэх үйлдвэрийн ажилтнууд болон биеийн хүчний хөдөлмөр эрхлэгчид;
6. Доод ангийн доод давхраа: Нийгмээс шоовдорлогдсон, хамгийн ядуу бүлэг.

Модернизацийн онол (С.Липсет, Р.Бендикс, С.Хантигтон)-ын хувьд дунд давхраа нь орлого, боловсрол, нийгмийн өөрчлөлт хөдөлгөөний түвшин, улс төрийн ардчилал зэрэг үзүүлэлтийг хамарсан шалтгаан, үр дагаврын шугаман хэлхээгээр тодорхойлогдоно.

Нийгэм нь улс төр, эдийн засаг, соёлын зэрэг олон бүлэгт задарч, тэдгээр нь улам бүр тодорхой чиг үүрэг, үйл ажиллагаа, мэргэшлийн чиглэлтэй болон нарийвчлагдаж байгаатай уялдан нийгмийн сүлжээний буюу торон онолоор нийгмийн давхраажлыг судлах шаардлага тулгарч байна. Уг онолын үндэс нь анх Э.Дюркгейм (Serge, 2004, х.216)-ын бүтээлээс улбаатай бөгөөд улмаар Г.Зиммелийн “формал” социологи, Р.Радклиффа-Браун, Ж.Барнз, К.Митчелл нарын нийгмийн антропологи, Я.Мореногийн социометр, П.Блау, Р.Эмирсоны нийгмийн солилцооны онол, П.Бурдые, Ж. Коулмэн, Р.Бэртоу нарын нийгмийн капиталын онол зэрэг нь уг онолыг хөгжихөд гол нөлөөллийг үзүүлсэн гэж үздэг.

Нийгмийн бүтцийн элемент бүр нь дотроо өөрийн бие даасан зарчим, орчилтойгоос гадна нэгэн зэрэг, нэг цаг үед зэрэгцэн оршин тогтнодог бөгөөд хоорондоо нарийн харилцаа, шүтэлцээтэй байдаг гэдэгт торон онолын гол үзэл санаа суурилна (Burt, 1982). Энэ онол хэдийгээр шинэ тутам ч нийгмийн давхраажлыг эмпирик түвшинд судлахад хамгийн хэрэгцээтэй онол гэж тооцогдох болжээ.

Нийгмийн торон онол нь дараах арга зүйн зарчмуудаар бусад онолоос ялгагдана (Wellman, 1999). Үүнд:

- Торон бүтцийн гол шинж нь бүтцийн нэгж (бүлэг, хувь хүн зэрэг) хоорондын харилцан нөлөөлөл байна.
- Торон бүтцийн нэгж нь хувь хүн, хүн амын бүлэг, байгууллага аль нь ч байсан торон бүтэц нь микрогоос макро түвшин хүртэлх өргөн хүрээнд



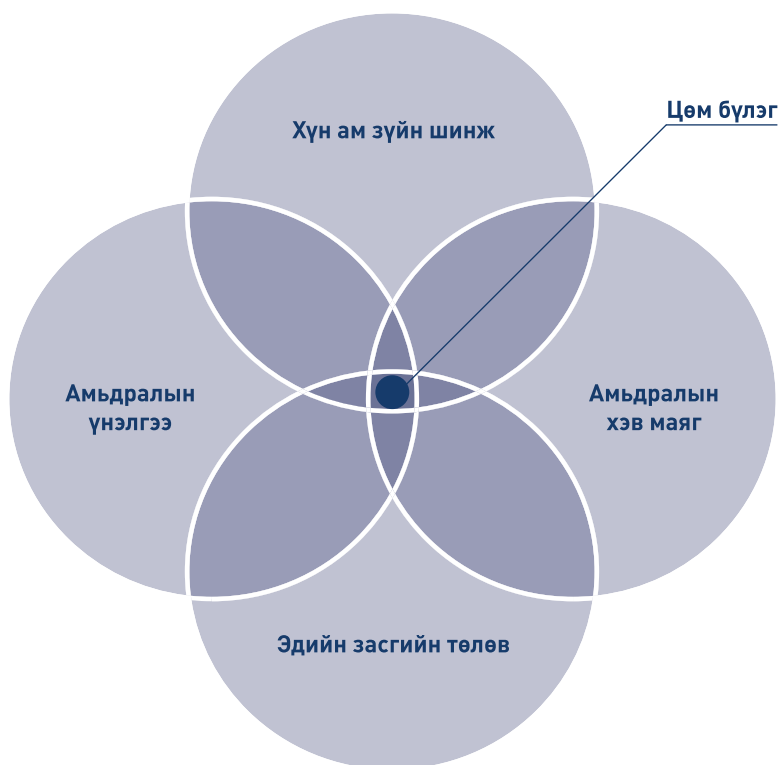
судлах боломжийг олгодог. Өөрөөр хэлбэл, бүтцийн нэг нэгж нь зөвхөн босоо, эсвэл хөндлөн түвшинд бусад нэгжтэй харилцах төдийгүй, хязгаарлагдмал жижиг нэгж өөр өргөн хүрээтэй, өндөр түвшний нэгжтэй харилцан уялдаж болдог.

- Торон бүтцийн нэгжүүд өөр хоорондоо харилцан нөлөөлдөг төдийгүй аль нэг “нөөц”-өөр харилцан уялддаг. Тодруулбал, боловсролын торон бүтэц нийгмийн капиталыг бүрдүүлдэг байх жишээтэй.
- Торон бүтцийн элементүүд нь тодорхой шинж, төлвөөр өөр хоорондоо уялдаж байх бөгөөд өнөөгийн энэ шинж төлөв нь түүний ирээдүй нь төлөв байдлыг тодорхойлох үндэс суурь нь болдог.

Орчин үед дэлхийн улс орнуудад явагдаж буй улс төр, эдийн засаг, нийгэм, соёлын хувьсал, өөрчлөлт, хувь хүний сонголт, сонирхлын өргөжилт зэрэг нь дунд давхрааны төлөв байдлыг урьд байгаагүйгээр тогтворгүй болгож, дунд давхрааны бүлэг өөр хоорондоо болон нийгмийн бусад давхраа, бүлэгт шилжих үйл явц ч хурдацтай болж байна. Иймээс дэлхийн улс орнуудад дунд давхрааны цөм бүлгийг тодорхойлох нь түгээмэл байна.

Цөм бүлгийг тодорхойлох судалгаанууд нь социологич М.Кивинены боловсруулсан *Цөмийн онолд* ихэвчлэн суурилсан байдаг. Онолд дурдагдаж буй цөм бүлгийн гол шинж нь аливаа эрсдэл, хямралд өртөх нь бага, өөрийн хэрэгцээг стандарт түвшинд хангах орлоготой, амьдралын материаллаг нөхцлийг бүрдүүлсэн, өндөр мэргэшил шаардсан ажил хөдөлмөрийг тогтвортой эрхэлдэг, энэ талын оюуны чадавхтай, амьдралдаа сэтгэл ханамжтай байдаг явдал юм. Үүнээс цөм бүлгийг тодорхойлохдоо хүн ам зүйн шинж, амьдралын хэв маяг, эдийн засгийн төлөв байдал, амьдралын үнэлгээ гэсэн үндсэн дөрвөн шалгуур, тэдгээрт хамаарах үзүүлэлтийн системээр судлан үзэх боломжтой гэдэг нь харагдаж байна (Зураг 2).

## Зураг 2. Нийгмийн дунд давхрааны цөм бүлэг



Эдгээр шалгуурт авч үзэж буй үзүүлэлтүүдийг ямар түвшинд хангаснаас хамааруулан дунд давхрааг дараах байдлаар ангилна. Үүнд:

1. Цөмийн төв бүлэг: Дөрвөн шалгуурын бүх үзүүлэлтийг бүрэн хангасан
2. Цөм бүлэг: Дөрвөн үндсэн шалгуурын бүх үзүүлэлтийг тодорхой хэмжээнд, тогтвортой хангасан.
3. Хагас цөм бүлэг: Дөрвөн үндсэн шалгуурын гурвыг хангасан.
4. Цөмтэй ойр, шилжилтийн бүлэг: Дөрвөн үндсэн шалгуурын хоёрыг хангасан.
5. Цөмөөс алслагдсан, шилжилтийн бүлэг: Дөрвөн үндсэн шалгуурын аль нэгийг хангасан.

Нийгмийн дунд давхраа, түүн дотроо цөм бүлгийг тодорхойлсноор төрийн бодлогыг оновчлох, нийгмийн сайн сайхан байдлыг хангах, хүнийг чадавхжуулах улмаар нийгмийг эрчимтэй хөгжүүлэхэд чухал түлхэц үзүүлдэг болохыг судлаачид онцолж байна.





### 2.3. Нийгмийн дунд давхрааг тодорхойлж буй аргачлал, шалгуур үзүүлэлт

**Монгол улсад хийгдсэн судалгааны арга зүй, нийгмийн дунд давхрааг тодорхойлсон үзүүлэлт:** Ардчилал, зах зээлийн харилцаанд шилжсэнээр амьжиргаа, аж төрөх ёс хэмээх ойлголтууд үзэл баримтлалын хувьд ихээхэн өөрчлөгдсөн бөгөөд энэ нь өрхөд амьдрал ахуйгаа хөтлөн авч явах, улмаар дээшлүүлэх сорилт бий болсонтой холбоотой. Монгол улсад анх 1996 онд ШУА-ийн ФСЭХ-ээс “Амьдралын хэв маягийн өөрчлөлт” сэдэвт социологийн судалгааг хийсэн (Уртнасан, 2001, х.200; Чулуунбаатар нар, 2013, х.181-182) бөгөөд уг судалгааны дүнгээр дунд ангийн талаарх дараах дүгнэлт гарчээ.

Дунд ангийн сонгодог хэлбэр (дунд ангийн дунд бүлэг) бол хэрэглээний дундаж түвшинтэй, хувийн байр орон сууц, машин зэрэг удаан эдэлгээ бүхий өмч хөрөнгөтэй, боловсрол эзэмших ба эмнэлгийн үйлчилгээний төлбөрийг төлөх чадвар бүхий хүмүүс байдаг. Тэдний жилийн дундаж орлого 18-64 мянган доллар бөгөөд хүн амын 60-70 хувийг эзэлдэг байна. Судалгаанд дунд ангийн дээд бүлэг 8-15 хувийг эзэлж байгааг дурдсан ба энэ нь орон байр, хувцаслалт, хооллолтын хувьд дутагдах зүйлгүй, гэр бүлийн орлого нь зарлагаа бүрэн нөхөөд хуримтлуулах болон эргэлтийн хөрөнгө, эд хогшил худалдан авах боломжтой, соёл ахуйн хэрэглээгээ хангах, амьдралын түвшнээ дээшлүүлэх чадвартай бүлэг юм. Харин дунд ангийн доод бүлэг нь 30-35 хувийг эзлэх ба орон байр, хувцас, хоол хүнс зэрэг өдөр тутмын хэрэгцээгээ хангаж чаддаг боловч төдийлөн илүү гаргаж хуримтлуулж чадахгүй байгаа хүмүүс бүрдүүлж байна

2004 онд судлаач Ц. Далай, Л. Оюунцэцэг нар “Дунд орлоготой хүмүүсийг эмзэг бүлгийн эгнээнд орохоос урьдчилсан сэргийлэх арга замууд” сэдэвт түүвэр судалгааг хийсэн байна. Уг судалгаанд өрхийн амьжиргааг тодорхойлох орлого, хөдлөх болон үл хөдлөх хөрөнгө, боловсрол, нийгэмд эзлэх байр суурь, нийгэм, эдийн засгийн өөрчлөлтөд дасан зохицох чадвар гэсэн 5 бүлэг үзүүлэлтийг сонгон авч (Хүснэгт 2), шинж тэмдгийн төвлөрлийн аргаар Улаанбаатар хотын дунд давхрааны шинжийг дараах байдлаар тодорхойлжээ (Далай, Оюунцэцэг, 2004, х.54).

2012 онд МУИС-ийн ЭЗС, Судалгаа, эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгээс хөдөлмөр эрхлэх хөтөлбөрүүдийн шинэчлэлийн хүрээнд “Монголд дундаж анги бий юу?” сэдвээр судалгаа хийж, “1-1.5 сая төгрөгийн сарын орлоготой, тодорхой хэмжээгээр хадгаламж хийдэг, нийтийн орон сууцанд амьдардаг, зуны зуслангийн байшинтай, хувиараа хөдөлмөр эрхэлдэг, төсвийн байгууллагын ажилчид, эсвэл дунд тушаалын мэргэжилтнүүд бүхий гишүүдээс бүрдэх өрхийг дундаж орлоготон” (Ш.Оюунцэцэг, 2015, х.436) гэж тодорхойлсон байна.



## Хүснэгт 2. Улаанбаатар хотын дунд бүлгийн дунд орлоготны шинжийг тодорхойлсон байдал

Үзүүлэлт	Шинж тэмдэг
Орлого	Өрхийн сарын тогтмол орлого 151-300 мянган төгрөг, мөнгөө хуримтлуулах боломжтой, туслах аж ахуй эрхлэх, хуримтлуулах, зээлдүүлэх зэргээр орлогоо нэмэгдүүлдэг
Үл хөдлөх хөрөнгө	Өөрийн амьдардаг сууцнаас гадна хашаа, байшин, ТҮЦ/лангуу, жижиг цайны газар, ногооны талбай зэрэг 9 сая хүртэл төгрөгөөр үнэлэгдэх үл хөдлөх хөрөнгөтэй.
Хөдлөх хөрөнгө	Ямар нэгэн үнэт эдлэл, тээврийн хэрэгсэл зэрэг 10 хүртэл сая төгрөгөөр үнэлэгдэх хөдлөх хөрөнгөтэй
Боловсрол, мэргэжил	Өрхөд дээд боловсрол, мэргэжилтэй хоёроос дээш гишүүнтэй, сургалтад 850 хүртэл мянган төгрөг зарцуулах боломжтой, хүүхдийнхээ сургалтын төлбөрийг өөрсдөө төлдөг, эрүүл мэндийн үйлчилгээнд сард дунджаар 16-50 мянган төгрөг зарцуулдаг, амралт, сувиллын үйлчилгээ авдаг.
Дасан зохицох чадвар	Эрсдлээс хамгаалах чадвартай, даатгалд хамрагддаг, нийгмийн өөрчлөлтийг зөв танин мэдэх чадвартай, хариу үйлдэл үзүүлдэг.

2013 онд судлаач Б.Даваасүрэн, О.Бурмаа нар “Дундаж орлоготой хэрэглэгчийн хэрэглээний хэв маягийг тодорхойлох судалгааны үр дүн” сэдэвт судалгааны тайланд дундаж орлоготой бүлэг гэдгийг “Анхдагч хэрэгцээгээ хангасан, санхүүгийн байнгын болон байнгын бус орлоготой, тодорхой ажлын байртай, тогтсон амьдралтай, боловсролтой, нийгэмд дасан зохицох чадвартай бүлэг” (Ш.Оюунцэцэг, 2015, х.436) гэж үзжээ.

2014 онд МУИС-ийн ХАССТ-ийн судлаач Б. Энхцэцэг, Ц. Амартүвшин нар “Дунд орлоготой орны дундаж орлоготой хүн амын бүлгийн шинжилгээ: Монгол улсын жишээ” сэдэвт судалгааг хийжээ. Дэлхийн банкны ангиллаар манай улс бага орлоготой орноос бага-дунд орлоготой орны ангилалд шилжин орсонтой холбогдуулан дунд давхрааны дүр зургийг судлах зорилгоор уг бодлогын судалгаа хийсэн байна. Судалгаа нь ҮСХ-ны “Өрхийн нийгэм, эдийн засгийн судалгаа”-ны тоон мэдээлэлд суурилсан бөгөөд нэмэлт байдлаар ганцаарчилсан ярилцлага зохион байгуулж, чанарын мэдээлэл болгон ашигласан. Судалгааны дүнгээс үзэхэд Улаанбаатар хотын хувьд “Нэг хүнд ногдох сарын орлого 168750-393750 (2013 оны байдлаар) байхаас гадна гэр бүлийн гишүүд ажилтай/хувийн бизнестэй, орон сууц эсвэл тохилог сууцанд амьдардаг, хувийн хэрэглээндээ машинтай, хүүхдийн болон гэр бүлийн хадгаламжтай, жилдээ гэр бүлээрээ амардаг, хүүхдүүдээ их дээд сургууль, коллежид сургаж чаддаг өрхүүд” нь дунд давхраанд хамаарч байна (Б.Энхцэцэг, Ц.Амартүвшин, 2014, х.71).

2016 онд Эдийн засгийн судалгаа, эрдэм шинжилгээний хүрээлэнгийн судлаач З.Манлайбаатар, Б.Цэндсүрэн нар 2014 оны “Өрхийн нийгэм, эдийн засгийн түүвэр судалгаа”-ны тоон мэдээлэлд суурилан хийсэн “Монголын



дундаж давхаргын судалгаа” сэдэвт судалгаанд Монгол Улсын дундаж давхаргын төлөв байдлыг нэгдүгээрт, үнэмлэхүй тодорхойлолт (нэг хүнд ногдох орлогын тогтсон хэмжээнд суурилдаг), хоёрдугаарт, харьцангуй тодорхойлолт (орлогын тархалтад суурилдаг), гуравдугаарт, амьдралын хэв шинж, хүн ам зүйн хүчин зүйл зэрэгт суурилсан тодорхойлолтоор тус тус авч үзэж, 2002-2003, 2008 онтой харьцуулан дунд давхарга хэрхэн өөрчлөгдсөнийг судласан байна. Ингэхдээ өрхийн гишүүдийн хүн ам зүйн төлөв байдал, орлого, хадгаламж, зээл, малын тоо зэрэг үзүүлэлтийг сонгож, “Орлогын аль ч тодорхойлолтоор дунд давхарга тэлсэн ба нийгэм, хүн ам зүй, эдийн засгийн үзүүлэлтээр дундаж давхарга нь өндөр болон бага орлоготой бүлгийн дунд байна” (З.Манлайбаатар, Б.Цэндсүрэн, 2017) гэсэн дүгнэлт хийжээ.

Монгол улсын Засгийн газраас нийгмийн халамжийн үйлчилгээний зорилтот бүлгийг оновчтой тодорхойлох, улмаар халамжийн үйлчилгээний хүртээмж, үр дүнг дээшлүүлэх зорилгоор 2013 он, 2017 онуудад тус тус “Орлогыг орлуулан тооцох аргаар өрхийн амьжиргааны түвшин тодорхойлох судалгаа”-г хийсэн. Энэхүү судалгаа нь ҮСХ-ноос эрхлэн гүйцэтгэдэг өрхийн нийгэм, эдийн засгийн судалгаанд авч үзсэн үзүүлэлтүүдээс өрхийн амьжиргаанд хамгийн чухал нөлөөтэй орлогын бус тодорхой үзүүлэлтийг сонгон авч, өрхийн амьжиргааны төлөв байдлыг хэрэглээгээр нь тодорхойлдог судалгаа юм. Өөрөөр хэлбэл, өрхийн амьжиргааг орлого, зарлагын бус үзүүлэлтээр судлан тодорхойлох аргачлал болно. Орлогыг орлуулан тооцох аргаар өрхийн амьжиргааны түвшинг тодорхойлоход өрхийн байршил, өрхийн гишүүдийн боловсролын түвшин, өрхийн гишүүдийн сургуульд хамрагдалт, ажил эрхлэлт, гэрлэлт, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэнтэй эсэх, орон сууцны төрөл, сууцны өрөөний тоо, газрын өмчлөл, эзэмшил, гэрийн ханын тоо, түлш, мал аж ахуй эрхэлдэг эсэх, мал, тэжээвэр амьтны тоо, удаан эдэлгээтэй эд хогшил, өрхийн хадгаламж, усан хангамж зэрэг үзүүлэлтийг ашигласан.

Өрхийн нийт хэрэглээг тэнцвэржүүлсэн хэмжээсийн тусламжтайгаар 0-1000 оноогоор тооцож, амьжиргааны түвшингээр нь хамгийн бага хэрэглээтэй; бага хэрэглээтэй; эрсдэлд өртөхөд ойр байгаа; дундаж хэрэглээтэй; боломжийн болон өндөр хэрэглээтэй гэсэн 5 үндсэн ангиллын алинд хамаарч байгааг тодорхойлжээ.

Монгол улсад хийгдсэн эдгээр судалгааг нэгтгэн үзвэл, дунд давхрааг өрхөөр тодорхойлохдоо орлого, хэрэглээ, хадгаламж, өмч хөрөнгө зэрэг эдийн засгийн үзүүлэлтээс гадна сэтгэл ханамж, дасан зохицох чадвар, амралт чөлөөт цаг зэрэг нийгэм, соёлын үзүүлэлтүүдийг онцлон үзсэн нь харагдаж байна.

### Хүснэгт 3. Монгол улсад хийгдсэн судалгаануудад дунд давхрааг тодорхойлсон үзүүлэлтүүд

Судалгаа	Орлогын түвшин	Орлогоо нэмэгдүүлэх санаачлага, боломж	Хэрэглээ	Үл хөдлөх ба хөдлөх хөрөнгө	Хадгаламж	Даатгалд хамрагдалт	Өрхийн гишүүдийн боловсролын түвшин	Хүүхдүүдээ сургуульд сургах боломж	Өрхийн гишүүдийн хөдөлмөр эрхлэлт	Эрүүл мэндийн үйлчилгээ авах санхүүгийн боломж	Амьдралын сэтгэл ханамж	Амьдралын хэв маяг	Амралт, чөлөөт цаг	Эрсдлээс хамгаалах чадвар	Дасан зохицох чадвар
Амьдралын хэв маягийн өөрчлөлт	+		+	+				+		+					
Дунд орлоготой хүмүүсийг эмзэг бүлгийн эгнээнд орохоос урьдчилсан сэргийлэх арга замууд*	+	+	+	+	+		+	+	+	+			+	+	+
Монголд дундаж давхарга бий юу?	+		+	+	+		+		+						
Дундаж орлоготой хэрэглэгчийн хэрэглээний хэв маягийг тодорхойлох судалгааны үр дүн	+		+				+		+			+			+
Дунд орлоготой орны дундаж орлоготой хүн амын бүлгийн шинжилгээ: Монгол улсын жишээ*	+		+	+	+		+	+	+				+		
Монголын дундаж давхаргын судалгаа	+		+	+	+		+		+						
Орлогыг орлуулан тооцох аргаар өрхийн амьжиргааны түвшин тодорхойлох судалгаа		+	+	+	+		+	+	+			+			

Тайлбар: \*Улаанбаатар хотын дунд давхрааг тодорхойлсон.

Дээрх хүснэгтээс “Дунд орлоготой хүмүүсийг эмзэг бүлгийн эгнээнд орохоос урьдчилсан сэргийлэх арга замууд” судалгаа нь дунд давхрааг харьцангуй өргөн хүрээнд, анхдагч мэдээлэлд суурилан тодорхойлох оролдлого хийсэн нь харагдаж байна. “Монголд дундаж давхарга бий юу?”, “Дунд орлоготой



орны дундаж орлоготой хүн амын бүлгийн шинжилгээ: Монгол улсын жишээ”, “Монголын дундаж давхаргын судалгаа” зэрэг судалгаа нь ҮСХ-ноос хийдэг “Өрхийн нийгэм, эдийн засгийн судалгаа”-ны мэдээлэлд суурилсан учир өрхийн гишүүдийн боловсролын түвшин, хөдөлмөр эрхлэлт, орлого, хэрэглээний зардал, өмч хөрөнгө, хуримтлал зэрэг хязгаарлагдмал мэдээллийн хүрээнд дунд давхрааг тодорхойлсон байна. Өмнө дурдсанчлан “Дунд орлоготой орны дундаж орлоготой хүн амын бүлгийн шинжилгээ: Монгол улсын жишээ” судалгаа нь ганцаарчилсан ярилцлагын мэдээллийг ашигласан учир дээрх шинжээс гадна амралт, чөлөөт цаг, хүүхдийнхээ боловсролд анхаарах байдал зэрэг үзүүлэлтийг оруулжээ.

“Орлогыг орлуулан тооцох аргаар өрхийн амьжиргааны түвшин тодорхойлох судалгаа”-наас бусад судалгаанд орлогын хэмжээг ашигласан нь дунд орлоготой бүлгийг дунд давхраа хэмээн тодорхойлж, орлого/хэрэглээний ядууралд өртөөгүй бол дунд давхраа гэж үзэх (ЭЗЯ, НҮБХХ, 2014) хандлага ажиглагдаж байна.

**Бусад улс орнуудад нийгмийн дунд давхрааг судалсан аргачлал, ашигласан үзүүлэлт:** Бусад улс орнуудад нийгмийн дунд давхрааны чиглэлээр хийсэн эрдэм шинжилгээний бүтээлийг цаг хугацааны дарааллаар. Азийн улс орнуудаас эхлэн бичиглэсэн болно.

1990-ээд онд Тайвань улсын “Академия Синика” (Academia Sinica) байгууллага Азийн орнуудын нийгмийн дунд давхрааны талаарх эмпирик судалгаанд Филиппин, Тайланд, Малайз, Индонезийн хот суурин газруудад дунд давхрааны анхны генерацийн төлөөллийг хамруулан, санал асуулгын судалгаа хийсэн бөгөөд уг судалгаанд фермийн аж ахуй эрхлэгчид болон ажилчид оролцсон бөгөөд тэд орлогын нэг бүлэгт багтаж байсан хэдий ч улс төрийн үзэл бодлын хувьд харилцан адилгүй байсан (Tamio Hattori нар, 2003, х.132).

1990 онд БНСУ-д хийгдсэн “Тэгш бус байдал болон өмчлөл” судалгаанд 1976 иргэнийг хамруулж, оролцогч нэг бүртэй ярилцлага хийх аргаар дунд давхрааг тодорхойлохдоо боловсрол, хувийн орлого, өрхийн орлого, өмчийн эрх, байр орон сууцны эзэмшил зэрэг үзүүлэлтийг ашигласан юм. Үр дүнд нь судалгаанд хамрагдагсдын 50 хувь нь шинэ дунд давхраа, 10.9 хувь нь хуучин дунд давхраа гэж тодорхойлогдсон байна (Arita, 2003, х.204-206). Цаашилбал, дунд давхрааны гарал үүсэл, онцлогийг тодорхойлох зорилгоор 2000 онд БНСУ-д судалгаа хийж, шинэ дунд давхраанд харьяалагдах 296 хүний дунд санал асуулгын судалгааг зохион байгуулсан байна. Хөдөө аж ахуй эрхэлдэг өрхийн 144 хүн (48.6 хувь), харин хуучин дунд давхраанд харьяалагддаг 404 хүний 62.1 хувь буюу 251 хүн хөдөө аж ахуй эрхэлдэг гэр бүлээс гаралтай хүмүүс судалгаанд оролцсон юм (Tamio Hattori, Tsuruyo Funatsu, 2003, х.140). Хөдөө аж ахуй эрхэлдэг гэр бүлээс гаралтай иргэдийн хувьд уламжлалын үнэт зүйлсээ хадгалсаар ирсэн онцлогтой болохыг судалгааны үр дүн харуулсан.

2002 онд Хятадын Нийгмийн Шинжлэх ухааны академийн Социологийн хүрээлэнгийн захирал Лю Хуаи судалгааныхаа үр дүнд Хятадын нийгмийг 10 нийгмийн бүлэг, 5 давхраа болгон ангилсан байна. Ийнхүү ангилахад 3 төрлийн нөөцийн хүртээмжийг үндэслэл болгосон бөгөөд үүнд:

- Институцийн нөөц (эрх мэдэл, нөлөө);
- Эдийн засгийн нөөц (орлого, өмч);
- Соёлын нөөц (нийгмийн байр суурь, боловсрол) зэрэг багтана.

Хятадын шинэ дунд давхрааг дараах 6 шалгуур үзүүлэлтийн дагуу тодорхойлдог. Үүнд:

- Нэг хүнд ногдох орлогын доод хэмжээ;
- Дунд сургууль төгссөний дараа эзэмшсэн боловсрол;
- Удирдах түвшний албан тушаал хашдаг эсэх;
- Хотын харьяалалтай эсэх;
- Байр, орон сууц, машинтай эсэх;
- Нэмэлт орлогын хэмжээ зэрэг болно.

Мөн Хятад улсад дунд давхрааг тодорхойлоход худалдан авах чадварын үнэлгээ (Purchasing Power Parity)-г ашигладаг. Азийн Хөгжлийн банкны судалгаагаар Хятадад тухайн хүний орлого 2-20 PPP USD (Purchasing Power Parity in US dollars) бол дунд давхраанд хамааралтай гэж үзнэ. Энэ тооцооллоор 2007 онд Хятадын хүн амын 23.4 хувь нь өдөрт 2-4 PPP USD, 48.9 хувь нь өдөрт 4-10 PPP USD, 18.7 хувь нь өдөрт 10-20 PPP USD байна. Үүнээс Хятадын хүн амын 91 хувь нь дунд давхраанд хамааралтай гэж дүгнэхээр байна. Гэтэл энэ нь бодит байдалд нийцэхгүй байгаа бөгөөд өдөр тутмын ердийн хэрэгцээг хангах төдийд дунд давхраанд хамааруулах нь оновчгүй гэж зарим судлаач үзээд, өрхийн өдөр тутмын зардал нь 10-100 PPP USD бол дунд давхраа гэж үзнэ гэжээ. Ингэвэл Хятадын 157 сая хүн дунд давхраанд харьяалагдах бөгөөд энэ нь хүн амын 12 хувийг эзэлнэ (Hefele&Dittrich, 2011, х. 62). 2004 онд Хятадын Статистикийн Үндэсний хорооноос жилд 60.000-500.000 юаний орлого бүхий хүмүүсийг дундаж орлоготой гэж тодорхойлсон.

Дунд давхрааг тодорхойлох нэгэн үзүүлэлт бол хуримтлал үүсгэх явдал гэж зарим судлаачид үздэг бол Дэлхийн Банкны зүгээс Хятад улсад хийсэн судалгаагаар орлогын тодорхой хэсгийг хуримтлал бий болгоход зарцуулж буй Хятад өрхүүд ядуурлын ирмэгт дөхөж очих тохиолдол их байна гэсэн дүгнэлт гаргажээ (World bank China Poverty Assessment, 2009).

2006 онд хийгдсэн Азийн барометр хэмээх санал асуулгын судалгаанд Хятад, Хонгконг, Япон, БНСУ, Сингапур, Тайвань, Вьетнам гэсэн күнзийн сурталтай 7 орны 4068 хүнийг хамруулахдаа нийгэм-соёл, нийгэм-улс төр, нийгмийн бүлгийн ялгаа гэсэн 3 бүлэг 10 таамаглал дэвшүүлж, шинэ дунд давхрааны хүмүүсийг “англи хэлтэй” болон “англи хэлгүй” гэсэн хоёр бүлэг



болгон харьцуулалт хийсэн байна. Бүлгийн харьцуулалтыг нийгэм-соёл, нийгэм-улс төрийн хүчин зүйлсийн хүрээнд ардчиллын талаарх ойлголт, шашин шүтлэгийн байдал, байгаль орчны талаарх хандлага, жендерийн тэгш байдлын талаарх байр суурь, глобальчлалын талаарх үзэл бодол, академик карьер зэрэг үзүүлэлтээр хийжээ (Shigeto Sonoda, 2006, х.10-12). Мөн күнзийн суртлын тахим буюу эцэг эх, ахмад настанд үзүүлэх ачлал, хүндлэл болон эрдэм мэдлэгийг эрхэмлэх чанарын нөлөөг чухалчилан судалсан байна.

Сингапурын Үндэсний Их сургуулиас 2010-2011 онд нийгмийн давхраажлын судалгааг (Tan Ern Ser, 2015, х.15) санал асуулга-ярилцлагын холимог аргаар хийхдээ 15-74 настай 2700 сингапур хүнийг хамруулжээ. Тэдний 42 хувь нь хятад, 27 хувь нь малай, 26 хувь нь энэтхэг, 5 хувь нь бусад үндэстний хүмүүс байв. Өрхийн орлогод суурилсан ангиллаар дундын дээд давхраа 4 хувь, дундын дунд 11 хувь, дундын доод 31 хувь, нийтдээ дунд давхраанд судалгаанд оролцогчдын 46 хувь багтжээ. Санал асуулга нь 6 бүлэг 12 хуудастай бөгөөд ихэнх нь хаалттай асуулт, ажил мэргэжил гэх мэт цөөн асуулт нээлттэй байсан бөгөөд агуулга нь:

- А хэсэг: хүн ам зүйн төлөв байдал
- В хэсэг: ажлын түүх, нийгмийн давхрааны ерөнхий шинж, сурах төлөвлөгөө г.м.
- С хэсэг: одоо болон ирээдүйн санхүүгийн төлөв, нийгмийн халамж, сэтгэл ханамж, аз жаргал г.м.
- D хэсэг: нийгмийн баримжаа, тэгш бус байдал, халамж, эцэг эхдээ үзүүлэх дэмжлэг, үр хүүхэд, карьер, харилцаа г.м.
- Е хэсэг: нийгмийн давхрааны субъектив шинж
- F хэсэг: бусад хүн ам зүйн үзүүлэлт зэргээс бүрдэнэ.

Азийн орнууд дахь дунд давхрааны бүрдэл, төлөвшлийг дор дурдсан хэдэн үзүүлэлтээр хэмжиж тодорхойлдог нийтлэг тал байна (Хүснэгт 4). Үүнд: гарал угсаа, шилжих хөдөлгөөн, хотжилт, үйлдвэржилт, технологийн дэвшил, ажил эрхлэлт, орлого, дотоодын нийт бүтээгдэхүүн, улс төрийн идэвх, боловсрол, гадаад хэл, гэрлэлт, амьдралын хэв маяг, орон сууцжуулах бодлого, төрийн албанд ажиллагчдын тоо, амьдралын сэтгэл ханамж, гэр бүлийн орчин дахь харилцаа, үнэт зүйлс зэрэг болно.

#### Хүснэгт 4. Азийн орнуудад дунд давхрааг хэмжих нийтлэг үзүүлэлт

Хүн ам зүйн	Эдийн засгийн үзүүлэлт	Нийгэм, соёлын үзүүлэлт
<ul style="list-style-type: none"> <li>- Гарал угсаа</li> <li>- Шашин шүтлэг</li> <li>- Шилжих хөдөлгөөн (оршин суух газар, ажлын байр, давхраа хооронд)</li> <li>- Боловсрол</li> <li>- Гадаад хэлний мэдлэг</li> <li>- Гэрлэлт (давхраа доторх, давхраанаас гаднах)</li> <li>- Хөдөлмөр эрхлэлт</li> <li>- Төрийн албанд ажилласан байдал</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Орон сууц</li> <li>- Цалин хөлс</li> <li>- Бусад орлого</li> <li>- Хуримтлал</li> <li>- Нэг хүнд ногдох дотоодын нийт бүтээгдэхүүн</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Сэтгэл ханамж</li> <li>- Аз жаргал</li> <li>- Амьдралын хэв маяг</li> <li>- Мэдээллийн хэрэглээ</li> <li>- Гэр бүлийн орчин дахь харилцаа</li> <li>- Үнэт зүйлс</li> <li>- Нийгэм, улс төрийн идэвх, оролцоо</li> <li>- Нэр хүнд</li> <li>- Чөлөөт цаг, хобби</li> <li>- Нийгмийн сүлжээ</li> <li>- Хувийн хөгжлийн төлөвлөлт</li> </ul>

Азийн улс орнуудаас гадна АНУ, Европын улс орнуудад дунд давхрааг тодорхойлж буй аргачлал, шалгуур үзүүлэлтийг судалж үзвэл дараах байдалтай байна.

АНУ болон Европын орнуудад ихэвчлэн орлогын хэмжээг ашиглан абсолют болон харьцангуй утгаар дунд давхрааг тодорхойлж байна. Брайн Д’Авгистино 20,000-200,000 ам.долларын орлоготой өрхийг дунд давхраа гэж үзсэн бол (Брайн Д’Авгистино, 2012), АНУ-ын Конгрессын Судалгааны төв 19,000-91,000 ам.долларын орлоготой өрхийг дунд давхраанд оруулан тооцжээ (Элвелл, 2014). Броокинс институт (Гари Бартлесс, 2010), судлаач Хорриган, Хаугэн (Хорриган ба Хаугэн, 1988, р.5) нар ядуурлын шугамаас үл ялиг дээгүүр орлоготой өрхийг дунд давхраа гэж үзэж, тухайн өрхийн орлогын хэмжээг тодорхойлохдоо үндэсний хэмжээний орлогын голчийг ашигласан байдаг. Мөн жилийн худалдан авах чадвар нь 3900 доллараас давсан, өдрийн зарцуулалт нь 2-4 эсвэл 6-10 ам.долларын хооронд байвал тухайн иргэнийг дундаж орлоготой гэж үздэг аргачлал байна. Равилан “хөгжиж байгаа улс орны хувьд ядуучуудын давхраанд хамаарагддаггүй, өдөрт 9 ам.долларыг хэрэгцээндээ зарцуулдаг бол дунд давхраанд хамаарна” гэж тодорхойлжээ (Ravallion, 2010).

Харьцангуй утгаар хэрэглээний хуваарилалтын 20-80 дахь percentile-ийн хооронд байгаа эсвэл нэг хүнд ногдох орлогын голчоос 0.75 болон 1.25 дахин их орлоготой иргэдийг дунд давхраанд оруулж тооцож байгаа юм. Дэлхийн Банкны судлаач Вильям Ийстерли дунд давхрааг орлого, зардлын тархалтаар тооцон үзсэн бөгөөд хүн амын хамгийн чинээлэг (20 хувь) болон ядуучуудын дундах гурван квантилыг дунд давхраа бүрдүүлдэг гэж үзжээ.

АНУ-д дунд давхрааг тодорхойлохдоо дундаж квантил, дундаж гурван квантил буюу олонлогийг таван интервалд хувааж, түүнээс гурвыг нь сонгох арга, голч орлого 50 хувиас бага, 50 хувиас их байх Роберт Рейхийн дүрэм, Пью томьёо (орлогыг өрхийн гишүүдийн тоонд хуваагаад үндэсний хэмжээний



орлогын голчоос 1/3-2 дахин өндөр орлоготой өрх) зэрэг аргачлалыг ашиглаж байна.

Дунд давхрааг тодорхойлоход орлогын үзүүлэлтийг ашиглаж байгаа тохиолдолд өрхийн орлогыг бодитой тодорхойлох шаардлага тавигдаж байна. Сүүлийн үед өрхийн орлогыг тооцох Люксембургийн аргачлал (Luxembourg Income Study)-аар АНУ, Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллагын гишүүн орнууд өрхийн орлогыг оновчтой тодорхойлоход анхаарч байна. Уг аргачлалаар хүн амын хөдөлмөр эрхлэлт, капиталтаас олсон мөнгөн орлого, нийгмийн халамжийн мөнгөн тэтгэмж (хөдөлмөр эрхлэлтийн даатгалын тэтгэмж, бүх нийтэд олгох болон зорилтот бүлэгт олгох тэтгэмж), нийгмийн үйлчилгээний мөнгөн бус тэтгэмж, хувь хүний мөнгөн болон мөнгөн бус орлого, орлогын татварын буцаан олголт, нийгэмд оруулсан хувь нэмрийн татвар зэргээс өрхийн орлого бүрдэнэ гэж үзжээ. Ийнхүү Өрхийн Орлого тооцох Люксембургийн аргачлалаар тэгшитгэсэн орлогыг тооцох дараах аргыг хэрэглэж байна. Үүнд:

Тэгшитгэсэн орлого = (Equalized Income =  $DHI/\sqrt{NHHMEM}$ )

*DHI unadjusted household income- өрхийн тэнцвэржээгүй орлого*

*NHHMEM the number of household members- өрхийн гишүүдийн тоо*

Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллагын гишүүн орнууд улсын хэмжээний орлогын голчийн 75-аас 125 хувийн интервалд байгаа нийгмийн бүлгийг дунд давхраа гэж нэрлэж байна (Global wage report, 2015). Олон улсын хөдөлмөрийн байгууллагаас (Global wage report, 2015) дунд давхрааг тодорхойлохдоо эдийн засаг, нийгмийн үзүүлэлтийг голложээ. Орлогыг тодорхойлохдоо дараах аргачлалыг ашигласан байна. Үүнд:

Жилийн орлогыг тодорхойлохдоо өнгөрсөн календарийн жилд бүтэн болон хагас цагийн ажлаас орлого олсон эсэхийг судалгаанд оролцогчдоос асуусан бөгөөд асуулгад оролцогчийн нийт орлогыг тооцохдоо Аткинсоны шилжүүлгийн аргаар “БЦАС = сарын бүтэн цаг + сарын хагас цаг” томъёог ашиглан хагас цагийн ажлыг бүтэн цагийн ажилд шилжүүлсэн байна. Харин тухайн жилийн орлогыг тодорхойлохдоо хөдөлмөр эрхлэлт, өмч хөрөнгийг худалдан борлуулсаны орлого, мөнгөн тэтгэмж, татварын өмнөх орлогыг оруулан тооцсон байна.

Дунд давхрааг судлах орлогод суурилсан аргачлал олон байдаг боловч зөвхөн орлогын үзүүлэлтийг дагнан ашиглаж, дунд давхрааг судлах боломжгүй юм. Учир нь дэлхийн улс орон бүрийн эдийн засгийн хөгжил, хөдөлмөр эрхлэх боломж, цалин хөлсний түвшин, нэг хүнд ногдох ҮНБ-ний хэмжээ зэрэг нь харилцан адилгүй байдаг. Иймээс улс орнуудад дунд давхрааг тодорхойлохдоо орлогоос гадна өрхийн нийгэм, эдийн засгийн байдал, амьдралын төлөөх хүсэл эрмэлзэл зэрэг бусад олон талт үзүүлэлтийг авч үзэх шаардлагатай болж байна (World Bank, 2016). Өөрөөр хэлбэл, орлогын үнэмлэхүй болон



харьцангуй утгаас гадна социологийн үзэл баримтлалаар нийгэмд эзлэх байр суурь буюу мэргэжил, амьдралын хэв маяг, ирээдүйн төлөөх дэвшүүлсэн зорилго зэрэг үзүүлэлтээр хэн дунд давхраанд хамаарагдахыг тодорхойлдог. Амьдралын хэв маягт өөрийн эзэмшлийн орон байртай байх, дан гэр бүлд амьдрах, эрүүл мэндийн даатгалд хамрагдах байдал, шинэ машин, хувцас худалдан авах боломж, гэр бүлээрээ амралтаа өнгөрөөх байдал, хүүхдээ коллежид суралцуулах хөрөнгө мөнгө хуримтлуулах байдал зэрэг үзүүлэлтийг багтааж байна.

Судлаач Роберт дунд давхрааг тодорхойлохдоо орлогод анхаарахаас гадна боловсролын түвшинг харгалзах хэрэгтэй болохыг тэмдэглээд, “Бидний хүүхдүүд” номондоо боловсролын түвшинг харгалзан дунд давхрааг тодорхойлох талаар авч үзсэн байдаг (Роберт Пуфам, 2015). Ингэхдээ тухайн өрхийн хамгийн дээд түвшний боловсрол эзэмшсэн гишүүнээр тухайн өрхийг тодорхойлсон байдаг бол Чарльз Маррэй коллежийн боловсролтой хүмүүсийг дунд давхраанд хамааруулан судалсан байна (Чарльз Мурэй, 2012). Гэтэл судлаач Пуна дээр дурдсан судлаачдын эсрэг байр суурьтай байгаа бөгөөд зарим хүмүүс боловсролын түвшингээр дунд давхраанд хамаарах атлаа эдгээр боловсролтой хүмүүс ядуучуудыг тодорхойлох аргачлалаар ядуу гэсэн ангилалд хамаарагдаж байгааг өөрийн судалгаагаар баталсан юм.

Нийгмийн дунд давхрааг тодорхойлох өөр нэг үзүүлэлт бол өмч хөрөнгө эзэмших байдал юм. Томас Пикетти зэрэг судлаачид дунд давхрааг тодорхойлохдоо иргэдийн өмч хөрөнгө эзэмших байдлыг харгалзан үзэх нь зүйтэй гэсэн байр суурийг баримталдаг. Учир нь иргэдийн өмч хөрөнгө эзэмших нь дунд давхрааны хувьд өвчлөх, хөдөлмөрийн чадвараа алдах, ажилгүй болох тохиолдолд эмзэг байдалд орохоос урьдчилан сэргийлэх чухал арга гэж үзжээ. Оршански дунд давхрааг тооцох арга зүйд гэр бүлийн гишүүдийн тоо, бүс нутгийн амьжиргааны өртөгийн ялгаатай байдал зэрэг үзүүлэлтээр тооцохыг санал болгосон нь дунд давхрааг тодорхойлох судалгаанд ач холбогдолтой байж болох юм.

Бразил улсын Нийгмийн Бодлогын төв иргэдийг амьжиргааны түвшингээр нь А, В, С, D гэж зэрэглэн ангилсан бөгөөд А ангилал маш чинээлэг, D нь хамгийн ядуу, харин С ангилалд хамаарагдах иргэдийг дунд давхраа гэж үзэж байна. Ийнхүү дунд давхрааг тодорхойлохдоо орлогын шалгуур үзүүлэлт, үл хөдлөх болон бусад хөрөнгө эзэмших байдал, боловсролын түвшин, хөдөлмөр эрхлэлтийн байдлыг ашигласан байна. Түүнчлэн Латин Америкийн улс орны судлаачид орлогоор бус, харин гэр бүл, үр хүүхдийнхээ ирээдүйн төлөө шийдвэр гаргах шинж байдлаар нь дунд давхрааг тодорхойлж байна (Marcelo Neri, 2015).

Зарим судлаач иргэдийн цаг ашиглалт, нийгэм-соёлын шинж байдлаас нь хамааруулан дунд давхрааг тодорхойлох хандлага байна. Мэргэжил, өмч эзэмших байдал, үнэт зүйл, хандлага, нийгмийн шилжих хөдөлгөөнд оролцох

эрмэлзэл зэргээр нь социологчид дунд давхрааг тодорхойлж байгаа бол эдийн засгийн бүтээмжид хувь нэмэр оруулах байдал, хандлага, гэр бүлийн аюулгүй байдлыг хангах эрмэлзэл, боломж, сонголтоо нэмэгдүүлэх сонирхол зэрэг нь дунд давхрааны иргэдийг тодорхойлох хувьсагч юм (Andrus Solimano, 2014) гэж үзэх нь ч байна.

Гадна улс орнуудад дунд давхрааг тодорхойлох судалгааг гол төлөв санал асуулга, ярилцлага зэрэг анхдагч мэдээлэл цуглуулах аргаар хийсэн байх бөгөөд нийгмийн дунд давхрааг тодорхойлохдоо дараах үзүүлэлтийг нийтлэг ашигласан байна. Үүнд:

1. Хүн ам зүйн талаас: Өрхийн гишүүдийн насны бүтэц, боловсролын түвшин, эрүүл мэндийн байдал, хөдөлмөр эрхлэлт, шашин шүтлэг
2. Эдийн засгийн талаас: Өрхийн орлого, хэрэглээ, хөдлөх, үл хөдлөх хөрөнгө эзэмшил, хадгаламж
3. Нийгэм, соёлын талаас: Амралт, чөлөөт цагаа өнгөрөөх байдал, нийгмийн идэвх, оролцоо, амьдралын үнэлгээ, сэтгэл ханамж, ирээдүйн талаар төсөөлөл зэрэг болно.

#### 2.4. Судалгааны үзэл баримтлал

Судлагдсан байдлын тоймыг дунд давхрааны талаарх ойлголт; нийгмийн давхрааг судлах онол, үзэл баримтлал; дунд давхрааг тодорхойлж буй аргачлал, үзүүлэлт гэсэн хүрээнд авч үзэж, холбогдох дүн шинжилгээ хийсний үндсэн дээр судалгааны үзэл баримтлалыг дараах байдлаар тодорхойлж байна.

Үндсэн ойлголтуудаа тодорхойлохын тухайд, нийгэм дэх бүлэг хоорондын бүтэцжсэн ялгаа, нийгэмд тодорхой давхарга бүрэлдэн бий болох үйл явц, үзэгдлийг нийгмийн давхраажил гэж үзнэ. Судлаач Нейл Сметзер, Макс Вебер, Х.Гүндсамбуу, Я.Цэвэл зэрэг эрдэмтдийн тодорхойлолтыг эш үндэс болгон “нийгэм, эдийн засгийн хөгжил, өөрчлөлтийн үр дүнд бий болж төлөвшдөг, хүн ам зүйн болон эдийн засгийн тодорхой төлөв бүхий, амьдралын онцлог хэв маягтай, амьдралыг үнэлэх өөрийн шалгууртай нийгмийн бүлгүүдийн нэгдлийг нийгмийн давхраа” гэж тодорхойлж байна.

Харин нийгмийн давхарга гэсэн ойлголт нь эдийн засгийн сууриас төрсөн, түүнд идэвхтэй нөлөөлдөг нийгмийн үзэгдлүүдийн харилцан холбоотой тогтолцоог илэрхийлдэг тул судалгааны үндсэн ойлголтод хамаарахгүй бөгөөд энэхүү судалгаанд уг нэр томъёо ашиглагдаагүй болно. Нөгөө талаас, нийгмийн давхаргыг тодорхойлоход эдийн засгийн үзүүлэлт давамгайлдаг бол нийгмийн давхрааны судалгаанд эдийн засгийн үзүүлэлттэй нийгэм, соёлын үзүүлэлтийг зэрэгцүүлэн авч үздэг утгаараа ч энэхүү судалгааны зорилготой төдийлөн уялдахгүй.

Нийгмийн давхрааг судалдаг “Марксист онол”, “Давхраажлын гурван бүрдлийн онол”, “Нийгмийн ялгарлын онол”, “Анги ба Нэр алдрын онол”, “Модернизацийн онол”, “Торон онол”, “Цөмийн онол”-уудаас энэхүү судалгаанд нийгмийн ялгарлын болон цөмийн онолыг ашиглана.

Францын социологич Пиер Бурдьё (Pierre Bourdieu)-гийн боловсруулсан *Нийгмийн ялгарлын онолоор* нийгмийн давхраа нь эдийн засаг, нийгэм, соёлын баялгийн нэгдлээр тодорхойлогдож, эдгээрээр бие биенээсээ ялгарч байдаг (Pierre Bourdieu, 1984) ба энэ нь нийгмийн дунд давхрааг олон хэмжээст үзүүлэлтээр тодорхойлох судалгааны зорилготой нийцэж байна.

Судлагдсан байдлын тоймоос харвал, нийгмийн дунд давхрааны судалгаанд орлогыг гол болгосон эдийн засгийн үзүүлэлтийг ашиглахаас гадна дунд давхрааны өрхийн гишүүдийн бүтэц, хүн ам зүйн шинж байдлыг чухалчлан үзэх нь түгээмэл байна.

Мөн дэлхий дахинаа амьжиргаа, амьдралын чанарыг тодорхойлох үзэл баримтлал өөрчлөгдөж байгаагаас дунд давхрааны төлөв байдлыг амьдралын хэв маяг, үнэлгээгээр өргөжүүлэн судлах хандлага ажиглагдах боллоо. Иймээс орлого, зардал, өмч хөрөнгө, хуримтлал, зээл зэрэг эдийн засгийн төлөв, өрхийн гишүүдийн хүн ам зүйн шинж, хэрэглээний хэв маяг, нийгмийн идэвх оролцоо, амьдралын сэтгэл ханамж зэрэг нийгэм-соёлын хувьсагчаар дунд давхрааны төлөв байдлыг судалсан болно.

### Зураг 3. Нийгмийн дунд давхрааг судлах үзүүлэлт, үндсэн хувьсагч





Эдгээр үзүүлэлтийн хүрээнд судалгааны өгөгдөл цуглуулах хэрэглэгдэхүүн буюу санал асуулга, ярилцлагын удирдамжийг боловсруулсан.

Нийгмийн дунд давхрааны тогтвортой байдлыг тодорхойлохдоо судлаач М.Кивинены боловсруулсан *Цөмийн онолыг* ашигласан. Учир нь нийгэм, эдийн засаг, улс төр, соёлын амьдралд гарч буй хувьсал өөрчлөлт нь дундаж давхрааны тогтвортой байдалд нөлөөлж, дунд давхраа дотроо болон бусад давхраа хооронд шилжих үйл явц эрчимжиж байна. Иймээс дунд давхрааны шинжүүд хэр тогтвортой, эсвэл 'хэврэг' байгаагаар нь цөм бүлэг, хагас цөм бүлэг, цөмтэй ойр шилжилтийн бүлэг, цөмөөс алслагдсан шилжилтийн бүлэг гэсэн байдлаар ангилан судалгаа хийв.

Улс орнууд, нэн ялангуяа Азийн улс орнуудад хийгдсэн дунд давхрааны судалгааны түүврийн үндсэн нэгж нь хувь хүн биш, өрх байх хандлагатай, өөрөөр хэлбэл дунд давхрааны төлөв байдлыг нийгмийн үндсэн нэгж болох гэр бүл, түүний доторх гишүүдээр дамжуулан судлах явдал түгээмэл байна. Иймээс судалгааны мэдээллийг өрхөөс цуглуулж, хувьсагчийн онцлогийг харгалзан судалгааны үр дүнг өрх болон өрхийн гишүүдийн аль алинд хамруулан тодорхойлов.

Орлогыг орлуулан тооцох аргаар өрхийн амьжиргааны түвшинг тодорхойлоход дундаж хэрэглээтэй бүлэгт хамаарч буй өрхүүд Монголын нийгмийн дунд давхрааны томоохон төлөөлөл гэж үзэж байна. Учир нь нэгдүгээрт, хэрэглээний дундаж түвшинтэй өрхүүд Монголын нийгмийн дунд давхрааны сонгодог төлөөлөл болдог (Ц.Уртнасан, 2001, х.200). Хоёрдугаарт, орлогыг орлуулан тооцох аргаар өрхийн амьжиргааг тодорхойлох судалгаанд өрхийн гишүүдийн боловсролын түвшин, хөдөлмөр эрхлэлт, орон сууцны нөхцөл, өмч хөрөнгө, хадгаламж зэрэг дунд давхрааг тодорхойлох үндсэн үзүүлэлтүүд ашиглагдсан байна. Гуравдугаарт, аливаа нийгэмд дээд, дунд, доод гэсэн гурван үндсэн давхраа байх ба дунд давхраа нь нөхцөл байдлын хувьд доод, дээд давхрааны дунд орших завсрын бүлэг байдаг. Орлогыг орлуулан тооцох аргаар тодорхойлсон амьжиргааны түвшингийн дундаж хэрэглээтэй бүлэг нь өндөр ба доогуур хэрэглээтэй бүлгийн дундах завсрын бүлэг учир нөхцөл байдлыг дунд түвшинд тодорхойлж, дунд давхрааг төлөөлнө гэж үзэж байна.

Үүнтэй холбоотойгоор орлого, зарлагын бус олон хэмжээст үзүүлэлтээр тооцоход дундаж хэрэглээтэй буюу өрхийн гишүүдийн боловсролын түвшин харьцангуй өндөр, өрхийн насанд хүрсэн гишүүд нь хөдөлмөрийн чадвартай, тэднээс ядаж нэг нь ямар нэгэн орлоготой хөдөлмөр эрхэлдэг, орлого нь өрхийн үндсэн хэрэглээнд хүрэлцдэг, өөрийн эзэмшлийн орон сууц, тодорхой хэмжээний өмч хөрөнгөтэй өрхүүдийг *нийгмийн дунд давхраа* гэж тодорхойлж болох юм.

Улаанбаатар хотын дунд давхрааны гол шинж буюу эдгээр өрхүүдэд ямар нийтлэг тал байгааг тодорхойлохдоо шинж тэмдгийн төвлөрлийн аргыг ашигласан. Өөрөөр хэлбэл, судалгаанд хамрагдсан өрхүүдийн 60, түүнээс дээш хувьд нь ажиглагдсан төлөв байдлыг харьцангуй түгээмэл давтагдсан буюу төвлөрсөн шинж тэмдэг хэмээн үзсэн болно.

## 3. СУДАЛГААНЫ АРГА ЗҮЙ

### 3.1. Судалгааны өгөгдөл цуглуулах арга

Судалгааны өгөгдлийг баримт бичгийн судалгаа, санал асуулга, гол мэдээлэгчийн ярилцлагын аргаар цуглуулав. Баримт бичгийн судалгааны хүрээнд нийгмийн бүлэг, амьжиргаа, дунд давхрааны талаарх нэг сэдэвт бүтээл, эрдэм шинжилгээний илтгэл, өгүүлэл, судалгааны тайлан; нийгмийн дунд давхрааг дэмжихэд чиглэсэн бодлого, хөтөлбөр болон олон улсын туршлага зэрэг хоёрдогч эх сурвалжид дүн шинжилгээ хийсэн болно.

Улаанбаатар хотын дунд давхрааны хүн ам зүй, нийгэм, эдийн засгийн төлөв байдлыг тодорхойлон харуулах хоёрдогч эх сурвалж буюу эмхэтгэсэн өгөгдөл дутмаг байсан учир судалгаанд санал асуулгын судалгаагаар анхдагч мэдээллийг цуглуулж ашигласан болно.

Судалгааны зорилго, зорилт, асуулт болон үзэл баримтлалтай уялдуулан санал асуулгын хуудсыг өрхийн гишүүдийн боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлт, өрхийн орлого, хэрэглээ, орон сууц, өмч хөрөнгө, үйлчилгээний хүртээмж, нийгмийн сүлжээ, оролцоо, амьдралын үнэлгээ, сэтгэл ханамж зэрэг хүрээг хамарсан байдлаар боловсруулав (Хавсралт 1-ийг үзнэ үү).

Түүврийн нэгж болох өрхөөс мэдээлэл цуглуулахдаа мэдээллийн бодитой байдлыг хангах үүднээс өрхийн тэргүүн буюу эхнэрээс, эсвэл насанд хүрсэн гишүүнтэй харилцан ярилцаж, (face to face interview) санал асуулгын хуудсыг бөглөх замаар мэдээлэл цуглуулахыг зорьсон.

Санал асуулгын аргаар цуглуулсан тоон мэдээллийн үр дүнг нягтлах, тодруулах, баталгаажуулах зорилгоор гол мэдээлэгчийн сурвалжлагыг иргэд болон мэргэжилтнүүдийн дунд зохион байгууллаа. Иргэдтэй хийх ярилцлага нь нийгмийн дунд давхрааны талаарх иргэдийн ойлголтыг тандах, дунд давхрааны өрхүүдийн амьжиргааны нөхцөл байдлыг тодорхойлох, цаашид дунд давхрааг өргөжүүлэх чиглэлээр иргэдийн санаа бодлыг судлахад чиглэв (Хавсралт 2-ыг үзнэ үү). Харин мэргэжилтнүүдтэй хийсэн ярилцлагаар дунд давхрааг дэмжих төрийн бодлогын хэрэгжилт, түүнд тулгарч буй сорилт, цаашид анхаарах асуудлыг тодруулахыг зорьсон болно (Хавсралт 3-ыг үзнэ үү).

### 3.2. Судалгааны өгөгдөл боловсруулах, шинжлэх арга

Санал асуулгаар цуглуулсан тоон өгөгдлийг нийгмийн судалгааны мэдээлэлд статистик шинжилгээ хийх багц программ болох SPSS 21.0

программын тусламжтайгаар боловсруулсан. Тоон өгөгдөлд нэг хувьсагчийн тархалт, хоёр хувьсагчийн хамаарлын шинжилгээ хийсэн бөгөөд зарим гол хувьсагчийн тухайд хувьсагч хоорондын хамаарал шалгах Пирсоны корреляцийн коэффициентийг тооцож үзсэн болно. Тоон мэдээллийн шинжилгээний үр дүнг хүснэгт, зураг болон үг, өгүүлбэрээр тайланд тусгаж орууллаа.

Улаанбаатар хотын дунд давхраанд хамаарах өрхийн ерөнхий шинжийг тодорхойлоход шинж тэмдгийн төвлөрлийн аргыг, цөм бүлгийг тодорхойлоход индексийн шинжилгээ, Эйлер-Венны диаграммын аргыг тус тус ашигласан.

Судалгааны хүрээнд цуглуулсан чанарын мэдээллийг энгийн нэгтгэлийн аргаар боловсруулж, адил төстэй байдлын, ялгаатай байдлын болон хамаарлын шинжилгээ хийсэн ба тайланд шигтгээ байдлаар тусгасан.

### **3.3. Судалгааны эх олонлог, түүвэр**

Судалгааны үзэл баримтлалтай уялдуулан авч үзэхэд судалгааны эх олонлог нь орлогыг орлуулан тооцох аргаар ‘дундаж хэрэглээтэй’ бүлэгт хамаарч буй нийт өрх болно. 2017 оны 3 сарын 10-ны байдлаар Улаанбаатар хотын нийт өрхийн тоо 380828 ([www.1212.mn](http://www.1212.mn)) бөгөөд эдгээр өрхийн 44.3 хувь нь (ХХҮХ, 2014) дундаж хэрэглээтэй бүлэгт хамаарч байна гэж тооцоход судалгааны эх олонлог 170 орчим мянган өрх болно.

Эх олонлогийн хэмжээг харгалзан 95 хувийн итгэмжлэх интервалд, түүврийн алдаа 5 хувь байхаар тооцоход түүвэр олонлогийн зохистой хэмжээ 384 (<https://www.surveymonkey.com>) байна. Нөгөө талаас, том хэмжээтэй буюу 100000-аас дээш хэмжээтэй эх олонлогийн хувьд 95 хувийн итгэмжлэх интервалд, түүврийн алдаа 5 хувь байх гэсэн нөхцөлтэй тооцоход эх олонлогоос 398 нэгжийг сонгон судалгаанд хамруулах нь төлөөлөх чадварыг хангана (Ц.Баатартогтох, 2013).

Судалгааны оновчтой түүврийн хэмжээг тогтоохдоо түүврийн бус алдааг 5-10 хувь байхаар тооцож үзэхэд, нийт 420 өрхөөс мэдээлэл цуглуулах нь оновчтой байна. Өөрөөр хэлбэл, Улаанбаатар хотын дунд давхраанд хамаарах 170 орчим мянган өрхийн шинж байдлыг 420 өрхөөс цуглуулсан мэдээллээр төлөөлүүлэн дүгнэх боломж байна. Иймээс нийт 420 өрхөөс санал асуулгаар өгөгдөл цуглуулж, боловсруулалт, шинжилгээнд мөн тооны өрх, түүнд хамаарах 1671 гишүүний мэдээллийг ашиглалаа.

Улаанбаатар хотын нийт өрхийн ердөө 5 орчим хувь нь Багануур, Налайх, Баганхангай дүүргүүдэд амьдарч байгаа нь эдгээр дүүргийн өрхүүд үндсэндээ төвийн 6 дүүргийн өрхөөр тодорхойлогдох нөхцөл байдлыг бий болгож байгаа учир эдгээр дүүргийг түүвэрлэлтэд хамруулаагүй болно. Нөгөө талаас хотоос алслагдмал байдлын онцлогийг ч харгалзан үзэх шаардлагатай учир энэ судалгааны түүвэрлэлтэд хотын төвийн дүүргүүд болох Баянгол, Баянзүрх,



Сонгинохайрхан, Сүхбаатар, Хан-Уул, Чингэлтэй дүүргийг хамруулж, түүвэр хийв.

Судалгаанд хоёр шатат санамсаргүй түүвэрлэлтийн загварыг ашигласан ба эхний шатанд Улаанбаатар хотын төвийн 6 дүүргээс санамсаргүй түүврийн аргаар 2 дүүрэг тутмын нэгийг сонгоход Хан-Уул, Сонгинохайрхан, Баянзүрх дүүргүүд сонгогдсон. Хоёр дахь шатанд сонгогдсон 3 дүүргийн дундаж хэрэглээтэй бүлэгт хамаарах өрхүүдээс тэнцүү пропорциональ тархаалтаар дүүрэг тус бүрээс санамсаргүй түүврийн аргаар нийт 140 өрхийг тус тус сонгосон болно.

Өрхийн түүвэрлэлтийг хийхдээ магадлалт түүвэрлэлтийн гол зарчим болох түүврийн хүрээг ашиглав. Өөрөөр хэлбэл, Хан-Уул, Сонгинохайрхан, Баянзүрх дүүргийн хөдөлмөр, халамжийн үйлчилгээний хэлтэс дэх орлогыг орлуулан тооцох аргаар бүрдүүлсэн мэдээллийн сангаас дүүрэг бүрээс 140 өрхийг санамсаргүй байдлаар сонгож, тухайн өрхийн хамаарах хороо, багийг нь тодруулсаны үндсэн дээр дээрх өрхүүдээс мэдээлэл цуглуулсан. Амьжиргааны түвшний босго онооны хувьд дундаж түвшинд байгаа өрхүүд нөхцөл байдлыг бодитой тодорхойлно гэж үзсэн тул дундаж хэрэглээтэй бүлэг дотроо босго оноо 502.567-561.083 байгаа буюу мэдээлэл цуглуулах хугацаанд<sup>5</sup> хүүхдийн мөнгийг бэлэн мөнгөөр аваагүй өрхүүдийг түүвэрлэлтэд хамруулах техник баримталлаа.

Чанарын судалгаа буюу иргэд, мэргэжилтнүүдтэй хийсэн ярилцлагад нийтдээ 40 хүн хамрагдсан. Нас, хүйс, дүүргийн төлөөллийг харгалзан нийт 24 иргэнтэй ганцаарчилсан ярилцлага хийлээ. Дүүргийн хөдөлмөр, халамжийн асуудал хариуцсан мэргэжилтэн, хэлтсийн дарга, хорооны засаг дарга, халамжийн мэргэжилтэн, нийгмийн ажилтан, амьжиргааг дэмжих зөвлөлийн гишүүдийг хамруулсан байдлаар нийт 16 мэргэжилтэнтэй ганцаарчилсан ярилцлага зохион байгуулсан болно.

<sup>5</sup> Санал асуулгын судалгааны мэдээллийг 2017 оны 3 сард цуглуулсан болно.



## 4. ӨРХИЙН ХҮН АМ ЗҮЙН ШИНЖ

*Дэлхий дахинаа өрхийн хүн ам зүйн шинжид өрхийн гишүүдийн нас, хүйсийн бүтцээс гадна өрхийн орон сууцны нөхцөл, шилжих хөдөлгөөн, боловсролын түвшин, хөдөлмөр эрхлэлт, эрүүл мэндийн байдал, шашин шүтлэг зэрэг шалгуур үзүүлэлтийг хамруулж байна (DHS, 2010). Хүн ам зүйн эдгээр шинж байдлыг ашиглан шийдвэр гаргагчид, төлөвлөгчид, бодлого боловсруулагчид бодлогын хувилбарыг сонгох төдийгүй ирээдүйд хэрэгжих бодлого, хөтөлбөрийн чиглэл, зорилгыг тодорхойлох боломжтой болдог.*

*Энэ бүлэгт өрхийн ам бүлийн тоо, амьдарч буй сууцны болон хорооллын төрөл, өрхийн гишүүдийн нас, хүйсийн бүтэц, хүүхдүүдийн сургууль, цэцэрлэгт хамрагдалт, насанд хүрсэн гишүүдийн боловсролын түвшин, эрүүл мэндийн байдал, хөдөлмөр эрхлэлт зэрэг үзүүлэлтийг авч үзлээ.*

### **4.1. Байршил, ам бүлийн бүтэц ба шилжих хөдөлгөөн**

Өрхийн байршил, сууцны төрөл: Санал асуулгын судалгаанд орлогыг орлуулан тооцох аргаар дундаж хэрэглээтэй бүлэгт хамаарч буй Улаанбаатар хотын Баянзүрх, Сонгинохайрхан, Хан-Уул дүүргийн 420 өрх, 1671 иргэд хамрагдсан ба дүүргүүдээс хамрагдсан өрхийн тоо адил буюу тус бүртээ 1/3 гэсэн хувь хэмжээг эзэлж байна. Эдгээр өрхийн 55.5 хувь нь болох 233 өрх гэр хороололд, 44.5 хувь нь болох 187 өрх орон сууцны хороололд тус тус амьдарч байна. Үүнээс түүвэрт хамрагдсан гэр, орон сууцны хорооллын өрхийн эзлэх хувь хэмжээ Улаанбаатар хотын гэр болон орон сууцны хороололд амьдардаг өрхийн хувь хэмжээтэй үндсэндээ нийцэж байгаа нь харагдав.

Өрхийн амьдарч буй сууцны төрөл нь өрхийн хэрэглээ, амьжиргааны түвшинг илэрхийлэх чухал үзүүлэлтийн нэг юм. Орон сууцны нөхцөл сайжрахын хэрээр өрхийн гишүүдийн тав тухтай байдал нэмэгдэж амьдралын чанар сайжрах, амьжиргааны шууд бус зардал буурах, өрхийн нөөц нэмэгдэх зэрэг чухал ач холбогдолтой байдаг.

Монголчууд уламжлалт сууц болох гэр, нийтийн сууцны доторх сууц буюу орон сууц, сууцны тусдаа байшин буюу хашаа байшин гэсэн үндсэн сууцны төрлүүдэд амьдардаг. Судалгаанд хамрагдсан нийт өрхийн тухайд ч 43.1 хувь нь орон сууцанд, 32.6 хувь нь хашаа, байшинд, 21.0 хувь нь гэрт амьдарч байгаа нь нийт өрхийн дийлэнх нь дээрх гурван төрлийн сууцанд амьдарч байгааг харуулж байна. Харин тохилог сууц, нийтийн байранд амьдарч буй өрхүүд тус бүртээ 1.4 хувийг эзэлснээс гадна орцны хонгил, гараж зэрэг хүн амьдрах зориулалтын бус сууцанд амьдарч буй 2 өрх байв.

### Хүснэгт 5. Өрхийн амьдарч буй сууцны төрөл, дүүргээр (хувиар)

Дүүрэг	Амьдарч буй сууцны төрөл						Нийт	Өрхийн тоо
	Гэр	Орон сууц	Тохилог сууц (Хаус)	Хашаа байшин	Нийтийн сууц	Бусад		
Баянзүрх	12.9	50.0	1.4	35.0	0.7	-	100.0	140
Сонгинохайрхан	35.0	31.4	2.9	30.0	0.7	-	100.0	140
Хан-Уул	15.0	47.9	-	32.9	2.9	1.4	100.0	140
<b>Бүгд</b>	<b>21.0</b>	<b>43.1</b>	<b>1.4</b>	<b>32.6</b>	<b>1.4</b>	<b>0.5</b>	<b>100.0</b>	<b>420</b>

Амьдарч буй сууцны төрлийг дүүргээр тодруулж үзэхэд, Сонгинохайрхан дүүрэгт гэр болон хашаа байшинд амьдарч буй өрхийн хувь хэмжээ хамгийн өндөр (65.0 хувь), орон сууцанд амьдарч буй өрхийн тоо хамгийн бага (31.4 хувь) байгаа бол Хан- Уул дүүргийн (47.9 хувь), Баянзүрх дүүргийн (50.0 хувь) хувьд орон сууцанд амьдардаг өрхийн тоо өөр хоорондоо ойролцоо 2.1 пунктээр ялгаатай байсан юм.

Өрхийн ам бүлийн тоо: Улаанбаатар хотын дунд давхрааны өрхүүд 1-11 ам бүлтэй байсан ба өрхийн ам бүлийн тооны дундаж 3.96 гарсан. Энэ нь нэг өрх дунджаар 4 ам бүлтэй байгааг харуулахын зэрэгцээ 2015 оны нийслэлийн нэг өрхийн ам бүлийн дундаж 3.6 гэсэн үзүүлэлттэй харьцуулан үзэхэд нэлээд ойролцоо түвшинд буюу ердөө 0.3 пунктын ялгаатай дүн болно (Нийслэлийн статистикийн газар, 2015).

Өрхийн ам бүлийн тоог Хүн ам, орон сууцны тооллогын ангиллаар судалж үзэхэд, 2/3 орчим нь 2-4 ам бүлтэй байна. Харин нэг ам бүлтэй болон харьцангуй олон буюу 8, түүнээс дээш ам бүлтэй өрхийн эзлэх хувь нийлээд 6.0 хувийг бүрдүүлжээ. Өрхийн гишүүдийн ам бүлийн тоог гэр болон байшин хорооллоор судлан үзвэл ялгаа багатай байна.

### Хүснэгт 6. Өрхийн ам бүлийн тоо, хорооллын төрлөөр (хувиар)

Өрхийн ам бүлийн тоо	Хорооллын төрөл		Бүгд	Өрхийн тоо
	Гэр	Орон сууц		
1	3.4	2.7	3.1	13
2-4	66.5	62.6	64.8	272
5-7	26.6	32.6	29.3	123
8, түүнээс олон	3.4	2.1	2.9	12
<b>Нийт</b>	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>	<b>420</b>

Өрхийн ам бүлийн тоог ангилан авч үзсэн бүлэг бүрт хамаарах гэр, орон сууцны хорооллын өрхийн хувь ойролцоо байгаатай холбоотойгоор орон сууцны хороололд амьдардаг нэг өрх дунджаар 4.02 ам бүлтэй, гэр хорооллын нэг өрх дунджаар 3.92 ам бүлтэй гэсэн онцын ялгаагүй дүн гарчээ.

Өрхийн гишүүдийн нас, хүйсийн бүтэц: Судалгаанд 0-87 насны нийт 1671 хүн хамрагдсан. Насны бүтцийн судалгаанд хүүхэд (0-15 нас), хөдөлмөрийн насныхан (15-64 нас), өндөр настнууд (65, түүнээс дээш) гэсэн ангиллыг чухалчлан авч үздэгийг эш үндэс болговол хөдөлмөрийн буюу 15-64 насныхан хамгийн өндөр хувьтай байна.

### Хүснэгт 7. Өрхийн гишүүдийн насны бүтэц, хүйсээр (хувиар)

Насны бүлэг	Хүйс		Бүгд	Хүн амын тоо
	Эрэгтэй	Эмэгтэй		
15 хүртэлх насны хүүхэд	29.4	29.6	29.5	493
15-64 насны хөдөлмөрийн насныхан	66.8	65.0	65.8	1100
65-аас дээш насны өндөр настнууд	3.8	5.5	4.7	78
<b>Нийт</b>	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>	<b>1671</b>

Өрхийн гишүүдийг насны бүтцээр судлан үзэхэд, хөдөлмөрийн насны насны хүн амын тоо 1100 байгаа нь нийт судалгаанд оролцогчдын 65.8 хувийг бүрдүүлж байна. Харин хөдөлмөрийн бус насныхан буюу хүн ам зүйн талаас ачаалал өгдөг бүлгийнхэн болох 15 хүртэлх насны хүүхдүүд, 65-аас дээш ахмад настнууд судалгаанд оролцогчдын 34.2 хувийг эзэлж байна.

Хүний наснаас хамааран эдийн засгийн нөөц, нийгмийн гишүүдийн дунд хүлээн зөвшөөрөгдөх байдал өөр хоорондоо ялгаатай байдаг. Судалгаанд хамрагдсан өрхийн тэргүүлэгчдийн насыг судлан үзвэл 31-40 (27.3 хувь) болон 41-50 насныхны (26.9 хувь) эзлэх хувийн жин тун ойролцоо байгаа бол 21-30 насныхны эзлэх хувь (12.7 хувь) хамгийн бага байна. Эндээс үзвэл судалгааны түүвэрт нийгэмд өөрийн гэсэн байр суурьтай, тогтсон ажилтай, тодорхой эрх мэдэл, нөөц хуримтлуулсан насныхан буюу 41-60 хүртэлх талаас багагүй хувийг бүрдүүлж байгаа бол гэр бүлтэй болоод амьдралаа эхэлж байгаа, хөдөлмөрийн зах зээлд ажиллаж эхэлсэн эсвэл ажиллаж эхлээд удаагүй байгаа залуу өрхийн эзлэх хувь хамгийн бага байна.

Хүйсийн бүтцийн тухайд, судалгаанд хамрагдагчдын 772 нь эрэгтэй, 899 нь эмэгтэй буюу 100 эмэгтэйд ногдох эрэгтэйчүүдийн тоо 85-86 байна. Өрхийн тэргүүний хүйс нь тухайн өрхийн амьжиргаанд чухал нөлөөлөл үзүүлдэг. Уг судалгаанд хамрагдсан 420 өрхийн 85.0 хувь нь буюу 357 нь эрэгтэй, 15.0 хувь нь буюу 63 өрх нь эмэгтэй тэргүүнтэй өрх байлаа. Эрэгтэйчүүдтэй харьцуулахад эмэгтэйтэйчүүдийн дундаж наслалт өндөр байдагтай холбоотойгоор өрхийн тэргүүний нас нэмэгдэхийн хэрээр эмэгтэй тэргүүлэгчтэй өрхийн хувь нэмэгдсэн хандлага ажиглагдсан.

**Шилжих хөдөлгөөн:** Хүн амын газар зүйн нэг бүс нутгаас нөгөөд шилжих үйл явцыг шилжих хөдөлгөөн гэж нэрлэх бөгөөд энэ нь хүн ам зүйн нэгэн

бүрэлдэхүүн үйл явц төдийгүй өрхийн нийгэм, эдийн засгийн нөхцөл байдлыг тодорхойлдог чухал хүчин зүйл юм. Судалгаанд шилжих хөдөлгөөнийг Улаанбаатар хотод шилжин суурьшсан хугацаанаар нь 1-5 жил, 5, түүнээс дээш жил гэсэн ангиллаар судалж үзэв.

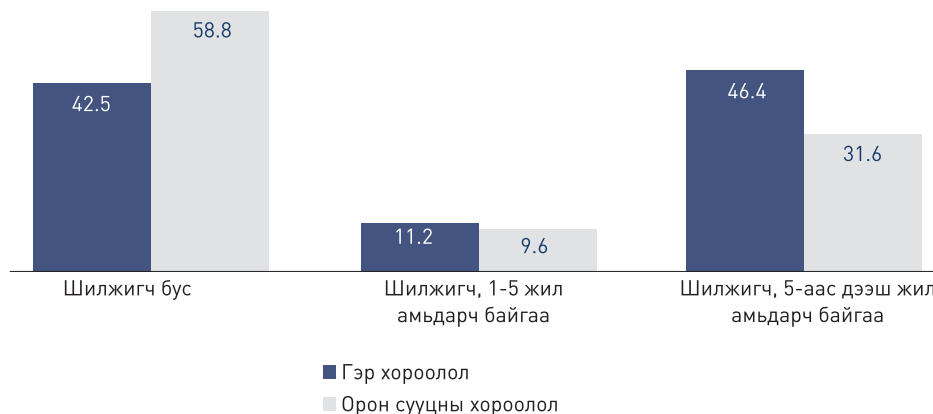
Нийт өрхийн гишүүдийн 49.8 хувь нь шилжих хөдөлгөөнд оролцоогүй бол Улаанбаатар хотод шилжин суурьшаад 1-5 жил болж байгаа шилжигчдийн эзлэх хувь 10.5, Улаанбаатар хотод амьдраад таваас дээш жил болж шилжигчид 39.7 хувийг бүрдүүлж байна. Үүнээс 2012 оноос өмнөх үетэй харьцуулахад сүүлийн 5 жилд буюу 2012-2017 онд Улаанбаатар хот руу чиглэсэн шилжих хөдөлгөөн тодорхой хэмжээнд буурсан нь харагдаж байна.

#### Зураг 4. Өрхийн гишүүдийн шилжих хөдөлгөөнд оролцсон байдал (хувиар)



Шилжих хөдөлгөөнд орсон байдлаас хамааран оршин сууж буй хорооллын төрөлд ялгаа байгаа эсэхийг тодруулж үзлээ. Ингэхэд, орон сууцны хороололд амьдарч буй иргэдийн дийлэнх нь (61 хувь) шилжигч бус байв.

#### Зураг 5. Өрхийн гишүүдийн шилжих хөдөлгөөнд оролцсон байдал, хорооллын төрлөөр (хувиар)



Сүүлийн 1-5 таван жилд шилжих хөдөлгөөнд оролцсон иргэдийн эзлэх хувь хэмжээ гэр хороололд 10 хувь, орон сууцны хороололд 9.3 хувь байлаа. Гэр хороололд амьдардаг иргэдийн 45.8 хувь, орон сууцны хороололд амьдардаг иргэдийн 29.7 хувь нь Улаанбаатар хотод шилжин суурьшаад таваас дээш жил болж байгаа ажээ.

Шилжих хөдөлгөөнд оролцогчдын орон сууцны нөхцөл шилжигч бус иргэдтэй харьцуулахад доогуур түвшинд байгаа бол шилжигч бус иргэдийн дийлэнх нь дэд бүтэц, зах зээлийн үнэлгээ харьцангуй сайн, амьдралын орчин нөхцөл хангагдсан орон сууцны хороололд амьдрах хандлага ажиглагдаж байлаа. Өрхийн байршлын давуу байдал, орон сууц эсвэл гэр хороололд амьдрах нь амьдралын тав тухаас гадна амьжиргааг тодорхойлох нэгэн чухал үзүүлэлт болж байна.

*Миний бодлоор элдэв өр зээл багатай, хоёр идэхгүй боловч хоосон хонохгүй, өөрийн гэсэн орон сууцтай, машинтай, зах зээлийн зүгээс ирэх дарамтад бага өртдөг айлыг дунд давхрааны өрх гэж хэлнэ. Эдгээр өрхүүдийг тодорхойлдог гурван шинж нь тогтвортой ажил хийдэг, бизнес эрхэлдэг, эсвэл өрхийн аль нэг гишүүн гадаадад ажилладаг явдал юм. Орлогыг орлуулан тооцох аргаар 7-10 дугаар бүлэгт хамаарагдаж байгаа өрхүүдийг бүгдийг нь дунд давхраанд хамааруулах нь зохисгүй гэж үздэг.*

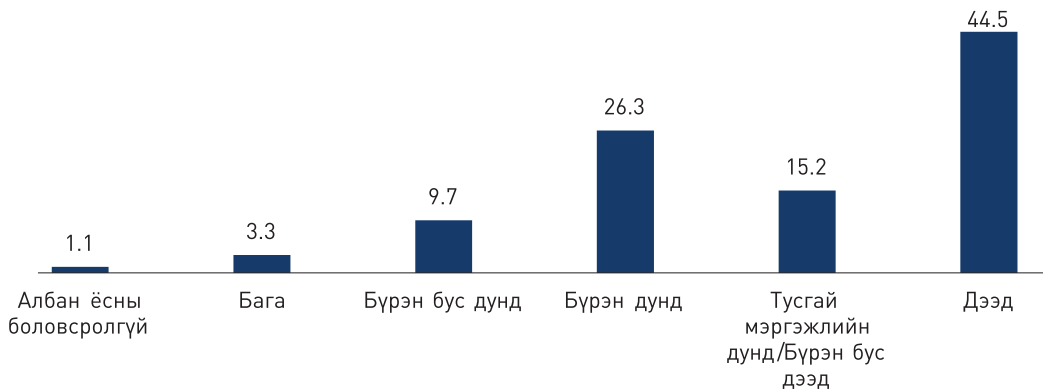
*(Мэргэжилтнүүдтэй хийсэн ярилцлагаас)*

## 4.2. Боловсрол, шашин шүтлэг

**Өрхийн гишүүдийн боловсролын түвшин:** Хүн боловсрол эзэмшиж, түүний тусламжтай хөдөлмөр эрхэлж, олсон орлогоороо эрүүл мэндээ хамгаалж, гэр бүлийн гишүүдээ тэжээн, амьжиргаагаа залгуулан, үр хүүхдийнхээ ирээдүйн боловсролд хөрөнгө оруулалт хийдэг. Энэ утгаараа эзэмшсэн боловсролын үр дүнд хүний амьдралын чанар сайжирдаг.

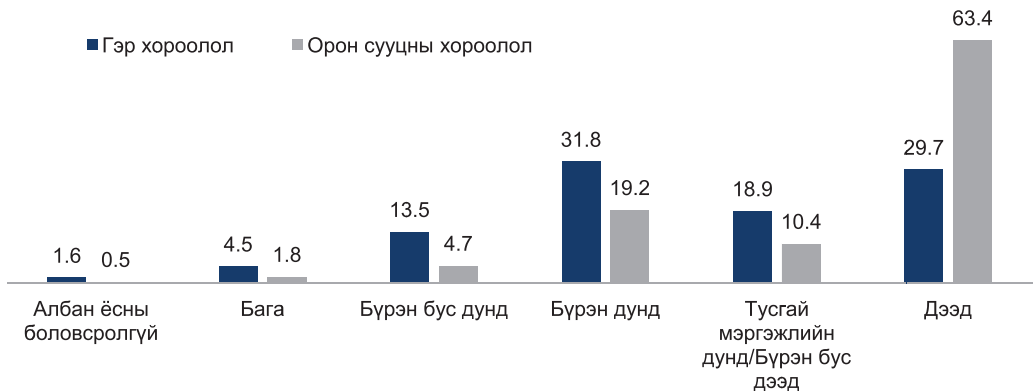
Судалгаанд хамрагдсан өрхийн насанд хүрсэн буюу 15, түүнээс дээш насны 1178 хүний 44.5 хувь нь дээд, 26.3 хувь нь бүрэн дунд, 15.2 хувь нь тусгай дунд болон бүрэн бус дээд боловсролтой байна. Албан ёсны боловсролгүй иргэдийн эзлэх хувь 1.1 байгаа бол бага боловсролтой иргэд 3.3, бүрэн бус дунд боловсролтой иргэд 9.7 хувийг бүрдүүлж байв. Үүнээс өрхийн гишүүдийн талаас илүү хувь нь дээд боловсрол эзэмшсэн иргэд байгаа нь харагдаж байна.

**Зураг 6. Өрхийн гишүүдийн боловсролын түвшин (хувиар)**



Өрхийн гишүүдийн боловсролын түвшинг хорооллын төрлөөр судлахад гэр хороололд оршин суугчдын 51.4 хувь нь бүрэн дундаас доош боловсролтой байна. Дээд боловсролтой иргэдийн эзлэх хувийн жин орон сууцны хороололд хамгийн өндөр буюу 63.4 хувь байхад гэр хороололд 29.7 хувь байгаагаас үзэхэд орон сууцны хороололд оршин суугчдын боловсролын түвшин харьцангуй өндөр байна.

**Зураг 7. Өрхийн гишүүдийн боловсролын түвшин, хорооллын төрлөөр (хувиар)**

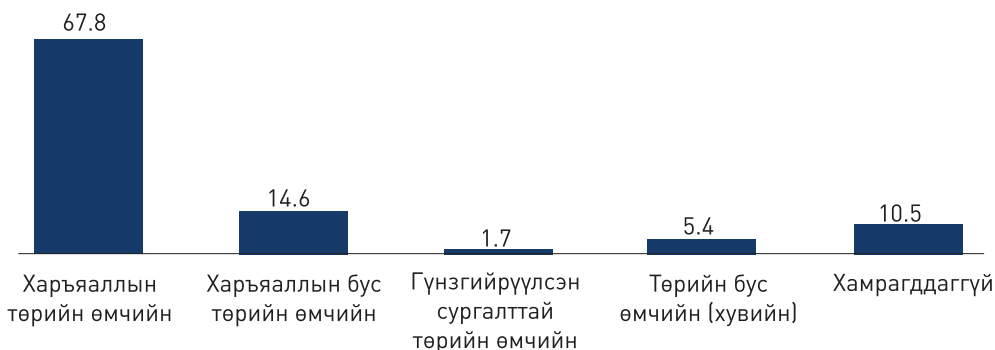


Боловсролын түвшин нэмэгдэхийн хэрээр тухайн хүн нийгэмд хүлээн зөвшөөрөгдсөн мэргэжил эзэмших, үүнийг дагаад олох орлогын хэмжээ нэмэгдэх, улмаар амьдралын нөхцөл боломжоо сайжруулах хандлагатай байна.

Хүүхдүүдийн сургууль, цэцэрлэгт хамрагдалт: Судалгаанд хамрагдсан өрхүүдэд 2-18 насны 589 хүүхэд байсны 67.8 хувь нь ямар нэгэн боловсролын

байгууллагад хамрагдаж байна. Сургууль, цэцэрлэгт хамрагддаггүй гэж хариулсан 10.5 хувийг ихэвчлэн цэцэрлэгт явдаггүй, гэртээ үлддэг хүүхдүүд бүрдүүлж байгаа болно.

### Зураг 8. Өрхийн хүүхдүүдийн сургууль, цэцэрлэгт хамрагдалт (хувиар)



Өрхийн хүүхдүүдийн сургууль, цэцэрлэгт хамрагдалтыг шилжих хөдөлгөөнд оролцсон байдлаар нь судлан үзэхэд шилжигч бус болон шилжин суурьшигчдын хувьд 12.7 пунктын ялгаатай байгаа бөгөөд дийлэнх нь оршин суугаа нутаг дэвсгэрийн харьяаллын төрийн өмчийн сургууль, цэцэрлэгт хүүхдээ суралцуулж байна. Харин хувийн хэвшлийн сургууль, цэцэрлэгт хүүхдээ хамруулах байдал харьцангуй бага болох нь (7.3-11.4 хувь) харагдаж байна.

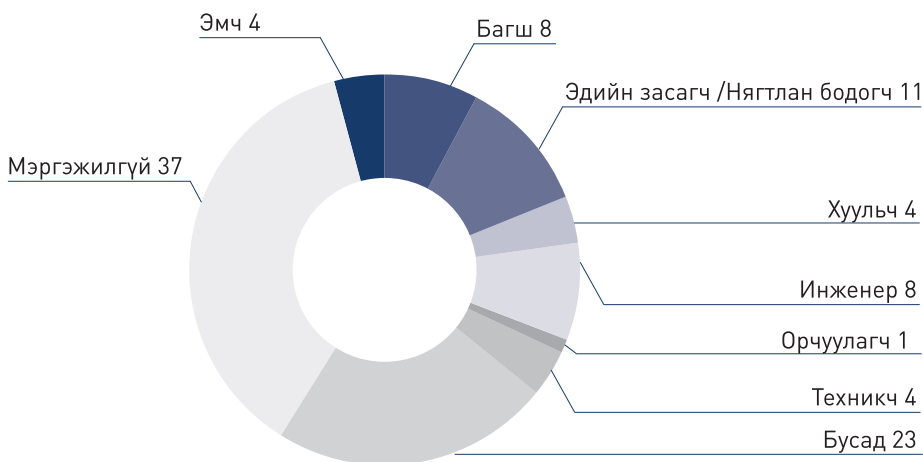
### Хүснэгт 8. Өрхийн хүүхдүүдийн сургууль, цэцэрлэгт хамрагдалт, өрхийн гишүүдийн шилжих хөдөлгөөнд оролцсон байдлаар (хувиар)

Ерөнхий боловсролын сургууль, цэцэрлэгт хамрагдалт	Шилжих хөдөлгөөнд оролцсон байдал		
	Шилжигч бус	Шилжигч, 1-5 жил амьдарч байгаа	Шилжигч, 5-аас дээш жил амьдарч байгаа
Харьяаллын төрийн өмчийн ЕБС/цэцэрлэг	70.5	75.6	62.9
Харьяаллын бус төрийн өмчийн ЕБС/цэцэрлэг	11.7	12.2	18.6
Гүнзгийрүүлсэн сургалттай төрийн өмчийн ЕБС/цэцэрлэг	1.9	-	1.9
Төрийн бус өмчийн (хувийн) ЕБС/цэцэрлэг	4.5	4.9	6.7
ЕБС/Цэцэрлэгт хамрагддаггүй	11.4	7.3	10.0
<b>Нийт</b>	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>
<b>Хүн амын тоо</b>	<b>865</b>	<b>162</b>	<b>644</b>

**Өрхийн гишүүдийн мэргэжил эзэмшсэн байдал:** Боловсролын түвшингээс гадна мэргэжил эзэмшсэн байдал нь өрхийн гишүүдийн хүн ам зүйн төлөв байдлыг илтгэн харуулдаг. Санал асуулгын судалгаагаар өрхийн гишүүдийн мэргэжлийг нээлттэй төгсгөлтэй асуултаар судалж үзэхэд, дараах үр дүн гарав (Зураг 9).

Арван тав, түүнээс дээш насны 1178 хүний хувьд эдийн засагч/нягтлан бодогч, багш, инженер, эмч, техникч зэрэг мэргэжилтэй хүмүүс харьцангуй түгээмэл байна гэж хэлж болохоор байна. Харин 'бусад' ангилалд багтсан 22.7 хувийг жолооч, сантехникч, арматурчин, тогооч, кранист, худалдагч, уурхайчин, сувилагч, биологч, сэтгүүлч, дизайнер, гаалийн ажилтан, технологч зэрэг мэргэжилтнүүд бүрдүүлж байна. Судалгаанд хамрагдсан гурван иргэн тутмын нэг нь ямар нэгэн мэргэжил эзэмшээгүй байгаа нь нэг талаас, судалгаанд хамрагдагчдын боловсролын түвшинтэй шууд холбоотой ба нөгөө талаас сургуульд суралцаж байгаа буюу 15-22 насныхан багагүй буюу 10.3 хувийг эзэлж байгаагаар тайлбарлагдана.

**Зураг 9. Өрхийн гишүүдийн мэргэжил (хувиар)**



Өрхийн гишүүдийн мэргэжлийг өрхийн амьдарч буй хорооллын төрлөөр судлан үзэхэд, мэргэжилгүй иргэдийн дийлэнх нь [71.6], бусад мэргэжилтэй (жолооч, сантехникч, арматурчин, тогооч, кранист, худалдагч, уурхайчин, сувилагч) иргэдийн талаас илүү хэсэг нь буюу 58.3 хувь нь гэр хороололд оршин сууж байсан болно.



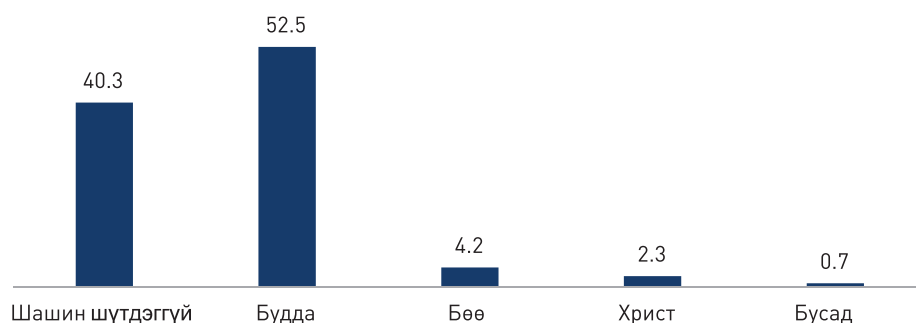
### Хүснэгт 9. Өрхийн гишүүдийн мэргэжил, өрхийн амьдарч буй хорооллын төрлөөр (хувиар)

Мэргэжил	Хорооллын төрөл		Нийт	Хүн амын тоо
	Гэр хороолол	Орон сууцны хороолол		
Эмч	44.2	55.8	100.0	43
Багш	45.7	54.3	100.0	81
Эдийн засагч/Нягтлан бодогч	38.1	61.9	100.0	118
Хуульч	37.2	62.8	100.0	43
Инженер	36.1	63.9	100.0	83
Орчуулагч	31.6	68.4	100.0	19
Техникч	35.6	64.4	100.0	45
Бусад (бичих)	58.3	41.7	100.0	235
Мэргэжилгүй	71.6	28.4	100.0	451

Тэгвэл техникч, орчуулагч, инженер, хуульч, эдийн засагч, багш, эмч мэргэжил эзэмшсэн дээд боловсролтой иргэдийн талаас илүү хувь нь орон сууцны хороололд амьдарч байна. Энэ нь орон сууцны хороололтой харьцуулахад гэр хороололд оршин суугчдын боловсролын түвшин харьцангуй доогуур байсантай шууд холбоотой юм.

Өрхийн гишүүдийн шашин шүтлэг: Судлаач Эвелин Лехрер шашин шүтлэг нь хүн амын гэрлэлтийн тогтвортой байдал, насны ханиа сонгох, хамтран амьдрах байдал, төрөлт, эмэгтэйчүүдийн хөдөлмөрийн зах зээлд болон өрхийн түвшинд хөдөлмөр эрхлэх байдал, боловсрол эзэмших, эд баялаг цуглуулах зэрэгт нөлөөлж улмаар энэ нь эргээд тухайн хүмүүсийг нийгмийн аль давхраанд хамаарагдахыг тодорхойлдог чухал үзүүлэлт гэж үзсэн байдаг (Evelyn L. Lehrer, 2009). Иймээс бид судалгаандаа өрхийн гишүүдийн шашин шүтлэгийг тусгайлан судалж үзэхэд өрхийн гишүүдийн 40.3 хувь нь шашин шүтдэггүй бол тал хувь нь (52.5) бурханы шашин, үлдсэн 7.2 хувь нь бөө, христ болон бусад шашин шүтдэг байна.

### Зураг 10. Өрхийн гишүүдийн шашин шүтлэг (хувиар)



2010 оны Хүн ам, орон сууцны мэдээллийг өмнөх 10 жилтэй нь харьцуулан судалж үзэхэд нийт шашин шүтэгчдийн тоо хэмжээ багагүй хувиар буурсан үзүүлэлттэй байсан (Үндэсний статистикийн хороо, 2011). Үүнийг иргэдийн шашны үзэл баримтлал, номлол сургаалд итгэж бишрэхээсээ илүүтэйгээр орчин үеийн шинжлэх ухааны ололт, амжилтыг шүтдэг болсон, итгэл бишрэлийн хэрэгцээг шашны бус аргаар хангах боломж нэмэгдэж байгаатай холбон тайлбарлаж болох юм.

#### Хүснэгт 10. Өрхийн гишүүдийн шашин шүтлэг, боловсролын түвшингээр (хувиар)

Боловсролын түвшин	Шашин шүтлэг					Нийт
	Шашин шүтдэггүй	Будда	Бөө	Христ	Бусад	
Албан ёсны боловсролгүй	66.7	33.3	-	-	-	100.0
Бага	54.1	35.1	10.8	-	-	100.0
Бүрэн бус дунд	30.6	61.1	4.6	1.9	1.9	100.0
Бүрэн дунд	29.9	62.6	5.1	2.4	-	100.0
Тусгай дунд/ Бүрэн бус дээд	28.2	60.6	8.2	2.4	0.6	100.0
Дээд	33.0	60.4	2.6	3.0	1.0	100.0
<b>Иргэдийн тоо</b>	<b>674</b>	<b>878</b>	<b>70</b>	<b>38</b>	<b>11</b>	<b>1671</b>

Өрхийн гишүүдийн шашин шүтлэгийн төлөв байдлыг боловсролын түвшингээр судлан үзэхэд албан ёсны боловсролгүй иргэдийн дийлэнх нь (66.7 хувь) шашин шүтдэггүй гэж хариулсан байгаа бол үлдсэн 33.3 хувь нь буддын шашин шүтдэг ажээ. Дээд боловсролтой иргэдийн гуравны нэг орчим хувь нь (33 хувь) шашин шүтдэггүй бол 60.4 хувь нь буддын шашинтай, үлдсэн 6.6 хувь нь бөө, христийн болон бусад шашинд итгэгчид байсан юм. Үүнээс үзэхэд судалгаанд оролцогчдын боловсролын түвшин нэмэгдэх тутам шашинд итгэх итгэл нэмэгдэхээс гадна бусад шашинг шүтэх байдал нэмэгдэж байгаа сонирхолтой зүй тогтол ажиглагдсан юм.

#### 4.3. Эрүүл мэнд, хөдөлмөрийн чадвар ба хөдөлмөр эрхлэлт

**Өрхийн гишүүдийн эрүүл мэндийн байдал:** Өрхийн гишүүдийн эрүүл мэндийн байдал муу байх, өвчлөх, хөдөлмөрийн чадвараа алдах, төрөлхийн хөгжлийн бэрхшээлтэй байх нь эмчилгээний болон бусад дагалдах зардлууд өсөхөд нөлөөлж улмаар өрхийн амьдралын чанарт сөргөөр нөлөөлдөг. Судалгаанд хамрагдсан 10 хүн тутмын 9 нь эрүүл мэндийн хувьд хэвийн байгаа нь дунд давхрааны өрхийн хувьд ихээхэн ач холбогдолтой үзүүлэлт юм. Энэ үзүүлэлтийг хөдөлмөрийн буюу 15-64 насны гишүүдийн хувьд авч үзэхэд нийт хүн амын дундажтай үндсэндээ адил (эрүүл мэндийн хувьд хэвийн хүн амын эзлэх хувь 91.4) дүр зураг харагдсан нь дунд давхрааны өрхийн гишүүдийн дотор хөдөлмөр эрхлэх чадвартай иргэд өндөр хувь хэмжээг эзэлж байгааг харуулав.

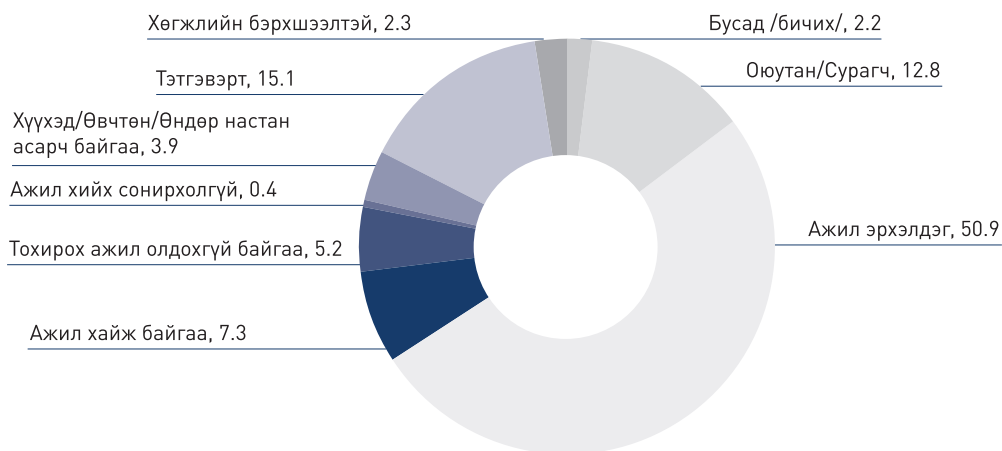
**Хүснэгт 11. Өрхийн гишүүдийн эрүүл мэндийн байдал, хорооллын төрлөөр (хувиар)**

Хорооллын төрөл	Өрхийн гишүүдийн эрүүл мэндийн байдал					Нийт
	Эрүүл мэндийн хувьд хэвийн	Эмчийн байнгын хяналтанд байдаг	Хэвтэрт/ Байнгын асаргаатай	Хөгжлийн бэрхшээлтэй	Бусад	
Гэр хороолол	90.3	6.0	0.7	2.9	0.1	<b>100.0</b>
Орон сууцны хороолол	93.9	4.5	0.4	0.9	0.3	<b>100.0</b>
Бүгд	<b>91.9</b>	<b>5.3</b>	<b>0.5</b>	<b>2.0</b>	<b>0.2</b>	<b>100.0</b>
Хүн амын тоо	<b>1536</b>	<b>89</b>	<b>9</b>	<b>34</b>	<b>3</b>	<b>1671</b>

Өрхийн гишүүдийн эрүүл мэндийн байдлыг гэр, орон сууц гэсэн хорооллын төрлөөр судлан үзэхэд орон сууцтай (4.5 хувь) харьцуулахад гэр хорооллын иргэдийн 6 хувь нь эмчийн байнгын хяналтад байгаа бол 2.9 хувь нь хөгжлийн бэрхшээлтэй гэж хариулжээ. Гэр хороололд амьдардаг эмчийн хяналтад, хэвтэрт байнгын асаргаатай байдаг, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн эзлэх хувийг (9.7 хувь) орон сууцны хороололтой (6.1 хувь) харьцуулахад багахан буюу 3.6 пунктын ялгаатай байлаа. Өөрөөр хэлбэл, орон сууцны хороололд амьдарч буй иргэд эрүүл мэндийн хувьд хэвийн гэж хариулсан давтамж гэр хорооллын иргэдээс 3.6 пунктээр илүү байна.

**Өрхийн гишүүдийн эдийн засгийн идэвх:** Өрхийн хөдөлмөрийн насны гишүүдийн 50.9 хувь нь ажил эрхэлдэг, 12.5 хувь нь ажил хайж байгаа болон тохирох ажил олдохгүй гэсэн шалтгаанаар ажил эрхлээгүй байна. Өрхийн гишүүдийн 30.2 хувь нь ажил эрхлээгүй иргэд (оюутан сурагчид 12.8 хувь, тэтгэвэрт 15.1 хувь, хөгжлийн бэрхшээлтэй 2.3 хувь) байгаа бол ажил хийх огт сонирхолгүй хүмүүсийн эзлэх хувь хэмжээ (0.4 хувь) бага байгаа нь ажиглагдаж байлаа. Үүнээс үзэхэд өрхийн гишүүдийн тал хувь нь төлбөрийн чадвартай, амьжиргааны баталгаатай, биеэ даасан байдалтай, эдийн засгийн идэвхтэй байгаа болно.

### Зураг 11. Өрхийн гишүүдийн эдийн засгийн идэвх (хувиар)



*Намчирхах үзэл, улс төрийн нөлөөллөөс үүдэлтэй, ажлын байрны халаа сэлгээний ажил их хэцүү байна. Манай эхнэрийн ажилладаг байгууллагад намын үзэл, намчирхалын байдлаас үүдэлтэй халаа, сэлгээ их хийж байгаа тул ажилгүй болох вий гэсэн айдастай байна. Ажилгүй болчихвол зээл төлөлт, амьдрал ахуйд минь маш их нөлөөлөх тул манай төр засаг энэ асуудалд анхаарах хэрэгтэй байна.*

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас  
Баянзүрх дүүрэг, 20-р хороо, 51 настай, эрэгтэй*

Өрхийн гишүүдийн хувьд инженер (74.1 хувь), эмч (71.1%), эдийн засагч (69.7 хувь), хуульч (64.9 хувь) мэргэжилтэй иргэдийн дунд ажил эрхэлтийн үзүүлэлт сайн байгаа бол техникч (19 хувь), орчуулагч (17.7 хувь), мэргэжилгүй (15.3) болон бусад мэргэжилтэй (15 хувь) иргэд ажил хайж байгаа, ажил олдохгүй гэсэн шалтгаанаар ажил эрхлээгүй байсан болно. Эмч, эдийн засагч, инженер, орчуулагч мэргэжилтэй хүмүүсийн дунд хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд байхгүй байгаа бол техникч (4.8 хувь) болон мэргэжил эзэмшээгүй (4.2 хувь) иргэдийн цөөн хувь нь хөгжлийн бэрхшээлтэй гэж хариулсан.

## Хүснэгт 12. Өрхийн гишүүдийн эдийн засгийн идэвх, мэргэжлээр (хувиар)

Мэргэжил	Эдийн засгийн идэвх						Нийт
	Ажил эрхэлдэг	Ажил хайж байгаа	Ажил олдохгүй байгаа	Хүүхэд/Өвчтөн/ Өндөр настан асарч байгаа	Тэтгэвэрт	Хөгжлийн бэрхшээлтэй	
Эмч	71.1	-	-	5.3	15.8	-	100
Багш	53.8	2.5	5.0	5.0	21.3	2.5	100
Эдийн засагч/ Нягтлан бодогч	69.7	3.7%	2.8	4.6	15.6	-	100
Хуульч	64.9	8.1	5.4	2.7	10.8	2.7	100
Инженер	74.1	3.7	7.4	1.2	9.9	-	100
Орчуулагч	64.7	11.8	5.9	5.9	-	-	100
Техникч	50.0	11.9	7.1	2.4	19.0	4.8	100
Бусад	55.5	8.4	6.6	7.0	13.7	0.9	100
Мэргэжилгүй	40.2	9.9	5.4	2.8	17.4	4.2	100
Иргэдийн тоо	559	80	57	43	166	25	948

*Би таван хүүхэдтэй. Дөрөв нь дээд боловсролтой. Нэг хүүхдээ мал дээр үлдээсэн байсныгаа хотод авчраад одоо ажилгүй миний хаяаг бараадаад амьдарч байна. Энэ хүүхдэд маш их зовдог. Эднийх гурван хүүхэдтэй, эхнэр нь ганцаараа ажил хийж түүгээр амьдарч байна. Тэгэхээр энэ залуучуудад ажлын байр гаргаж өгмөөр байна. Хаана хандаж, хаагуур явахаа мэдэхгүй. Зар мэдээнээс эсвэл интернэтээс ажлын байр байна гээд нэг юм бөглөдөг, явдаг. Гэтэл маргааш нь хүн ажилд авчихсан, ажлын байр байхгүй гэдэг. Ажилд ороход танил тал их хэрэгтэй юм байна. Дээр үед тийм юм байгаагүй. Бид дипломоо өвөртлөөд, хуваарьт газраа очоод л ажилладаг байсан. Би эх баригч, бага эмч хүн л дээ. 18 жилийн өмнө намайг хөдөө байхад цэргээс ирсэн залуучуудыг мал дээр гаргадаг бодлоготой байлаа.*

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас*

*(Баянзүрх дүүрэг, 18-р хороо, 63 настай, эмэгтэй)*

Өрхийн албан ёсны боловсрол эзэмшээгүй гишүүдийн 44.4 хувь нь хөгжлийн бэрхшээлтэй байгааг дээд боловсрол эзэмшсэн иргэдтэй (0.6 хувь) харьцуулахад 43.8 пунктын ялгаатай байлаа. Үүнд хоол хүнс, хүрээлэн байгаа орчин, тухайн хүний хандлага, ажлын байрны орчин зэрэг олон хүчин зүйлс нөлөөлөх боловч боловсролын түвшин буурах тутам осолд өртөх, эрүүл мэндийн байдал муудах хандлага ажиглагдаж байна.

Улаанбаатар хотод 339 мянган хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэн амьдарч байгааг өмнөх онтой харьцуулахад 441 хүнээр буюу 1.5 хувиар буурсан

үзүүлэлттэй байна (Нийслэлийн статистикийн газар, 2015). Бага боловсролтой тэтгэврийн насныхны эзлэх хувийн жин бусад бүлэгтэй харьцуулахад хамгийн их (24.2 хувь) байсан болно.

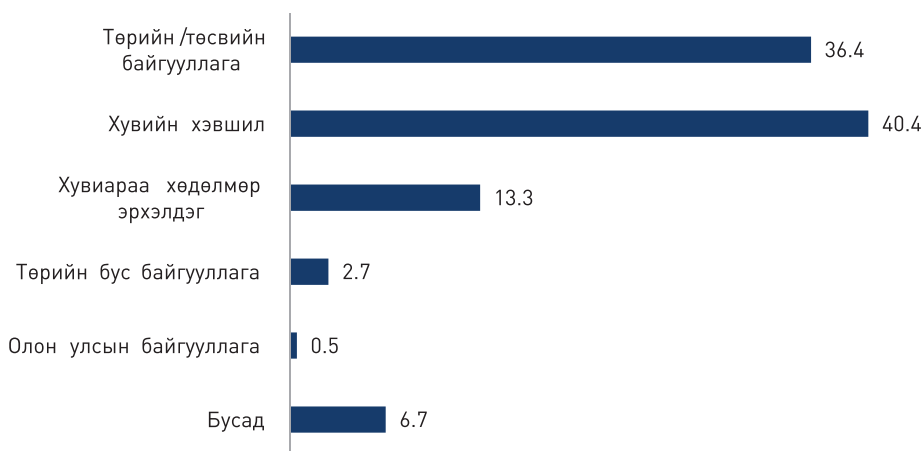
Боловсролын түвшин нэмэгдэх тутам өрхийн гишүүдийн ажил эрхлэлт нэмэгдэх зүй тогтол ажиглагдаж байна. Тухайлбал албан ёсны боловсролгүй иргэдийн ажил эрхлэлт 11.1 хувь байгаа бол дээд боловсролтой иргэдийн хувьд энэ нь 65.2 хувь буюу даруй 54.1 пунктын ялгаатай байлаа. Бага боловсролтой иргэдийн 18.2, бүрэн бус дунд 14.4 хувь, бүрэн дунд 15.4 хувь, тусгай дунд 14.9 хувь, дээд боловсролтой иргэдийн 10.9 хувь нь ажил хайж байгаа болон тохирох ажил хайж байгаа гэсэн шалтгаанаар ажил эрхлээгүй байгаа бөгөөд энэ хувь хэмжээ өрхийн гишүүдийн боловсролын түвшин нэмэгдэх тутам буурах хандлагага ажиглагдаж байлаа. Үүнээс өрхийн гишүүдийн боловсролын түвшингээс хамааран эдийн засгийн идэвхийн хувьд ялгаатай байдал бий болжээ гэж үзэж болохоор байна.

### Хүснэгт 13. Өрхийн гишүүдийн эдийн засгийн идэвх, боловсролын түвшингээр [хувиар]

Эдийн засгийн идэвх	Боловсролын түвшин					
	Албан ёсны боловсролгүй	Бага	Бүрэн бус дунд	Бүрэн дунд	Тусгай дунд	Дээд
Оюутан/Сурагч	33.3	30.3	12.5	15.4	3.1	5.3
Ажил эрхэлдэг	11.1	18.2	37.5	44.8	50.6	65.2
Ажил хайж байгаа	11.1	6.1	9.6	10.4	8.6	5.1
Тохирох ажил олдохгүй байгаа	-	12.1	4.8	5.0	4.3	5.8
Ажил хийх сонирхолгүй	-	-	-	0.4	-	0.6
Хүүхэд/Өвчтөн/Өндөр настан асарч байгаа	-	-	3.8	2.9	4.3	5.1
Тэтгэвэрт	-	24.2	23.1	15.1	23.5	11.3
Хөгжлийн бэрхшээлтэй	44.4	6.1	3.8	2.9	2.5	0.6
Бусад /бичих/	-	3.0	4.8	3.2	3.1	0.9
<b>Нийт</b>	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
<b>Хүн амын тоо</b>	<b>12</b>	<b>37</b>	<b>108</b>	<b>294</b>	<b>170</b>	<b>497</b>

**Өрхийн гишүүдийн хөдөлмөр эрхлэлтийн салбар:** Өрхийн гишүүдийн 40.4 хувь нь хувийн хэвшилд, 36.4 хувь нь төрийн байгууллагад хөдөлмөр эрхэлж байгаа бол хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчид (13.3 хувь), олон улсын болон төрийн бус, бусад байгууллагад ажиллагчдын эзлэх хувь хэмжээ хамгийн бага (10 хувь) байв. Өрхийн гишүүдийн хөдөлмөр эрхлэлтийн байдлыг өрхийн амьдарч буй хорооллын төрлөөр тодруулж үзэхэд гэр болон орон сууцны хороололд оршин суугчдын төрийн байгууллагад ажиллах хувь 4.2, хувийн хэвшилд ажиллагчдын эзлэх хувь 5.1 пунктаар ялгаатай байлаа.

## Зураг 12. Өрхийн гишүүдийн хөдөлмөр эрхлэлтийн салбар (хувиар)



Өрхийн гишүүдийн 60.1 хувь нь гүйцэтгэх, 14.9 хувь нь удирдах, үлдсэн 25 хувь нь туслах албан тушаалд ажиллаж байна. Үүнээс үзэхэд өрхийн гишүүдийн талаас илүү хувь нь гүйцэтгэх албан тушаал хашиж байна.

Өрхийн амьдарч буй сууцны төрлийг хөдөлмөр эрхлэлтийн салбараар судлахад хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчдийн 56.4 хувь нь, бусад салбарт хөдөлмөр эрхлэгчдийн 74.5 хувь нь гэр болон хашаа байшинд амьдарч байгаа бол хувийн хэвшил, олон улсын байгууллагад хөдөлмөр эрхлэгчдийн тал хувь нь (50 хувь) орон сууцанд амьдарч байна.

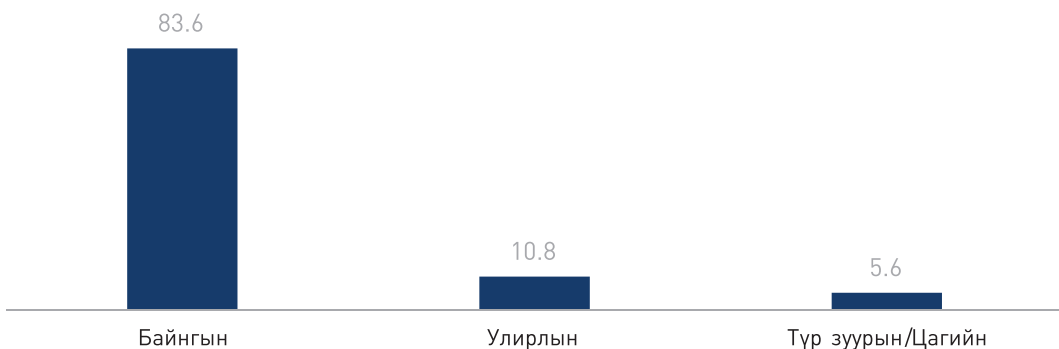
## Хүснэгт 14. Өрхийн гишүүдийн хөдөлмөр эрхлэлтийн салбар, амьдарч буй сууцны төрлөөр (хувиар)

Хөдөлмөр эрхлэлтийн салбар	Амьдарч буй сууцны төрөл						Нийт
	Гэр	Орон сууц	Тохилог сууц (Хаус)	Хашаа байшин	Нийтийн сууц	Бусад	
Төрийн/төсвийн байгууллагад	15.6	47.9	1.9	31.1	2.7	0.8	100
Хувийн хэвшилд	20.4	50.5	0.7	27.7	0.7	-	100
Олон улсын байгууллагад	25.0	50.0	-	25.0	-	-	100
Төрийн бус байгууллагад	31.6	36.8	-	26.3	-	5.3	100
Хувиараа хөдөлмөр эрхэлдэг	16.0	41.5	1.1	40.4	-	1.1	100
<b>Бусад</b>	46.8	25.5	-	27.7	-	-	100
<b>Өрхийн тоо</b>	<b>88</b>	<b>181</b>	<b>6</b>	<b>137</b>	<b>6</b>	<b>6</b>	<b>420</b>

Үүнээс үзэхэд хувийн хэвшил олон улсын байгууллагад ажиллагчдын хувьд орон сууцны нөхцөлөө сайжруулах боломж сайн байгаа бол энэ боломж төрийн бус байгууллага, бусад салбарт ажиллагчдын хувьд тааруу байдаг гэж үзэж болохоор байна.

Ажлын байрны нөхцөл: Өрхийн гишүүдийн дийлэнх нь буюу 83.6 хувь нь байнгын ажил эрхэлж байна. Ийнхүү тогтвортой ажил эрхэлж байгаа хүмүүсийн эзлэх хувь хэмжээ их байгаа нь судалгаанд оролцсон өрхийн орлого тогтвортой байхад нөлөөлдөг гэж үзэж болохоор байна.

### Зураг 13. Өрхийн гишүүдийн ажлын байрны онцлог (хувиар)



Өрхийн гишүүдийн 10.8 хувь нь улирлын шинжтэй, 5.6 хувь нь цагийн буюу түр зуурын ажил эрхэлж байгаа болно. Байнгын ажлын байр олдохгүй байгаа, ажлын байранд гаргасан өргөдөл, ажилд орох ярилцлагууд бүтэлгүйтдэг гэсэн шалтгааны улмаас иргэд улирлын шинжтэй, цагийн, түр зуурын ажил эрхэлж байгаа ажээ. Эдгээр иргэдийн хувьд ажил горилох сонирхол буурах, өөрийн ур чадварт итгэх итгэл алдрах, бусдад хүлээн зөвшөөрөгдөх байдал нь буурах, улмаар сөрөг үр дагавар бүхий урт хугацааны ажилгүйдэлд өртөх эрсдэлтэй байж болох юм. Өөрөөр хэлбэл, эдгээр иргэдийн хувьд улирлын, цагийн, түр зуурын ажил нь зогсоход ажилгүйдэлд өртөх эрсдэлтэй гэж үзэж болохоор байна.

Өрхийн гишүүдийн ажлын байрны нөхцлийг боловсролын түвшингээр судалж үзэхэд албан ёсны боловсролгүй иргэд 100 хувь ажлын тогтоосон хугацаанаас илүү цагаар ажиллаж байна. Өөрөөр хэлбэл, эдгээр хүмүүс барилга угсралт, зам гүүр барих зэрэг дэд бүтцийн салбарт өглөөнөөс орой болтол, амралтын өдрүүдээр ч амрахгүй ажиллаж байгаа нь тодорхой байв.

Бүрэн дунд боловсролтой иргэдийн 59.2 нь хэвийн, үлдсэн 40.8 хувь нь уртгасгасан цагаар, хүнд, хортой, дуу чимээтэй нөхцөлд ажиллаж байгаа болно. Ийнхүү бага, бүрэн дунд боловсролтой иргэдийн ажлын байрны нөхцөл хэвийн бус байгаа нь эргээд тэдний ажлын чанар муудах, ажлын сэтгэл



ханамж буурахад нөлөөлдөг гэж үзэж болохоор байна.

**Хүснэгт 15. Өрхийн гишүүдийн ажлын байрны нөхцөл, боловсролын түвшин, мэргэжлээр (хувиар)**

Боловсролын түвшин Хэвийн		Ажлын байрны нөхцөл					Нийт
		Хэвийн	Уртасгасан цагаар	Хүнд/ Хүндэвтэр	Хортой	Дуу чимээтэй	
Боловсрол	Албан ёсны боловсролгүй	-	100.0	-	-	-	100.0
	Бага	71.4	14.3	14.3	-	-	100.0
	Бүрэн бус дунд	63.5	13.5	17.3	1.9	3.8	100.0
	Бүрэн дунд	59.2	23.9	10.6	5.6	0.7	100.0
	Тусгай дунд/ Бүрэн бус дээд	66.7	15.6	14.6	-	3.1	100.0
	Дээд	74.1	18.8	4.8	1.4	0.9	100.0
Мэргэжил	Эмч	74.2	19.4	3.2	3.2	-	100.0
	Багш	88.2	7.8	3.9	-	-	100.0
	Эдийн засагч/ Нягтлан бодогч	77.3	15.9	5.7	-	1.1	100.0
	Хуульч	90.6	9.4	-	-	-	100.0
	Инженер	64.1	20.3	12.5	1.6	1.6	100.0
	Орчуулагч	63.6	36.4	-	-	-	100.0
	Техникч	65.4	26.9	7.7	-	-	100.0
	Бусад	65.3	20.8	9.0	2.1	2.8	100.0
Мэргэжилгүй	60.1	21.7	12.3	4.4	1.5	100.0	
<b>Өрхийн гишүүдийн тоо</b>		<b>446</b>	<b>126</b>	<b>57</b>	<b>14</b>	<b>9</b>	<b>652</b>

Өрхийн гишүүдийн мэргэжлээр ажлын байрны нөхцөлийг тодруулж үзвэл бусад мэргэжилүүдтэй харьцуулахад орчуулагч (36.4 хувь), техникч (26,9 хувь), мэргэжил эзэмшээгүй (21,7 хувь) хүмүүсийн дунд уртгасан цагаар ажиллах байдал түгээмэл байгаа бол инженер мэргэжилтэй иргэдийн 15,7 хувь, мэргэжилгүй иргэдийн 18.2 хувь нь хүнд, хортой, дуу чимээтэй нөхцөлд ажиллаж байна. Харин албан ёсны боловсролгүй, бүрэн дунд боловсролтой, техникч мэргэжилтэй болон мэргэжилгүй иргэдийн ажлын байрны нөхцөл тааруу байгаа нь ажиглагдаж байна.

**Өрхийн гишүүдийн нийгмийн даатгалд хамрагдалт:** Иргэдэд тохиолдож болох олон эрсдэлээс хамгаалж, тэдний аюулгүй амьдралын баталгааг хангах зорилго бүхий нийгмийн даатгалд хамрагдах байдлыг судлахад өрхийн гишүүдийн дийлэнх нь (76.8 хувь) нийгмийн даатгалын шимтгэл төлдөг бол үлдсэн 23.2 хувь нь даатгалд хамрагдаагүй байна. Нийгмийн даатгалын шимтгэл төлдөг байдлыг хорооллын төрлөөр тодруулж үзвэл гэр хорооллын иргэдтэй (70.4 хувь) харьцуулахад орон сууцанд оршин суудаг иргэдийн дунд нийгмийн даатгалд хамрагдалт (84.0 хувь) илүү сайн байна.

Эдийн засгийн идэвхээр нь өрхийн гишүүдийн нийгмийн даатгал төлөх байдлыг судалбал ажил хайж байгаа иргэдийн 42.4 хувь, тохирох ажил олдохгүй байгаа иргэдийн 72 хувь, өрхийн гишүүдээ асарч байгаа иргэдийн 47.1 нь нийгмийн даатгалд хамрагдаж чадахгүй байгаа ажээ.

Төрийн байгууллагад ажиллагчдын хувьд нийгмийн даатгалын шимтгэл төлөх байдал хамгийн сайн (98.8 хувь) байгаа бол олон улсын байгууллагад ажиллаж байгаа иргэд (66.7 хувь) болон хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчдийн (57.3) талаас илүү хувь нь нийгмийн даатгалд хамрагдаж чадахгүй байна. Үүнээс үзэхэд хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчид, олон улсын байгууллагад ажиллагчид, тохирох ажил олдохгүй байгаа иргэд, өрхийн аль нэгэн гишүүдээ асарч байгаа иргэдийн хувьд ирээдүйд тэтгэвэр авах боломжгүй болох эрсдэлтэй тулгарч байна. Ер нь нийгмийн даатгалд хамрагдах байдал зөвхөн тухайн иргэний гэхээсээ илүүтэйгээр тухайн улсын хүн ам зүйн байдал, хөдөлмөр эрхлэлт, төрийн захиргааны байгууллагуудын үйл ажиллагаа, эдийн засгийн хөгжил, санхүү, татвар, мөнгөний бодлогыг тодорхойлдог чухал үзүүлэлт юм.

#### Хүснэгт 16. Өрхийн гишүүдийн нийгмийн даатгалд хамрагдалт, сонгосон үзүүлэлтээр (хувиар)

Үзүүлэлт		НД-д хамрагддаг	НД-д хамрагддаггүй	Нийт	Хүн амын тоо
Хорооллын төрөл	Гэр хороолол	70.4	29.6	100.0	<b>223</b>
	Орон сууцны хороолол	84.0	16.0	100.0	<b>187</b>
Эдийн засгийн идэвх	Ажил эрхэлдэг	84.4	15.6	100.0	<b>559</b>
	Ажил хайж байгаа	57.6	42.4	100.0	<b>80</b>
	Тохирох ажил олдохгүй байгаа	28.0	72.0	100.0	<b>57</b>
	Хүүхэд/Өвчтөн/Өндөр настан асарч байгаа	52.9	47.1	100.0	<b>43</b>
	Тэтгэвэрт	71.1	28.9	100.0	<b>166</b>
	Хөгжлийн бэрхшээлтэй	54.5	45.5	100.0	<b>25</b>
	Бусад	27.8	72.2	100.0	<b>723</b>
Шилжих хөдөлгөөнд оролцсон эсэх	Улаанбаатар хотын уугуул	77.2	22.8	100.0	<b>865</b>
	Шилжигч, 1-5 жил амьдарч байгаа	84.9	15.1	100.0	<b>162</b>
	Шилжигч, 5-аас дээш жил амьдарч байгаа	74.0	26.0	100.0	<b>644</b>
Хөдөлмөр эрхлэлтийн байдал	Төрийн/төсвийн байгууллагад	98.8	1.2	100.0	<b>257</b>
	Хувийн хэвшилд	82.6	17.4	100.0	<b>285</b>
	Олон улсын байгууллагад	33.3	66.7	100.0	<b>4</b>
	Төрийн бус байгууллагад	81.3	18.8	100.0	<b>19</b>
	Хувиараа хөдөлмөр эрхэлдэг	42.7	57.3	100.0	<b>94</b>
	Бусад	22.9	77.1	100.0	<b>47</b>

Нийгмийн дунд давхрааг илэрхийлдэг гол шинж нь зохистой хөдөлмөр эрхлэлтийн асуудал юм. Судалгаанд хамрагдсан өрхийн гишүүдийн хөдөлмөр эрхлэлт зохистой түвшинд байгаа эсэхийг ажлын байрны онцлог, ажлын нөхцөл, нийгмийн даатгалд хамрагдалт гэсэн гурван гол үзүүлэлтээр тодруулж судлахад 83.6 хувь нь байнгын ажлын байртай, 68.4 хувь нь ажлын байрны нөхцөл хэвийн, 76.8 хувь нь нийгмийн даатгалд хамрагдаж байгаа бөгөөд энэ гурван үзүүлэлтийн дундаж 76.2 хувь байгаа нь өрхийн гишүүдийн хөдөлмөр эрхлэлт зохистой түвшинд байгааг илэрхийлж байна.

### Хүснэгт 17. Өрхийн гишүүдийн зохистой хөдөлмөр эрхлэлтийн байдал (тоо ба хувиар)

Хөдөлмөр эрхлэлтийн үзүүлэлт	Хувь	Хүн амын тоо
<b>Ажлын байрны онцлог</b>		
Байнгын	83.6	549
Улирлын шинжтэй	10.8	71
Цагийн/Түр зуурын	5.6	37
<b>Ажлын байрны нөхцөл</b>		
Хэвийн	68.4	446
Уртасгасан цагаар	19.3	126
Хүнд/Хүндэвтэр	8.7	57
Хортой	2.1	14
Дуу чимээтэй	1.4	9
<b>Нийгмийн даатгалд хамрагдалт</b>		
Хамрагддаг	76.8	575
Хамрагддаггүй	23.2	174

Өрхийн гишүүдийн тал хувь нь ажил эрхэлдэг, төлбөрийн чадвартай, амьжиргааны баталгаатай, биеэ даасан байдалтай байна. Өрхийн инженер, эдийн засагч мэргэжилтэй гишүүдийн гуравны хоёр орчим хувь ажил эрхэлж байгаа бол техникч, орчуулагч, мэргэжилгүй болон бусад мэргэжилтэй иргэдийн 15-19 орчим хувь нь ажил хайж байгаа, ажил олдохгүй гэсэн шалтгаанаар ажил эрхлээгүй байна. Боловсролын түвшин нэмэгдэх тутам өрхийн гишүүдийн ажил эрхлэлт нэмэгдэх зүй тогтол ажиглагдсан.

Өрхийн гишүүдийн ажлын байрны нөхцөлийг боловсролын түвшингээр судлахад албан ёсны боловсролгүй иргэд бүгд илүү цагаар ажиллаж байна. Бага, бүрэн дунд боловсролтой иргэдийн ажлын байрны нөхцөл хэвийн бус байгаа нь эргээд тэдний ажлын чанар муудах, ажлын сэтгэл ханамж буурахад нөлөөлж болохоор байна. Хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчид, олон улсын байгууллагад ажиллагчид, тохирох ажил олдохгүй байгаа иргэд, өрхийн аль нэгэн гишүүнээ асарч байгаа иргэдийн нийгмийн даатгалд хамрагдах байдал муу байгаа нь ирээдүйд тэтгэвэр авах боломжгүй болох эрсдэлийг бий болгож байгаа тал ажиглагдаж байна. Өрхийн гишүүдийн дийлэнх нь байнгын



ажлын байртай, талаас илүү хувь нь ажлын байрны нөхцөл хэвийн, нийгмийн даатгалд хамрагдалт сайн байгаа бөгөөд ажлын байрны онцлог, ажлын нөхцөл, нийгмийн даатгалд хамрагдалт гэсэн гурван үзүүлэлтийн дундаж 76.2 хувь байгаа нь 4 хүний 3 нь зохистой хөдөлмөр эрхэлж байгааг илэрхийлж байна.

## 5. ӨРХИЙН АМЬДРАЛЫН ХЭВ МАЯГ

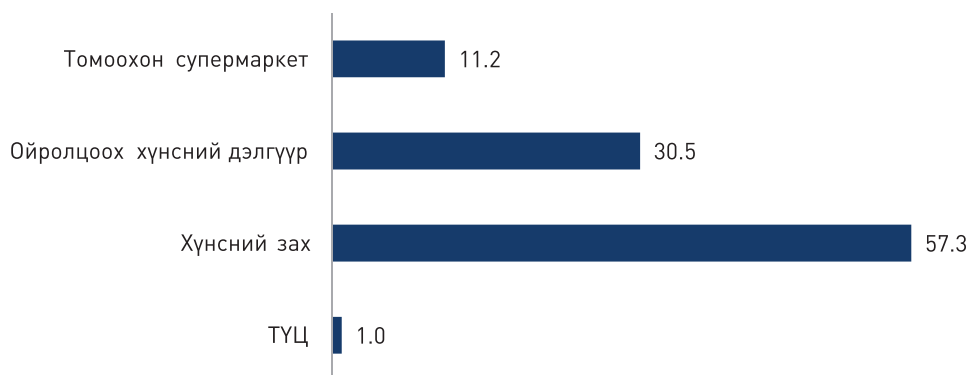
Энэ бүлэгт Улаанбаатар хотын дунд давхрааны өрхүүдийн хэрэглээний төлөв байдал, үйлчилгээний хүртээмж, нийгмийн сүлжээ, оролцооны талаар авч үзэж, өрхийн нийгмийн оролцоог мэдээллийн эх сурвалж, мэдээллийн хэрэглээ, бусдад тусламж дэмжлэг үзүүлэх болон бусдаас дэмжлэг авдаг байдал, олон нийтийн аль нэг байгууллагад гишүүнчлэлтэй эсэх, сонгуулийн идэвх оролцоо зэрэг үзүүлэлтээр судлав.

### 5.1. Хэрэглээний төлөв байдал

Үндэсний статистикийн хорооноос баталсан “Ядуурлын үндсэн үзүүлэлтүүдийг тооцох аргачлал”-д өрхийн нийт хэрэглээг хүнсний, хүнсний бус, орон сууцны гэсэн үндсэн чиглэлүүдэд хувааж, тэдгээрт хамаарах бүрэлдэхүүн хэсгүүдийг тодорхойлсон байдаг. Уг судалгаанд өрхийн хэрэглээг тодруулахдаа дээрх аргачлалыг эш үндэс болгосон юм.

**Хүнсний хэрэглээ:** Өрхийн нэн тэргүүний хэрэгцээ болох хүнсний бүтээгдэхүүнээ хүнсний зах, дэлгүүр, томоохон супермаркет болон ТҮЦ гэсэн үндсэн дөрвөн газраас худалдан авдаг байна. Нийт өрхийн 57.3 хувь нь буюу талаас илүү хувь нь хэрэгцээт хүнсний бүтээгдэхүүнээ Нарантуул, Барс, Хүчит шонхор, Хархорин зэрэг захаас, 30.5 хувь нь ойролцоох хүнсний дэлгүүрээс, 11.2 хувь нь Оргил, Номин, Миний дэлгүүр зэрэг томоохон сүлжээ дэлгүүрээс, 1.0 хувь нь ТҮЦ-ээс тус тус худалдан авдаг хэмээн хариулжээ.

Зураг 14. Өрхийн хүнсний бүтээгдэхүүнээ худалдан авдаг газар (хувиар)



Эндээс дунд давхрааны өрх хүнсний хэрэглээгээ гол төлөв хүнсний зах болон ойролцоох хүнсний дэлгүүрээс хангадаг болох нь харагдаж байна. Томоохон супермаркеттай харьцуулахад хүнсний захад бараа, бүтээгдэхүүний үнэ харьцангуй хямд байдаг нь өрх хүнсний захыг сонгож, хэрэгцээт хүнсний бүтээгдэхүүнээ худалдан авахад голлон нөлөөлсөн гэж үзэж байна. Жишээ нь: 2017 оны 5 сарын 4-ний байдлаар Атар талх Бөмбөгөр, Хархорин зэрэг хүнсний захуудад 1100 төгрөгийн үнэтэй байхад Номин супермаркетад 17.2 хувиар өндөр үнээр буюу 1289 төгрөгөөр худалдаалагдаж байна (Нийслэлийн статистикийн газар, <http://ubstat.mn/>). Учир нь өрх хүнсний бүтээгдэхүүн сонгохдоо үнийг голчлон анхаардаг байдал ажиглагдсан нь дараах зургаас тодорхой харагдаж байна.

### Зураг 15. Хүнсний бүтээгдэхүүн худалдан авахдаа голлон анхаардаг хүчин зүйл (хувиар)



Тайлбар: Олон сонголттой асуулт учир 100 хувиас илүү гарна.

Судалгаанд хамрагдсан өрхийн 53.6 хувь нь ямар нэгэн хүнсний бүтээгдэхүүн худалдан авахдаа үнийг голлон анхаардаг гэсэн нь хариултын бусад хувилбараас 0.2-53.1 пунктээр өндөр үзүүлэлт болж байна. Мөн нийт өрхийн 53.1 хувь нь чанарыг, 40.7 хувь нь үйлдвэрлэсэн хугацааг, 30 хувь нь эрүүл ахуйн шаардлага хангасан байдлыг, 9 хувь нь тэжээллэг чанарыг, 3.6 хувь нь үйлдвэрлэсэн улсыг тус тус анхаарч, хүнсний бүтээгдэхүүнийхээ сонголтыг хийдэг ажээ.

Чанар, үйлдвэрлэсэн хугацаа, эрүүл ахуйн шаардлага хангасан байдал, тэжээллэг чанар зэрэг үзүүлэлтүүдийг харгалзан үзэж, сонголт хийдэг байдал тус бүртээ 9.0-53.1 хувьтай давтагдсан нь өрх нь хүнсний аюулгүй байдлын

асуудалдаа тодорхой хэмжээгээр анхаардаг болохыг харуулна. Өөрөөр хэлбэл, дунд давхрааны өрхүүд үнэ нь боломжийн хэрнээ чанар, эрүүл ахуйн шаардлага хангасан хүнсний бүтээгдэхүүн худалдан авах хүсэл сонирхолтой байна.

Судалгаанд хамрагдсан өрхөөс хүнсний хэрэглээндээ сард дунджаар хэдэн төгрөг зарцуулдагийг тодруулахад хамгийн багадаа 30,000, хамгийн ихдээ 1,200,000 төгрөгийн зардал гаргадаг гэж хариулсан бөгөөд энэ нь өдөрт 1,000-40,000 төгрөгийг хүнсэндээ зарцуулж байна гэсэн үг юм. Өрхийн мэдээлсэн хүнсний зардлыг дундажлан тооцоход 307.557 төгрөг гарснаас нэг өрх мах, сүү, хүнсний ногоо, гурил, будаа, өндөг, чихэр, жимс гэх мэт хүнсний бүтээгдэхүүнд өдөрт 10 гаруй мянган төгрөг зарцуулдаг нь харагдлаа. Энэ нь эрүүл хооллолтын “Гэр зөвлөмж”-д заасан гурил, будаа, мах, хүнсний ногооноос гадна жимс, жимсгэнэ, сүү, цагаан идээ зэрэг өдөр тутамдаа идэж хэрэглэх шаардлагатай бүхий л бүтээгдэхүүнийг худалдан авахад тийм ч хангалттай дүн биш юм.

*Цалин буухаар эхлээд зээлээ төлөөд дараа нь сардаа хэрэглэх мах, гурил, цагаан будаа, гоймон, төмс, лууван зэрэг хүнсний зүйлээ худалдан авдаг. Үндсэндээ мах, гурилтай, өдөр идэх талхтай л байвал хоол хүнстэй байна гэж боддог. Эрүүл байхын тулд өдөрт ядахдаа нэг ширхэг жимс, самар, 200 гр сүү юмуу тараг, загас гээд эрүүл мэндэд тустай зүйлүүдийг хэрэглэх ёстой гэж мэддэг боловч худалдан авах орлого хүрэлцдэггүй.*

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас  
(Сонгинохайрхан дүүрэг, 33 настай, эрэгтэй)*

Сүүлийн үед өрх гэртээ хоол хүнсээ бэлтгэж хэрэглэхээс гадна ресторанаар үйлчлүүлэх, захиалгат болон хүргэлтийн хоолны үйлчилгээ авах болж, энэ чиглэлийн үйлчилгээ үзүүлдэг байгууллагуудын тоо ч нэмэгдэж байгаа билээ. Иймээс судалгаанд хамрагдсан өрхөөс гадуур хооллох болон захиалгат, дуудлагын хоолны үйлчилгээ хэр авдгийг тодруулсан юм. Ингэхэд 1.9 хувь нь ийм төрлийн үйлчилгээг тогтмол авдаг, 23.1 хувь нь хааяа авдаг, 20.1 хувь нь цөөн хэдэн удаа авсан гэсэн бол 54.9 хувь нь авдаггүй хэмээн хариулжээ. Эндээс судалгаанд хамрагдсан 4 өрх тутмын 3 нь хоол хүнсээ гэртээ бэлтгэж, хэрэглэхийг чухалчилдаг болох нь харагдаж байна. Нэн ялангуяа гэр хорооллын өрхийн хувьд ресторанд хооллох, захиалгат болон хүргэлтийн хоолны үйлчилгээ авах явдал орон сууцны хорооллын өрхөөс харьцангуй бага байдаг нь дараах хүснэгтээс тодорхой харагдаж байна.

### Хүснэгт 18. Өрхийн ресторанд хооллох болон захиалгат, хүргэлтийн хоолны үйлчилгээ авдаг байдал, хорооллын төрлөөр (хувиар)

Хорооллын төрөл	Тогтмол авдаг	Хааяа авдаг	Цөөн хэдэн удаа авсан	Авдаггүй	Бүгд	Тоо
Гэр хороолол	1.3	15.6	17.7	65.4	100.0	233
Орон сууцны хороолол	2.7	32.6	22.8	41.8	100.0	187
<b>Нийт</b>	<b>1.9</b>	<b>23.1</b>	<b>20.0</b>	<b>54.9</b>	<b>100.0</b>	<b>420</b>

Гэр хорооллын өрхийн 16.9 хувь нь ресторанд хооллох болон захиалгат, хүргэлтийн хоолны үйлчилгээг тогтмол болон хааяа авдаг бол орон сууцны хорооллын өрхийн 35.3 хувь нь дээрх хариултыг өгсөн байна.

**Хувцас, ахуйн хэрэглээ:** Өрхийн хүнсний бус хэрэглээний үндсэн бүрэлдэхүүн болох хувцасны хэрэглээг гол төлөв Нарантуул, Хархорин зэрэг захууд болон Sunday, 1000 нэрийн бараа зэрэг худалдааны төвүүдээс хангадаг байна. Эдгээр газраас хувцсаа худалдан авдаг гэж хариулсан өрх нийтдээ 85.3 хувийг эзэлж байв (Зураг 16). Өөрөөр хэлбэл, дунд давхрааны 10 өрх тутмын 8-9 нь хувцас худалдан авах хэрэгцээ гарсан тохиолдолд зах, эсвэл дээр дурдсан худалдааны төвүүдийг зорьдог ажээ.

### Зураг 16. Өрхийн хувцсаа худалдан авдаг газар (хувиар)



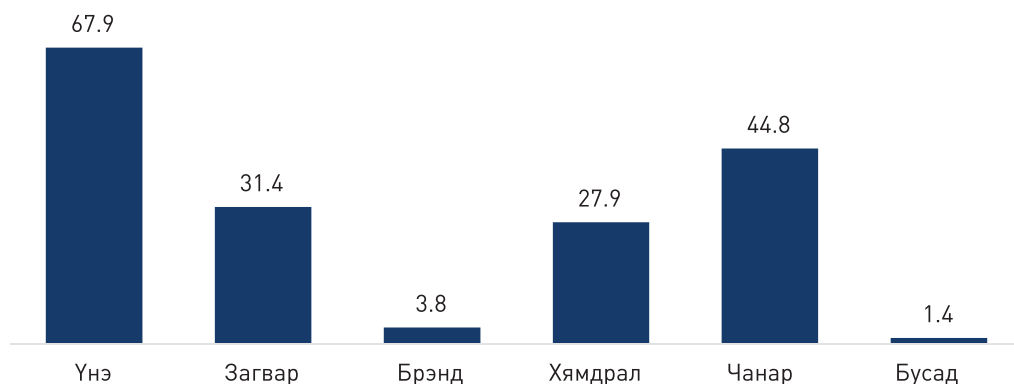
Мөн нийт өрхийн 3.9 хувь нь Улсын их дэлгүүр, Шангри-Ла Молл, Улаанбаатар их дэлгүүр зэрэг томоохон их дэлгүүрээс, 5.8 хувь нь Mango, US Benetton зэрэг брэндийн барааны их дэлгүүрээс тус тус худалдан авалтаа хийдэг бол хэрэгтэй хувцсаа гадаадаас захиалдаг, онлайн худалдаагаар авдаг өрх нийтдээ 2.4 хувийг эзэлж байна. 'Бусад' гэсэн ангилалд комиссын



бараанаас хувцсаа худалдан авдаг, ах/дүү, хамаатан садныхаа хуучин хувцсыг дамжуулан хэрэглэдэг, хувцасны хэрэглээнд мөнгө зарцуулдаггүй гэсэн хариултууд багтаж байв. Үүнээс хэн нэгний хэрэглэж байсан хуучин хувцсыг худалдаж, эсвэл үнэгүй авч, хувцасныхаа хэрэглээг хангадаг өрх цөөн боловч байгаа нь харагдаж байна.

Дунд давхрааны өрх хувцасны сонголт хийхдээ үнэ, хямдрал зэрэг эдийн засгийн хүчин зүйлд ихээхэн ач холбогдол өгдөг байна. Тодруулбал, судалгаанд хамрагдсан 3 өрх тутмын 2 нь (67.9 хувь) хувцасны үнийг харж сонголтгоо хийдэг гэсэн нь бусад хариултаас хамгийн өндөр хувийг эзэлж байлаа. Мөн хямдрал зарласан үед худалдан авалт хийдэг гэсэн хариулт 27.9 хувийг бүрдүүлжээ.

### Зураг 17. Хувцас худалдан авахдаа голлон анхаардаг хүчин зүйл (хувиар)



Чанар, загвар зэргийг чухалчлан үзэх хандлага 30-40 хувьтай давтагдсан байна. Харин дундаж амьдралтай өрх хувцас худалдан авахдаа брэндэд онцын ач холбогдол өгдөггүй хандлага ажиглагдсан ба энэ нь томоохон их дэлгүүр болон нэрийн барааны дэлгүүрээс хувцсаа тэр бүр худалдан авдаггүй гэсэн өмнөх асуултын хариулттай мөн уялдаж байна.

Хувцас худалдан авахдаа зарцуулж буй мөнгөн дүнг тодруулсан бөгөөд энэ нь сардаа 10 мянгаас нэг сая төгрөгийн хооронд хэлбэлзэж байна. Хувцсанд зарцуулж буй дундаж зардал сард 166,789 төгрөг болж байгаа ба энэ нь хүнсний зардалтай харьцуулахад бараг хоёр дахин доогуур зардал юм. Эндээс өрх сар тутам хувцасны худалдан авалт хийдэггүй, гол төлөв улирал солигдоход шинэ хувцас худалдан авдаг болох нь харагдаж байна. Судалгааны мэдээлэл цуглуулах явцад шинээр нэг ч хувцас худалдан авалгүй 3-4 жил болж байгаа талаарх мэдээлэл ч дурдагдаж байсан юм.

*Хоол хүнс, автобус унаа, зээлийн төлбөр, нүүрс түлээ гээд ойр зуурын хэрэглээнд олсон хэдийгээ зарцуулаад дуусдаг. Хувцас худалдан авах гэдгийг чухал хэрэглээ гэж үзэхээ болиод удаж байна.*

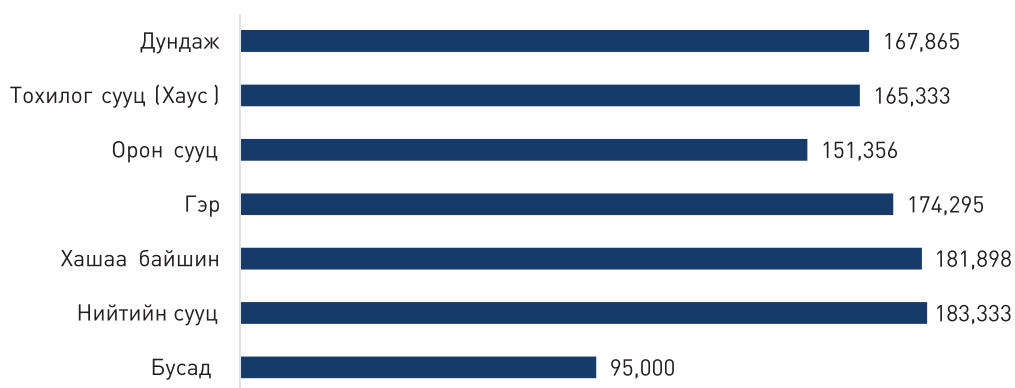
*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас  
(Баянзүрх дүүрэг, 58 настай, эмэгтэй)*

Судалгааны явцад ажиглагдсан нэг зүйл нь зах дээр болон лангуу түрээслэн бэлэн хувцасны худалдаа эрхэлдэг иргэдийн тухайд өрхийн хувцасны хэрэглээгээ Бээжин, Эрээн зэрэг газруудаас худалдан авч, хангадаг талаар дурдагдсан ба энэ нь хувцасны сарын дундаж хэрэглээ болох 166.789 төгрөг гэсэн дүнд ороогүй болохыг тэмдэглэх нь зүйтэй. Учир нь өрхүүд мөнгө зарцуулж, худалдан аваагүй хэрэглээгээ зардал болгож оруулаагүй юм.

Өрхөд орон сууцнаас гадна ахуйн хэрэглээ, тодруулбал саван, угаалгын нунтаг гэх мэт хэрэгцээ өдөр тутам гардаг. Эдгээр ахуйн хэрэглээнд нэг өрх сард дунджаар 20.849 төгрөг зарцуулдаг ажээ.

**Орон сууцны зардал:** Ус, цахилгаан, дулаан, түлээ, нүүрс, СӨХ зэрэг нь өрхийн орон сууцны үндсэн хэрэглээнд хамаарна. Судалгаанд хамрагдсан өрх өвлийн улиралд сард дунджаар 28.000-550.000 төгрөгийг орон сууцны зардалд зарцуулдаг бөгөөд энэ нь гэр, орон сууцны хороолол, цаашлаад амьдарч буй сууцны төрлөөр ялгаатай байв.

### **Зураг 18. Өрхийн орон сууцтай холбоотой сарын дундаж зардал, амьдарч буй сууцны төрлөөр (мөнгөн дүнгээр)**



Зургаас харахад, Улаанбаатар хотын нэг өрх өвлийн улиралд сардаа 167.9 мянган төгрөгийн орон сууцны зардал гаргадаг ба орон сууцанд амьдарч буй өрхийн гаргаж буй зардал судалгаанд хамрагдсан нийт өрхийн дунджаас доогуур, харин гэр хороололд амьдарч буй өрхийн орон сууцны зардал

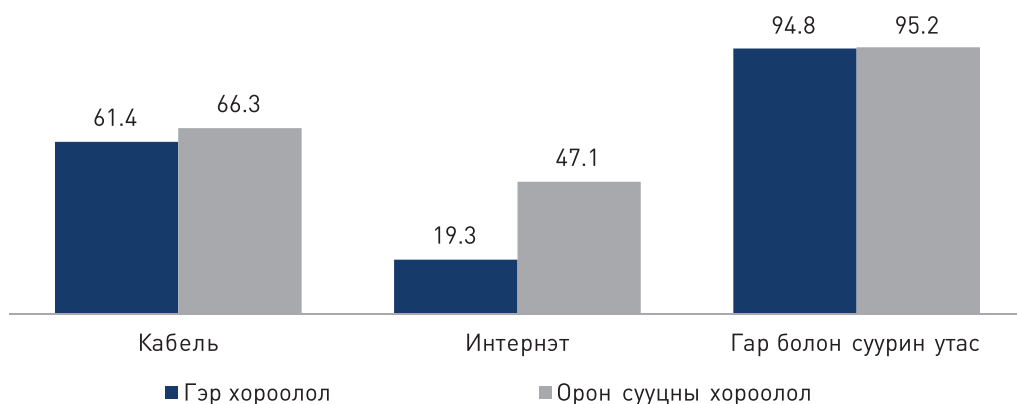
дунджаас өндөр хандлага ажиглагдав.

Орон сууцанд амьдарч буй нэг өрх халаалт, ус, цахилгаан, СӨХ, хог зайлуулалт гэх мэт бүх үйлчилгээ нийлээд өвлийн улиралд сардаа 150 гаруй мянган төгрөг төлж байхад гэрт амьдардаг өрхийн эдгээр зардал 23 мянган төгрөгөөр буюу 15.3 хувиар өндөр байгаа нь дээрх зургаас харагдлаа. Энэ нь өвлийн улиралд түлээ, нүүрсний зардал нь гэр хорооллын өрхийн орон сууцны зардлыг нэлээд хэмжээгээр нэмэгдүүлж байгааг илэрхийлнэ. 2016 оны 12 дугаар сарын байдлаар ЗИЛ-130 машин буюу 5 тонн нүүрс 450-520 мянган төгрөгийн үнэ ханштай байгаа нь гэр хорооллын өрхийн хэрэглээний багагүй хэсгийг түлээ, нүүрсний зардал эзэлж байгааг харуулж байна.

**Тээвэр, харилцаа, холбооны хэрэглээ:** Судалгаанд хамрагдсан өрхийн 253 нь буюу 60.2 хувь нь тээврийн хэрэгсэлтэй, 167 нь буюу 39.8 хувь нь ямар нэгэн тээврийн хэрэгсэлгүй байна. Тээврийн хэрэгсэлтэй өрх бензин шатахуун, жижиг засвар үйлчилгээ, гараж гэх мэт зардалд сард дунджаар 203,583 төгрөг зарцуулдаг бол тээврийн хэрэгсэлгүй өрх нийтийн тээвэр, такси үйлчилгээ зэрэгт дунджаар 56.418 төгрөг зарцуулж байна. Эндээс хувьдаа тээврийн хэрэгсэлтэй байх нь хүссэн газраа хурдан хүрч цаг хугацаа хэмнэх, аюулгүй, тав тухтай байдлын хувьд давуу талтай боловч эдийн засгийн талаасаа тодорхой хэмжээгээр өндөр зардалтай болох нь харагдаж байна.

Мэдээлэл харилцаа, холбооны технологи асар хурдтай хөгжиж байгаа энэ үед гар утас, интернэт, кабель зэргийг хотын, тэр ч бүү хэл хөдөө орон нутгийн өрх ч хэрэглэх болсоор багагүй хугацаа өнгөрч байна. Судалгаанд хамрагдсан 420 өрхийн 63.6 хувь нь кабелийн телевиз үздэг (267 өрх), 31.7 хувь нь гэртээ интернэт ашигладаг (133 өрх), 95 хувь нь гар болон суурин утастай (399 өрх) байв. Энэ нь дунд давхрааны 3 өрх тутмын 2 нь олон сувгийн нэвтрүүлэг үздэг, 3 өрх тутмын нэг нь гэрээсээ интернэт ашиглаж, мэдээлэл авдаг, бараг бүх өрх гар эсвэл суурин утас ашигладаг болохыг харуулж байна.

### Зураг 19. Кабель, интернэт, гар утас хэрэглэдэг өрхийн хувь, хорооллын төрлөөр



Кабель, гар/утасны хэрэглээний түвшин гэр, байшин хорооллоор ялгаа багатай бол интернэтийн хэрэглээ орон сууцны хорооллын өрхөд харьцангуй өндөр байв. Улаанбаатар хотын орон сууцны хороололд амьдарч буй хоёр өрх тутмын нэг нь гэртээ интернэт ашигладаг бол гэр хорооллын 5 өрх тутмын нэг нь гэртээ интернэт ашиглаж байна. Өөрөөр хэлбэл, гэр хорооллын өрхийн интернэтийн хэрэглээ орон сууцны хорооллын өрхөөс харьцангуй доогуур, хорооллын төрлөөс интернэтийн хэрэглээ ихээхэн хамаарч байна ( $p=0.000$ ).

Кабель, интернэт, гар/суурин утасны үйлчилгээнд зарцуулж буй сарын дундаж зардлыг судлахад, кабелийн үйлчилгээнд 15.310 төгрөг, интернэтийн үйлчилгээнд 9.397 төгрөг, гар/суурин утасны үйлчилгээнд 31.847 төгрөг тус тус гарав. Интернэтийн хэрэглээний зардал хамгийн бага гарсан нь уг үйлчилгээг авдаггүй, зардал гаргадаггүй өрх олон байсантай холбоотой. Тухайн өрх мэдээлэл, харилцаа холбооны дээрх гурван үйлчилгээг бүгдийг авдаг тохиолдолд сард мэдээлэл, харилцаа, холбооны хэрэглээнд 50 гаруй мянган төгрөг төлөх юм.

**Үзвэр үйлчилгээ, амралт чөлөөт цаг:** “Танай өрх үзвэр, үйлчилгээний газруудаар хэр тогтмол үйлчлүүлдэг вэ?” гэсэн асуулт тавьж, кино, хошин урлагийн тоглолт, концерт зэрэг үзвэр үзэх, хүүхдүүдээ тоглуулах зэрэг үйлчилгээнд хамрагддаг байдлыг тодруулж үзсэн юм.

### Хүснэгт 19. Өрхийн гишүүдийн үзвэр, үйлчилгээний газраар үйлчлүүлдэг байдал, сонгосон үзүүлэлтээр (хувиар)

Сонгосон үзүүлэлт	Үйлчлүүлдэг давтамж				Бүгд	Тоо
	Тогтмол	Заримдаа	Цөөн хэдэн удаа	Огт үгүй		
Хорооллын төрөл						
Гэр хороолол	0.4	19.4	34.8	45.4	100	233
Орон сууцны хороолол	3.3	35.9	38.7	22.1	100	187
Шилжих хөдөлгөөнд оролцсон байдал						
Шилжигч бус	2.0	27.0	35.3	35.7	100	209
Шилжигч, 5-аас дээш жил амьдарч байгаа	1.9	25.6	40.0	32.5	100	167
Шилжигч, 1-5 жил амьдарч байгаа	-	29.5	29.5	41.0	100	44
Орлогын хүрэлцээт байдлын үнэлгээ						
Хүрэлцээтэй	8.6	51.7	25.9	13.7	100	58
Дунд зэрэг	1.0	28.5	41.5	29.0	100	207
Хүрэлцээгүй	-	12.6	34.8	52.6	100	135
<b>Нийт</b>	<b>1.7</b>	<b>26.7</b>	<b>36.5</b>	<b>35.0</b>	<b>100</b>	<b>420</b>

Ингэхэд, үзвэр, үйлчилгээний газруудаар цөөн хэдэн удаа үйлчлүүлсэн болон огт үйлчлүүлдэггүй гэсэн хариулт өндөр давтамжтай харагдаж байна.

Ялангуяа гэр хороололд амьдардаг, Улаанбаатар хотод шилжин ирээд удаагүй өрхийн хувьд үзвэр, үйлчилгээний газруудаар төдийлөн үйлчлүүлдэггүй байна. Тодруулбал, гэр хорооллын өрхийн 54.6 хувь нь үзвэр, үйлчилгээний газруудаар ямар нэгэн байдлаар үйлчлүүлж байсан бол орон сууцны хорооллын өрхийн 77.9 хувь нь үйлчлүүлж байжээ. Амьдарч буй хорооллын төрөл ба үзвэр, үйлчилгээний газруудаар үйлчлүүлдэг байдал гэсэн үзүүлэлтүүдийн хооронд статистикийн өндөр ач холбогдол бүхий хамаарал ( $p=0.000$ ) байгаа бол шилжилтийн байдал ба үзвэр, үйлчилгээний газруудаар үйлчлүүлдэг байдал гэсэн үзүүлэлтүүдийн хооронд статистикийн хамаарал ажиглагдсангүй ( $p=0.807$ ).

Үзвэр, үйлчилгээний газраар үйлчлүүлэх нь цаг зав, сонирхол, өрхийн орлого зэрэг олон хүчин зүйлээс хамаарах нь тодорхой. Жишээ нь, өрхийн 4 гишүүн хамтдаа кино үзэх тохиолдолд зөвхөн билетийн үнэд 22-26 төгрөг, түүнтэй дагалдан гарах автобус унаа зэрэг зардлыг тооцвол дунджаар 30 орчим мянган төгрөгийг кино үзвэрт зарцуулахаар харагдаж байна. Энэ нь сардаа нэг сая гаруйхан төгрөгийн орлоготой өрхөд тийм ч бага дүн биш юм. Ийм ч учраас өрхийн орлого амьжиргаанд хүрэлцээтэй болохын хэрээр үзвэр, үйлчилгээний газраар үйлчлүүлдэг давтамж нэмэгдсэн бөгөөд эдгээр үзүүлэлтүүд статистикийн өндөр ач холбогдол бүхий хамааралтай байна ( $p=0.000$ ).

*Зээлгүй байхад хоол, хувцас, орон сууц гэх мэт суурь хэрэгцээгээ хангаад, үлдсэн мөнгөөрөө хүүхдүүдтэйгээ гадуур хооллох, кино үзэх, ажлын газрынхантайгаа хааяа нэг гарах боломжтой байлаа. Одоо бүх орлогыг зарцуулах зүйл тодорхой, илүү зардал гаргах л юм бол өр болчих гээд хэцүү байна.*

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас  
(Хан-Уул дүүрэг, 27 настай, эмэгтэй)*

Амьжиргаа, амьдралын чанарын чухал үзүүлэлтийн нэг нь амралт, чөлөөт цагаа өнгөрүүлэх байдал юм. Судалгаанд хамрагдсан өрхөөс гэр бүлээрээ амрах, аялах давтамжийг нь сонирхоход, 60.5 хувь нь жилд 1-2 удаа, 4.0 хувь нь жилд 3 удаа, 2.2 хувь нь улирал тутам, 1.0 хувь нь сар тутам тус тус амралт, аялалд явсан байв. Эндээс судалгаанд хамрагдсан 10 өрх тутмын гурав нь ойрын хугацаанд ямар нэгэн амралт, аялалд яваагүй, 6 нь жилд 1-2 удаа аялдаг гэсэн үр дүн харагдаж байна.

Амралт, аялалд зарцуулах зардал нь аялах хугацаа, зай зэргээс хамааран харилцан адилгүй байсан ба нэг удаагийн аялалд ойролцоогоор 400 мянган төгрөг зарцуулсныг сард хуваавал 30 гаруй мянган төгрөг ногдож байгаа юм.

**Боловсрол, эрүүл мэндийн үйлчилгээ:** Сургалтын төлбөр төлөх, дугуйлан, дамжаанд хамрагдах, ном, сурах бичиг, хичээлийн хэрэгсэл худалдан авах гэх зэргээр боловсролын үйлчилгээ авахтай холбоотой багагүй зардал

гардаг. Суралцаж буй сургуулийн өмчийн хэлбэр, сургуулийн шатлал (ерөнхий боловсролын сургууль, их, дээд сургууль гэх мэт) зэргээс хамааран боловсролын үйлчилгээнд зарцуулах зардал харилцан адилгүй.

Уг судалгаагаар сургалтын төлбөр, дугуйлан, дамжаа, ном, сурах бичиг хичээлийн хэрэгсэл зэрэгт сард дунджаар 40 гаруй мянган төгрөг зарцуулж байна гэсэн дүн гарсан. Ийнхүү боловсролын үйлчилгээнд зарцуулах зардал харьцангуй бага гарсан нь нэгдүгээрт, судалгаанд хамрагдсан өрхийн дунд оюутнуудтай харьцуулахад ЕБС-ийн сурагчдын тоо өндөр байсан, хоёрдугаарт, ЕБС-д суралцагчдын 5 хүрэхгүй хувь нь хувийн хэвшлийн ЕБС-д суралцаж байгаа, гуравдугаарт, боловсролын үйлчилгээнд хамрагддаггүй буюу үүнд тодорхой мөнгө зарцуулдаггүй өрх мөн багагүй байсантай холбоотой. Харин их, дээд сургуульд хүүхдүүд нь суралцаж байгаа 95 өрхийн хувьд боловсролын үйлчилгээнд зарцуулах зардал сард 180 орчим мянган төгрөг гарсан ба сургалтын төлбөрийн зээлтэй өрх ч (9 өрх) байна.

Эрүүл мэнд бол хүн төрөлхтний амьдралд үнэ цэнийг бий болгогч хамгийн чухал нөөц юм. Эдүгээ хүн амын эрүүл мэндэд нөлөөлөх бүхий л хүчин зүйлийг 100 хувь гэж үзвэл хувь хүний амьдралын хэв маяг, дадал зуршлын хүчин зүйл үндсэндээ 50 орчим хувийн нөлөөллийг үзүүлдэг болох нь нэгэнт батлагдсан. Иймээс дунд давхрааны өрхийн гишүүдийнхээ эрүүл мэндийн байдалд хэрхэн анхаарч байгааг судлахад, 15.5 хувь нь буюу нийт 65 өрх ямар нэгэн арга хэмжээ авдаггүй байв. Үлдсэн 84.5 хувь нь аминдэм, хүнсний нэмэлт бүтээгдэхүүн хэрэглэх, эрүүл мэндийн урьдчилан сэргийлэх үзлэгт хамрагдах, дасгал хөдөлгөөн, бясалгал иог хийх, мацаг барих зэргээр эрүүл мэндээ хамгаалдаг гэжээ.

## Зураг 20. Эрүүл мэндээ хамгаалах зорилгоор авдаг арга хэмжээ (хувиар)



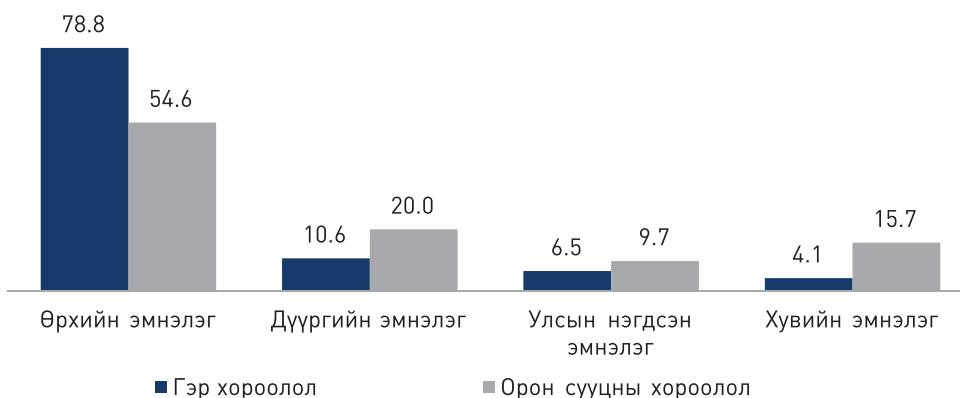
Тайлбар: Олон сонголттой асуулт учир нийлбэр 100 хувиас илүү гарна.

Судалгаанд хамрагдсан нийт өрхийн 42.4 хувь нь өрхийн гишүүдийнхээ эрүүл мэндийг хамгаалахын тулд аминдэм хэрэглэдэг, 26.9 хувь нь урьдчилан сэргийлэх үзлэгт хамрагддаг гэснээр эрүүл мэндээ хамгаалах хамгийн гол аргууд нь ямар нэгэн аминдэм хэрэглэх, эрүүл мэндийн урьдчилан сэргийлэх үзлэгт хамрагдах явдал болж байна.

Түүнчлэн ууланд алхах, усанд сэлэх, дугуй унах, фитнессээр хичээллэх зэрэг эрүүл амьдралын гол үндэс болсон идэвхтэй дасгал, хөдөлгөөнийг судалгаанд хамрагдсан өрхийн гишүүдийн 30 гаруй хувь нь тодорхой хэмжээгээр хэвшүүлж байгаа нь сайшаалтай байна.

Судалгааны дүнгээс харахад, эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээ авах хэрэгцээ гарсан тохиолдолд нийт өрхийн 67.7 хувь нь өрхийн эмнэлэг, 14.9 хувь нь дүүргийн нэгдсэн эмнэлэг, 8.0 хувь нь улсын нэгдсэн эмнэлэг, 9.5 хувь нь хувийн эмнэлэгт тус тус хандаж, үйлчилгээ авдаг гэж хариулжээ. Өрхийн эмнэлэгт хандсан байдал өндөр байгаа нь манай улсад эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээг шаталсан зарчмаар үзүүлж байгаатай холбоотой. Өөрөөр хэлбэл, эрүүл мэндийн үйлчилгээ авахын тулд нийслэлд оршин суугчид эхлээд анхдагч шатлалын үйлчилгээ үзүүлэгч болох өрхийн эрүүл мэндийн төвд хандсаны дараагаар шаардлагатай тохиолдолд дүүргийн эмнэлэг, цаашлаад төрөлжсөн нарийн мэргэжлийн төвүүд гэх мэт дараалалтайгаар хандаж, эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээ авдаг билээ. Дээрх мэдээллээс нийслэл Улаанбаатар хотын дунд давхрааны 10 өрх тутмын 9 нь (90.5 хувь) улсын эмнэлгээр, үлдсэн нэг нь хувийн эмнэлгээр үйлчлүүлдэг нь харагдаж байна. Ийнхүү нийт хүн ам, тэр дундаа дунд давхрааны өрх, иргэдэд эрүүл мэндийн үйлчилгээг үзүүлж буй гол субъект нь анхдагч, хоёрдогч, гуравдагч шатлалын улсын эмнэлгүүд болох нь харагдаж байна.

**Зураг 21. Өрхийн гишүүдийн голлон үйлчлүүлдэг эмнэлэг, хорооллын төрлөөр (хувиар)**



Үйлчлүүлж буй эмнэлгийг өрхийн байршлаар харьцуулан үзвэл орон сууцны хорооллын өрх хувийн эмнэлгээр үйлчлүүлэх байдал харьцангуй өндөр байсан ( $p=0.005$ ). Энэ нь өрхийн орлогын түвшинтэй холбоотой гэж үзэж байна (Зураг 21). Эрүүл мэндийн хэрэгцээ гарсан тохиолдолд улсын эмнэлэгт ханддаг гэсэн хариултын давтамж орон сууцны хорооллын өрхөд гэр хорооллын өрхөөс үндсэндээ 4 дахин өндөр байгаа юм.

Судалгаанд хамрагдсан өрхүүд эм, тариа худалдан авах, үзлэг, оношлогоонд хамрагдах, эмчилгээ хийлгэх, эрүүл мэндээ хамгаалах зорилгоор шаардлагатай арга хэмжээ авах зэрэгт сард дунджаар 10.000-1.500.000 төгрөг зарцуулдаг ба дундажлан тооцвол 63.535 төгрөг болж байна. Уг зардлын хэмжээ үйлчлүүлж буй эмнэлгийн хэлбэрээс хамааран ялгаатай байв (Зураг 25). Тухайлбал: Улсын нэгдсэн эмнэлгээр үйлчлүүлдэг гэж хариулсан өрхийн хувьд сард 130 орчим төгрөгийн эрүүл мэндийн зардал гаргадаг ба энэ нь ихэнхдээ өрхийн эмнэлгээр үйлчлүүлдэг өрхтэй харьцуулахад 2.8 дахин, дүүргийн нэгдсэн эмнэлгээр үйлчлүүлдэг өрхтэй харьцуулахад 2.5 дахин тус тус өндөр үзүүлэлт юм.

### Зураг 22. Эрүүл мэндийн зардлын сарын дундаж түвшин, үйлчлүүлж буй эмнэлгийн төрлөөр (мөнгөн дүнгээр)



Хүүхдүүдээ дугуйлан, секцэд хамруулах, өөрсдөө чөлөөт цагаа зөв боловсон өнгөрөөх зорилгоор сургалтад хамрагдах, хэлний мэдлэгээ дээшлүүлэх гэх мэт өрхийн гишүүдийн хөгжилд зориулсан үйл ажиллагаанд дунд давхрааны өрх хэр ач холбогдол өгдгийг тодруулахад нийт өрхийн ердөө 11.7 хувь нь иог, фитнес зэрэг спортын арга хэмжээнд, 6.1 хувь нь гадаад хэл болон бусад төрлийн богино хугацааны сургалтад хамрагддаг ба 16.2 хувь нь хүүхдээ ямар нэгэн дугуйлан, секцэд хамруулдаг байна. Эндээс давхардуулалгүйгээр тооцоход судалгаанд хамрагдсан өрхийн 1/3 нь гишүүдийнхээ боловсрол, эрүүл мэндэд зориудаар анхаарч, хөрөнгө оруулалт хийж байна. Эдгээр үйл ажиллагаанд сард дунджаар 25.398 төгрөг зарцуулдаг тооцоо гарав.

**Хэрэглээг эрэмбэлэх байдал:** Өрхөд төлөвлөснөөс өөр нэмэлт орлого бий болсон тохиолдолд чухам ямар хэрэглээндээ илүү ач холбогдол өгч, орлогоо



зарцуулдаг болохыг тодруулсан юм. Ингэхэд нэн түрүүнд хүнс, ахуйн хэрэглээ болон эрүүл мэнддээ зарцуулдаг гэсэн хариулт нийт өрхийн 31.2-52.4 хувьд нь давтагджээ.

*Тогтмол орлогыг өдөр тутмын хэрэгцээндээ зарцуулаад л дуусдаг. Заримдаа хүмүүст туслах зэргээр ‘халтуур’ хийж, нэмэлт орлоготой болсон үедээ гэр бүлээрээ л гадуур гарч, хоолонд орох, кино үзэх гэх мэтэд зарцуулаад л дуусгадаг.*

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас  
(Сонгинохайрхан дүүрэг, 51 настай, эрэгтэй)*

## Хүснэгт 20. Өрхийн төлөвлөөгүй орлогын зарцуулалт, хэрэглээний төрлөөр (тоо ба хувиар)

Хэрэглээний төрөл	Өрхийн тоо	Хувь
Хүнсний бүтээгдэхүүн	220	52.4
Ресторан / захиалгат хоол	12	2.9
Ахуйн хэрэглээ	150	35.7
Боловсрол	97	23.1
Эрүүл мэнд	131	31.2
Хувцас	90	21.4
Гэрээ тохижуулах	43	10.2
Амралт, аялал	16	3.8
Хуримтлал	49	11.7
Орон сууц худалдан авах	12	2.9
Орон сууцны нөхцлөө сайжруулах	38	9.0
Бусад хөдлөх хөрөнгө худалдан авах	6	1.4
Үл хөдлөх хөрөнгө худалдан авах, сайжруулах	6	1.4
Бусад	30	7.1

Үүний дараа боловсрол, хувцас хэрэгсэл зэрэг хэрэглээнд зарцуулдаг байдал ажиглагдаж байна. Харин орон сууц, үл хөдлөх болон хөдлөх хөрөнгө худалдан авахад зарцуулах байдал нийлээд 10 гаруй хувийг бүрдүүлжээ. Энэхүү харилцан адилгүй үзүүлэлт нь тогтмол бус орлогыг төлөвлөхөд бэрхшээлтэй, орлогын хэмжээ, хугацаа ялгаатай байдагтай холбоотой байж болох хэдий ч дунд давхрааны өрх хоол хүнс, хувцас, боловсрол, эрүүл мэнд зэрэгт нэлээд анхаардаг болохыг харуулж байна.

Хэрэглээний төлөв байдал, хэрэглээний зардлын бүтцээс харахад дунд давхрааны өрх хүнсний хэрэгцээгээ хангах, орон сууц, тээврийн зардлаа төлөх зэрэг наад захын хэрэглээндээ орлогынхоо дийлэнхийг зарцуулаад хувцас худалдан авах, үзвэр, үйлчилгээ үзэх, амралт, зугаалгаар явах, өөрсдийгөө хөгжүүлэх зэрэг хэрэглээгээ хангах боломж дутмаг аж төрж байна. Өрх нь зарцуулах боломжтой орлогоороо эхлээд нэн тэргүүний буюу хүнс, сууц зэрэг

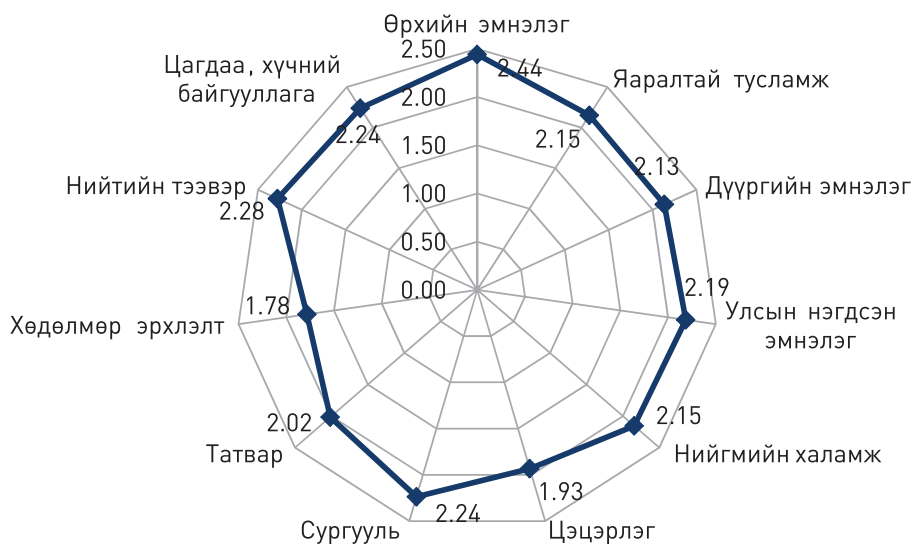
Маслоугийн хэрэгцээний онолоор физиологийн хэрэгцээгээ хангадаг ба орлого хүрэлцээгүй нөхцөлд дараа, дараагийн хэрэглээ хангагдаагүй хэвээр үлддэг зүй тогтол ч энд ажиглагдаж байна.

## 5.2. Үйлчилгээний хүртээмж

**Үйлчилгээний хүртээмжийн үнэлгээ, эрэмбэ:** Төрийн үйлчилгээ нь иргэдийн эрэлт, хэрэгцээг хангахад чиглэнэ. Төрийн үйлчилгээний чанар, хүртээмж нь иргэдийн сэтгэл ханамжаар тодорхойлогддог бөгөөд иргэдийн сэтгэл ханамж нь төрөөс үзүүлдэг үйлчилгээний хүртээмж ямар түвшинд байгааг мөн илэрхийлнэ.

Судалгаанд хамрагдсан өрхийн гишүүдийн төрийн үйлчилгээний хүртээмжийг тодорхойлсон үзүүлэлт тус бүрийг дундаж утгаар нь тооцохдоо 1.00-3.00 гэсэн тоон үзүүлэлтийг ашиглав. Тухайн үйлчилгээний хүртээмжийг 1.00 гэж үнэлсэн тохиолдолд хангалтгүй, 2.00 гэж үнэлсэн тохиолдолд дунд зэрэг, 3.00 гэж үнэлсэн тохиолдолд сайн гэсэн утгыг илэрхийлнэ.

### Зураг 23. Үйлчилгээний хүртээмжийн талаарх үнэлгээ (дундаж утгаар)



Тайлбар: Хэмжилтэд 1=хангалтгүй, 2=дунд зэрэг, 3=сайн гэсэн утга илэрхийлнэ.

Судалгаанд хамрагдагчдаас зарим нийтлэг үйлчилгээний хүртээмжийг лавлаж, хариултаар нь эрэмбэлэхэд нэгдүгээрт, өрхийн эмнэлэг (2.44) хоёрдугаарт, нийтийн тээвэр (2.28), гуравдугаарт, цагдаа, хүчний байгууллага (2.24), дөрөвдүгээрт, сургууль (2.24), тавдугаарт, улсын нэгдсэн эмнэлэг (2.19), зургаадугаарт, дүүргийн эмнэлэг (2.13), долдугаарт, нийгмийн халамж (2.15),

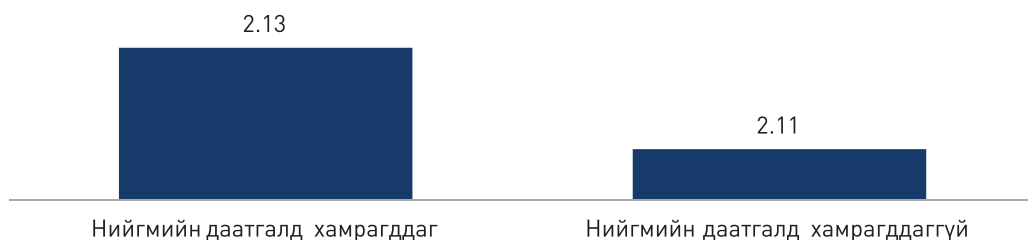
наймдугаарт, яаралтай тусламжийн (2.09) үйлчилгээний хүртээмжийг тун ойролцоо байдлаар дундаас үл ялиг дээгүүр түвшинд үнэлжээ. Харин цэцэрлэг (1.93), хөдөлмөр эрхэлтийг дэмжих (1.78) үйлчилгээ хамгийн доогуур түвшинд үнэлэгдсэн байна.

*Бидэнд татварын дарамт л их тулгамддаг. Ялангуяа хүн амын орлогын албан татвар амьдралд хүнд тусдаг, түүнийг хөнгөлөх хэрэгтэй. Татвар төлөлт, төрөөс үзүүлж байгаа дэмжлэгийн хооронд асар их зөрүү байдаг. Би ХХОАТ-ыг сар бүр өөрийн боддогоос хамаагүй их төлж байна. Зөрүүлээд би улсаас ямар нэгэн тусламж, дэмжлэг бага ч гэсэн авдаггүй. Ядаж хувийг нь багасгаж болдоггүй юм уу. Бид татварын дор бөхийж амьдрах нь хууль. Аль ч зах зээл хөгжиж байгаа нийгмийн хууль нь тэр. Татварыг төлөх ёстой, гэхдээ арай их ачаа нуруундаа үүрч байна.*

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас  
(Баянзүрх дүүрэг, 20-р хороо, 51 настай, эрэгтэй)*

Хөдөлмөр эрхлэлтийн үйлчилгээний хүртээмжийн үнэлгээнд нийгмийн даатгалд хамрагдалт нөлөөлсөн байж болох тул даатгалд хамрагдсан болон хамрагдаагүй байдлаар хөдөлмөр эрхлэлтийн үйлчилгээний хүртээмжийн үнэлгээг авч үзлээ. Ингэхэд, нийгмийн даатгалд хамрагдсан болон хамрагдаагүй иргэдийн аль аль нь хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих үйлчилгээг хамгийн доогуур түвшинд үнэлсэн болно.

#### **Зураг 24. Хөдөлмөр эрхлэлтийн үйлчилгээний хүртээмж, өрхийн гишүүдийн нийгмийн даатгалд хамрагдсан байдлаар (дундаж утгаар)**



Нийгмийн суурь үйлчилгээ болох сургууль, цэцэрлэгийн үйлчилгээний хүртээмжийг сургууль/цэцэрлэгт хамрагдалтын үзүүлэлтээр судлахад дараах үр дүн гарав (Хүснэгт 21).

Юуны өмнө ЕБС-ууд цэцэрлэгийг бодвол хүртээмжтэй байдаг гэж үнэлэх хандлага ажиглагдлаа. Төрийн бус өмчийн буюу хувийн хэвшлийн сургууль, цэцэрлэгт хүүхдээ хамруулдаг өрхүүдийн тухайд эдгээр үйлчилгээний

хүртээмжийг илүү сайн гэж үнэлж байна.

### Хүснэгт 21. Боловсролын үйлчилгээний хүртээмжийн үнэлгээ, хүүхдүүдийн сургууль, цэцэрлэгт хамрагдалтаар (дундаж утгаар)

ЕБС, цэцэрлэгт хамрагдалт	Сургууль	Цэцэрлэг
Харъяаллын төрийн өмчийн ЕБС/цэцэрлэг	2.06	1.73
Харъяаллын бус төрийн өмчийн ЕБС/цэцэрлэг	2.19	1.83
Гүнзгийрүүлсэн сургалттай төрийн өмчийн ЕБС/цэцэрлэг	2.44	1.78
Төрийн бус өмчийн (хувийн) ЕБС/цэцэрлэг	2.58	2.52
ЕБС/Цэцэрлэгт хамрагддаггүй	2.31	1.92
<b>Дундаж</b>	<b>2.24</b>	<b>1.93</b>

Тодруулбал, хувийн цэцэрлэгийн үйлчилгээний хүртээмжид дунджаар 2.52 оноо өгсөн нь дунджаас 0.59 пунктээр өндөр дүн юм. Харин харъяаллын төрийн өмчийн сургууль, цэцэрлэгийн үйлчилгээ харьцангуй хүртээмжгүй байдаг гэсэн үнэлгээг өгчээ.

*Манай гэр бүлд тулгамдаад байгаа асуудал бол охиноо улсын цэцэрлэгт л өгмөөр байна. Манай энэ хороо айл ихтэй, улсын цэцэрлэг ганцхан байдаг болохоор хүүхдээ хамруулах хэцүү. Тийм болохоор төр засгаас залуу гэр бүлээ дэмжих, үр хүүхдийг нь сургууль цэцэрлэгт асуудалгүй хамрагдах талаар л ажил хийгээсэй гэж хүсч байна.*

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас*

*(Хан-Уул дүүрэг, 9-р хороо, 27 настай, эмэгтэй)*

Мэргэжилтнүүдтэй хийсэн ярилцлагын дүнг нэгтгэн судлахад төрийн бусад үйлчилгээтэй харьцуулахад иргэдийн хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжихэд чиглэсэн бодлого, үйл ажиллагаа хангалтгүй түвшинд, хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих үйлчилгээний дараа татвар, цэцэрлэгийн үйлчилгээ асуудалтай байгааг онцолж байлаа.

*Ард түмний нуруун дээр татварын маш их дарамт ирдэг. Жишээ нь манайхаас үнс гардаггүй, бүх зүйл тогоор халдаг. Хог гэх юм бараг гарахгүй, маш бага гарна. Дэлгүүртэй болохоор картонон цаас зэргийг энэ хавийнхан аваад явчихдаг. Тэгээд манайхаас хогны мөнгө гээд сар бүр 35,000 төгрөг авна. Цахилгааны төлбөр төлнө, бас л татвартай. Татвар, төлөөс, торгууль маш их нэмэгдэж байна.*

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас*

*(Баянзүрх дүүрэг, 24-р хороо, 58 настай, эрэгтэй)*

**Үйлчилгээний хүртээмжийн ялгавартай байдал:** Үйлчилгээний хүртээмжийг хорооллын төрлөөр судлан үзэхэд, гэр хорооллын иргэдтэй харьцуулахад орон сууцанд амьдардаг иргэд улсын нэгдсэн эмнэлэг, дүүргийн эмнэлэг, хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих үйлчилгээг бага зэрэг дээгүүр үнэлсэн байна.

**Хүснэгт 22. Үйлчилгээний хүртээмжийн үнэлгээ, сонгосон үзүүлэлтээр (дундаж утгаар)**

Үйлчилгээний хүртээмж	Хорооллын төрөл		Шилжих хөдөлгөөнд оролцсон байдал			Нийт
	Гэр	Орон сууц	Шилжигч бус	Шилжигч, 1-5 жил амьдарч байгаа	Шилжигч, 5-аас дээш жил амьдарч байгаа	
Өрхийн эмнэлэг	2.49	2.38	2.51	2.44	2.36	<b>2.44</b>
Яаралтай тусламж	2.16	2.14	2.23	2.00	2.09	<b>2.15</b>
Дүүргийн эмнэлэг	2.09	2.19	2.24	2.09	2.01	<b>2.13</b>
Улсын нэгдсэн эмнэлэг	2.16	2.21	2.28	2.18	2.07	<b>2.19</b>
Нийгмийн халамж	2.21	2.08	2.21	2.07	2.12	<b>2.15</b>
Цэцэрлэг	1.96	1.90	1.94	2.19	1.87	<b>1.93</b>
Сургууль	2.26	2.21	2.22	2.48	2.19	<b>2.24</b>
Татвар	2.06	1.96	2.05	2.14	1.94	<b>2.02</b>
Хөдөлмөр эрхлэлт	1.77	1.81	1.85	1.84	1.68	<b>1.78</b>
Нийтийн тээвэр	2.29	2.26	2.33	2.19	2.24	<b>2.28</b>
Цагдаа, хүчний байгууллага	2.29	2.18	2.29	2.18	2.20	<b>2.24</b>
<b>Дундаж</b>	<b>2.16</b>	<b>2.12</b>	<b>2.19</b>	<b>2.16</b>	<b>2.07</b>	<b>2.14</b>

Гэр хорооллын болон орон сууцны иргэд өрхийн үйлчилгээг хамгийн сайн, хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих үйлчилгээг хамгийн хангалтгүй гэж үнэлжээ.

*Сургууль төгссөн ч ажилгүй байгаа залуучуудыг харахад 37-гоос дээш насны хүмүүс байгаа нь хөдөлмөр эрхлэлтийн үйлчилгээ сайнгүй байгааг харуулж байна. Гэр бүлийн аль нэг нь ажилтай бол түүний цалингийн орлогоор бусад нь амьдарч байна. Иймээс нэгдүгээрт, төрөөс ажлын байр залуучуудад гаргаж өгөх хэрэгтэй; хоёрдугаарт, ажилгүй байгаа 40-60 насны эрэгтэйчүүдийг ажилтай болгох хэрэгтэй.*

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас  
(Баянзүрх дүүрэг, 18-р хороо, 63 настай, эмэгтэй)*

Үйлчилгээний хүртээмжийн үнэлгээг судалгаанд хамрагдсан өрхийн гишүүдийн шилжих хөдөлгөөнд оролцсон байдлаар судлав. 1-5 жил болон



5-аас дээш жил амьдарч байгаа шилжигчтэй харьцуулахад шилжигч бус иргэд төрийн үйлчилгээний хүртээмжийг дундаас үл ялиг дээгүүр (2.19) үнэлсэн байна. Уугуул оршин суугчид 1) өрхийн эмнэлэг (2.51), 2) нийтийн тээвэр (2.33), 3) цагдаа хүчний байгууллагын (2.29) үйлчилгээг дундаас дээгүүр түвшинд үнэлж байгаа бол Улаанбаатар хотод суурьшаад 1-5 жил болсон шилжигч 1) сургууль (2.48), 2) өрхийн эмнэлэг (2.44), 3) нийтийн тээврийн үйлчилгээг (2.19) дундаас бага зэрэг дээгүүр үнэлжээ. Тэгвэл таваас дээш жил Улаанбаатар хотод амьдарч байгаа шилжигчид 1) өрхийн эмнэлэг (2.36), 2) нийтийн тээврийн үйлчилгээг (2.24), 3) цагдаа хүчний байгууллагын (2.20) үйлчилгээг дундаас дээгүүр түвшинд үнэлсэн байна. Үүнээс үзэхэд, шилжигч болон шилжигч бус иргэдийн аль аль нь өрхийн эмнэлгийн дараа, нийтийн тээвэр, цагдаа хүчний байгууллагын үйлчилгээний хүртээмж дундаас дээгүүр байдаг гэж үзжээ.

Энэ хэсгийн үр дүнг нэгтгэхэд, судалгаанд хамрагдсан өрхийн гишүүд төрийн бусад үйлчилгээтэй харьцуулахад нэгдүгээрт, өрхийн эмнэлэг; хоёрдугаарт, нийтийн тээвэр; гуравдугаарт, цагдаа, хүчний байгууллагын үйлчилгээг дундаас дээгүүр түвшинд харин цэцэрлэг, хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих үйлчилгээг хамгийн доогуур түвшинд үнэлсэн байна.

Гэр хорооллын иргэдтэй харьцуулахад орон сууцанд амьдардаг иргэдийн хувьд улсын нэгдсэн эмнэлэг, дүүргийн эмнэлэг, хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих үйлчилгээний хүртээмж бага зэрэг сайн байна. Шилжигч иргэдтэй харьцуулахад шилжигч бус иргэдийн хувьд төрийн үйлчилгээний хүртээмж бага зэрэг сайн байна.

Төрийн бус өмчийн цэцэрлэг, сургуульд хүүхдээ хамруулдаг өрх цэцэрлэг, сургуулийн хүртээмжийг дундаас дээгүүр түвшинд үнэлж байгаа бол харьяаллын төрийн өмчийн цэцэрлэг, сургуульд хүүхдээ хамруулдаг өрх цэцэрлэгийн хүртээмжийг тааруу үнэлжээ. Иргэдийн амьжиргааны түвшинг дээшлүүлэх, ая тухтай амьдрах таатай орчинг бүрдүүлэх зорилгоор төрөөс үзүүлж буй үйлчилгээ тэгш, хүртээмжтэй байх шаардлагатай боловч бодит байдалд энэ нь дунд түвшинд байна.

### 5.3. Нийгмийн сүлжээ, оролцоо

Нийгмийн бүлгүүд болон тэдгээрийн гишүүн-иргэд нь төлөвлөлт, хэрэгжилтийн үйл ажиллагаанд янз бүрийн хэлбэрээр идэвхтэй оролцож, хамтран ажиллаж байж л өөрсдийн сайн сайхан оршихуйг хангаж, амьжиргаагаа дээшлүүлнэ. Иргэдийн оролцооны үндэс суурь нь мэдээлэл учир юуны өмнө мэдээллийн эх сурвалж, хэрэглээг судлан үзэв.

**Мэдээллийн эх сурвалж, хэрэглээ:** Судалгаанд хамрагдсан 420 өрхийн хувьд гишүүд нь нийгэм, соёл, улс төр, эдийн засгийн тухай мэдээллийг ямар эх сурвалжаас авдгийг гурав хүртэл сонголттойгоор судлахад давхардсан тоогоор нийт 420 өрхийн 394 буюу 93.8 хувь нь зурагт буюу телевизийн

сувгуудаас авдаг нь хамгийн өндөр давтамжтай байна.

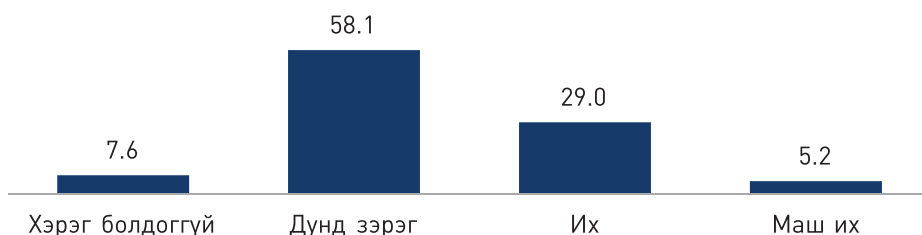
### Зураг 25. Мэдээлэл авдаг гол эх сурвалж (хувиар)



Дараа нь интернэтээс 262 өрх (62.4%), найз нөхөд, хамт олноос 138 өрх (32.9%)-ийн гишүүд мэдээлэл авдаг байна. Сонин хэвлэл, радио болон бусад сурвалжаас мэдээлэл авах нь харьцангуй бага байна. Үүнээс дунд давхрааны өрхийн хувьд зурагт, интернэт, найз нөхөд болон хамт олон нь мэдээллийн нийтлэг, баттай эх сурвалж болдгийг харж болно.

Өрхийн гишүүдийн хувьд дээр дурдсан эх сурвалжуудаас авсан аливаа мэдээлэл ажил болон амьдралд нь хэр зэрэг хэрэг болдгийг лавлахад 420 өрхийн нийт дундаж утга 2.68 байгаа нь мэдээллийн хэрэглээ дундаж түвшинд байгааг харуулж байна. Тодруулбал, мэдээллийг ажил, амьдралдаа маш их болон их хэрэглэдэг 144 өрх судалгаанд хамрагдсан нийт өрхийн 34.2 хувь, дунд зэрэг хэрэглэдэг 244 өрх нийт өрхийн 58.1 хувийг тус тус эзэлж байна. Харин хэрэг болдоггүй, эсвэл хэрэглэдэггүй 32 өрх байгаа нь нийт өрхийн 7.6 хувь болж байна.

### Зураг 26. Мэдээллийн хэрэглээний талаарх үнэлгээ (хувиар)



Судалгаанд хамрагдсан өрхийн гишүүд мэдээллийг ямар эх сурвалжаас голчлон авдгийг мэдээллийн хэрэглээтэй нь харьцуулахад ерөнхийдөө олж

авсан мэдээллийг хэрэглэх хандлага давамгайл байгаа бөгөөд сонин хэвлэлээс авсан мэдээлэл иргэдийн ажил, амьдралд илүү их хэрэг болдог буюу дундаж утга нь 2.37 байна. Дараа нь интернэтээс авсан мэдээллийг хэрэглэдэг байна. Хамгийн бага хэрэглээтэй нь 2.17 дундаж утгатай фм, радиогийн эх сурвалжаас авсан мэдээлэл байна.

### Хүснэгт 23. Мэдээллийн хэрэглээ, эх сурвалжаар (хувиар)

Мэдээллийн эх сурвалж	Мэдээллийн хэрэглээ			Бүгд	Дундаж утга
	Хэрэг болдоггүй	Дунд зэрэг	Их		
ФМ, радио	0.0	83.3	16.7	100.0	2.17
Зурагт	6.3	59.6	34.0	100.0	2.28
Бусад эх сурвалж	14.3	42.9	42.9	100.0	2.29
Найз нөхөд, ажлын хамт олон	5.1	60.1	34.8	100.0	2.30
Интернэт	6.5	52.3	41.2	100.0	2.35
Сонин хэвлэл	4.1	55.1	40.8	100.0	2.37

Тайлбар: 1=хэрэг болдоггүй, 2=дунд зэрэг, 3=их гэсэн утгыг илэрхийлнэ.

**Бусдад тусламж, дэмжлэг үзүүлдэг байдал:** Судалгаанд хамрагдсан дунд давхрааны өрх нь бусдад санхүүгийн болон эд материалын тусламж үзүүлдэг эсэхийг шинжлэхэд нийт дундаж утга 2.53 байгаа нь өрхүүдэд энэ чиглэлээр бусдад тусламж үзүүлэх хандлага дунд зэргийн түвшинд байгааг харуулсан. Хэнд, хэр давтамжтай тусалдагийг тодруулан харвал, 2.74 дундаж утгаар үр хүүхэддээ хамгийн их тусалдаг гэсэн хариулт тэргүүлж байна. Дараа нь эцэг эхдээ тусалдаг (2.64) ажээ.

Тусламж үзүүлдэг давтамжаар задлан шинжилбэл, тухайн өрх үр хүүхэддээ тогтмол тусалж, эцэг эхдээ хааяа тусалдаг хандлага ажиглагдаж байна. Тухайн өрх төрсөн ах дүүс, хамаатан садан, найз нөхөддөө зарим үед л туслахыг хичээдэг байна. Хамгийн бага тусалдаг нь (2.26) дэмжлэг хэрэгтэй бусад хүн байна.

### Хүснэгт 24. Бусдад санхүү, эд материалын тусламж үзүүлдэг байдал (хувиар)

Тусламж үзүүлдэг хүмүүс	Тогтмол	Хааяа	Огт үгүй	Бүгд	Дундаж утга
Эцэг, эх	10.0	38.1	51.9	100.0	2.64
Хүүхдүүд	24.8	24.3	51.0	100.0	2.74
Төрсөн ах дүүс	4.3	39.5	56.2	100.0	2.62
Хамаатан садан	1.7	34.8	63.6	100.0	2.52
Найз нөхөд	1.2	33.3	65.5	100.0	2.42
Дэмжлэг хэрэгтэй бусад хүн	0.5	25.0	74.5	100.0	2.26
Дундаж	<b>7.0</b>	<b>32.5</b>	<b>60.5</b>	<b>100.0</b>	<b>2.53</b>

Тайлбар: 1=огт үгүй, 2=хааяа, 3=тогтмол гэсэн утгыг илэрхийлнэ.



*Бусдаас санхүүгийн дэмжлэг авах шаардлага гардаг. Амьдрал баян гэдэг шиг төрөл бүрийн тооцоологдоогүй зардлууд гардаг. Гэнэтийн санхүүгийн хэрэгцээ, шаардлага үүссэн үед хэцүү шүү. Ломбард, банк бус санхүүгийн байгууллагаас мөнгө зээлнэ, болохгүй бол ах дүүгээсээ зээлнэ гэх мэтээр төрөл бүрийн л арга хэрэглэнэ.*

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас  
(Сонгинохайрхан дүүрэг, 51 настай, эрэгтэй)*

### **Зураг 27. Бусдад санхүү, эд материалын тусламж үзүүлдэг давтамж (хувиар)**



Бусдад санхүү, эд материалын тусламж үзүүлдэг давтамжийн дунджийг хувиар тооцон харьцуулвал, тогтмол туслах хандлага нь 7 хувь, хааяа туслах хандлага нь 32.5 хувь, огт тусалдаггүй хандлага нь 60.5 хувьтай байна.

*Дундаж амьжиргаатай өрх гэж тогтмол биш ч гэсэн хадгаламжтай, машинтай, эсвэл хүүхдүүдийнхээ болон эцэг эхдээ материаллаг туслалцаа үзүүлээд байдаг өрхийг хэлэх болов уу. Тухайлбал, хамт нэг байранд амьдраад зээл төлөхөд нь туслалцаа үзүүлэх, мөнгөн тусламж үзүүлэх, байраа барьцаанд нь тавьж өгөх зэрэг харилцаа гэр бүлүүдэд олон байгаа.*

*Мэргэжилтнүүдтэй хийсэн ярилцлагаас*

Судалгаанд хамрагдсан өрх бусдад сэтгэл санааны дэмжлэг үзүүлж, анхаарал халамж тавьдаг эсэхийг судлахад давхардсан тоогоор нийт өрхийн 51.2 хувь нь зөвлөгөө чиглэл өгөх, зохицуулах чиглэлийн дэмжлэг үзүүлдэг байна. Ажил, сургуульд оруулах болон бусад чиглэлийн дэмжлэг бага хувьтай байна. Нийтэд нь авч үзвэл, судалгаанд хамрагдсан нийт өрхийн 65 хувь нь бусдад сэтгэл санааны дэмжлэг ямар нэг байдлаар үзүүлдэг байхад, 35 хувь нь бусдад сэтгэл санааны дэмжлэг үзүүлдэггүй байна (Хүснэгт 29). Өөрөөр хэлбэл, гурван өрх тутмын хоёр нь ямар нэгэн дэмжлэг, туслалцаа үзүүлдэг ажээ.

### Хүснэгт 25. Бусдад үзүүлэх сэтгэл санааны дэмжлэгийн хэлбэр (тоо ба хувиар)

Дэмжлэгийн хэлбэр	Өрхийн тоо	Эзлэх хувь
Зөвлөгөө чиглэл өгөх, зохицуулах	215	51.2
Ажил, сургуульд оруулах	35	8.3
Нийгмийн үйлчилгээнд хамрагдахад зуучлах	62	14.8
Бусад	18	4.3
Дэмжлэг үзүүлдэггүй	147	35.0
<b>Нийт:</b>		
<b>Дэмжлэг үзүүлдэг</b>	<b>273</b>	<b>65.0</b>
<b>Дэмжлэг үзүүлдэггүй</b>	<b>147</b>	<b>35.0</b>

Харин тухайн өрх бусдаас ямар төрлийн дэмжлэг авдаг талаар тодруулахад, давхардсан тоогоор 122 өрх (29%) бусдаас мөнгө, санхүүгийн тусламж авдаг, 69 өрх (16.4%) бусдаас зөвлөгөө, чиглэл авдаг нь хамгийн өндөр үзүүлэлт болж байна.

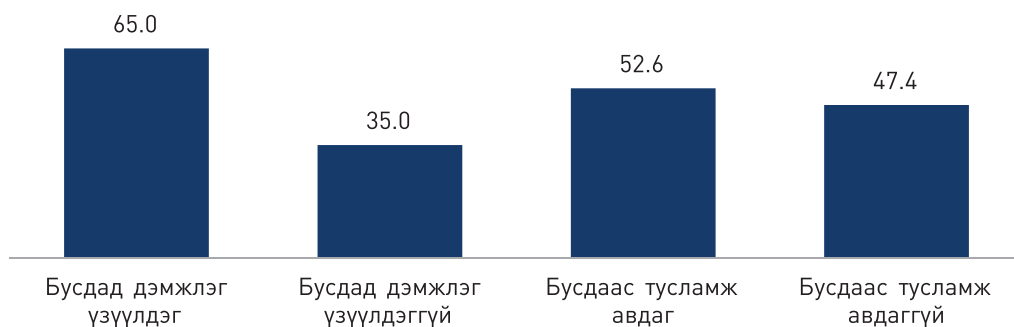
### Хүснэгт 26. Бусдаас авах дэмжлэгийн хэлбэр (тоо ба хувиар)

Дэмжлэгийн хэлбэр	Өрхийн тоо	Эзлэх хувь
Мөнгө, санхүүгийн тусламж авах	122	29.0
Эд материалын тусламж авах	47	11.2
Зөвлөгөө, чиглэл авах	69	16.4
Ажил, сургуульд зуучлуулах	14	3.3
Нийгмийн үйлчилгээнд хамрагдахад зуучлуулах	24	5.7
Тусламж авдаггүй	199	47.4
<b>Нийт:</b>		
<b>Тусламж авдаг</b>	<b>221</b>	<b>52.6</b>
<b>Тусламж авдаггүй</b>	<b>199</b>	<b>47.4</b>

Дараа нь, 47 өрх (11.2%) бусдаас эд материалын тусламж авдаг, 24 өрх (5.7%) нийгмийн үйлчилгээнд хамрагдахад зуучлуулдаг, 14 өрх (3.3%) ажил, сургуульд зуучлуулах чиглэлээр бусдаас дэмжлэг авдаг байна. Харин судалгаанд хамрагдсан нийт өрхийн 47.4 хувь буюу 199 өрх бусдаас ямар нэг тусламж авдаггүй байна.

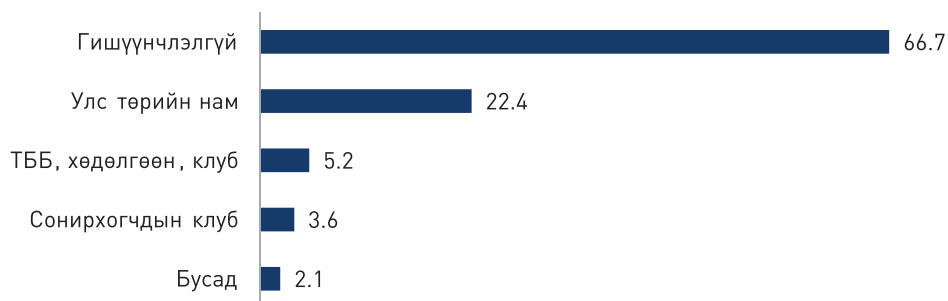
Тухайн өрхийн гишүүд ажил, амьдралынхаа явцад бусдад дэмжлэг үзүүлж, бусдаас тусламж авдаг эсэхийг харьцуулахад бусдад дэмжлэг үзүүлдэг нь бусдаас тусламж авахаас 30 пунктээр өндөр, харин бусдаас тусламж авдаг нь авдаггүй өрхөөс 5.2 пунктээр өндөр байна. Үүнээс тухайн өрх аль болох бусдад тодорхой чиглэлээр туслах хандлагатайг харж болно.

**Зураг 28. Бусдад туслах болон бусдаас дэмжлэг авах харьцаа (хувиар)**



**Нийгмийн гишүүнчлэл:** Өрхийн гишүүд нийгэм, олон нийтийн аль нэг байгууллага, сүлжээнд гишүүнчлэлтэй эсэхийг тодруулахад гишүүнчлэлгүй хүний тоо илт давамгай буюу нийт өрхийн 66.7 хувь буюу 280 өрхийн гишүүд ямар нэг нийгмийн сүлжээ, олон нийтийн байгууллагад гишүүнчлэлгүй байна. Улс төрийн намд нийт өрхийн төлөөллийн 22.4 хувь, төрийн бус байгууллагад 5.2 хувь, сонирхогчдын клубт 3.6 хувь, бусад нийгмийн сүлжээнд 2.1 хувь нь гишүүнчлэлтэй ажээ.

**Зураг 29. Нийгмийн сүлжээний гишүүнчлэл (хувиар)**



Тухайн өрхийн гишүүн нийгмийн аль нэг сүлжээнд гишүүнчлэлтэй байх нь амьдралын сэтгэл ханамжтай хамааралтай эсэхийг судлахад үзүүлэлтүүд хоорондоо дунд зэргийн хамааралтай ( $p=0.019$ ) байна.

## Хүснэгт 27. Нийгмийн сүлжээний гишүүнчлэл, амьдралын сэтгэл ханамжаар (хувиар)

Нийгмийн сүлжээний гишүүнчлэл	Амьдралын сэтгэл ханамж					Бүгд	Тоо
	Маш их сэтгэл ханамжтай	Их сэтгэл ханамжтай	Дунд зэрэг	Бага сэтгэл ханамжтай	Огт сэтгэл ханамжгүй		
Гишүүнчлэлгүй	10.3	39.3	42.5	6.1	1.8	100.0	280
Улс төрийн нам	21.3	39.4	39.4	0.0	0.0	100.0	94
ТББ, холбоо, хөдөлгөөн	13.6	50.0	31.8	4.5	0.0	100.0	22
Сонирхогчдын клуб	13.3	66.6	13.3	0.0	6.6	100.0	15
Бусад	22.2	33.3	33.3	0.0	11.1	100.0	9

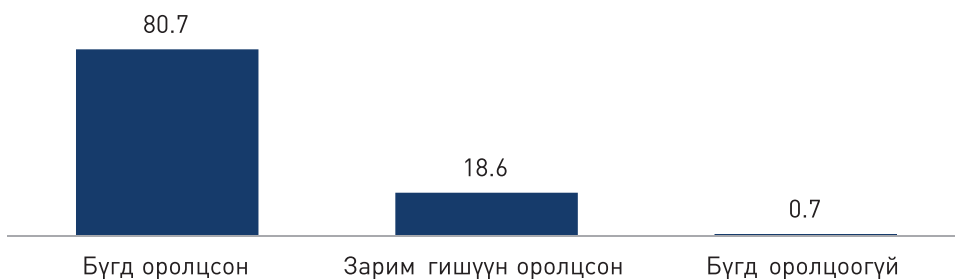
*Хамгийн гол зүйл бол хүмүүсийн ухамсар, чадвар болон санхүүг дэмжих бодлого. Иймээс энэ чиглэлд л үйл ажиллагаа зохион байгуулах хэрэгцээ шаардлага байгаа. Иргэдийн ухамсарыг дээшлүүлэхийн тулд мэдээлэлжүүлэх, бүлгээр хамтран хоршиж ажиллахын ач холбогдлыг таниулах, ийм үйл ажиллагааг дэмжих механизм чухал санагддаг.*

*Мэргэжилтнүүдтэй хийсэн ярилцлагаас*

Дээрх хүснэгтээс харахад, нийгмийн сүлжээнд ямар нэг гишүүнчлэлгүй 280 хүнээс 119 (42.5%) нь амьдралдаа дунд зэргийн сэтгэл ханамжтай байхад улс төрийн намын харьяалалтай 94 хүнээс тус бүр 37 (39.4%) нь, төрийн бус байгууллагад харьяалагддаг 22 хүнээс 11 (50%) нь, сонирхогчдын клубын гишүүн 15 хүнээс 10 (66.6%) тус тус амьдралдаа өндөр сэтгэл ханамжтай байна. Үүнээс нийгмийн аль нэг сүлжээнд харьяалагддаг байх нь тухайн өрхийн гишүүдийн амьдралын сэтгэл ханамжийг нэмэгдүүлэхэд эергээр нөлөөлдөг гэж дүгнэж болохоор байна.

**Нийгмийн оролцоо:** Судалгаанд хамрагдсан нийгмийн дунд давхрааны өрхийн насанд хүрсэн гишүүд 2016 оны Улсын Их Хурал, Орон нутгийн сонгуульд тухайн өрхийн гишүүд хэр идэвхтэй оролцсоныг тодруулахад, 339 өрх буюу нийт өрхийн 80.7 хувь бүгд оролцсон гэж хариулжээ. Харин 78 өрх (18.6%)-ийн зарим гишүүн оролцсон, 3 өрх (0.7%)-ийн гишүүд огт оролцоогүй байна. Үүнээс өрхийн гишүүдийн сонгуулийн идэвх харьцангуй өндөр байгаа нь ажиглагдлаа.

**Зураг 30. Өрхийн гишүүдийн 2016 оны сонгуулийн оролцоо (хувиар)**



Өрхийн гишүүдийн нийгмийн идэвх, оролцооны үнэлгээ 45 өрх (10.7%)-ийн хувьд маш сайн, 220 өрх (52.4%)-ийн хувьд сайн, 148 өрх (35.2%) дунд зэргийн түвшинд байна. Харин 7 өрх (1.7%) нийгмийн идэвх оролцоогоо хангалтгүй гэж үнэлсэн байна. Нийтдээ 265 өрх (63.1%) нийгмийн идэвх оролцооны хувьд сайн, маш сайн түвшинд байна.

Нийгмийн идэвх, оролцоог мэдээллийн хэрэглээгээр судлан үзвэл, нийгмийн идэвх, оролцоо нь дунд зэргийн өрхийн хувьд мөн мэдээллийн хэрэглээ 61.5 хувьтай байна. Харин нийгмийн идэвх, оролцоо хангалтгүй өрхийн хувьд мэдээлэл хэрэг болдоггүй тохиолдол байхгүй бөгөөд тэдгээрийн 71.4 хувьд нь мэдээлэл дунд зэрэг хэрэглэгддэг байна.

**Хүснэгт 28. Нийгмийн идэвх оролцоо, мэдээллийн хэрэглээгээр (хувиар)**

Нийгмийн идэвх, оролцоо	Авсан мэдээлэл ажил, амьдралд хэрэг болдог байдал			Бүгд	Тоо
	Хэрэг болдоггүй	Дунд зэрэг	Их		
Маш сайн	8.9	55.6	35.6	<b>100.0</b>	<b>45</b>
Сайн	5.0	55.9	39.1	<b>100.0</b>	<b>220</b>
Дунд зэрэг	11.5	61.5	27.0	<b>100.0</b>	<b>148</b>
Хангалтгүй	0.0	71.4	28.6	<b>100.0</b>	<b>7</b>

Өрхийн гишүүдийн нийгмийн идэвх, оролцоо нь ирэх таван жилд өрхийн амьжиргаа хэрхэн өөрчлөгдөх тухай төсөөлөлтэй хамааралтай эсэхийг шинжлэхэд ач холбогдлын хувьд сул хамааралтай ( $p=0.061$ ) байна. Гэхдээ нийгмийн идэвх оролцоо сайн байх тусам өрхийн амьжиргааны талаарх төсөөлөл эерэг бөгөөд өөдрөг болж, харин нийгмийн идэвх оролцоо тааруу байхын хэрээр уг төсөөлөл бүдгэрч байгааг дараах хүснэгтээс харж болно.

### Хүснэгт 29. Амьжиргааны талаарх төсөөлөл, нийгмийн идэвх оролцоогоор (хувиар)

Нийгмийн идэвх, оролцоо	Амьжиргааны талаарх төсөөлөл			
	Сайжирна	Хэвээрээ байна	Дордоно	Хэлж мэдэхгүй байна
Маш сайн	11.1	11.8	0.0	14.3
Сайн	56.7	44.1	31.8	57.1
Дунд зэрэг	30.8	42.1	63.6	28.6
Хангалтгүй	1.4	2.0	4.5	0.0
Бүгд	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>
Тоо	<b>289</b>	<b>102</b>	<b>22</b>	<b>7</b>

Тухайлбал, цаашид амьжиргаагаа сайжирна гэж үзэж байгаа өрхийн дотор нийгмийн идэвх оролцоо сайн өрх 56.7 хувиар давамгайлж, цаашид амьжиргаагаа дордоно гэсэн өрхийн хувьд нийгмийн идэвх, оролцоо нь дунд зэрэг буюу 63.6 хувиар давамгайлж байна.

Мөн өрхийн нийгмийн бүлгийн шинж байдал нь гишүүдийн нийгмийн идэвх, оролцоотой хамааралтай эсэхийг шинжлэхэд үзүүлэлтүүд хоорондоо өндөр ач холбогдол бүхий хамааралтай ( $p=0.002$ ) байна. Нийгмийн аль ч давхраанд хамааралтай байсан өрхийн гишүүдийн нийгмийн амьдрал дахь идэвх оролцоо харьцангуй сайн байгаа бөгөөд нийгмийн идэвх, оролцоо маш сайн, сайн өрх өөрсдийгөө нийгмийн дундаас дээгүүр болон дунд давхраанд хамааралтай гэж үнэлснийг хүснэгтээс харж болно. Тухайлбал, нийгмийн дундаас дээгүүр давхрааны 60 хувь болон дунд давхрааны 55 хувь нь идэвх оролцоо сайтай байна.

### Хүснэгт 30. Нийгмийн бүлэгт хамаарах байдлын талаарх санал бодол, нийгмийн идэвх оролцоогоор (хувиар)

Нийгмийн идэвх, оролцоо	Нийгмийн бүлгийн шинж			
	Дундаас дээгүүр	Дундаж	Дундаас доогуур	Ядуу
Маш сайн	12.0	10.4	10.6	16.6
Сайн	60.0	55.0	42.5	50.0
Дунд зэрэг	28.0	33.9	43.6	16.6
Хангалтгүй	0.0	0.7	3.2	16.6
Бүгд	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>
Тоо	<b>25</b>	<b>289</b>	<b>94</b>	<b>12</b>

Өрхийн хувьд мэдээллийн ямар эх сурвалж тэдний нийгмийн амьдрал дахь идэвх, оролцоонд хэрхэн нөлөөлж байгааг шинжлэхэд нийгмийн идэвх оролцоо сайн байхад мэдээллийн эх сурвалжууд эергээр нөлөөлж, үүн дотор нэгдүгээрт, сонин хэвлэл, хоёрдугаарт, интернэт, гуравдугаарт, зурагтын мэдээлэл хүчтэй нөлөөлдөг байна.

**Хүснэгт 31. Нийгмийн идэвх оролцоо, мэдээллийн эх сурвалжаар (хувиар)**

Нийгмийн идэвх, оролцоо	Мэдээллийн эх сурвалж				
	Зурагт	Сонин хэвлэл	ФМ, радио	Интернэт	Найз нөхөд, хамт олон
Маш сайн	10.4	10.2	8.3	10.7	11.6
Сайн	53.3	65.3	50	58.0	52.2
Дунд зэрэг	34.5	24.5	33.3	29.8	35.5
Хангалтгүй	1.8	0.0	8.3	1.5	0.7
Бүгд	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>
Тоо	<b>394</b>	<b>49</b>	<b>12</b>	<b>262</b>	<b>138</b>

Тухайлбал, сонин хэвлэлийг мэдээллийн эх сурвалжаа болгодог өрхийн 65.3 хувь нь нийгмийн идэвх оролцоо сайтай байна. Харин өрхийн гишүүд найз нөхөд, радиогоос мэдээлэл авах нь харьцангуй бага байна.

## 6. ӨРХИЙН ЭДИЙН ЗАСГИЙН ТӨЛӨВ

Энэ бүлэгт судалгаанд хамрагдсан өрхийн орлогын хэмжээ, эх үүсвэр, хүрэлцээт байдал, орлого, зардлын бүтэц болон хадгаламж, зээл, хөрөнгө эзэмшлийн талаарх дүнг нэгтгэн танилцуулж байна.

### 6.1. Орлого, зардал

**Орлогын эх үүсвэр:** Өрхийн амьжиргаа, тэр дундаа эдийн засгийн төлөв байдлын хамгийн чухал хэмжүүрийн нэг бол орлого юм. Энэхүү судалгаагаар цалин, тэтгэвэр, тэтгэмж, өрхийн үйлдвэрлэл, үйлчилгээний орлого, мөнгөн тусламж, үндсэн ажлаас гадуурх орлого, ХАА-н үйл ажиллагааны орлого, түрээс/хүүгийн зэрэг орлогын эх үүсвэрийн төрөл тус бүрээс сард хэдэн төгрөгийн орлого олдог, тэдгээр нь дунджаар ямар хэмжээтэй болохыг тодруулж үзэв. Орлогын эх үүсвэрийн хувьд судалгаанд хамрагдсан өрхийн дийлэнх нь буюу 88.6 хувь нь цалингийн орлоготой, өөрөөр хэлбэл, дийлэнх өрхөд нэгээс дээш тооны хөдөлмөр эрхэлдэг гишүүнтэй байна.

#### Зураг 31. Тухайн төрлийн орлоготой өрхийн эзлэх хувь



Тайлбар: Олон сонголттой асуулт учир нийлбэр 100 хувиас илүү гарна.

Ийнхүү дунд давхраанд хамаарах 10 өрх тутмын үндсэндээ 9 нь тодорхой хэмжээний цалингийн орлоготой байгаа нь эдгээр өрхийн гишүүдийн хувьд



эдийн засгийн идэвх, оролцоо харьцангуй өндөр, хөдөлмөрийн үр шимээр орлого бий болгох хүсэл, сонирхолтой байгааг харуулж байна.

Мөн дунд давхрааны 5 өрх тутмын 2 нь (нийлээд 42.4 хувь) өндөр насны, тэжээгчээ алдсаны, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэний, хүүхэд асарсаны гэх мэт албан ёсны тэтгэвэр, тэтгэмжид хамрагддаг байна. Өөрөөр хэлбэл, аливаа нийгэмд өндөр настан, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, өнчин хүүхдүүд, жирэмсэн болон амаржсан эхчүүд зэрэг бүхий л бүлгүүд байдагтай нэгэн адил Улаанбаатар хотын дунд давхрааны өрхийн дотор ч дээрх нийгмийн бүлгүүд тодорхой хэмжээгээр оршин байгаа нь харагдав.

Сураг 31-ээс үзвэл, 10 өрх тутмын үндсэндээ нэг нь (11.0 хувь) өрхийн үйлдвэрлэл, үйлчилгээ эрхлэн түүнээсээ тодорхой хэмжээний орлого олдог оос гадна 12 өрх тутмын нэг нь үндсэн ажлынхаа хажуугаар хичээл заах, судалгаа, төслийн үйл ажиллагаанд оролцох, орчуулга хийх зэргээр нэмэлт орлого олж байна.

*Хичээлийнхээ хажуугаар сурагчдад хоцрогдол арилгах давтлага өгөх, олон улсын байгууллагаас зарласан төслийн үйл ажиллагаанд хамт олноороо оролцох зэргээр бага боловч орлогоо нэмэгдүүлэх боломжтой болсон.*

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас  
(Сонгинохайрхан дүүрэг, 45 настай, эмэгтэй)*

Харин үндсэн болон мөнгөн хөрөнгийн түрээс, хүүгийн орлого, бусдаас авах албан бус мөнгөн тусламж, ХАА-н үйл ажиллагааны орлоготой өрх маш бага хувийг буюу тус бүртээ 3 орчим, нийлээд 10 хүрэхгүй хувийг эзэлж байв. Энэ нь нэг талаас хөдөө орон нутагтай харьцуулахад Улаанбаатар хотод мал аж ахуй эрхлэх, жимс, хүнсний ногоо тариалах зэрэг ХАА-н шинжтэй үйл ажиллагаа эрхлэлт харьцангуй бага байдагтай холбоотой. Мөн дунд давхраанд хамаарч буй өрхөд түрээслэх объект, үл хөдлөх болон мөнгөн хөрөнгө бага байгаа нь (6.3 дахь зүйлийг харна уу) түрээс/хүүгийн орлоготой өрх бага хувьтай байхад нөлөөлсөн байж болох юм. Түүнчлэн онолын хувьд ч, бодит амьдралд ч дунд давхраанд хамаарах өрх бусдаас тусламж, дэмжлэг авах нь харьцангуй бага, өөрийн хөдөлмөрөөр амьдрал ахуйгаа авч явдаг нь албан бус дэмжлэг буюу бусдаас мөнгөн тусламж авдаг өрх 2.6 хувийг эзэлж байгаагаас харагдаж байна.

Улаанбаатар хотын дунд давхраанд хамаарч буй нэг өрх дээр дурдсан эх үүсвэрийн 1-5 төрлөөс тодорхой хэмжээний орлого олдог ба орлогын эх үүсвэрийн дунджийг тооцоход 1.6 буюу нэг өрх дунджаар 1-2 төрлийн эх үүсвэрээс орлого олж байна гэсэн дүн гарсан нь амьжиргаа, санхүүгийн баталгаат байдлын хувьд тийм ч сайн үзүүлэлт биш юм. Учир нь цалин, тэтгэвэр гэсэн хоёр төрлийн орлоготой өрхийн тухайд хөдөлмөр эрхэлдэг

гишүүн нь ажилгүйдэлд өртсөн тохиолдолд тухайн өрхийн орлогын баталгаат байдал, амьжиргааны эх үүсвэр үндсэндээ алдагдана гэсэн үг. Өрхийн орлогыг нэмэгдүүлэх, эмзэг байдлыг бууруулах чухал арга зам нь орлогын эх үүсвэрийг олон төрөл болгох явдал (Ian Scoons, 1998) байдгийг харгалзан үзвэл Улаанбаатар хотын дундаж давхрааны өрхөд орлогын нэмэлт эх үүсвэр бүрдүүлэхэд анхаарах шаардлагатай болох нь тодорхой байна.

**Орлогын хэмжээ, ялгавартай байдал:** Судалгаанд хамрагдсан өрхийн цалин, тэтгэвэр, өрхийн үйлдвэрлэл, үйлчилгээний орлого гэх мэт орлогын эх үүсвэр тус бүрээр ялгаатай мэдээлсэн орлогын дүнг нэмж, нэг өрх сард нийтдээ хэдэн төгрөгийн орлого олж байгааг тооцож үзэхэд 240,000-6,350,000 төгрөг байна. Харин 420 өрхийн дунджаар авч үзвэл нэг өрх сард 1,145,950 төгрөгийн орлоготой байна. Энэ нь 2017 оны эхний дөрвөн сарын байдлаар нийслэлийн нэг өрхийн сарын дундаж мөнгөн орлого 1,074,801 төгрөг (ҮСХ, 2017) байгаатай харьцуулахад нэлээд ойролцоо, ердөө 6.6 хувиар зөрүүтэй дүн байна. Мөн 2015 онд МУИС-ийн Социологи, нийгмийн ажлын тэнхимээс хийсэн Монголын нийгмийн давхраажлын талаарх суурь судалгааны мэдээлэлд тулгуурлан тооцсон орлогын давхраажлын шинжилгээгээр дунд давхрааны өрхүүд сард дунджаар 700 мянгаас 1.1 сая төгрөгийн орлоготой (М.Батбаатар, 2017) гэсэн дүн гарсан нь “Нийгмийн дунд давхрааны төлөв байдал: Улаанбаатар хотын өрхийн судалгаа” судалгааны мэдээлэлтэй ойролцоо үзүүлэлт учир судалгаанд хамрагдсан өрхүүдийн орлогын мэдээлэл бодитой байна гэж үзлээ.

### Хүснэгт 32. Өрхийн орлогын бүлэглэлт, хорооллын төрлөөр (тоо ба хувиар)

Орлогын бүлэг (төгрөг)	Өрхийн тоо			Хувь		
	Нийт	Гэр хороолол	Орон сууцны хороолол	Нийт	Гэр хороолол	Орон сууцны хороолол
300,000 хүртэл	24	11	13	5.7	4.7	7.0
300,001-500,000	28	25	16	6.7	10.7	8.6
500,001-700,000	65	50	15	15.5	21.5	8.0
700,001-900,000	67	44	18	16.0	18.9	9.6
900,001-1,100,000	51	30	19	12.1	12.9	10.2
1,100,001-1,600,000	99	48	51	23.6	20.6	27.3
1,600,001-2,000,000	37	11	27	8.8	4.7	14.4
2,000,001-ээс дээш	49	14	28	11.6	6.0	14.9
<b>Нийт</b>	<b>420</b>	<b>233</b>	<b>187</b>	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>

Орлогын хэмжээг ҮСХ-ноос гаргасан ангиллаар бүлэглэж үзвэл (Хүснэгт 32), 420 өрхийн 27.9 хувь нь сардаа 700 хүртэлх мянган төгрөгийн, 60.5 хувь нь 700.001-1.6 сая төгрөгийн, үлдсэн 11.6 хувь нь хоёр саяас дээш төгрөгийн орлоготой байгаа ба амьдарч буй сууцны төрлөөс хамааран тухайн орлогын бүлэгт хамаарах өрхийн тоо харилцан адилгүй байна. Жишээ нь: Гэр

хорооллын өрхийн 44.2 хувь нь сард нэг саяас дээш төгрөгийн орлоготой бол энэ үзүүлэлт орон сууцны хороололд 66.8 хувь буюу 22.6 пунктээр өндөр байв.

Үүнтэй холбоотойгоор гэр хорооллын өрхийн орлого нийслэлийн дунджаас 15.1, орон сууцны хорооллын дунджаас 34 хувиар тус тус доогуур байв (Зураг 32). Өрхийн орлогын түвшин болон хорооллын төрөл гэсэн үзүүлэлтүүд статистикийн дундаж ач холбогдол бүхий хамааралтай байна ( $p=0.028$ ).

**Зураг 32. Өрхийн сарын дундаж орлогын түвшин, хорооллын төрөл болон шилжих хөдөлгөөнд оролцсон байдлаар (мөнгөн дүнгээр)**



Энэ нь орон сууцны хороололтой харьцуулахад гэр хорооллын өрхийн гишүүдийн боловсролын түвшин доогуур, мэргэжилтэй болон хөдөлмөр эрхэлдэг хүн амын хувь хэмжээ бага байсантай холбоотой.

Шилжин суурьшсан өрхийн орлогын түвшин шилжих хөдөлгөөнд оролцоогүй өрхийн орлогоос доогуур байгаа ч Улаанбаатар хотод амьдарсан хугацаа нэмэгдэхийн хэрээр орлогын түвшин өссөн дүнтэй харагдаж байна. Энэ нь шилжигч бус иргэдтэй харьцуулахад шилжин суурьшигчид хөдөлмөрийн үнэлэмж багатай ажил эрхлэх явдал харьцангуй өндөр (Б.Нарантулга, 2013) байгаагаар тайлбарлагдана.

Уг судалгаагаар шилжигч бус иргэд сард дунджаар 854,727 төгрөгийн цалинтай байхад, шилжин ирээд 5-аас дээш жил амьдарч буй хүмүүс 779,273 төгрөгийн, шилжин ирээд 1-5 жил амьдарч буй хүмүүс 751,973 төгрөгийн цалинтай гэсэн үр дүн гарсан. Цалин нь өрхийн орлогод хамгийн гол байр суурь эзэлж байгаа тул цалингийн энэхүү ялгаа нь өрхийн орлого дахь зөрүүг бий болгосон нь тодорхой байгаагаас гадна эдгээр үзүүлэлтүүд хоорондоо статистикийн өндөр ач холбогдол бүхий хамааралтай байна ( $p=0.000$ ). Өөрөөр хэлбэл, цалингийн хэмжээ нэмэгдэхийн хэрээр өрхийн орлого мөн хэмжээгээр нэмэгдэх нь тодорхой юм.

**Орлогын тархалт:** Өрхийн орлогын хэмжээнээс гадна медиан буюу голч, квантил зэрэг тархалтын үзүүлэлт нь орлогын төлөв, дундаж хэмжээ, цаашлаад амьжиргааны түвшинг тодорхойлоход чухал ач холбогдолтой байдаг. Өрхийн орлогын эрэмбэлсэн хэмжээгээр нь хоёр тэнцүү хэсэгт хуваах утга болох орлогын голч Улаанбаатар хотын дунд давхрааны 420 өрхийн тухайд нэг сая төгрөг байгаа нь нийслэлийн дунд давхраанд хамаарах нийт өрхийн 50 хувь нь сард нэг сая хүртэл, үлдсэн 50 хувь нь нэг саяас дээш төгрөгийн орлоготой байгааг харуулж байна. Гэр хорооллын өрхийн орлогын хэмжээ орон сууцны хорооллын өрхтэй харьцуулахад доогуур байсантай холбоотойгоор гэр хорооллын өрхийн орлогын голч 850,000 төгрөг, орон сууцны хорооллын өрхийн орлогын голч 1,200,000 төгрөг тус тус гарлаа.

### Хүснэгт 33. Орлогын тархалтын квантилын утга, сонгосон үзүүлэлтээр (мөнгөн дүнгээр)

Сонгосон үзүүлэлт	I	II	III	IV	Дээд, доод квантилын зөрүү
Хорооллын төрөл					
Гэр хороолол	564,800	750,000	994,000	1,353,000	2.4
Орон сууцны хороолол	600,600	1,000,000	1,400,000	1,912,000	3.2
Шилжих хөдөлгөөнд оролцсон байдал					
Шилжигч бус	582,000	860,000	1,234,000	1,660,000	2.9
Шилжигч, 1-5 жил амьдарч байгаа	549,000	730,000	1,000,000	1,240,000	2.3
Шилжигч, 5-аас дээш жил амьдарч байгаа	600,000	789,600	1,158,000	1,558,000	2.6
<b>Нийт өрхийн дундаж</b>	<b>583,600</b>	<b>800,000</b>	<b>1,176,000</b>	<b>1,600,000</b>	<b>2.7</b>

Өрхийг орлогын хэмжээгээр нь эрэмбэлж, тэнцүү 5 бүлэгт хувааж буй утга болох квантилыг тооцож үзэхэд (Хүснэгт 33) Улаанбаатар хотын дунд давхрааны нийт өрхийн эхний 20 хувь нь сард 583,600 төгрөг хүртэл, хоёр дахь 20 хувь нь 583,601-800,000 төгрөгийн, гурав дахь 20 хувь нь 800,001-1,176,000 төгрөгийн, дөрөв дэх 20 хувь нь 1,176,001-1,600,000 төгрөгийн, тав дахь 20 хувь нь 1,6 саяас дээш төгрөгийн орлоготой байна. Квантилын утга нь хорооллын төрөл болон шилжилтийн байдлаар нэлээд ялгаатай байна. Нийт квантил, нэн ялангуяа доод квантил (I квантил)-ын утга хэдийчинээ бага байна, орлогын хэмжээ төдийчинээ доогуур байгааг илтгэдэг.

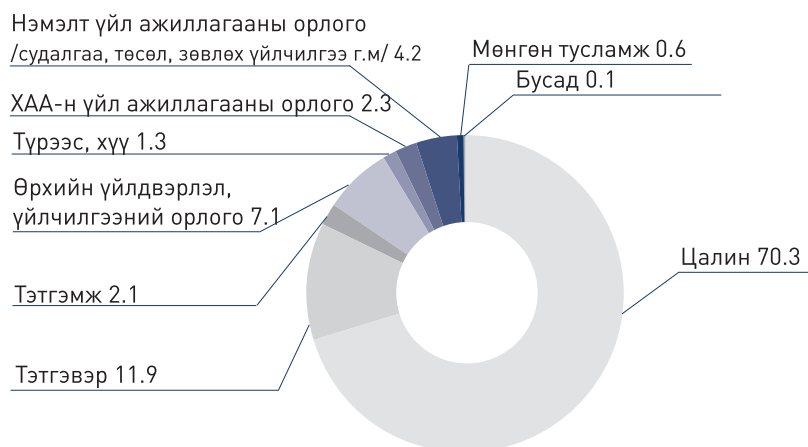
Харьцангуй арга зүйгээр дунд давхрааг тодорхойлохдоо орлогын квантилын 2-4, зарим тохиолдолд 3-4 дэх квантилд байгаа өрхийг дунд давхраанд хамруулах хандлага бий. Өрхийн орлого, зарлага, амьжиргааны түвшний судалгаанд үндэслэн Монгол улсад 2012, 2014 онуудад хийгдсэн дунд давхрааг тодорхойлох судалгаанд 3-4 дэх квантилд байгаа өрхийн дунд давхраанд хамруулсан байдаг (Б.Энхцэцэг, Ц.Амартүвшин, 2014).

Эл аргачлалаар авч үзвэл Улаанбаатар хотын дунд давхрааны нэг өрхийн дундаж орлогын хэмжээ 1,176-1.6 сая төгрөг болж байна. Дундаж орлогын хэмжээнд тухайн өрхийн амьдарч буй хорооллын төрөл, шилжих хөдөлгөөнд оролцсон эсэхээс хамааран тодорхой ялгаа ажиглагджээ. Улаанбаатар хотод шилжин ирээд удаагүй, гэр хороололд амьдарч буй өрхийн орлогын түвшин харьцангуй доогуур байгаа нь өмнөх хүснэгтээс тодорхой байна.

Дээд, доод квантилын зөрүү дунджаар 2.7 байгаа нь хамгийн бага орлоготой 1/5-ийн хамгийн өндөр орлогын хэмжээ хамгийн өндөр орлоготой 1/5-ийн хамгийн бага орлогын хэмжээнээс даруй 2.7 дахин бага байгааг харуулж байна. Энэ ялгаа орон сууцны хорооллын өрхүүдэд харьцангуй илүү буюу 3.2 байлаа.

**Орлогын бүтэц:** Орлогын хэмжээ, тархалтаас гадна орлогын бүтцийг судлах шаардлагатай. Энэ нь орлогын эх үүсвэрийн төрлүүд өрхийн нийт орлогод чухам ямар хувь хэмжээг эзэлж байгааг илтгэн харуулна.

### Зураг 33. Өрхийн сарын дундаж орлогын бүтэц (хувиар)



Дээрх зургаас харахад, өрхийн нийт орлого бүрдүүлэлтийн хамгийн өндөр буюу 70.3 хувийг цалин (дунджаар 800 гаруй мянган төгрөг) эзэлж байгаа бол 11.9 хувийг тэтгэвэр (дунджаар 140 орчим мянган төгрөг), 7.1 хувийг өрхийн үйлдвэрлэл, үйлчилгээний орлого (дунджаар 80 гаруй мянган төгрөг), үлдэх 10.7 хувийг тэтгэмж, хөдөө аж ахуйн үйл ажиллагаа, үндсэн бус үйл ажиллагаа зэрэг бусад орлого эзэлжээ.

Ийнхүү өрх сард олж буй нийт орлогынхоо 10 төгрөг тутмын долоог нь цалингийн орлогоор бүрдүүлж байгаа нь өрхийн нийт орлогод цалин хамгийн гол ‘байр суурь’ эзэлж байгааг харуулж байна. ҮСХ-ноос гаргасан 2017 оны 1-р улирлын өрхийн нийгэм, эдийн засгийн судалгаанд дурдсанаар өрхийн мөнгөн орлогын 56.5 хувийг цалингийн орлого бүрдүүлж байна гэх мэдээлэлтэй

харьцуулахад ч өндөр үзүүлэлт болж байна. Энэ нь дунд давхрааны өрхийн гишүүд нийгэмд хөдөлмөр эрхлэлтийг урамшуулж, хөдөлмөрийн нөөцийн багагүй хэсгийг бүрдүүлж байгааг илэрхийлнэ.

Өрхийн орлогын эх үүсвэрийн бүтэц хорооллын төрлөөр ямар байгааг авч үзэхэд (Хүснэгт 34), мөн л цалингийн орлого зонхилох хэмжээтэй, үүний дараагаар тэтгэврийн орлого орж байгаа буюу эдгээр нь өрхийн орлогын нэг ба хоёр дахь чухал эх үүсвэр болж байна.

#### Хүснэгт 34. Өрхийн орлогын бүтэц, эх үүсвэрийн төрлөөр (мөнгөн дүн ба хувиар)

Орлогын эх үүсвэрийн төрөл	Дундаж орлогын хэмжээ			Нийт орлогод эзлэх хувь		
	Нийт	Гэр хороолол	Орон сууцны хороолол	Нийт	Гэр хороолол	Орон сууцны хороолол
Цалин	805,966	686,796	954,449	70.3	69.0	71.6
Тэтгэвэр	136,922	151,966	118,178	11.9	15.3	8.9
Тэтгэмж	23,686	29,957	15,872	2.1	3.0	1.2
Өрхийн үйлдвэрлэл, үйлчилгээний орлого	81,690	62,918	105,080	7.1	6.3	7.9
Түрээс, хүү	14,786	1,459	31,390	1.3	0.1	2.4
ХАА-н үйл ажиллагааны орлого	26,857	44,120	5,348	2.3	4.4	0.4
Үндсэн бус үйл ажиллагааны орлого	47,757	9,206	95,791	4.2	0.9	7.2
Мөнгөн тусламж	6,857	6,352	7,487	0.6	0.6	0.6
Бусад	1,429	2,575	-	0.1	0.3	-
<b>Бүгд</b>	<b>1,145,950</b>	<b>995,350</b>	<b>1,333,595</b>	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>

Орлогын гурав дахь чухал эх үүсвэр нь амьдарч буй хорооллоос үл хамааран өрхийн үйлдвэрлэл, үйлчилгээний орлого болж байгаа бол дөрөв дэх эх үүсвэр гэр хорооллын хувьд ХАА-н үйл ажиллагааны орлого, орон сууцны хорооллын хувьд үндсэн ажлын хажуугаар эрхэлж буй нэмэлт ажлын хөлс, орлого бүрдүүлсэн байдалтай байна. Энэ нь мал аж ахуй эрхлэх, хүнсний ногоо, жимс, жимсгэнэ тариалах зэрэг үйл ажиллагааг гэр хороололд эрхлэх боломж илүү байдагтай холбоотой. Нөгөөтэйгүүр, гэр хороололд оршин суугчдыг бодвол орон сууцны хороололд оршин суугчдын боловсролын түвшин болон хөдөлмөр эрхлэлт өндөр байгаа нь үндсэн ажлынхаа зэрэгцээ нэмэлт орлого бүрдүүлэх боломжийг нэмэгдүүлж байж болох талтай.

**Хэрэглээний зардлын бүтэц:** Өрхийн хэрэглээний төлөв байдлыг хүнсний хэрэглээ; хувцас, ахуйн хэрэглээ; орон сууц; боловсрол, эрүүл мэндийн үйлчилгээ; үзвэр үйлчилгээ, амралт чөлөөт цаг зэрэг үндсэн бүрэлдэхүүнээр 5.1-р зүйлд авч үзсэн. Энэ хэсэгт хэрэглээний зардлын бүтцийг судлав.

Орлогын бүтцээс гадна хэрэглээний зардлын бүтэц нь өрхийн эдийн засгийн төлөв байдлыг тодорхойлон харуулах чухал үзүүлэлтийн нэг болдог. Тухайлбал, орлого багатай өрхүүдийн тухайд хоол хүнс, ахуйн хэрэглээ гэх мэт зардал өндөр хувь хэмжээтэй байдаг бол орлогын түвшин нэмэгдэхийн хэрээр наад захын хэрэглээний зардлын нийт зардалд эзлэх хувь хэмжээ буурч, өрхөд хуримтлал, хадгаламжийн боломж ч бий болдог зүй тогтол бий.

Өмнө дурдагдсан хүнс, хувцас, ахуйн хэрэглээ, боловсрол, эрүүл мэнд, орон сууц, тээврийн үйлчилгээ зэрэг бүхий л хэрэглээний зардлыг нэгтгэн тооцоход нэг өрх сард дунджаар 1,310,280 төгрөг зарцуулдаг гэсэн дүн гарсан. Өрхийн нийт орлого, зардлын зөрүүг орлогоо дутуу мэдээлдэг хандлагатай холбон тайлбарлаж болох ба бүхий л судалгаанд орлого, зардлаас ямагт доогуур байдаг дүр зураг энэхүү судалгаанд мөн ажиглагдсан юм.

### Хүснэгт 35. Өрхийн сарын дундаж зардлын бүтэц (мөнгөн дүн ба хувиар)

Хэрэглээний төрөл	Зардлын хэмжээ	Зардлын эзлэх хувь
Хүнс	307,557	23.5
Хувцас	166,789	12.7
Ахуйн хэрэглээ	20,849	1.6
Тээвэр	92,398	7.1
Орон сууц	167,866	12.8
Харилцаа холбоо	56,554	4.3
Эрүүл мэндийн үйлчилгээ	63,535	4.8
Боловсролын үйлчилгээ	38,567	3
Хүний хөгжилд дэх хөрөнгө оруулалт	25,398	1.9
Амралт, чөлөөт цаг	33,321	2.5
Зээлийн төлбөр	337,446	25.8
<b>Нийт</b>	<b>1,310,280</b>	<b>100.0</b>

Өрхийн нийт зардлын хамгийн өндөр хувийг зээлийн эргэн төлөлтийн төлбөр болон хүнсний зардал эзэлсэн ба эдгээр нь нийтдээ нийт зардлын 50 орчим хувийг бүрдүүлж байна. Харин хувцас, орон сууц, боловсрол, эрүүл мэнд зэрэг бусад хэрэглээнд зардлын үлдсэн 50 хувь нь зарцуулагдаж байна. Энэхүү хандлага нь Улаанбаатар хотын дунд давхрааны өрх зээл төлөөд үлдсэн орлогынхоо ихэнхийг хүнс, орон сууц, хувцас зэрэг наад захын хэрэглээнд зарцуулж, боловсрол, эрүүл мэнддээ анхаарах, амралт, чөлөөт цагаа зөв боловсон өнгөрүүлэхэд хангалттай хэмжээний орлоготой байж чадахгүй байгааг харуулж байна.

*Би өөрөө төрийн албанд ажилладаг. Эхнэр маань хүүхдүүдээ харангаа жижиг сажиг мөнгө олох зүйл хийнэ. Манай өрх сардаа тогтмол нэг сая орчим төгрөгний орлоготой. Үүнээс байрны зээл төлнө, цахилгаан, дулаан, СӨХ-ийн төлбөрөө төлнө, хоол хүнс, сургуулийн жижиг сажиг төлбөр, хувцас хунар, автобус*





*унааны мөнгө гээд гарах зардал ир гардаг. Ер нь бол арай хийж л гэж хүргэнэ. Баяр ёслол, хүүхдийн дугуйлан дамжаа, сурах, хөгжихөд мөнгө зарцуулах боломж байдаггүй.*

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас  
(Сонгинохайрхан дүүрэг, 30 настай, эрэгтэй)*

Зардлын бүтцийг хорооллын төрлөөр харьцуулан харахад, ерөнхий хандлага ойролцоо боловч зарим нэг зардлын эзлэх хувь хэмжээнд тодорхой ялгаа ажиглагдсан. Жишээлбэл: Өвлийн улиралд гэр хорооллын өрхүүдийн түлээ, нүүрсний зардал өндөр гардагтай холбоотойгоор сууцны зардал мөнгөн дүнгээр ч, хувийн жингээр ч орон сууцны хорооллын өрхтэй харьцуулахад өндөр байв.

**Орлогын хүрэлцээт байдлын үнэлгээ:** Санал асуулгын хүрээнд “Танай өрхийн орлого амьжиргаанд тань хэр хүрэлцдэг вэ?” гэсэн асуулт тавьж, орлогын хүрэлцээт байдлын талаарх үнэлгээг тодруулсан болно. Ингэхэд, нийт өрхийн 14.8 хувь нь боломжийн хэмжээнд хүрэлцдэг, 60.0 хувь нь дундаж хэмжээнд хүрэлцдэг гэсэн бол 25.2 хувь нь хүрэлцээтэй бус байдаг хэмээн хариулжээ. Эндээс Улаанбаатар хотын дунд давхрааны 6 өрх тутмын нэг (14.8 хувь) нь л орлогын хүрэлцээт байдалдаа сэтгэл ханамжтай, үлдсэн 5 нь сэтгэл ханамжтай биш байна гэж дүгнэж болох юм. Ийм ч учраас “цалин хүрэлцэхгүй, цалингаас цалингийн хооронд хойд хормойгоороо урд хормойгоо нөхдөг”, “олж байгаа орлого маань хэрэглээтэй харьцуулахад тасалгааны дунд тавчик шидэхтэй л адил байдаг” зэрэг зүйрлэлийг ч хэлж байсан юм. Түүнчлэн орлогын хүрэлцээт байдал гэдэг бол харьцангуй ойлголт гэсэн санааг ч дурдаж байсан болно.

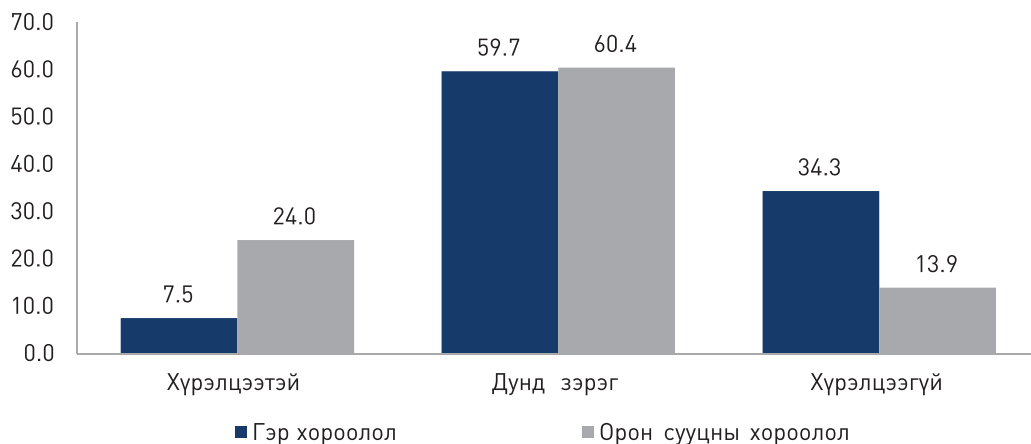
*Орлогын хэмжээ амьжиргаанд хүрэлцэнэ гэдэг чинь өөрөө сонин асуудал л даа. Хүн ямар ч хэмжээний орлоготой байсан тэрийгээ хүргээд л явахыг хичээдэг. Бага хэмжээний орлоготой үедээ тэрийгээ амьдрал, ахуйдаа хүргэхийн тулд зарим зардлаа хасах, хойшлуулах гэх мэтээр зохицуулдаг.*

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас  
(Сонгинохайрхан дүүрэг, 51 настай, эрэгтэй)*

Амьдарч буй байршлаас үл хамааран хоёр өрх тутмын нэг нь орлогын хүрэлцээт байдлаа дундаж түвшинд үнэлсэн ба орлого амьжиргаанд хүрэлцээтэй байдаг гэсэн хариултын хувь орон сууцны хороололд гэр хорооллоос 16 орчим пунктээр өндөр, эсрэгээр хүрэлцээгүй гэсэн хариулт мөн хэмжээгээр бага байгаа юм (Зураг 34). Ийнхүү орлогын хүрэлцээт байдлын үнэлгээ ба амьдарч буй хорооллын төрөл гэсэн хувьсагчдын хооронд статистикийн өндөр ач холбогдол бүхий хамаарал байна ( $p=0.000$ ).



**Зураг 34. Өрхийн орлогын амьжиргаанд хүрэлцээтэй байдлын үнэлгээ, хорооллын төрлөөр (хувиар)**



Орлогын хүрэлцээтэй байдлын үнэлгээг өрхийн сарын дундаж орлогын хэмжээгээр харьцуулан үзэхэд орлого амьжиргаанд хүрэлцээгүй гэсэн үнэлгээ өгсөн өрх сард дунджаар 900 гаруй мянган төгрөгийн, дунд зэрэг хүрэлцдэг гэж хариулсан өрх сард дунджаар 1.2 сая гаруй төгрөгийн, хүрэлцээтэй гэж хариулсан өрх 1.4 орчим сая төгрөгийн орлоготой байна. Өөрөөр хэлбэл, сард олж буй орлогын хэмжээ нэмэгдэхийн хэрээр орлогын хүрэлцээт байдлын үнэлгээ сайжирсан ба эдгээр үзүүлэлтүүдийн хооронд эерэг, дунд зэргийн ач холбогдол бүхий хамаарал ажиглагдсан болно ( $p=0.047$ ).

**Зураг 35. Өрхийн сарын дундаж орлогын хэмжээ, орлогын хүрэлцээт байдлын үнэлгээгээр (мөнгөн дүнгээр)**



Өрхийн орлого амьжиргаанд хүрэлцдэггүй болон хүрэлцдэг гэсэн үнэлгээ өгсөн өрхийн сарын дундаж орлогод даруй 50.0 хувийн зөрүү байгаагийн

зэрэгцээ орлого багатай өрх орлогын түвшин амьжиргаанд хүрэлцдэггүй, эсрэгээр орлогын түвшин өндөр өрх орлогын түвшин амьжиргаанд хүрэлцээтэй хэмээн үнэлсэн хандлага нь өрхийн орлогын талаарх мэдээлэл, үнэлгээ харьцангуй бодитой болохыг илтгэж байна.

Нөгөө талаас, орлого амьжиргаанд нь хүрэлцээгүй өрхийн орлогыг дунджаар 50 хувиар, дундаж түвшинд хүрэлцдэг өрхийн орлогыг 13 хувиар нэмэгдүүлбэл орлого харьцангуй хүрэлцээтэй түвшинд хүрэх боломжтой байхаар харагдаж байна. Энэ нь дунд давхрааны өрх орлогын хувьд тийм ч өндөр шалгуур тавьдаггүй хүнс, орон сууц, тээвэр зэрэг нэн шаардлагатай хэрэглээгээ бүрэн дүүрэн хангах хэмжээний орлоготой байх хүсэлтэй гэсэн дүгнэлтийг хийхэд хүргэж байгаа юм.

## 6.2. Хуримтлал, зээл

**Хадгаламж, нөлөөлж буй хүчин зүйл:** Өрхийн орлогын түвшин өндөр биш, орлогын хүрэлцээт байдлын үнэлгээ ч сайнгүй байгаагаас Улаанбаатар хотын дунд давхрааны өрх өдөр тутмын амьжиргааг залгуулахаас илүү гардаггүй, хуримтлал үүсгэх боломжгүй болох нь харагдаж байна.

**Зураг 36. Өрхийн хадгаламжийн үзүүлэлт (хувиар)**



Судалгаанд хамрагдсан өрхөөс ямар нэгэн хуримтлалтай эсэхийг тодруулахад нийт өрхийн 70 орчим хувь нь мөнгөн хадгаламжгүй, 30 гаруй хувь нь тодорхой хэмжээний хадгаламжтай гэжээ (Зураг 36). Судалгааны явцад нөхөр, эхнэр хоёулаа ямар нэгэн хөдөлмөр эрхэлдэг, эсвэл харьцангуй тогтвортой өрхийн бизнес эрхэлдэг, зээлгүй, эсвэл зээлийн төлбөр харьцангуй

багатай өрх хуримтлал хийх боломжтой байдаг нь ажиглагдсан.

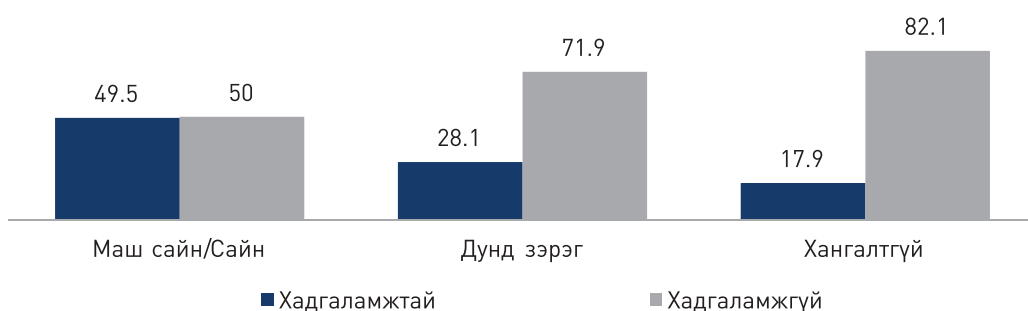
Насны хувьд харьцангуй залуу гэр бүлд хуримтлал хийх боломж тэр бүр байхгүй байв. Хэдийгээр хуримтлалтай өрхийн хувь хэмжээ бага байгаа хэдий судалгаанд хамрагдсан өрх хуримтлал хийх нь зөв гэж үзэж, бага боловч хуримтлал үүсгэх боломж, арга замыг эрэлхийлдэг, орлогын боломжтой болмогц хуримтлуулах хүсэлтэй болох нь иргэдтэй хийсэн ярилцлагын явцад ажиглагдсан юм.

*Ер нь бол залуу хүний хувьд гэр бүл, үр хүүхдийнхээ ирээдүйд зориулж бага ч гэсэн хуримтлал бий болгох хүсэл, зорилго бол байна. Илүү өндөр цалинтай ажил хөдөлмөр эрхлэх боломж гараад, орлого нэмэгдээд ирвэл хуримтлал бий болгоно гэж бодож байгаа. Тэгж байж л зарим нэг гэнэтийн эрсдлүүдийг давах боломжтой болно.*

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас  
(Сонгинохайрхан дүүрэг, 28 настай, эрэгтэй)*

Түүнчлэн их, бага ямар нэгэн хэмжээгээр хадгаламжтай өрхүүд эрсдлийг даван туулах санхүүгийн чадвараа харьцангуй сайн хэмээн үнэлсэн байлаа.

### **Зураг 37. Өрхийн эрсдлийг даван туулах санхүүгийн чадварын үнэлгээ, хадгаламжтай эсэхээр (хувиар)**



Жишээ нь: Өрхийн санхүүгийн эрсдэл даван туулах чадварыг маш сайн болон сайн хэмээн үнэлсэн өрхийн 49.5 хувь нь хадгаламжтай бол хангалтгүй хэмээн үнэлсэн өрхийн 17.9 хувь нь хуримтлал бий болгож чадаагүй байв. Дурдсан хувьсагчид хоорондоо статистикийн өндөр ач холбогдол бүхий хамааралтай байна ( $p=0.000$ ). Үүнээс өрхөд тохиолдох ямарваа санхүүгийн эрсдлийг даван туулах гол арга замын нэг нь хуримтлал болох нь тодорхой байна.



*Идэх хоол, өмсөх хувцас гэх мэт ердийн хэрэгцээндээ бол болоод л байдаг. Жишээ нь машинаа сайжруулах ч юм уу их мөнгө орох зүйлд бол хүрэлцэхгүй л дээ. Бас гэнэтийн зүйл боллоо гэхэд гаргаад хэрэглэх хадгаламж байхгүй.*

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас  
(Баянзүрх дүүрэг, 52 настай, эрэгтэй)*

Иргэдтэй хийсэн ярилцлагын мэдээллээс өрх дараах шалтгааны улмаас хуримтлал хийх боломж хязгаарлагдмал байгаа нь харагдсан юм. Үүнд:

1. Хөдөлмөрийн үнэлэмж доогуур, цалин хөлсний түвшин нэмэгдэхгүй байхад бараа, үйлчилгээний үнэ өдрөөс өдөрт өсөн нэмэгдэж байгаа нь бодит орлого, худалдан авах чадварыг бууруулж, хадгаламж хийх боломжийг хязгаарлаж байна.
2. Зээлийн эх үүсвэрээр эргэлтийн болон бусад хөрөнгө бий болгосон өрхийн тоо олон, гэвч зээлийн хүү өндөр, эргэн төлөлт хэмжээ их байгаа нь хэрэглээгээ хангаад хуримтлал үүсгэхэд бэрхшээл болж байна.
3. Валютын ханшны өсч, гааль, татварын зохицуулалт жижиг, дунд бизнест өгөөжгүй байгаа нь хувиараа үйлдвэрлэл, үйлчилгээ эрхэлж амьдардаг өрхөд хадгаламжийн боломжийг тэр бүр бүрдүүлэх нөхцөл болохгүй байна.
4. Улс орны эдийн засгийн хямралын нөлөөгөөр хөрөнгө оруулалтын хэмжээ буурч, олон үйлдвэр, аж ахуйн нэгжүүд 'үүдээ барьж' байгаа нь ажилгүйдлийн түвшинг нэмэгдүүлж, орлогын хүрэлцээгүй байдалд хүргэж байна.

Хадгаламжтай өрхийг хадгаламждаа сар бүр тогтмол орлого хийдэг эсэхээр ангилбал таван өрх тутмын хоёр нь тогтмол орлого хийж, хуримтлалынхаа дүнг нэмэгдүүлж чаддаг, гурав нь тогтмол орлого хийдэггүй байсан билээ (Зураг 36). Хадгаламж нь өрхийн амьжиргааг сайжруулах, санхүүгийн эрсдлийг даван туулах, хөрөнгө оруулах эх үүсвэр бүрдүүлэх чухал стратеги болдог утгаараа хэдийгээр сар бүр тогтмол орлого хийж чаддаггүй ч хадгаламжтай байна гэдэг нь ач холбогдолтой болохыг тэмдэглэх нь зүйтэй.

*Хуримтлал бий болгож чадвал чухал үед хэрэгтэй гэж ойлгож, хуримтлуулах гэж хэрэндээ хичээдэг. Гэвч 2-3 сар мөнгөө хадгалж байтал гэнэт мөнгөний хэрэг гараад хадгаламжаасаа авчихдаг, эргүүлээд хийх боломж гарахгүй байна.*

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас  
(Хан-Уул дүүрэг, 38 настай, эмэгтэй)*

**Зээл авсан байдал, зээлийн зориулалт:** Зээл нь өрхөд санхүүгийн хүндрэлтэй байдлыг даван туулах, өөрийн гэсэн өмч, хөрөнгө худалдан авах, бизнес эрхлэн амьдрал ахуйгаа дээшлүүлэхэд шаардлагатай хөрөнгийн эх үүсвэрийн нэг юм. Улаанбаатар хотын дунд давхрааны өрхөөс ямар нэгэн зээлтэй эсэхийг тодруулахад судалгаанд хамрагдсан нийт өрхийн 154 өрх буюу 36.7 хувь нь ямар нэгэн төрлийн зээлгүй, 266 өрх буюу 63.3 хувь нь тодорхой хэмжээний зээлтэй байна. Өөрөөр хэлбэл, дунд давхрааны гурван өрх тутмын үндсэндээ хоёр нь ямар нэгэн зээлтэй байгаа нь харагдлаа. Эдгээр өрх цалингийн, тэтгэврийн, орон сууцны, бизнесийн, сургалтын төлбөрийн, хэрэглээний гэх мэт зориулалтаар урт, богино хугацаатай, их, бага хэмжээтэй төрөл бүрийн зээл авсан байв.

### Хүснэгт 36. Зээлтэй өрхийн тоо ба эзлэх хувь, зээлийн төрлөөр

Зээлийн төрөл	Өрхийн тоо	Хувь
Бизнесийн	32	12.0
Орон сууцны	64	24.1
Сургалтын төлбөрийн	9	3.4
Хэрэглээний	31	11.7
Гэр ахуйн хэрэгслийн	11	4.1
Цалингийн	103	38.7
Тэтгэврийн	49	18.4
Тээврийн хэрэгслийн	24	9.0
Гар утасны	11	4.1
Бусад	8	3.0

Тайлбар: Зарим өрх хоёроос дээш төрлийн зээл авсан учир нийлбэр 342 гарсан.

Ямар нэгэн зээлтэй өрхийн 38.7 хувийг цалингийн зээл авсан өрх бүрдүүлсэн нь өрхийн амьжиргаанд цалингийн зээл томоохон үүрэг гүйцэтгэж байгааг харуулж байна. Түүнчлэн дунд давхрааны өрхийн гишүүдийн хөдөлмөр эрхлэлт харьцангуй өндөр байсан нь цалин барьцаалсан зээл авах боломжийг нэмэгдүүлж байгаа юм.

*Нөхөр бид 2 хоёулаа төрийн байгууллагад ажиллаж, цалингаас цалингийн хооронд амьдардаг. Өөр илүү, дутуу орлогогүй болохоор зарим хэрэглээ өндөртэй улирал, намар хүүхдийн хичээл эхлэх үе, байр ёслол ихтэй сарууд (шинэ жил, цагаан сар, март 8, төрсөн өдрүүдтэй сар)- д хүрэлцдэггүй юмаа. Тийм үед банканд л хандаж, цалингийн зээл авдаг.*

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас  
(Хан-Уул дүүрэг, 29 настай, эмэгтэй)*



Үүний дараагаар орон сууцны зээл орж байна. Судалгаанд хамрагдсан дөрвөн өрх тутмын нэг нь орон сууцны зээлтэй байгаа нь өрхийн амьжиргааны хамгийн чухал үзүүлэлтийн нэг болох амьдрах сууцны асуудлыг шийдвэрлэхэд ипотекийн зээл ихээхэн дэмжлэг үзүүлсэнийг илтгэнэ. Мөн төрөөс хэрэгжүүлсэн 40000 айл, 100000 айл зэрэг орон сууцны хөтөлбөрт дунд давхрааны өрх айлууд багагүй хувьтайгаар хамрагдаж чадсан нь үүгээр харагдаж байна.

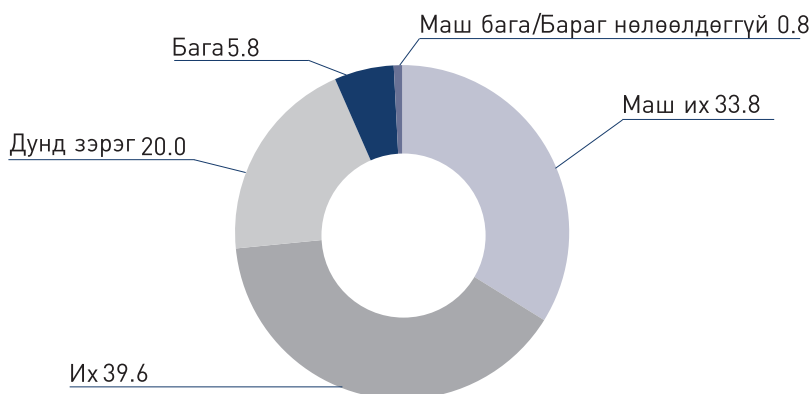
Хүснэгт 36-аас үзвэл, тэтгэврийн зээлтэй өрхүүд ямар нэгэн зээл авсан өрхүүдийн 18.4 хувийг эзэлж байна. Өрхийн орлогын гол эх үүсвэр нь цалин, тэтгэвэр болж байхад цалин, тэтгэврийн зээл давхардаагүй тоогоор 57.1 хувийг эзэлж байгаа нь өрх сар бүр авах ёстой цалин, тэтгэврээсээ зээлээ төлөөд цаана нь үлдсэн орлого амьжиргаанд хангалттай хүрэлцэхгүй нөхцөл байдлыг бий болгож байна гэсэн дүгнэлтийг хийж болохоор байгаа юм.

Зээлийн хувьд ажиглагдаж буй өөр нэг хандлага нь судалгаанд хамрагдсан өрхүүдийн 18.1 хувь, ямар нэгэн зээлтэй өрхийн 28.6 хувь болох нийт 76 өрх нэгээс дээш тооны зээл авсан явдал юм. Зээлтэй өрхийн тоо 266 атлаа зээлийн төрлөөр авч үзэхэд нийт 342 өрх гарч байгаа нь үүний нотолгоо болно.

**Зээлийн эргэн төлөлт, амьжиргаан дахь нөлөөлөл:** Зээлийн сар бүр эргэн төлөх хэмжээ хамгийн багадаа 24,000 төгрөг, хамгийн ихдээ 5,000,000 орчим төгрөг, дунджаар тооцвол 337,447 төгрөг байна. Энэ нь өрх сарын дундаж орлого болох 1,145,950 төгрөгийнхөө 340,000 төгрөгөөр зээлээ төлдөгийг харуулж байна. Зээлийн сар бүрийн эргэн төлөлтийн голч утга 200,000 төгрөг буюу ямар нэгэн зээлтэй өрхийн тэн хагас нь сард 200 хүртэл мянган төгрөгийн, үлдсэн хагас нь түүнээс дээш төгрөгийн эргэн төлөлт хийдэг байна. Голч болон дундаж утгын хооронд нэлээд ялгаа ажиглагдсан нь зээлийн хэмжээ, цаашлаад эргэн төлөлтийн дүн ихээхэн зөрүүтэй байгаатай холбоотой юм.

Зээл нь өрхийн хөрөнгө, санхүүгийн эх үүсвэр болдог хэдий ч эргэн төлөх нөхцөлтэй үүрэг, хариуцлага болдог утгаараа зээлийн эргэн төлөлт нь амьжиргаанд ихээхэн нөлөө үзүүлдэг гэж судалгаанд хамрагдсан өрхийн гишүүд хариулжээ.

**Зураг 38. Зээлийн эргэн төлөлтийн амьжиргаанд үзүүлж буй нөлөөллийн үнэлгээ (хувиар)**



Учир нь зээлтэй өрхийн дийлэнх нь буюу 73.5 хувь нь зээлийн эргэн төлөлтийн хэмжээ өрхийн амьжиргаанд маш их, их хэмжээгээр нөлөөлдөг гэж үзэж, эсрэгээр ердөө 6.6 хувь нь бага хэмжээгээр нөлөөлдөг болон бараг нөлөөлдөггүй гэж үзсэн байна.

Энэхүү хандлага нь нэг талаас өрхийн зээл эргэн төлөх санхүүгийн чадвар сул байгааг харуулж байгаа бөгөөд үүнд зээлийн хүүгийн түвшин ихээхэн хэмжээгээр нөлөөлж байгаа нь тодорхой юм. Нөгөөтэйгүүр, дунд давхрааны өрхүүдэд зээлийн эргэн төлөлтийг урьдчилан тооцоолох санхүүгийн мэдлэг, боловсрол дутмаг байгааг харуулж байна гэж дүгнэх ч үндэстэй.

Зээлийн эргэн төлөлтийн амьжиргаанд үзүүлэх нөлөөллийг илүү тодруулахын тулд өрхийн зардлын бүтцийг зээлтэй эсэхээр харьцуулан авч үзсэн юм. Хүснэгт 37-оос харахад, ямар нэгэн зээл авсан болон аваагүй өрхийн хэрэглээний зардал 70 гаруй хувиар ялгаатай буюу орлого, санхүүгийн чадавх харьцангуй сайтай өрх зээл авдаг болох нь харагдаж байна. Энэ нь мэдээж банк, санхүүгийн байгууллагуудын зээл олгохдоо тухайн өрхийн орлого, санхүүгийн чадавхыг голлон харгалзан үздэгтэй холбоотой.

Зээлгүй өрх нийт зардлынхаа 1/3-ээс бага зэрэг илүү хувийг зөвхөн хүнсний хэрэглээндээ зарцуулж байгаа нь бусад зардлын эзлэх хувиас 16.8-33.2 пунктээр өндөр үзүүлэлт болж байна. Харин орон сууцны, сургалтын төлбөрийн, бизнесийн гэх мэт ямар нэгэн зээл авсан өрхийн тухайд нийт орлогынхоо 34.2 хувийг зээлийн төлбөртөө өгч, үлдсэн 65.8 хувийг бусад хэрэглээгээр зохицуулдаг байна. Зээлийн эргэн төлөлт хамгийн өндөр хувийг эзэлж байгаа нь ‘зээлийн эргэн төлөлт амьжиргаанд маш их болон их хэмжээгээр нөлөөлдөг’ гэсэн хариулт 70 гаруй хувьтай давтагдсантай уялдаж байна.



**Хүснэгт 37. Өрхийн сарын дундаж зардлын бүтэц, зээлтэй эсэхээр (мөнгөн дүн ба хувиар)**

Зардлын төрөл	Зээлгүй өрх		Зээлтэй өрх	
	Мөнгөн дүн	Хувь	Мөнгөн дүн	Хувь
Хүнс	304,137	34.5	309,538	19.9
Хувцас	151,353	17.2	175,726	11.3
Ахуйн хэрэглээ	18,919	2.1	21,966	1.4
Тээвэр	78,169	8.9	100,637	6.5
Орон сууц	156,156	17.7	174,645	11.2
Харилцаа холбоо	51,383	5.8	59,548	3.7
Эрүүл мэндийн үйлчилгээ	41,110	4.7	76,517	4.9
Боловсролын үйлчилгээ	32,439	3.7	42,115	2.7
Хүний хөгжилд дэх хөрөнгө оруулалт	11,396	1.3	33,504	2.1
Амралт, чөлөөт цаг	35,476	4.0	32,071	2.1
Зээлийн төлбөр		-	532,811	34.2
<b>Нийт</b>	<b>880,538</b>	<b>100.0</b>	<b>1,559,078</b>	<b>100.0</b>

*Эхнэр бид хоёр төсвийн байгууллагад ажилладаг. Байрны зээл, цалингийн зээлтэй болохоор нийт орлогынхоо 80 хувийг зээлэндээ өгөөд, 20 хувиар нь бүсээ чангалж л амьдарч байна.*

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас  
(Хан-Уул дүүрэг, 40 настай, эрэгтэй)*

Улмаар өрхийн гишүүд арилжааны банкаас гадна дүүрэг, хороодоор дамжин хэрэгжиж буй жижиг, дунд бизнесийг дэмжих сангийн зээлд хамрагддаг байна. Мөн ББСБ, ломбард, санхүүгийн чадвар бүхий иргэд зэрэг газруудаас өндөр хүүтэй мөнгө зээлж, энэ нь тэдний орлого, амьжиргаанд илүү дарамт болдог нь ажиглагдсан юм.

*Зээл, тусламж авах хэрэгцээ байдаг ч зээл авах нөхцөл хатуу, банкны шаардлагыг тэр бүр хангадаггүй болохоор мөнгө хүүлэгч нараас өдрийн зээл гэх мэт бага хэмжээний, өндөр хүүтэй зээл авдаг.*

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас  
(Баянзүрх дүүрэг, 42 настай, эмэгтэй)*

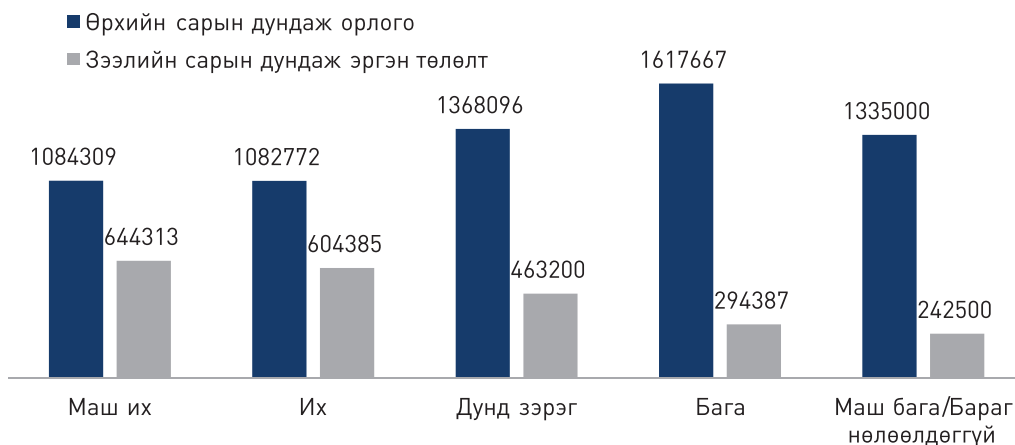
*Дараагийн цалин буух хүртэл ажлын газрынхаа хүнээс хүүтэй мөнгө зээлнэ, дандаа мөнгө гуйхаас санаа зовоод заримдаа эхнэрийн ээмэг бөгжийг ломбардад тавина.*

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас  
(Хан-Уул дүүрэг, 31 настай, эрэгтэй)*



Өрхийн сард төлж буй зээлийн хэмжээ нэмэгдэхийн хэрээр зээлийн эргэн төлөлтийн амьжиргаан дахь нөлөөлөл нэмэгдсэн байдалтай харагдаж байна.

**Зураг 39. Зээлийн эргэн төлөлтийн амьжиргаанд үзүүлэх нөлөөллийн үнэлгээ, өрхийн орлого ба зээлийн эргэн төлөлтийн хэмжээгээр (мөнгөн дүнгээр)**



Жишээ нь: Сард 200 гаруй мянган төгрөгийн зээлийн төлөлт хийдэг өрх зээлийн эргэн төлөлт тухайн өрхийн амьжиргаанд тийм ч их нөлөөлдөггүй гэж үзсэн байна. Үүнээс 2.4 дахин өндөр эргэн төлөлттэй өрх зээл амьжиргаанд маш их нөлөөлдөг хэмээн хариулсан. Харин өрхийн сарын дундаж орлогын хэмжээ болон зээлийн эргэн төлөлтийн амьжиргаанд нөлөөлөх байдлын үнэлгээ гэсэн үзүүлэлтүүдийн хооронд шууд хамаарлын зүй тогтол ажиглагдахгүй байгаа нь зээлийн эргэн төлөлтөд өрхийн орлогоос илүүтэй сард төлж буй төлбөрийн хэмжээ нөлөөлдөг болохыг харуулна. Мэдээж сард төлж буй зээлийн эргэн төлөлтийн хэмжээ, зээлийн эргэн төлөлтийн амьжиргаанд үзүүлж буй нөлөөлөл гэсэн үзүүлэлтүүдийн хооронд статистикийн өндөр ач холбогдол бүхий хамаарал ажиглагдсан ( $p=0.000$ ) болно.

### 6.3. Өмч хөрөнгө

**Үл хөдлөх хөрөнгө:** Өрхийн хөрөнгө эзэмшлийн үзүүлэлт нь нэг талаас тухайн өрхийн орлого, амьжиргааны төлөв байдлыг, нөгөө талаас болзошгүй эрсдлийг даван туулах боломж, чадварыг тус тус илэрхийлж байдаг. Санал асуулгын судалгаагаар өрхийн амьдарч буй сууцны эзэмшлийг тодруулсан юм. Ингэхэд, судалгаанд хамрагдсан өрхийн 81.4 хувь нь өөрийн эзэмшлийн сууцандаа, 18.6 хувь нь бусдын сууцанд тус тус амьдарч байна. Ийнхүү Улаанбаатар хотын дунд давхраанд хамаарч буй 5 өрх тутмын дөрөв нь өвлөж авах, өөрийн болон зээлийн хөрөнгөөр худалдан авах, өөрсдөө барих зэргээр

өөрийн гэсэн сууцтай болж чаджээ. Сууцны эзэмшлийг өрхийн амьдарч буй сууцны төрөл, байршил болон шилжих хөдөлгөөнд оролцсон байдлаар харьцуулан үзвэл дараах байдалтай байна.

### Хүснэгт 38. Өрхийн амьдарч буй сууцны эзэмшил, сонгосон үзүүлэлтээр (хувиар)

Сонгосон үзүүлэлт	Сууцны эзэмшил		Бүгд	Өрхийн тоо
	Өөрийн эзэмшлийн	Өөрийн эзэмшлийн бус		
Сууцны төрөл				
Гэр	86.1	13.9	100.0	88
Орон сууц	84.5	15.5	100.0	181
Тохилог сууц	100.0	-	100.0	6
Хашаа байшин	83.2	16.8	100.0	137
Нийтийн сууц	16.7	83.3	100.0	6
Байршил				
Гэр хороолол	80.3	19.7	100.0	233
Орон сууцны хороолол	82.9	17.1	100.0	187
Шилжих хөдөлгөөнд оролцсон байдал				
Шилжигч бус	82.8	17.2	100.0	209
Шилжигч, 1-5 жил амьдарч байгаа	86.4	13.6	100.0	44
Шилжигч, 5-аас дээш жил амьдарч байгаа	78.4	21.6	100.0	67
<b>Нийт</b>	<b>81.4</b>	<b>18.6</b>	<b>100.0</b>	<b>420</b>

Нийтийн сууцнаас бусад төрлийн сууцанд амьдардаг өрхийн хувьд амьдарч буй сууцаа өөрийн эзэмшлийн хэмээн хариулсан өрх харьцангуй өндөр хувьтай байна. Харин оюутан/сурагчид, багш/ажилтнуудын дотуур байрууд хувьчлагдаагүй, тухайн байгууллагын өмч учир нийтийн байранд амьдарч буй өрхүүдийн хувьд амьдарч буй сууцаа өөрийн эзэмшлийн бус гэсэн хариулт давамгайлж байгаа юм.

Судалгаагаар Улаанбаатар хотод шилжин ирээд 5-аас дээш жил амьдарч буй өрхийн хувьд өөрийн эзэмшлийн сууцгүй тохиолдол харьцангуй өндөр хувьтай байв. Жишээ нь: Шилжин ирээд удаагүй буюу 1-5 жил амьдарч буй өрхтэй харьцуулахад 5-аас дээш жил амьдарч буй өрхийн дотор өөрийн эзэмшлийн сууцгүй өрх 8 пунктээр өндөр байв. Гэхдээ орон сууцны эзэмшил болон шилжилтийн байдал гэсэн хувьсагчид хоорондоо статистикийн ач холбогдол бүхий хамааралгүй байгаа ( $p=0.378$ ) нь шилжих хөдөлгөөнд оролцсон байдлаас бусад хувьсагчид сууцны эзэмшилд нөлөөлж байгааг харуулж байна.

Улаанбаатар хотод нэг сууцыг нэг гэр бүл эзэмшин амьдрах явдал түгээмэл байгааг судалгааны дүн харууллаа. Учир нь 420 өрхийн 80.5 хувь нь буюу 338 өрх нь сууцандаа дангаар амьдардаг гэсэн бол 15.2 хувь нь тухайн сууцанд хоёр гэр бүл амьдардаг, үлдсэн 4.3 хувь нь 3-4 гэр бүл амьдардаг гэсэн хариулт өгчээ.

Дунд давхрааны өрхийн гишүүдээс өөрийн амьдарч буй сууцнаас өөр орон сууц, хашаа байшин, тохилог сууц, гараж, зуслангийн байр, газар, үйлчилгээний объект зэрэг үл хөдлөх хөрөнгө эзэмшдэг байдлыг судлахад 63.6 хувь нь ямар нэгэн үл хөдлөх хөрөнгө байхгүй гэсэн хариулт өгсөн байна.

### Хүснэгт 39. Тухайн төрлийн үл хөдлөх хөрөнгөтэй өрхийн хувь, хорооллын төрлөөр

Үл хөдлөх хөрөнгийн төрөл	Байршил		Нийт	Тухайн хөрөнгөтэй өрхийн тоо	Нийт өрхөд эзлэх хувь
	Гэр хороолол	Орон сууцны хороолол			
Орон сууц	1.3	7.0	100.0	16	3.8
Тохилог сууц	-	-	-	-	-
Хашаа байшин	11.2	14.4	100.0	53	12.6
Зуслангийн байшин	1.7	12.3	100.0	59	6.4
Гараж	3.9	6.4	100.0	21	5.0
Газар	12.4	18.2	100.0	63	15.0
Бага хэмжээний үйлчилгээний объект	5.2	4.8	100.0	21	5.0
Том хэмжээний үйлчилгээний объект	-	1.3	100.0	5	1.2

Хүснэгтээс өрхийн үл хөдлөх хөрөнгө эзэмшдэг байдал дундаж амьдралтай нийт өрх, тэр дундаа гэр хорооллын өрхийн хувьд нэлээд доогуур үзүүлэлттэй байгаа нь харагдаж байна. Судалгаанд хамрагдсан өрхийн 15 хувь нь газартай (гэр хорооллын өрхүүдийн хашааны газар ороогүй), 6.4 хувь нь зуслангийн байшинтай, 12.6 хувь нь амьдарч буй сууцнаас өөр хашаа, байшинтай байна. Харин гараж, бага болон томоохон хэмжээний үйлчилгээний объект зэрэг үл хөдлөх хөрөнгө эзэмшдэг өрх бага буюу ердөө 1.2-5.0 хувийг эзэлж байв. Амьдарч буй сууцнаасаа өөр хаус буюу тохилог сууцтай өрх байхгүй гэсэн дүн гарчээ.

Эндээс үзэхэд, судалгаанд хамрагдсан дунд давхрааны гурван өрх тутмын үндсэндээ хоёр нь амьдарч буй ямар нэгэн үл хөдлөх хөрөнгө эзэмшдэггүй байна. Уг нөхцөл байдал нь нэг талаас Улаанбаатар хотын дунд давхраанд хамаарах өрхийн амьжиргааны түвшин төдийлөн сайнгүй байгааг, нөгөө талаас ямар нэгэн санхүүгийн бэрхшээл, эрсдэл тулгарсан нөхцөлд эмзэг байдалд шилжин ороход бэлэн байгааг харуулж байна. Нэмж тэмдэглэхэд, энэхүү мэдээлэл нь өмнө дурдсан орлогын хүрэлцээ бага, хуримтлуулах боломж хязгаарлагдмал гэх үр дүнтэй уялдаж байна.

**Хөдлөх хөрөнгө:** Улаанбаатар хот өдрөөс өдөрт тэлж, үүнийг дагаад автомашины хэрэгцээ, хөдлөх хөрөнгөтэй өрхийн тоо ч өсөн нэмэгдэж байгаа билээ. Уг судалгаанд хамрагдсан 420 өрхийн 167 нь ямар нэгэн тээврийн хэрэгсэлгүй, 219 өрх нэг тээврийн хэрэгсэлтэй, 34 өрх хоёр тээврийн

хэрэгсэлтэй хэмээн мэдээлжээ. Үүнээс, дунд давхраанд хамаарах өрхийн 40 орчим хувь нь өөрийн гэсэн тээврийн хэрэгсэлгүй, нийтийн тээврээр үйлчлүүлдэг байна.

#### Зураг 40. Өрхийн тээврийн хэрэгсэлтэй байдал (хувиар)



Тайлбар: Олон сонголттой асуулт учир нийлбэр 100 хувиас илүү гарна.

Ямар нэгэн тээврийн хэрэгсэлтэй өрхийн тухайд бага оврын суудлын машинтай өрх хамгийн өндөр хувийг эзэлж байна. Нийт 195 өрх бага оврын суудлын машинтай хэмээн хариулсан нь судалгаанд хамрагдсан нийт өрхийн 46.4 хувь, тээврийн хэрэгсэлтэй өрхийн 77.1 хувийг тус тус бүрдүүлж байна. Эдгээр өрхийн гишүүд тээврийн буюу 'такси' үйлчилгээ иргэдэд үзүүлж орлого олох явдал багагүй байна.

*Өрхийн орлогын гол хэсгийг машинаараа 'халтуур' хийж олсон орлого бүрдүүлдэг. Баяр ёслол, ажил тарах, эхлэх үед болон өвлийн улиралд орлого, ашиг гайгүй байдаг.*

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас  
(Сонгинохайрхан дүүрэг, 41 настай, эрэгтэй)*

Харин дунд, том оврын суудлын автомашин эзэмшиж, ашигладаг өрх нийт өрхийн 1/5-ийг эзэлжээ. Мөн ачааны машин болон мотоцикльтэй цөөн тооны өрх байна.

Гэр хорооллын өрхийн 55.4 хувь (233 өрхөөс 129 нь), орон сууцны хорооллын өрхийн 67.9 хувь нь (187 өрхийн 124 нь) тус тус ямар нэгэн тээврийн хэрэгсэлтэй байгаагаас гэр, орон сууцны хорооллын тээврийн хэрэгсэлтэй байдалд дунджаар 10 гаруй пунктын ялгаа ажиглагдсан. Өөрөөр хэлбэл, орон сууцны хорооллын өрх хувьдаа тээврийн хэрэгсэлтэй байдал харьцангуй өндөр, харин шилжилтийн байдлаар авч үзэхэд ялгаа багатай байлаа.

Сүүлийн жилүүдэд санхүүгийн зах зээлийн үйл ажиллагаа ард, иргэдэд тодорхой хэмжээгээр нээлттэй болж, иргэд ямар нэгэн компанийн хувьцаа эзэмшиж өрхийн орлогоо нэмэгдүүлэх тохиолдол багагүй байгаа билээ. Уг судалгаагаар МУ-ын иргэн бүрт ногдож байгаа 1072 хувьцаанаас өөр компанийн хувьцаа эзэмшдэг эсэхийг тодруулахад ердөө 5 өрх тийм гэсэн хариулт өгсөнөөс дунд давхрааны өрх, иргэдийн дотор амьжиргаандаа санхүүгийн зах зээлийн арга хэрэгслийг ашиглах явдал төдийлөн нэвтрээгүй байгаа нь харагдаж байна.

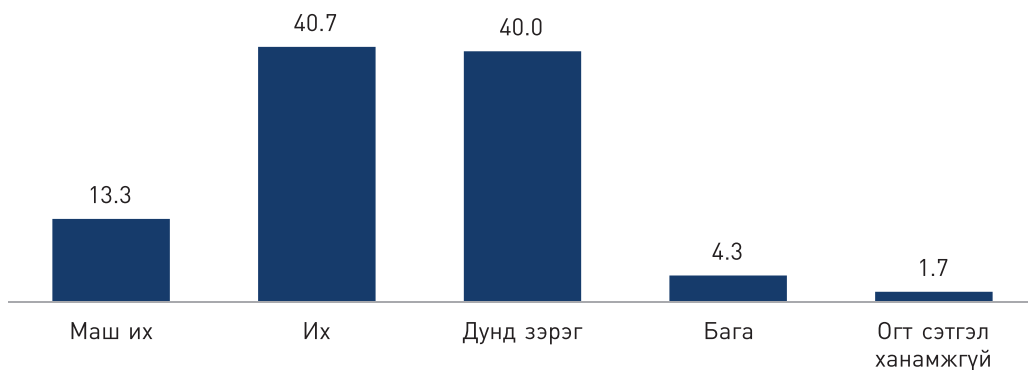
# 7. ӨРХИЙН АМЬДРАЛЫН ҮНЭЛГЭЭ

Энэ бүлэгт өрхийн амьдрал ахуйд гарсан өөрчлөлт, эрсдэл даван туулах санхүүгийн чадвар, нийгмийн давхраанд хамаарах байдлын үнэлгээ, амьдралын сэтгэл ханамж, ирээдүйн төсөөллийг тодруулан авч үзсэн болно.

## 7.1. Амьдралын сэтгэл ханамж

**Амьдралын сэтгэл ханамжийн үнэлгээ:** Улаанбаатар хотын дунд давхрааны өрхийн гишүүд амьдралдаа хэр сэтгэл ханамжтай байдгийг нь тодруулан судлахад, нийт 227 өрх буюу судалгаанд хамрагдсан өрхийн 54 хувь нь амьдралдаа маш их болон их сэтгэл ханамжтай, 168 өрх буюу 40 хувь нь дунд зэргийн сэтгэл ханамжтай, 25 өрх буюу 6 хувь нь бага болон огт сэтгэл ханамжгүй байна.

Зураг 41. Амьдралын сэтгэл ханамжийн үнэлгээ (хувиар)



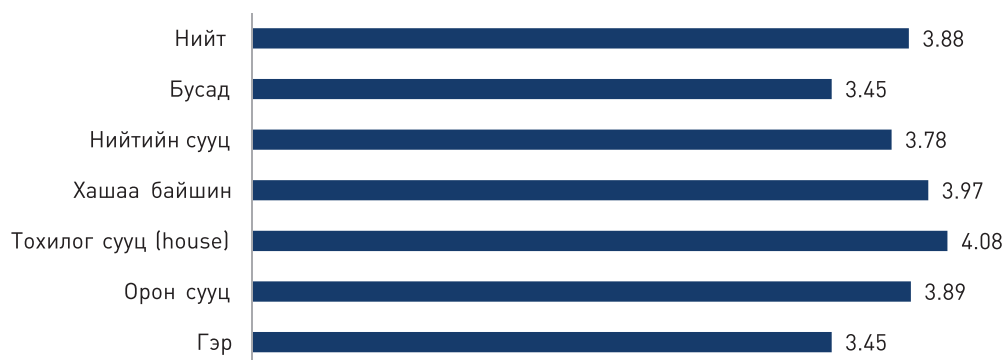
Өрхийн амьдралын сэтгэл ханамж нь оршин суугаа хорооллын төрлөөс хэрхэн хамаарахыг судлахад дунд зэргийн хамааралтай буюу  $p=0.056$  байгаа бөгөөд гэр хорооллын өрхийн 41.2 хувь нь амьдралын дунд зэргийн сэтгэл ханамжтай, орон сууцны хорооллын өрхийн 44.4 хувь нь амьдралын сэтгэл ханамж их байгаа нь хамгийн өндөр үзүүлэлт болж байна.

#### Хүснэгт 40. Амьдралын сэтгэл ханамжийн үнэлгээ, хорооллын төрлөөр (хувиар)

Хорооллын төрөл	Амьдралын сэтгэл ханамж					Нийт	Тоо
	Маш их	Их	Дунд зэрэг	Бага	Огт сэтгэл ханамжгүй		
Гэр хороолол	12.9	37.8	41.2	5.6	2.6	100.0	233
Орон сууцны хороолол	13.9	44.4	38.5	2.7	0.5	100.0	187

Өрхийн амьдралын сэтгэл ханамж нь орон сууцны төрлөөс хэрхэн хамаарахыг тооцвол дунд зэргийн хамааралтай буюу  $p=0.021$  байгаа нь амьдарч буй сууцны орчин нөхцөл тухайн өрхийн амьдралын тав тух, цаашлаад сэтгэл ханамжид ихээхэн нөлөөлдөг болохыг харуулна.

#### Зураг 42. Амьдралын сэтгэл ханамжийн үнэлгээ, орон сууцны төрлөөр (дундаж утгаар)



Тайлбар: 1=огт сэтгэл ханамжгүй, 2=бага, 3=дунд зэрэг, 4=их, 5=маш их гэсэн утгыг тус тус илэрхийлнэ.

Тохилог сууцанд амьдардаг өрхийн амьдралын сэтгэл ханамж хамгийн өндөр байхад гэр болон сууцны зориулалтын бус бусад төрлийн сууцанд амьдардаг өрхүүдийн сэтгэл ханамжийн үнэлгээ хамгийн доогуур байгаа нь харагдлаа.

Амьдралын сэтгэл ханамж нь шилжих хөдөлгөөнтэй ямар хамааралтайг тооцоход үзүүлэлтүүд хоорондоо дунд зэргийн хамааралтай ( $p=0.012$ ) байна. Амьдралдаа маш их, их, дунд зэргийн сэтгэл ханамжтай өрх болон огт сэтгэл ханамжгүй өрхийн дотор Улаанбаатар хотын шилжигч бус өрх давамгайлж байхад, амьдралдаа бага сэтгэл ханамжтай байгаа өрхийн дотор Улаанбаатар хотод шилжин ирээд 5-аас дээш жил амьдарч байгаа өрх давамгайлж байна.

#### Хүснэгт 41. Амьдралын сэтгэл ханамжийн үнэлгээ, шилжих хөдөлгөөнд оролцсон байдлаар (хувиар)

Амьдралын сэтгэл ханамж	Шилжих хөдөлгөөнд оролцсон байдал			Нийт	Тоо
	Шилжигч бус	Шилжигч, 1-5 жил амьдарч байгаа	Шилжигч, 5-аас дээш жил амьдарч байгаа		
Маш их	58.9	10.7	30.4	100.0	56
Их	46.8	11.1	42.1	100.0	171
Дунд зэрэг	51.8	6.5	41.7	100.0	168
Бага	27.8	33.3	38.9	100.0	18
Огт сэтгэл ханамжгүй	57.1	28.6	14.3	100.0	7

Амьдралын сэтгэл ханамж нь тухайн өрхийн үнэт зүйл, үнэлэмжтэй салшгүй холбоотой. Судалгааны явцад иргэдтэй ярилцлага хийж, “Таны амьдралд хамгийн үнэ цэнэтэй зүйл юу вэ? Та юугаар илүү бахархдаг вэ?” гэсэн асуултыг тавьж, ярилцсан болно. Ярилцлагад оролцогчид нийт 7 үнэт зүйлийг нэрлэснийг хариултын давтамжаар нь эрэмбэлбэл дараах байдалтай байна. Үүнд:

- Гэр бүл, аав ээж, үр хүүхэд
- Эх орон, байгаль дэлхий
- Эрүүл мэнд
- Ажил мэргэжил
- Эрх чөлөө, тусгаар тогтнол
- Мэдлэг боловсрол
- Тохилог орон сууц.

Дээрх үр дүнтэй холбогдуулан монгол үндэсний онцлог, үнэт зүйлсийн талаарх дунд давхрааны өрх, өрхийн гишүүдийн хандлагыг ажиглахад өмнө 4-р бүлэгт дурдсанчилан өрхийн гишүүдийн 40.3 хувь нь шашин шүтдэггүй, тал хувь нь (52.5) бурханы шашин, үлдсэн 7.2 хувь нь бөө, христ болон бусад шашин шүтэж байгаа ч амьдралын үнэ цэнэ, бахархлын талаар асууж ярилцахад шашин шүтлэгийн байдлын талаар огт дурдагдаагүй болно. Мөн шашин шүтлэгийн байдлыг амьдралын сэтгэл ханамж, амьжиргааны талаарх төсөөлөлтэй хамааралтай эсэхийг тооцон үзэхэд өөр хоорондоо хамааралгүй болох нь шинжилгээний үр дүнгээс харагдсан. Харин монгол хүний тусч, элгэмсүү зан чанар өнөө хэр хадгалагдан үлдсэн үр дүн өмнө нь нэгэнт гарсан билээ. Тодруулбал, харилцан бие биедээ, ялангуяа аав ээж, ах дүү, хамаатан садандаа сэтгэл зүйн дэмжлэг тогтмол үзүүлж, санхүүгийн боломжтой үедээ харилцан тусладаг нь судалгаанаас харагдсан.

**Эрсдлийг даван туулах санхүүгийн чадварын үнэлгээ:** Өрхийн хувьд эрсдлийг даван туулах санхүүгийн чадвар ямар түвшинд байгааг судлахад, нийт 249 өрх (59.3%) эрсдлийг давах санхүүгийн дунд зэргийн чадвартай, 93



өрх (22.1%) маш сайн болон сайн чадвартай, харин 78 өрх (18.6%) хангалтгүй түвшинд байгаа хэмээн үнэлжээ.

Өрхийн гишүүд авсан мэдээллээ хэрхэн хэрэглэж байгаа нь өрхийн эрсдлийг даван туулах санхүүгийн чадварыг нэмэгдүүлэхэд нөлөө үзүүлдэг эсэхийг шинжлэхэд үзүүлэлтүүд хоорондоо өндөр хамааралтай ( $p=0.008$ ) байна. Нийтдээ, өрхийн санхүүгийн чадвар сайн болон маш сайн байгаа өрхийн хувьд мэдээллийн хэрэглээ дунд зэргийн түвшинд байгаа хэдий ч мэдээллийг сайн авч, хангалттай хэрэглэх нь эрсдлийг даван туулах чадварт эергээр нөлөөлдгийг доорх хүснэгтээс харж болно.

#### Хүснэгт 42. Эрсдэл даван туулах чадварын үнэлгээ, мэдээллийн хэрэглээгээр (хувиар)

Мэдээллийн хэрэглээ	Эрсдэл даван туулах чадвар			
	Маш сайн	Сайн	Дунд зэрэг	Хангалтгүй
Маш сайн	33.3	5.7	5.6	1.3
Сайн	16.6	40.2	27.7	21.8
Дунд зэрэг	50.0	50.6	58.2	66.6
Хангалтгүй	0.0	3.4	8.4	10.2
<b>Нийт</b>	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>
<b>Тоо</b>	<b>6</b>	<b>87</b>	<b>249</b>	<b>78</b>

Тухайлбал, эрсдэл даван туулах чадвар маш сайн тохиолдолд мэдээллийн хэрэглээ нь дунд буюу түүнээс дээш түвшинд байна.

Өрхийн гишүүдийн нийгмийн идэвх, оролцооноос хамаарч, өрхийн санхүүгийн эрсдэл даван туулах чадварыг тодруулж үзвэл, нийгмийн идэвх маш сайн, сайн тохиолдолд санхүүгийн эрсдэл даах чадвар нь мөн маш сайн, сайн байна. Тухайлбал, санхүүгийн эрсдэл даван туулах чадвар сайн нийт өрхийн 66.6 хувь нийгмийн идэвх оролцоо сайтай байна. Харин өрхийн нийгмийн идэвх, оролцоо дунд болон түүнээс доош түвшинд хүрэхэд санхүүгийн эрсдэл даах чадвар мөн тэр хэмжээгээр буурч байна.

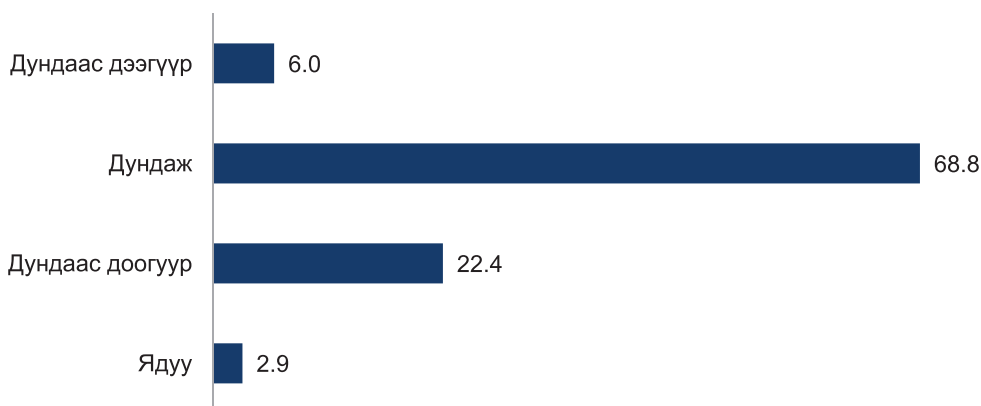
#### Хүснэгт 43. Эрсдэл даван туулах чадварын үнэлгээ, нийгмийн оролцоогоор (хувиар)

Өрхийн гишүүдийн нийгмийн идэвх, оролцоо	Эрсдэл даван туулах чадвар			
	Маш сайн	Сайн	Дунд зэрэг	Хангалтгүй
Маш сайн	50.0	11.5	9.6	10.2
Сайн	50.0	66.6	53.4	33.3
Дунд зэрэг	0.0	21.8	35.3	52.6
Хангалтгүй	0.0	0.0	1.6	3.8
<b>Нийт</b>	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>
<b>Тоо</b>	<b>6</b>	<b>87</b>	<b>249</b>	<b>78</b>

Түүнчлэн, өрхийн эрсдлийг даван туулах санхүүгийн чадвар нь өрхийн гишүүний хөдөлмөр эрхлэлттэй хэрхэн уялдаж байгааг харьцуулахад ач холбогдлын хувьд өндөр хамааралтай ( $p=0.004$ ) байна. Өөрөөр хэлбэл, хөдөлмөр эрхлэлт нь өрхийн тогтмол, баталгаатай орлогын эх үүсвэрийг бий болгох, цаашлаад хуримтлал, хадгаламжийн түвшинд эергээр нөлөөлдөг хүчин зүйл хэмээн үнэлэх хандлага ажиглагдлаа.

**Нийгмийн бүлэгт хамрагдах байдлын талаарх санаа бодол:** Тухайн өрх нийгмийн аль бүлэгт хамаарахыг өөрсдөөр нь тодорхойлуулахад “манайх чинээлэг давхраанд хамаарна” гэж хариулсан тохиолдол байхгүй бөгөөд 289 өрх (68.8%) дунд давхраанд, 94 өрх (22.4%) дундаас доогуур давхраанд, 25 өрх (6%) дундаас дээгүүр давхраанд, 12 өрх (2.9%) ядуу давхраанд тус тус хамаарна гэж тодорхойлжээ.

### Зураг 43. Нийгмийн бүлэгт хамаарах байдлын талаарх санаа бодол (хувиар)



Үүнээс судалгаанд хамрагдсан гурван өрх тутмын хоёроос илүү нь өрхийн амьжиргааны түвшингээ харьцангуй бодитой үнэлж дүгнэсэн тал ажиглагдлаа. Өрхийн гишүүдээс “Та өөрийн амьдралдаа хэр сэтгэл ханамжтай байна вэ?”, “Танай өрх дараах нийгмийн бүлгийн алинд хамаарна гэж боддог вэ?” гэж асуусан дүнг харьцуулахад нийгмийн бүлгийн хамаарал ядуугаас дээшлэхийн хэрээр амьдралын сэтгэл ханамжийн үнэлгээ нэмэгдсэн хандлага ажиглагдав. Нийгмийн дунд, дундаас дээгүүр ангилалд хамарна гэж үзсэн өрхүүдийн тухайд амьдралын сэтгэл ханамж их гэсэн хариулт өндөр хувьтай байхад, дундаас доогуур болон ядуу өрхийн тухайд дунд зэрэг гэсэн хариулт өндөр байгаа нь үүнийг нотолж байна.

#### Хүснэгт 44. Нийгмийн бүлэгт хамаарах байдлын талаарх санал бодол, амьдралын сэтгэл ханамжийн үнэлгээгээр (хувиар)

Амьдралын сэтгэл ханамж	Нийгмийн бүлгийн хамаарал			
	Дундаас дээгүүр	Дундаж	Дундаас доогуур	Ядуу
Маш их	20.0	16.6	2.1	8.3
Их	56.0	45.3	24.5	25.0
Дунд зэрэг	16.0	35.6	59.6	41.7
Бага	8.0	2.1	9.6	8.3
Огт сэтгэл ханамжгүй	0.0	0.3	4.3	16.6
Нийт	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>	<b>100.0</b>
Тоо	<b>25</b>	<b>289</b>	<b>94</b>	<b>12</b>

Хүснэгтээс, нийгмийн дунд бүлэгт хамаарна гэж үзсэн өрхийн 61.9 хувь нь амьдралдаа их, маш их сэтгэл ханамжтай байхад дундаас дээгүүр бүлэгт хамаарна гэж үзсэн өрхийн хувьд уг хариултын хувь 14.1 пунктээр өндөр байна. Түүнчлэн өөрсдийгөө ядуу ангилалд хамруулан тодорхойлж буй өрхийн 16.6 хувь нь одоогийн амьдралдаа сэтгэл ханамжгүй байгаагаа илэрхийлсэн бол дундаас дээгүүр ангилалд хамрагдаж буй өрхүүдийн дотор сэтгэл ханамжгүй өрх байхгүй байна.

#### 7.2. Амьдралын талаарх ирээдүйн төсөөлөл

**Амьдралд гарсан өөрчлөлтийн үнэлгээ:** Улаанбаатар хотын нийгмийн дунд давхрааны өрхүүдийн ирээдүйн амьдралын төсөөллийг тодруулахаас өмнө өнгөрсөн 5 жилийн хугацаанд тэдний амьдралд гарсан өөрчлөлтийн талаарх санаа бодлыг судалсан юм. Өнгөрсөн таван жилд буюу 2012-2017 онд тухайн өрхийн амьдрал ахуй хэрхэн өөрчлөгдсөн байдлыг шинжлэхэд судалгаанд хамрагдсан нийт 420 өрхийн 38.8 хувь буюу 163 өрхөд тодорхой өөрчлөлт гараагүй гэж үзжээ.

Үлдсэн 257 өрх (61.2%)-д дурдсан хугацаанд амьдрал ахуйд нь тодорхой өөрчлөлт гарсан бөгөөд чухам яг ямар өөрчлөлт гарсныг тодруулан эрэмбэлэхэд давхардсан тоогоор “ажлын туршлага хуримтлагдсан” гэх өөрчлөлт 103 өрх буюу 24.5 хувьд нь гарсан, 90 өрх буюу 21.4 хувьд нь гэр бүлтэй болж, гэр бүлийн гишүүдийн тоо өөрчлөгдсөн байгаа зэрэг нь хамгийн их өөрчлөлт бүхий үзүүлэлтүүд болж байна.

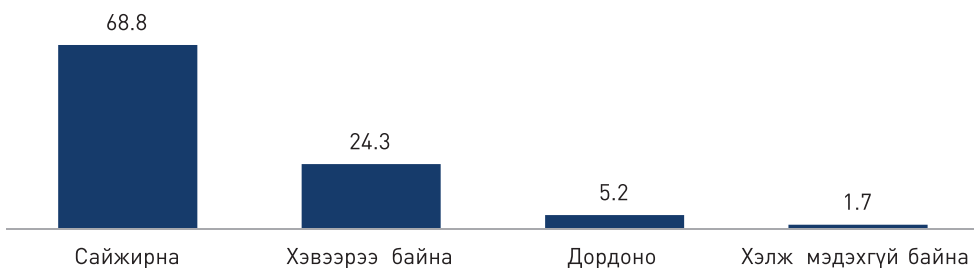
#### Хүснэгт 45. Сүүлийн 5 жилд өрхөд гарсан ахиц өөрчлөлтийн үнэлгээ (тоо ба хувиар)

Өөрчлөлтийн хэлбэр	Өрхийн тоо	Эзлэх хувь
Ажлын туршлага хуримтлагдсан	103	24.5
Гэр бүлтэй болсон, гэр бүлийн гишүүдийн тоо өөрчлөгдсөн	90	21.4
Танил тал, найз нөхдийн хүрээ тэлсэн	79	18.8
Орон сууц худалдан авсан, орон сууцны нөхцлөө сайжруулсан	62	14.8
Боловсрол, эрүүл мэнддээ хөрөнгө оруулалт хийсэн	60	14.3
Хөдлөх, үл хөдлөх хөрөнгө худалдан авсан	38	9.0
Албан тушаал болон зэрэг цол ахисан	33	7.9
Хуримтлал хийж эхэлсэн	32	7.6
Тодорхой нийгмийн бүлэгт харьяалагддаг болсон (нам, клуб, эвсэл холбоо г.м.)	24	5.7
Нэр хүнд өссөн	20	4.8
Бусад өөрчлөлт	7	1.7

Хамгийн бага хувьтай өөрчлөлт нь нийт өрхийн 5.7 хувь “тодорхой нийгмийн бүлэгт харьяалагддаг болсон”, нийт өрхийн 4.8 хувь “нэр хүнд өссөн”, бусад өөрчлөлт 1.7 хувь байна.

**Амьдралд гарах өөрчлөлтийн талаарх төсөөлөл:** Судалгаанд хамрагдагчид “Ирэх таван жилд өрхийн амьжиргаа хэрхэн өөрчлөгдөнө гэж төсөөлж байна вэ?” гэсэн асуултад хариулахдаа, ирэх жилүүдэд амьжиргаа сайжирна гэж 68.8 хувь нь, хэвээрээ байна гэж 24.3 хувь нь хариулжээ. Мөн 5.2 хувь нь амьжиргаагаа дордоно гэсэн байна. Үүнээс, өрхийн гишүүдийн дунд ирээдүйд амьжиргаагаа сайжирна гэх эерэг төсөөлөл давамгайлж байна гэж дүгнэж болохоор байна.

#### Зураг 44. Өрхийн амьжиргааны талаарх төсөөлөл (хувиар)

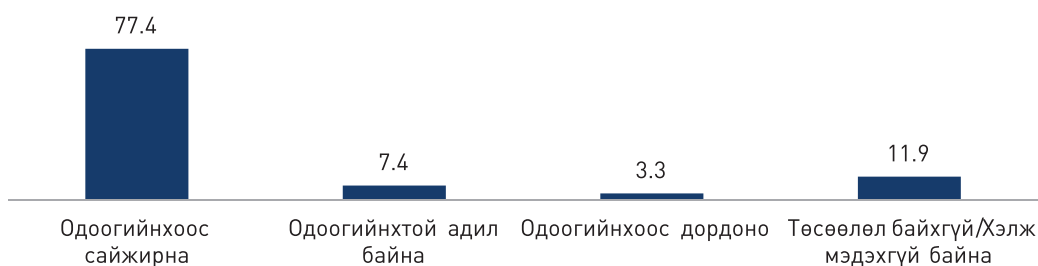


Судалгааны явцад хийсэн ярилцлагад “Танай гэр бүлд ирээдүйн зорилго байдаг уу?” гэсэн асуултыг тавихад нийт 7 төрлийн амьдралын зорилго дурдсан бөгөөд давтамжаар эрэмбэлэхэд хүүхэддээ чанартай боловсрол эзэмшүүлэх,

бизнесээ өргөжүүлэх, амьдрал ахуйгаа сайжруулах зорилтууд тэргүүлж байна. Үүний дараагаар гадаад улсад аялах, төрийн албанд ажиллах, орон сууцны нөхцлөө сайжруулах, эрүүл байх зэрэг зорилгууд орж байна. Үүнээс, нийгмийн дунд давхрааны өрхүүдийн ирээдүйн зорилгын талаарх төсөөлөл нь тэдний амьдралын үнэт зүйлийн үнэлгээтэй ерөнхийдөө нийцэж байгаа нь харагдлаа.

Нийгмийн дунд давхраанд хамаарах өрхийн хувьд хүүхдүүдийнхээ боловсролд хөрөнгө оруулж, чанартай боловсрол эзэмшүүлэх зорилгыг эн тэргүүнд нэрлэсэн ба энэ нь нийгмийн дунд давхрааны өрх, иргэд боловсрол мэдлэгт ихээхэн ач холбогдол өгч, үнэт зүйлээ болгодог байдалтай шууд холбоотой байна. Улмаар өрхийн гишүүд үр хүүхдийнхээ ирээдүйг харьцангуй өөдрөгөөр хардаг болох нь ажиглагдлаа.

#### Зураг 45. Хүүхдийнхээ ирээдүйн талаарх төсөөлөл (хувиар)



Тодруулбал, судалгаанд хамрагдсан 420 өрхийн 77.4 хувь нь хүүхдийнхээ ирээдүйг одоогийнхоос сайжирна гэж үзсэн бол ердөө 3.3 хувь нь одоогийнхоос дордоно гэсэн хариултыг өгчээ. Гэхдээ хүүхдүүдийн ирээдүй өөдрөг, гэрэл гэгээтэй болгоход өнөөдөр тулгамдаж буй олон асуудлыг шийдвэрлэх шаардлагатай байгааг өрхийн гишүүд ярилцлагын явцад онцолж байв.

*Гэр бүлийн өмнө тулгамдаж байгаа асуудал гэвэл цалин, орлогоо нэмэгдүүлэх, байрны зээлээ хурдан төлж дуусгах, гэр бүл, үр хүүхдийнхээ төлөө тодорхой хэмжээний санхүүгийн хуримтлал бий болгох, үр хүүхдээ чанартай сайн сургуульд сургаж, мэдлэг боловсрол, авьяас чадварыг нь хөгжүүлэх боломж нөхцлийг нь бүрдүүлэх гэх зэрэг олон асуудлууд бидэнд байна. Бас эцэг, эх болохынхоо хувьд ч тэр, залуу хүнийхээ хувьд ч тэр мэдлэг боловсролоо дээшлүүлэх, өсөж хөгжих хэрэгцээ их л байна.*

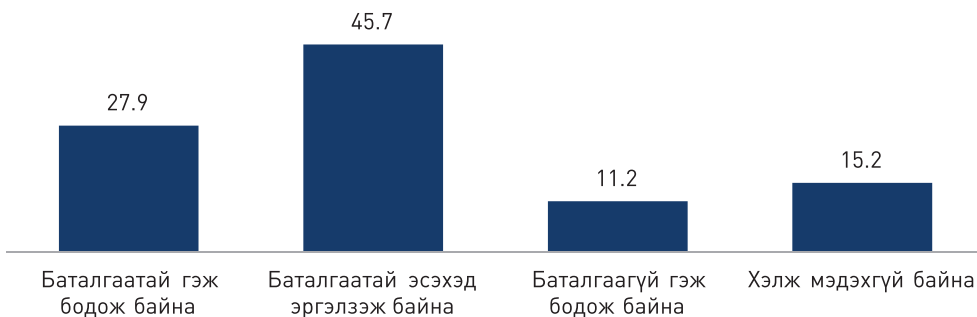
*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас*

*(Сонгинохайрхан дүүргийн иргэн 30 настай, эрэгтэй)*

Судалгаанд хамрагдсан өрхийн гишүүд тэтгэвэрт гарсныхаа дараах үеийн амьдралаа хэр баталгаатай гэж төсөөлж байгааг судлахад “баталгаатай эсэхэд

эргэлзэж байна” гэж 45.7 хувь нь хариулсан байхад “баталгаатай гэж бодож байна” гэж 27.9 хувь нь хариулж, “хэлж мэдэхгүй байна” гэж 15.2 хувь нь, “баталгаагүй гэж бодож байна” гэж 11.2 хувь нь хариулснаас дүгнэвэл нийт өрхийн гишүүдийн олонх нь тэтгэвэрт гарсны дараах амьдралаа баталгаа муутай гэж үзэж байна.

**Зураг 46. Тэтгэвэрт гарсны дараах амьдралын баталгааны талаарх төсөөлөл (хувиар)**



Өрхийн гишүүний хөдөлмөр эрхлэлтийн байдал нь тэтгэвэрт гарсны дараах амьдралын баталгааны талаарх төсөөлөлтэй хэрхэн хамаарахыг тооцож үзэхэд ач холбогдлын хувьд өндөр хамааралтай ( $p=0.006$ ) байна.

Эндээс дүгнэхэд, дунд давхрааны өрхийн гишүүд амьдралдаа сэтгэл ханамжтай байдаг, өрхийн хувьд ирээдүйд амьжиргаагаа сайжирна гэх эерэг төсөөлөл давамгайлдаг, өрхийн насанд хүрсэн гишүүд үр хүүхдийнхээ ирээдүйг харьцангуй өөдрөгөөр хардаг байна. Гэвч өрхийн гишүүдийн олонх нь тэтгэвэрт гарсны дараах амьдралаа баталгаа муутай гэж үздэг бөгөөд өрхийн гишүүний хөдөлмөр эрхлэлтийн байдал нь тэтгэвэрт гарсны дараах амьдралын баталгааны талаарх төсөөлөлтэй өндөр хамааралтай байна.

## 8. УЛААНБААТАР ХОТЫН ДУНД ДАВХРААНЫ ОНЦЛОГ, ЦӨМ БҮЛЭГ

Энэ бүлэгт Улаанбаатар хотын дунд давхрааны өрхийн ерөнхий шинж, түүнд гарсан өөрчлөлт, дунд давхрааны өрхөд тулгамдаж буй асуудал, нийгмийн давхрааны өргөжилт болон цөм бүлгийн талаарх үр дүнг нэгтгэв.

### 8.1. Дунд давхрааны өрхийн ерөнхий шинж, түүнд гарсан өөрчлөлт

**Дунд давхрааны талаарх иргэд, олон нийтийн санаа бодол:** Нийгмийн давхрааг олон хэмжээст үзүүлэлтээр судлахаас гадна олон нийтийн санаа бодол, ойлголт, хандлагад тулгуурлан тодорхойлж болно гэдэг санааг АНУ-ын социологич, антропологич Л.Уорнер “Анги ба нэр алдрын онол”-доо дэвшүүлэн тавьсан талаар Бүлэг 2-т тэмдэглэсэн. Санал асуулгын судалгаагаар нийгмийн дунд давхрааны талаарх иргэдийн ойлголтыг тодруулахын тулд судалгаанд хамрагдсан 420 өрхийн гишүүдээс энэ бүлгийн гол шинжийг тодорхойлох гурав хүртэлх үзүүлэлтийг сонгож, санал бодлоо илэрхийлэхийг хүссэн юм.

#### Хүснэгт 46. Дунд давхрааг тодорхойлох үзүүлэлтүүдийн сонголт (тоо ба хувиар)

Үзүүлэлт	Өрхийн тоо	Эзлэх хувь
Хөдөлмөр эрхлэлт	330	78.6
Байнгын орлого	240	57.1
Эрүүл мэнд, хөдөлмөрийн чадвар	193	46.0
Боловсролын түвшин	131	31.2
Мэдлэг, ур чадвар	52	12.4
Тогтмол хуримтлал	51	12.1
Өмч хөрөнгө	45	10.7
Идэвх санаачилга	40	9.5
Албан тушаал	16	3.8
Нийгмийн сүлжээ	11	2.6
Нэр хүнд	7	1.7
Бусад	4	1.0

Тайлбар: Олон сонголттой асуулт учир нийлбэр 100 хувиас илүү гарна.

Санал асуулгын мэдээллийг нэгтгэн эрэмбэлэхэд, нийт 12 үзүүлэлтээс давхардсан тоогоор хөдөлмөр эрхлэлт, тогтмол орлого, эрүүл мэнд, хөдөлмөрийн чадвар гэсэн үзүүлэлтүүд дунд давхрааг тодорхойлогч гол шинжид багтжээ. Судалгаанд хамрагдагчдын 46.0-78.6 хувь нь дээрх шинж бүхий өрхийг Улаанбаатар хотын дунд давхраанд хамаарна гэж үзсэн нь дээрх хүснэгтээс харагдаж байна.

Мөн өрхийн гишүүдийнх нь боловсролын түвшин харьцангуй өндөр, тодорхой мэдлэг, ур чадвартай бөгөөд тогтмол хуримтлал бий болгодог, өөрийн гэсэн өмч хөрөнгөтэй байх нь дунд давхрааны үндсэн шинж болно гэж үзэх хандлага 10-30 орчим хувьтайгаар давтагдсан байна. Харин албан тушаал, нийгмийн сүлжээ, нэр хүнд зэрэг үзүүлэлт нийгмийн дунд давхаргыг тодорхойлоход онцын ач холбогдолгүй хэмээн үзсэн байдал ажиглагдлаа. 'Бусад' гэсэн хариултад баталгаатай гэр бүл, харилцааны соёл, хотын төвд амьдардаг байдал гэсэн хариултауд нэрлэгдсэн.

Санал асуулгын судалгаанаас гадна ганцаарчилсан ярилцлагад *"Таны бодлоор ямар өрхийг нийгмийн дунд давхраанд хамааруулан ойлгох вэ?"* гэсэн асуултыг оруулсан юм. Ганцаарчилсан ярилцлагад хамрагдаж, мэдээлэл өгсөн 24 иргэний хариулыг агуулгаар нь нэгтгэж үзэхэд 20 гаруй санал гарсан ба үүнийг хариулын давтамжаар нь дараалуулан байрлуулбал дараах байдалтай байна. Үүнд:

- Хөдөлмөр эрхлэлт: байнгын ажлын байртай байх, хувийн болон өрхийн бизнес эрхлэх;
- Тогтмол орлого;
- Өрхийн гишүүдийн боловсролын түвшин;
- Өрхийн гишүүдийн эрүүл мэндийн байдал;
- Хүрэлцээтэй, боломжийн орлого;
- Өөрийн эзэмшлийн өмч хөрөнгө: орон сууц, үл хөдлөх хөрөнгө, машин, газар;
- Өрхийн гишүүдийн мэдлэг, гадаад хэлний чадвар;
- Өрхийн эдийн засаг, санхүүгийн найдвартай байдал;
- Нийгмийн баталгаа;
- Өрхийн ам бүлийн тоо, бүтэц: хөдөлмөрийн насны, өндөр настай гишүүдийн тоо;
- Өөрийн нөөцөө дайчлан амьдралаа хэвийн авч явах чадвар;
- Хэрэглээгээ оновчтой зохицуулах чадвар;
- Өөрсдийнхөө төлөө болон бусдын төлөө санаа зовох мэдрэмж;
- Амьдралын төлөөх сэтгэл, зүтгэл;
- Бусдад туслах хандлага;
- Хувь хүний идэвх, санаачлага;
- Нийгмийн идэвх, оролцоо;
- Эрхэлж буй албан тушаал;
- Өр, зээлгүй байдал.

Ярилцлагад оролцсон бүх иргэд хөдөлмөр эрхлэлт, тогтмол орлого нь



дунд давхрааг тодорхойлох хамгийн чухал шинж гэж үзсэн бол дийлэнх нь боловсрол, эрүүл мэндийн байдал болон өмч хөрөнгийн үзүүлэлтүүдийг чухалчилсан байна.

*Миний бодлоор нийгмийн дунд давхраанд тухайн өрхийг хамруулахдаа олон зүйлийг, олон талаас нь харгалзах нь зөв гэж бодож байна. Тухайлбал, тухайн өрхийн гишүүдийн мэдлэг, боловсрол, ажил ам бүлийн тоо, эрхлэлтийн байдал, албан тушаал, өрхийн орлого, эдийн засаг, санхүүгийн байдал гэх мэт. Эдгээрээс хамгийн чухал нь хөдөлмөр эрхлэлт, орлого, өмч хөрөнгө юм.*

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас  
(Сонгинохайрхан дүүрэг, 30 настай, эрэгтэй)*

Үүнээс ярилцлагын болон санал асуулгын мэдээлэл ерөнхийдөө ойролцоо байгаа нь харагдаж байна. Түүнчлэн иргэд дунд давхрааг тодорхойлоход орлогын хүрэлцээт байдал, өмч хөрөнгө зэрэг эдийн засгийн үзүүлэлт хангалтгүй бөгөөд амьдралын төлөөх зүтгэл, бусдад туслах хандлага, хэрэглээгээ оновчтой зохицуулах чадвар, овсгоо самбаа, идэвх, оролцоо, санаачлага зэрэг нийгэм, соёлын хүчин зүйлүүдийг харгалзан үзэх шаардлагатай гэж үзжээ.

*Гол нь олсон орлогын хэмжээ биш, олж байгаа орлогоо оновчтой зохицуулж, хэрэглээгээ тогтвортой хангах байдал хамгийн чухал гэж үзэж байна. Гудамжаар явахад энд тэндгүй жип машин харагдаад байгааг нь бодохоор амьдрал сайжраад байгаа юм шиг. Гэтэл зээлээр үнэтэй машин авч унаад, гар утас бариад явдаг хүмүүс олон байдаг.*

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас  
(Баянзүрх дүүрэг, 63 настай, эмэгтэй)*

*Өөрсдийнхөө төлөө болон бусдын төлөө санаа зовох мэдрэмжтэй, амьдралын төлөө гэх сэтгэлтэй хүмүүсийг дундаж бүлгийнхэн гэх байх. Мөн нийгмийн баталгаа хангагдсан байдал чухал.*

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас  
(Хан-Уул дүүрэг, 56 настай, эрэгтэй)*

Судалгааны анхдагч мэдээллийг цуглуулсан хоёр дахь гол мэдээлэгч болох мэргэжилтнүүдээс мөн адил “Таны бодлоор ямар өрхийг нийгмийн дунд давхраанд хамааруулан ойлгох вэ?” гэсэн асуултыг тавьж, санаа бодлыг нь тандсан юм. Ингэхэд иргэдийн дурдсан үзүүлэлтүүд дээр нэмээд:



- Хүнсний аюулгүй байдал;
- Чанартай хэрэглээ;
- Чанартай боловсрол, мэргэжил;
- Бизнес, нэмэлт орлого;
- Хуримтлал;
- Хүүхдийнхээ боловсролыг шийдэх байдал;
- Эрсдэл даван туулах чадвар;
- Ухамсар, хандлага, зан үйл;
- Амьдралын ухаан;
- Амьдралын сэтгэл ханамж зэрэг үзүүлэлтийг нэрлэжээ.

Үүнээс жирийн иргэдтэй харьцуулахад хорооны Засаг дарга, нийгмийн ажилтан, дүүргийн хөдөлмөр, халамжийн үйлчилгээний мэргэжилтнүүд, амьжиргааг дэмжих зөвлөлийн гишүүд зэрэг албан тушаалтнууд дунд давхрааг тодорхойлохдоо нэлээд нухацтай хандсан байдал ажиглагдсан. Жишээ нь: Иргэд боловсролын түвшин өндөр бол дунд давхраанд орох боломжтой гэж үзэж байхад мэргэжилтнүүд зөвхөн эзэмшсэн боловсролын түвшин бус гол нь хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлтэд нийцсэн боловсрол, мэдлэг, ур чадвартай байснаар ажлын байртай болж, улмаар нийгэмд тодорхой байр суурь эзлэн дунд давхраанд хамрагдах боломжтой хэмээн үзэж байв. Дээд боловсролтой ажилгүйчүүдийн эгнээ өргөжиж байгаа өнөө үед дээд боловсрол эзэмшээгүй ч гэсэн хувиараа хөдөлмөр эрхлээд амьдралаа авч явах, ингэснээр дунд давхраанд орох боломж байгаа талаар ч дурдаж байв.

*Хөдөлмөрийн насныхан нь ажил эрхэлдэг, орлогын хувьд амьжиргаагаа залгуулах чадвартай, орон байртай, боловсролын хувьд бол заавал дээд гэлгүй амьдралын ухаантай, тодорхой ур чадвартай, арга ухаанаа сийлээд амьдралаа аваад явдаг өрхийг дунд давхрааны өрх гэнэ.*

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас  
(Хан-Уул дүүрэг, 35 настай, эмэгтэй)*

Мэргэжилтнүүдийн өгсөн мэдээллээс цалингаас гадна нэмэлт орлогын эх үүсвэр бүрдүүлэх буюу бизнес эрхлэх, ирээдүйд тохиолдож болох санхүүгийн эрсдлийг даван туулахын тулд хуримтлал бий болгох нь чухал гэж үзсэн хандлага ажиглагдаж байна. Харин иргэдтэй хийсэн ярилцлагын явцад дунд давхрааг тодорхойлох шалгуурт хуримтлалыг хамруулаагүй байсан билээ. Мөн мэргэжилтнүүд амьдралдаа сэтгэл ханамжтай байх, тэр хэрээрээ амьдралынхаа төлөө тэмцэх идэвх, санаачлагатай, зөв зан үйл, эерэг хандлагатай байх нь амьжиргаагаа хэвийн авч явах, улмаар дээшлүүлэхэд чухал хөшүүргийн нэг гэж үзсэн байна.

**Улаанбаатар хотын дунд давхрааны өрхийн ерөнхий шинж:** Өрхийн амьжиргааны төлөв байдлыг илэрхийлэх боломжтой шинж тэмдгүүдийг адил төстэй байдлаар нь нэгтгэн, бүлэглэх замаар ерөнхий төлвийг нь тодорхойлдог аргыг шинж тэмдгийн төвлөрлийн арга гэдэг. Ихэнх тохиолдолд нийт түүврийн 60, түүнээс дээш хувьд нь давтагдсан шинж тэмдгийг төвлөрсөн шинж тэмдэг гэж үзэх хандлага байдаг. Иймээс судалгаанд хамрагдсан нийт өрхийн 60 ба түүнээс дээш хувьд нь ажиглагдсан шинжүүдээр Улаанбаатар хотын дунд давхраанд хамаарах өрхийн ерөнхий төлвийг тодорхойлсон болно.

### Зураг 47. Улаанбаатар хотын дунд давхрааны өрхийн ерөнхий шинж



Хүн ам зүйн шинж байдлын хувьд дунд давхрааны өрхийн гишүүдийн боловсролын түвшин харьцангуй өндөр, тодорхой мэргэжил эзэмшсэн байдал нь тогтвортой ажлын байраар хангагдаж, тогтмол орлогын эх үүсвэртэй болоход эергээр нөлөөлж байна.

Харьцангуй арга зүй буюу орлогын тархалтад үндэслэн тодорхойлсон аргачлалаар авч үзвэл, Улаанбаатар хотын дунд давхрааны нэг өрхийн сарын дундаж мөнгөн орлого 1.2-1.6 сая төгрөг байна. Орлогын 70 орчим хувийг цалин, үлдсэн хувийг тэтгэвэр, тэтгэмж, өрхийн үйлдвэрлэл, үйлчилгээний орлого бүрдүүлдэг ба өрхүүд хамгийн багадаа нэг, хамгийн олондоо 5, дунджаар 1-2 (дундаж утга 1.6) төрлийн орлогын эх үүсвэртэй байна. Мөн ХАА-н үйл ажиллагааны орлого, түрээс/хүүгийн орлого, үндсэн ажлын зэрэгцээ судалгаа, сургалт, зөвлөх үйлчилгээ зэргээс олсон нэмэлт орлого,

мөнгөн тусламж гэх мэт тогтмол бус шинжтэй орлого нь өрхийн төсөвт бага боловч хувь нэмэр үзүүлдэг нь ажиглагдлаа.

Орлогын эх үүсвэрийн тоо нь орлого олж буй хүний тоог бус, тухайн өрх хэдэн төрлийн эх үүсвэрээс орлогоо бүрдүүлж байгааг харуулна. Иймээс өрхийн насанд хүрсэн гурван гишүүн гурвуулаа тогтмол цалинтай ажил эрхэлдэг бол орлого олж буй хүний тоо гурав хэдий ч цалин гэсэн нэг л төрлийн орлогын эх үүсвэртэй гэсэн үг юм. Мөн өрхүүд тогтмол бус шинжтэй, бага хэмжээтэй орлого олдог эх үүсвэрээ мэдээлээгүй байж болох талтай ба энэ нь орлогын эх үүсвэрийн тоо цөөн гарахад нөлөөлсөн байж болно.

Судалгаагаар нийслэлийн дунд давхрааны өрхийн 63.3 хувь нь орон сууц, тавилга эд хогшил худалдан авах, бизнес эрхлэх зэрэг зорилгоор зээл авсан ба эдгээр өрхийн тухайд нийт орлогынхоо 1/3 орчмыг зээлийн эргэн төлөлтийн төлбөрт, үлдсэн хэсгийг нь хоол хүнс, ахуйн хэрэглээ, орон сууцны төлбөр зэрэг анхдагч хэрэгцээндээ зарцуулдаг гэсэн үр дүн гарч байна. Үндсэндээ гурван өрх тутмын хоёр нь ямар нэгэн зээлтэй байгаа тул орлогын хүрэлцээт байдлын үнэлгээ дундаж түвшинд байгаагаас гадна хуримтлалын боломж хязгаарлагдмал бөгөөд өрхийн үндсэн өмч хөрөнгө нь амьдарч буй сууц (орон сууц, хашаа байшин гэх мэт) болон бага оврын суудлын машин болж байна.

Зураг 47-оос харахад, өрхийн гишүүд, үр хүүхдийнхээ эрүүл мэнд, боловсролд тодорхой хэмжээгээр анхаарал тавьдаг, гэр бүлээрээ жилдээ 1-2 удаа амарч, аялдаг нь Улаанбаатар хотын дунд давхрааны өрхийн онцлог болох нь харагдав. Гэхдээ эдгээр өрхүүд хүүхдүүдээ дугуйлан, дамжаанд хамруулах, өөрсдийгөө хөгжүүлэх үйл ажиллагаанд тэр бүр хамрагдахгүй байна. Өрхийн гишүүдийн нийгмийн идэвх, оролцоо сайн боловч ямар нэгэн улс төрийн нам, олон нийтийн байгууллагад гишүүнчлэлгүй ажээ.

Түүнээс гадна, эцэг эх, ах дүү, хамаатан садандаа мөнгөн тусламж үзүүлж, зөвлөгөө, чиглэл өгдөг боловч бусдаас мөнгөн болон бусад төрлийн тусламж авах байдал бага, өнгөрсөн болон одоогийн амьдралдаа сэтгэл ханамжтай, ирээдүйн амьдрал, үр хүүхдийнхээ ирээдүйг өөдрөгөөр төсөөлдөг өрхүүд дунд давхрааг бүрдүүлж байна.

Шинж тэмдгийн төвлөрлийн аргаар тодорхойлсон Улаанбаатар хотын дунд давхраанд багтах өрхийн ерөнхий шинж болон иргэдийн санал асуулга, ганцаарчилсан ярилцлагын мэдээлэл агуулгын хувьд ойролцоо байна. Энэ нь “Нийгмийн дунд давхрааны төлөв байдал: Улаанбаатар хотын өрхийн судалгаа” сэдэвт судалгааны хүрээнд шинж тэмдэг төвлөрсөн эсэхээр харьцуулан тодорхойлсон үр дүн ба дунд давхрааны талаарх иргэдийн ойлголт үндсэндээ нийцэж байгааг илтгэж байна.

**Улаанбаатар хотын дунд давхрааны шинжид гарсан өөрчлөлт:** “Дунд орлоготой хүмүүсийг эмзэг бүлгийн эгнээнд орохоос урьдчилан сэргийлэх

арга замууд<sup>6</sup>”, “Дунд орлоготой орны дундаж орлоготой хүн амын бүлгийн шинжилгээ: Монгол улсын жишээ<sup>7</sup>” судалгаануудад Улаанбаатар хотын дунд давхрааны өрхийн гол шинжийг тодорхойлсон байдаг. Дунд давхрааны өрхийн үндсэн шинжид гарсан өөрчлөлтийг тодруулах зорилгоор “Нийгмийн дунд давхрааны төлөв байдал: Улаанбаатар хотын өрхийн судалгаа” судалгааны үр дүнг дээрх судалгааны үр дүнтэй боломжит буюу гурван судалгаанд гурвууланд нь авч үзсэн үзүүлэлтийн хүрээнд харьцуулан үзсэн юм (Хүснэгт 47).

2004, 2014 онд хийгдсэн судалгаанд нийслэлийн дунд давхрааны өрхүүдийн 60-аас дээш хувь нь тодорхой хэмжээний хуримтлалтай байсан бол 2017 оны судалгаагаар нийт өрхийн 1/3 орчим нь л хуримтлалтай гэсэн үр дүн гарсан. Чанарын судалгааны мэдээллээс үзэхэд, иргэд хуримтлал чухал болохыг онцолсон атлаа хуримтлалтай өрхийн хувь хэмжээ буурч, улмаар уг үзүүлэлт дунд давхрааг тодорхойлох гол шинжид хамаарахгүй болсоныг зээлд хамрагдалт, зээлийн эргэн төлөлтөөс гадна бараа, бүтээгдэхүүний үнийн өсөлт, бодит орлого, худалдан авах чадварын бууралт зэрэгтэй холбон тайлбарлаж болно.

“Дунд орлоготой хүмүүсийг эмзэг бүлгийн эгнээнд орохоос урьдчилан сэргийлэх арга замууд” судалгаанд дунд давхрааны өрхүүд амьдарч буй сууц, тээврийн хэрэгслээс гадна зуслангийн байшин, ТҮЦ/лангуу гэх мэт багагүй үнэлгээтэй үл хөдлөх хөрөнгө эзэмшдэг гэсэн үр дүн гарсан бол 2014, 2017 онд хийгдсэн судалгаагаар амьдарч буй сууц болон унаж буй машин нь дунд давхрааны өрхийн гол өмч хөрөнгө болжээ. Үүнээс эдгээр өрхийн санхүүгийн чадавх, хөрөнгө эзэмшил тодорхой хэмжээгээр буурч байна гэсэн дүгнэлт хийж болохоор байна.

<sup>6</sup> Ц.Далай, Л.Оюунцэцэг нарын судлаачдын 2004 онд хийсэн уг судалгаанд нийт 2460 өрхийг хамруулж, эдгээр өрхөөс санал асуулгын аргаар анхдагч мэдээллийг цуглуулж, ашигласан.

<sup>7</sup> Б.Энхцэцэг, Ц.Амартүвшин нарын судлаачдын 2014 онд хийсэн судалгаанд “Өрхийн нийгэм, эдийн засгийн судалгаа”-ны тоон мэдээллийг суурь болгон ашиглажээ. Мөн тоон мэдээллийг тодруулах зорилгоор нийт 320 өрхийн дунд ярилцлага зохион байгуулсан.



**Хүснэгт 47. Улаанбаатар хотын дунд давхрааны өрхийн ерөнхий шинжийн харьцуулалт, зарим судалгааны үр дүнгээр**

Үзүүлэлт	Дунд орлоготой хүмүүсийг эмзэг бүлгийн эгнээнд орохоос урьдчилан сэргийлэх арга замууд, 2004 он*	Дунд орлоготой орны дундаж орлоготой хүн амын бүлгийн шинжилгээ: Монгол улсын жишээ, 2014 он	Нийгмийн дунд давхрааны төлөв байдал: Улаанбаатар хотын өрхийн судалгаа, 2017 он*
Орлого, хуримтлал	Өрхийн сарын тогтмол орлого 151-300 мянган төгрөг, мөнгөө хуримтлуулах боломжтой, туслах аж ахуй эрхлэх, хуримтлуулах, зээлдүүлэх зэргээр орлогоо нэмэгдүүлдэг	Нэг хүнд ногдох сарын орлого 168,750-393,750 төгрөг (2013 оны байдлаар) хүүхдийн болон гэр бүлийн хадгаламжтай, гэр бүлийн гишүүд ажилтай/хувийн бизнестэй.	Нэгээс дээш орлогын эх үүсвэртэй, сард дунджаар 1.2-1.6 сая төгрөгийн орлоготой, нийт орлогод цалингийн эзлэх хувь өндөр, тодорхой хэмжээний зээлтэй, мөнгөн хуримтлалын боломж бага.
Өмч хөрөнгө	Өөрийн амьдардаг сууцнаас гадна хашаа, байшин, ТҮЦ/лангуу, жижиг цайны газар, ногооны талбай зэрэг 9 сая хүртэл төгрөгөөр үнэлэгдэх үл хөдлөх хөрөнгөтэй. Ямар нэгэн үнэт эдлэл, тээврийн хэрэгсэл зэрэг 10 хүртэл сая төгрөгөөр үнэлэгдэх хөдлөх хөрөнгөтэй	Орон сууц эсвэл тохилог сууцанд амьдардаг. хувийн хэрэглээндээ машинтай.	Өөрийн өмчлөлийн сууц, тээврийн хэрэгсэлтэй.
Хүн ам зүйн шинж, амьдралын хэв маяг	Өрхөд дээд боловсрол, мэргэжилтэй хоёроос дээш гишүүнтэй, сургалтад 850 хүртэл мянган төгрөг зарцуулах боломжтой, хүүхдийнхээ сургалтын төлбөрийг өөрсдөө төлдөг, эрүүл мэндийн үйлчилгээнд сард дунджаар 16-50 мянган төгрөг зарцуулдаг, амралт, сувиллын үйлчилгээ авдаг.	Жилдээ 1-2 удаа гэр бүлээрээ амардаг, хүүхдүүдээ их дээд сургууль, коллежид сургаж чаддаг.	Өрхийн насанд хүрсэн гишүүд дээд болон бүрэн дундаас дээш түвшний боловсролтой, ямар нэгэн мэргэжил эзэмшсэн. Хүүхдүүд нь харъяаллын төрийн өмчийн сургууль, цэцэрлэгт суралцдаг, дугуйлан, дамжаанд хамрагдалт бага. Жилдээ нэгээс дээш удаа амралт, аялалд явдаг.
Амьдралын үнэлгээ, сэтгэл ханамж	Эрсдлээс хамгаалах чадвартай, даатгалд хамрагддаг, нийгмийн өөрчлөлтийг зөв танин мэдэх чадвартай, хариу үйлдэл үзүүлдэг.	-	Нийгмийн даатгалд хамрагддаг, өнгөрсөн ба одоогийн амьдралдаа сэтгэл ханамжтай, үр хүүхдийнхээ ирээдүйг өөдрөгөөр төсөөлдөг.

Тайлбар: \*- Шинж тэмдгийн төвлөрлийн аргаар дунд давхрааны ерөнхий шинжийг тодорхойлсон.

Түүнчлэн 2004 онд хийгдсэн судалгаанд санхүүгийн эрсдэлээс хамгаалах чадвар нь дунд давхрааны өрхийн гол шинжийн нэгд багтаж байсан бол 13 жилийн хугацаанд энэ үзүүлэлтэд тодорхой өөрчлөлт гарчээ. Тодруулбал, “Нийгмийн дунд давхраа: Улаанбаатар хотын өрхийн төлөв байдал” судалгааны дүнгээс харахад, тус хотын дунд давхрааны өрхүүд сууц, машинаас өөр өмч хөрөнгө багатай, гурван өрх тутмын хоёр нь хадгаламжгүй, “Танай өрхийн эрсдэлийг даван туулах санхүүгийн чадвар ямар байна вэ?” гэсэн асуултад 77.9 хувь нь дунд, түүнээс доош үнэлгээ өгсөн зэрэг нь эрсдэлээс хамгаалах чадвар суларсныг илэрхийлж байна.

## 8.2. Дунд давхрааны цөм бүлэг, нөлөөлөх хүчин зүйл

Улаанбаатар хотын дунд давхрааны өрхүүдээс хэдэн хувь нь харьцангуй тогтвортой цөм бүлэгт хамаарах, хэдэн хувь нь доод давхраанд шилжилт хийх эрсдэлтэй эмзэг бүлэгт байгааг тодорхойлох зорилгоор цөм бүлгийг дөрвөн үндсэн шалгуурт хамаарах дараах үзүүлэлтийг ашиглан тооцож үзсэн болно.

### Хүснэгт 48. Цөм бүлгийг тодорхойлоход авч үзсэн үзүүлэлтүүд

Хүн ам зүйн шинж	Амьдралын хэв маяг
<ul style="list-style-type: none"> <li>• Боловсрол</li> <li>• Мэргэжил</li> <li>• Хөдөлмөр эрхлэлт</li> <li>• Ажлын байрны онцлог</li> <li>• Ажлын байрны нөхцөл</li> <li>• Нийгмийн даатгалд хамрагдалт</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Амралт, чөлөөт цаг</li> <li>• Эрүүл мэнд, боловсролд тавьж буй анхаарал</li> <li>• Өөрийгөө хөгжүүлэх байдал</li> <li>• Мэдээллийн хүртээмж, ашиглалт</li> <li>• Нийгэм, улс төрийн идэвх оролцоо</li> </ul>
Эдийн засгийн төлөв байдал	Амьдралын үнэлгээ
<ul style="list-style-type: none"> <li>• Орон сууц</li> <li>• Хөрөнгө</li> <li>• Тээврийн хэрэгсэл</li> <li>• Орлогын хэмжээ</li> <li>• Орлогын хүрэлцээт байдал</li> <li>• Хуримтлал</li> </ul>	<ul style="list-style-type: none"> <li>• Амьдралын сэтгэл ханамж</li> <li>• Амьжиргааны түвшний үнэлгээ</li> <li>• Ирээдүйн талаарх төсөөлөл</li> <li>• Эрсдэлийг даван туулах чадварын үнэлгээ</li> </ul>

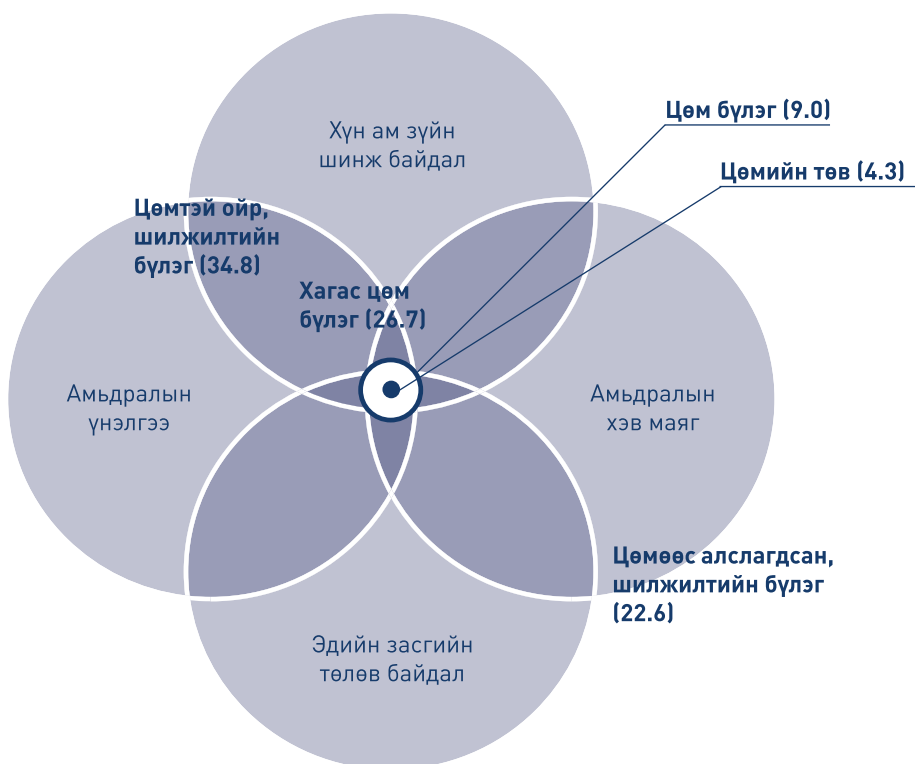
Шалгуур үзүүлэлтийг хангасан байдалд үндэслэн дунд давхрааны цөм бүлгийг тодорхойлж, Эйлер-Венны диаграммаар үзүүлэв [Зураг 48].

Улаанбаатар хотын дунд давхраанд багтах өрхүүдийн 4.3 хувь нь цөмийн төв бүлэгт хамаарч байгаа буюу авч үзсэн дөрвөн шалгуурын бүх үзүүлэлтийг бүрэн, 9.0 хувь нь дөрвөн шалгуурын ихэнх үзүүлэлтийг хангасан байна. Үүнээс нийслэлийн дунд давхрааны өрхүүдийн 14.3 хувь нь харьцангуй тогтвортой, нийгэм, эдийн засгийн ямарваа өөрчлөлтөд дасан зохицох чадвартай бүлэг болох нь тодорхой байна.



Нийт түүврийн 26.7 хувь нь цөм бүлгийн шинжийг тодорхой хэмжээнд агуулсан буюу үндсэн дөрвөн шалгуурын гурвыг хангасан хагас цөм бүлэгт багтлаа. Харин үлдсэн 57.4 хувь нь тогтвортой бус, цөмөөс тодорхой хэмжээнд алслагдаж, дунд давхрааны үндсэн дөрвөн шинжийн 2-3-ыг нь алдсан өрхүүд юм. Цөмөөс алслагдсан, шилжилтийн бүлэгт хамаарах буюу дөрвөн үндсэн шалгуурын ердөө нэгийг хангасан өрхүүд 22.6 хувийг эзэлж байгаа нь мөн хэмжээний өрхүүд дунд бүлгээс эмзэг бүлэгт шилжих эрсдэлтэй аж төрж байгааг харуулж байна.

**Зураг 48. Улаанбаатар хотын дунд давхрааны цөм бүлэг (хувиар)**



*Социализмаас шилжилт хийсэн зүүн Европын зарим улсууд шинж тэмдгийн төвлөрлийн аргаар дунд давхрааны цөм бүлгээ тодорхойлоход 2013-2015 оны байдлаар нийгмийн дунд давхраанд цөм бүлгийн эзлэх хувь ОХУ-д 13 хувь, Казакстанд 15 хувь, Украйнд 8 хувь, Молдавд 7 хувь, Беларусьт 6 хувь гэсэн дүн гарчээ. Энэ нь дээрх улсуудын дунджаар цөмийн төв бүлэг, цөм бүлгүүдийг нэгтгэн авч үзсэн дүн учир Монгол улсын дундаж биш, Улаанбаатар хотын дундаж үзүүлэлттэй шууд*



*харьцуулах боломжгүй хэдий ч хөгжлийн хувьд ойролцоо улс орнуудтай зэрэгцүүлэн баримжаалах боломжтой.*

*Эх сурвалж: Институт социологии Российской академи наук, Информационно-аналитическое резюме по результатам многолетнего мониторинга: Российский средний класс в условиях стабильности и кризисов. Москва, 2016*

*О.Сорочан, Н.Кошелева, Ю.Росецкая, Н.Филип, О.Ливицки, Стратификация и средний класс в восточно-европейском пограничье. Европейский гуманитарный университет, Вильнюс, 2015*

Хүн ам зүйн шинж байдал, амьдралын хэв маяг, эдийн засгийн төлөв байдал, амьдралын үнэлгээ гэсэн шалгуураас хүн ам зүйн шинжийн шалгуурыг хангасан байдал хамгийн өндөр хувьтай байна. Учир нь нэг шалгуурыг хангасан буюу цөмөөс алслагдсан, шилжилтийн бүлгийн нийт өрхийг 100 хувь гэж үзвэл тал орчим нь буюу 48.4 хувь нь хүн ам зүйн шинж байдлын шалгуурыг хангасан байв. Улаанбаатар хотын дунд давхрааны өрхийн гишүүдийн эрүүл мэндийн байдал харьцангуй сайн, боловсролын түвшин өндөр, ажил, хөдөлмөр эрхлэхийн зэрэгцээ энэ нь зохистой хөдөлмөр эрхлэлтийн шинжийг ерөнхийдөө агуулсан байдал нь хүн ам зүйн шинж байдлын үнэлгээ хамгийн өндөр гарахад нөлөөлсөн.

Хоёрдугаарт амьдралын үнэлгээ гэсэн шалгуур орсон ба эдгээр өрхүүд нэг шалгуурыг хангасан буюу цөмөөс алслагдсан, шилжилтийн бүлгийн 26.3 хувийг бүрдүүлжээ. Амьдралын үнэлгээ харьцангуй боломжийн гарсан нь Монгол хүний сэтгэхүйн онцлогтой холбоотой байх талтай. “Амны билгээс ашдын билэг” гэж ярьдагчлан эдгээр өрхүүд өнгөрсөн, одоогийн амьдралдаа тодорхой хэмжээгээр сэтгэл ханамжтай, ирээдүйн амьдрал, тэр дундаа үр хүүхдийнхээ ирээдүйг өөдрөгөөр төсөөлдөг байна.

Мэдээллийн хүртээмж, ашиглалт, нийгмийн идэвх, оролцоо, өөрийгөө хөгжүүлэх байдал зэрэг үзүүлэлтийг багтаасан амьдралын хэв маягийн шалгуурыг хангасан өрхүүд цөмөөс алслагдсан, шилжилтийн бүлгийн 18.9 хувийг эзэлснээр гуравдугаарт эрэмбэлэгдсэн.

Улаанбаатар хотын дунд давхрааны өрхүүд материаллаг байдал талаас орон сууц, тээврийн хэрэгслээс өөр өмч хөрөнгө багатай, орлогын хүрэлцээтэй байдлаа тийм ч сайнгүй үнэлж, хуримтлал бий болгох боломжгүй байгаа зэргээс хамаарч эдийн засгийн төлөв байдлын шалгуурыг хангасан өрхийн эзлэх хувь хамгийн бага буюу цөмөөс алслагдсан, шилжилтийн бүлгийн 6.4 хувийг эзэлжээ.

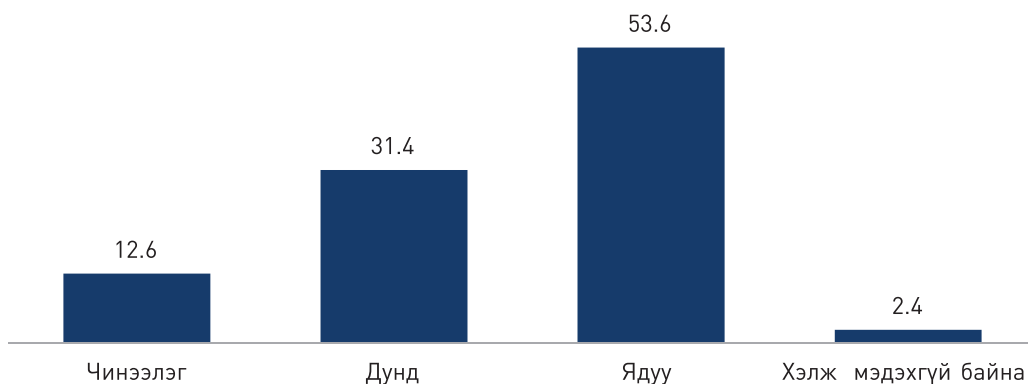
Зураг 48-аас үзвэл, цөмийн төв, цөм, хагас цөм, цөмөөс алслагдсан ойрын шилжилтийн болон алслагдсан шилжилтийн бүлгүүд нийлээд 97.4 хувийг эзэлж байгаа ба үлдсэн 2.6 хувь нь дунд давхрааны нэг ч шинжийг агуулаагүй

буюу үндсэндээ дунд давхраанд үл хамаарах өрхүүд байна гэсэн үр дүн гарлаа. Энэ нь 2013 онд дундаж хэрэглээтэй бүлэгт хамаарч байсан өрхүүдийн 2.6 хувь нь 2017 оны байдлаар бага хэрэглээтэй болон эрсдэлд өртөхөд ойр байгаа бүлэгт шилжсэн байж болохыг харуулж байна.

Цөм бүлгийг тодорхойлоход ашиглагдаж буй шалгуурууд бүхэлдээ өөр хоорондоо ихээхэн уялдаа холбоотой. Эдийн засгийн төлөв байдал нь амьдралын хэв маяг, амьдралын үнэлгээнд, хүн ам зүйн шинж нь эдийн засгийн төлөв байдалд гэх зэргээр харилцан нөлөөлнө. Жишээ нь: Орлогын хүрэлцээгүй өрхийн тухайд өрхийн гишүүдийн боловсрол, эрүүл мэндэд анхаарах, хүний хөгжилд зарцуулах хөрөнгө оруулалт хязгаарлагдмал байснаар амьдралын хэв маягийн шалгуур харьцангуй доогуур үнэлгээтэй гарахад нөлөөлнө. Нөгөө талаас орлогын хүрэлцээгүй байдлаас хамаарч амьдралын сэтгэл ханамж тааруу, улмаар амьдралын үнэлгээний шалгуур тодорхой хэмжээнд буурах нөхцөл бүрдэнэ.

Судалгаанд хамрагдсан 420 өрхийн 2/3 орчим нь дундаас доод давхраанд шилжилт хийх эрсдэлтэй өрхүүд байгаа гэсэн үр дүн нь иргэдийн санал бодолтой мөн нийцэж байна (Зураг 49). Учир нь нийт өрхөд “Таны бодлоор сүүлийн таван жилд манай улсад нийгмийн аль давхраа илүү өргөжсөн гэж үздэг вэ?” гэсэн асуултыг тавихад 225 өрх буюу 53.6 хувь нь ядуу давхраа өргөжсөн, 132 өрх буюу 31.4 хувь нь дунд давхраа тэлсэн, 53 өрх буюу 12.6 хувь нь чинээлэг давхраа нэмэгдсэн гэж тус тус үзжээ. Үүнээс дунд давхрааны өрхийн талаас илүү хувьд (53.6 хувь) нь тэдний амьжиргааны түвшин дордож байгаа хандлага мэдрэгдсэн гэж үзэж болохоор байна.

#### Зураг 49. Нийгмийн давхрааны өргөжилтийн талаарх санаа бодол (хувиар)



Сүүлийн таван жилд нийгмийн бүлгүүд цар хүрээний хувьд өргөжихөд ямар хүчин зүйл илүүтэй нөлөөлж байгааг судалж үзэхэд, төрийн бодлого, үйл ажиллагаа болон улс орны эдийн засгийн нөхцөл байдалтай холбон

үзсэн хандлага давамгай байна. Жишээ нь: Иргэдийн 40-50 хувь нь нийгэмд ядуучуудын тоо хэмжээ нэмэгдэх, дунд, эсвэл чинээлэг давхрааны цар хүрээ өргөжихөд төрийн бодлого, үйл ажиллагаа нөлөөлнө гэж үзсэн байна.

#### Хүснэгт 49. Нийгмийн давхрааны тэлэлтэд нөлөөлөх хүчин зүйлийн сонголт (хувиар)

Нийгмийн давхраа	Төрийн бодлого, үйл ажиллагаа	Өрх, хувь хүний идэвх санаачилга	Улс орны эдийн засгийн нөхцөл байдал	Ажлын байр, хөдөлмөр эрхлэлт	Нийт	Тоо
Чинээлэг	49.1	7.5	24.5	18.9	<b>100.0</b>	<b>53</b>
Дунд	37.9	10.6	26.5	25.0	<b>100.0</b>	<b>132</b>
Ядуу	40.8	5.8	29.8	23.5	<b>100.0</b>	<b>225</b>

Улс орны эдийн засгийн нөхцөл байдал болон ажлын байр, хөдөлмөр гэсэн хүчин зүйлүүдийн нөлөөлөл ерөнхийдөө адил гэж үзэх хандлагатай байв. Дунд давхрааны эзлэх хувь хэмжээ өргөжиж байгаа гэж хариулагчдын дотор өрх, хувь хүний идэвх, санаачлагыг илүү чухалчилсан байдал ажиглагдсан (10.6 хувь) нь эерэг дүр зураг мөн.

Цаашид дунд давхрааны цөм бүлгийн хүрээг өргөжүүлэх, харьцангуй тогтвортой цөм бүлгийг төлөвшүүлэхийн тулд энэ бүлэгт хамаарах өрхөд тулгамдаж буй асуудлуудыг судлан шийдвэрлэх хэрэгцээ бий. Судалгаанд хамрагдсан 420 өрхөөс “Танай өрхөд нэн тэргүүнд ямар асуудал тулгамдаж байна вэ?” асуултад 15 үзүүлэлт бүхий нээлттэй төгсгөлтэй асуултаар хариулт авч, үр дүнг дундаж утгаар харьцуулан харвал, ажлын байр хомс, хөдөлмөр эрхлэх боломж бага, хувийн бизнес эрхлэхэд бэрхшээлтэй, цалин хөлс бага, бараа, үйлчилгээний үнэ өндөр гэх асуудлууд хамгийн их тулгамдаж байна гэж үзжээ (хүснэгт 50).

Хөдөлмөр эрхлэлтийн бодлоготой холбоотой асуудлуудыг хамгийн тулгамдсан асуудлаар нэрлэсэн нь ард иргэдэд хүрч буй төрийн үйлчилгээнүүдээс хөдөлмөр эрхлэлтийн үйлчилгээний хүртээмжийг хамгийн хангалтгүй үнэлсэн уг судалгааны дүнтэй (Бүлэг 5.2-ыг үзнэ үү) уялдаж байна.

Түүнчлэн өрхийн насанд хүрсэн гишүүд нь хөдөлмөр эрхлэх чадвартай, ямар нэгэн хөдөлмөр эрхэлж, тогтвортой орлого бүрдүүлж чаддаг өрхүүд дунд давхраанд хамаарна гэж үзсэнтэй холбоотойгоор хөдөлмөр эрхлэлтийг тойрсон асуудлуудыг нэн тэргүүнд тулгамдсан асуудалд оруулан нэрлэсэн байж болох ч талтай. Ажил, хөдөлмөр бол амьжиргааны эх үүсвэр, сайн сайхан амьдрахын гол үндэс бөгөөд өрхийн насанд хүрсэн, хөдөлмөрийн чадвартай бүх иргэд төрийн болон хувийн хэвшлийн байгууллагад тогтвортой, баталгаатай ажил эрхэлж чадвал олон асуудлууд шийдэгдэх боломжтой гэж үзэх хөдөлмөр эрхлэлтийг урамшуулсан хандлага иргэдтэй хийсэн ярилцлагын явцад ажиглагдаж байсан юм.

*Эхнэр, нөхөр хоёулаа төрийн албан хаагч болон хувийн хэвшилд тогтвортой ажил эрхэлж байгаа гишүүнтэй өрхүүдийг дунд давхарга гэж ойлгож байна. Одоогийн манай нийгмийн нийтлэг дүр зураг бол аль нэг нь тогтвортой ажилтай, нөгөөх нь зах зээр бараа зардаг, таксид явдаг ч юмуу алдаг оног орлоготой байна. Уг нь төрөөс насанд хүрсэн хөдөлмөр эрхлэх чадвартай бүх хүнийг баталгаатай ажлын байраар хангаад өгвөл дундаж давхаргынхны амьдрал ахуй дээшилнэ. Ажил хөдөлмөртэй байвал хэрэгцээгээ яаж хангах вэ гэдэгт санаа зовохгүй байхаас эхлээд өөрөө хөгжинө, нийгмийн идэвх, оролцоо дээшилнэ гэх мэт сайн талууд олон бий.*

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас  
(Сонгинохайрхан дүүрэг, 56 настай, эрэгтэй)*

#### **Хүснэгт 50. Дунд давхрааны өрхөд тулгамдаж буй асуудал (дундаж утгаар), тэдгээрийн эрэмбэ**

Үзүүлэлт	Дундаж утга	Эрэмбэ	Үзүүлэлт	Дундаж утга	Эрэмбэ
Ажлын байр хомс	<b>3.62</b>	I	Татварын дарамт их	<b>2.59</b>	IX
Хөдөлмөр эрхлэх боломж бага	<b>3.60</b>	II	Төрийн үйлчилгээний чанар, хүртээмж хангалтгүй	<b>2.46</b>	X
Хувийн бизнес эрхлэхэд бэрхшээлтэй	<b>3.52</b>	III	Хувь хүний идэвх, санаачлага сул	<b>2.12</b>	XI
Хөдөлмөрийн хөлсний түвшин доогуур	<b>3.49</b>	IV	Хүрээлэн байгаа орчны доройтол	<b>2.11</b>	XII
Бараа, үйлчилгээний үнийн өсөлт	<b>3.39</b>	V	Эрүүл мэндэд үзүүлэх сөрөг нөлөө өндөр	<b>2.08</b>	XIII
Зээлийн хүү өндөр	<b>3.30</b>	VI	Хүнсний аюулгүй байдал алдагдсан	<b>2.01</b>	XIV
Зээл авах боломж хязгаарлагдмал	<b>2.89</b>	VII	Хүн амын хэт төвлөрөл	<b>2.00</b>	XV
Орон сууцны үнэ өндөр	<b>2.60</b>	VIII			

Тайлбар: Лайкартын хэмжээсийг ашигласан ба 1=0гт тулгамдаагүй,

5=Маш их тулгамдсан гэсэн утгыг илэрхийлнэ.

Мэргэжилтнүүдтэй хийсэн ярилцлагад хөдөлмөр эрхлэлтийн бодлогыг оновчтой боловсруулж, хэрэгжилтийг хангаж чадвал өрхийн амьжиргааг дээшлүүлэх, ядуурлыг бууруулах, эдийн засгийн өсөлтийг хангах, орон сууцны хангамжийг дээшлүүлэх гэх мэт маш олон бодлогын асуудлыг нэг их хүчин чармайлт гаргахгүйгээр шийдэх боломжтой гэсэн санаа агуулагдаж байсан

юм. Онолын талаас ч хөдөлмөр эрхлэлт нийгмийн хамгааллын чухал хэрэгсэл гэдгийг хүлээн зөвшөөрдөг.

Хөдөлмөр эрхлэлтийн хүрээнд ихээхэн тулгамдаж байгаа асуудлын нэг нь хөдөлмөрийн үнэлгээ, цалин хөлс болох нь тодорхой байна (дундаж утга 3.49). Цалингийн өсөлт бараа, үйлчилгээний үнийн өсөлтийг гүйцэхгүй байгаа нь ард иргэдийн бодит орлогыг бууруулж, худалдан авах чадварыг сулруулж байна. Тухайн өрх зээлтэй, хүүхдүүд нь их, дээд сургуульд суралцдаг бол багахан орлогоороо бүхий л хэрэгцээгээ хангах амаргүй асуудалтай нүүр тулж байгаа нь тодорхой. Дунд давхрааны томоохон хэсэг болох төрийн албан хаагчдын нэг хүүхдийн сургалтын төлбөрийг төрөөс хариуцдаг байсан бодлогыг хэвээр үргэлжлүүлбэл эдгээр өрхөд бодит дэмжлэг болно гэсэн саналыг ч судалгаанд оролцогчид гаргаж байсан юм.

Монголд ажлын байр ховор, цалин хөлсний түвшин доогуур байгаа нь гадаад улс руу чиглэсэн хөдөлмөр эрхлэлтийн төлөөх нүүдлийг нэмэгдүүлж байна. Жишээ нь: Сонгинохайрхан дүүргийн хувьд 2015 онд БНСУ-д ажиллах хүч гаргах зараар таван өдөрт 3000 гаруй хүн бүртгүүлж байсан бол 2016 онд ердөө нэг өдөрт 1400 орчим хүн бүртгүүлсэн талаарх мэдээлэл “Нийгмийн дунд давхрааны төлөв байдал: Улаанбаатар хотын өрхийн судалгаа” судалгааны гол мэдээлэгчийн ярилцлага хийх явцад дурдагдсан юм. Энэ нь нэг талаас ажлын байрыг нэмэгдүүлэх, нөгөө талаас хөдөлмөрийн үнэлэмжийг дээшлүүлэх хэрэгцээ, шаардлагыг илэрхийлж байна.

Сүүлийн жилүүдэд эдийн засгийн хүндрэл, дотоод, гадаадын хөрөнгө оруулалтын бууралтын улмаас олон аж ахуйн нэгж үйл ажиллагаагаа бууруулж эсвэл зогсоож, орон тоогоо цомхотгосон нь нийт иргэд, түүн дотроо дунд давхрааны иргэдэд ажилгүйдэлд өртөхөд нөлөөлж байгаагаас гадна цалингаа сар бүр авч чадахгүй байх эрсдэлийг бий болгож байна.

*Зараар ажилд орохоор туршилт нэрээр 14 хоног ажиллуулаад авахгүй гэдэг. Зарим газрууд борлуулалт муу, цалин тавих боломжгүй гээд хоёр ч ажлаас гарсан. Энэ мэтээр эдийн засгийн хүндрэлийг далимдуулж, ард иргэдийг хохироох тохиолдол гарч, хөдөлмөр эрхлэх хүсэл сонирхлыг ‘унтрааж’ байна. Олон ч газарт ажиллаж үзлээ, нэг ч удаа нийгмийн даатгал төлж байгаагүй.*

*Иргэдтэй хийсэн ярилцлагаас*

*(Сонгинохайрхан дүүрэг, 36 настай, эрэгтэй)*

Эндээс ажлын байр бий болгох, ажилтны нийгмийн хамгааллын асуудлыг шийдвэрлэх талаар ажил олгогчдын нийгмийн хариуцлагыг дээшлүүлэх, энэ чиглэлийн хяналт, үнэлгээний үйл ажиллагааг сайжруулах бодит шаардлага байгаа нь харагдаж байна.

2015 онд МУИС-ийн социологи, нийгмийн ажлын тэнхимээс хийсэн



судалгаанд нийгмийн дунд давхрааг эмч, багш, цагдаа зэрэг төрийн албан хаагчдаас гадна хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчид бүрдүүлж байгаа (М.Батбаатар, 2017) талаар дурдсан байдаг. Гэвч ард иргэдийн худалдан авах чадвар буурч, бараа, үйлчилгээний борлуулалт багассан, татвар, зээлийн бодлого нь бүхэлдээ жижиг, дунд бизнес эрхлэгчдэд тийм ч ээлтэй биш байгаа нь хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчдэд дарамт болоод зогсохгүй хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчид дундаас доод давхраанд шилжих эрсдэлийг ч бий болгож байна. Төрөөс жижиг, дунд үйлдвэрлэлийг дэмжих сангаас хөнгөлөлттэй зээл олгох зэрэг арга хэмжээ хэрэгжүүлэн ажиллаж байгаа боловч олгох зээлийн хэмжээ бизнес эрхлэгчдэд бодит дэмжлэг болж чадахгүй, төсөв, санхүүгийн хувьд үр ашиг багатай байна.

*Манай улс ажлын байр гэхээр жижиг, дунд аж ахуйн нэгж, байгууллагыг л дэмжинэ гэсэн ойлголтоор маш олон жил ажиллаж, хөрөнгө төсвийг үрэн таран хийсэн. Үнэндээ жижиг, дунд үйлдвэрийн газруудыг дэмжээд ажлын байр бий болж, амьдрал ахуй дээшилж байгаа зүйл огтоос алга. Жижиг, дунд үйлдвэрийг дэмжих сангаас өнгөрсөн жилд 3.5 тэрбум төгрөг төсөвлөгдөж ирсэн ба үүнээс 2.3 тэрбум нь олгогдсон. Хүртээмжтэй байлгах ёстой гэдэг үндэслэлээр олон хүнд бага мөнгө олгодог нэг тогтолцоо байна. Тэгэхээр бага мөнгө үнэндээ аж ахуйн эрхлэгчдэд бодитой дэмжлэг болж чадахгүй байна л даа. Жишээ нь: 1 сая төгрөгийн зээл авсан хүн 600 мянган төгрөгөөр оёдлын машин аваад, үлдсэн 400 мянгаар нь аж ахуйгаа дээшлүүлэх боломж бараг байхгүй. Тэгэхээр жижиг, дунд биш, том аж ахуйн нэгж, байгууллагыг дэмжинэ гэж ярих цаг ирсэн. Олон жижиг мөнгийг нийлүүлээд том үйлдвэр нээж, тогтвортой, өндөр цалинтай ажлын байраар ард иргэдийг хангах тал дээр хамгийн их хүч, хөрөнгө зарцуулах хэрэгтэй.*

*Мэргэжилтэнтэй хийсэн ярилцлагаас*

Хүснэгт 50-д дурдсан 15 үзүүлэлтээс дунд давхрааны өрх, иргэдэд хамгийн их тулгамдаж байгаа гэж хариулсан эхний үзүүлэлтүүд нь ажлын байр, бараа, бүтээгдэхүүний үнэ, татвар, зээл гэх мэт эдийн засгийн хүчин зүйлүүд байна. Үүний дараа төрийн үйлчилгээний хүртээмж, хүрээлэн буй орчны доройтол, хүн амын төвлөрөл, хүнсний аюулгүй байдал зэрэг экологи, нийгэм, хүн ам зүйн хүчин зүйлүүд оржээ.

Хувь хүний идэвх, санаачлагын үзүүлэлт тулгамдсан байдлын үнэлгээгээр дундаас хойш буюу 9-р байрт эрэмбэлэгдсэн нь дунд давхрааны өрхийн гишүүд амьдрал ахуйгаа хэвийн авч явах, дээшлүүлэх талаар нэлээд идэвх, санаачлагатай, зүтгэлтэй байдгийг харуулж байна. Тулгамдаж буй асуудлын үнэлгээг нэгтгэн дүгнэвэл, дунд давхрааны өрхийн амьжиргаанд иргэдийн идэвх, санаачлагаас илүүтэй төрийн бодлого, үйл ажиллагаа, мөн улс орны

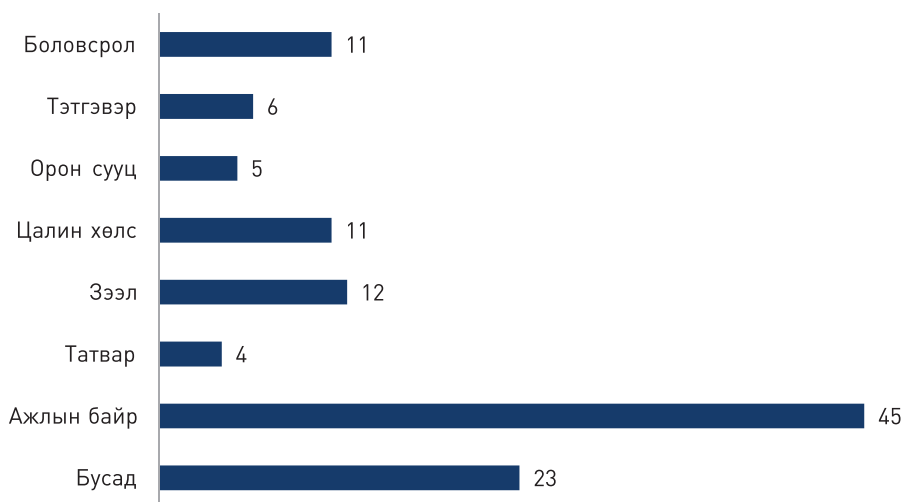
нийгэм, эдийн засгийн хүчин зүйлүүд нөлөөлдөг гэж үзэх хандлагатай байна.

Энэ нь мэргэжилтнүүдтэй хийсэн ярилцлагад оролцсон төлөөллүүдээс “Төрөөс хүн амын дунд давхрааны амьжиргааны түвшинг дэмжихэд тусгайлан анхаарч байгаа байдал мэдрэгдэж байна уу?. Энэ давхрааг бэхжүүлэх Засгийн газрын зорилтын хэрэгжилтийг ерөнхийд нь авч үзвэл ямар байна вэ?” гэсэн асуухад “МУ-ын төрөөс дунд давхрааг дэмжихэд шууд чиглэсэн бодлого, үйл ажиллагаа үндсэндээ байдаггүй, хамааруулж болох бодлогуудын хэрэгжилт хангалтгүй” гэж санал нэгтэй хариулт өгч байсантай уялдаж байна.

Судалгааны төгсгөлд “Танд нийгмийн дунд давхрааг дэмжих талаар ямар нэгэн санал байна уу?” гэсэн нээлттэй асуулт тавихад Улаанбаатар хотын Хан-Уул, Сонгинохайрхан, Баянзүрх дүүргийн 420 өрхөөс 117 өрх (27.8 хувь)-ийн гишүүд хариулж, тодорхой санал гаргасныг 8 багц болгон нэгтгэж, агуулгын шинжилгээ хийсэн болно.

Саналуудыг багцлан ангилвал, ажлын байртай холбоотой санал хамгийн их давтагдаж, (45 өрх, санал өгсөн өрхийн 38.5 хувь), дараа нь зээл, цалин хөлс, боловсрол, тэтгэвэртэй холбоотой саналууд оржээ.

### Зураг 50. Дунд давхрааг дэмжих талаарх саналуудын нэгтгэл (тоогоор)



Зээлийн төлбөр нь иргэдийн амьдралд ихээхэн дарамт болдог, арилжааны банкны нөхцлийг хангахгүй бол ББСБ, хувь хүн зэрэг зээлдэгчдээс мөнгө зээлэх шаардага гардаг учир цалингийн, тэтгэврийн бизнесийн гэх мэт зээлийн хүүг бууруулах, хугацаа уртасгах, зээлийн нөхцлийг уян хатан болгох гэж үзэж байна. Цалин, тэтгэврийн тухайд хэмжээг нь нэмэгдүүлэхээс гадна цалин тогтмол хугацаанд олгох, хөдөлмөрийг шударгаар үнэлэх, уртасгасан цагаар



ажилласан тохиолдолд цалингийн нэмэгдэл тооцох зэргээр ажиллагчдын эрхийг хамгаалах, мөн тэтгэврийн зөрүүг арилгах, тэтгэврийн насыг нэмэхгүй байх тухай саналууд гарчээ.

Залуучуудын хувьд, орон сууц худалдан авах нөхцлийг сайжруулах, залуучуудыг орон сууцжуулах талаар төрөөс онцгой анхаарах, орон сууцны үнийг бууруулах асуудал тулгамдаж байгаа тухай санал голлож байна. Мөн их, дээд сургуулийн сургалтын төлбөр өндөр, боловсролын чанар муу, дээд сургууль төгсөгчдөөс ажлын туршлага шаардах нь тохиромжгүй ба зарим нь чанаргүй сургалтаас хамаарч ажлын байранд гологдох тал ажиглагдаж байгааг иргэд онцгойлжээ. 'Бусад' гэсэн хэсэгт 23 санал багтсан нь нийт гарсан саналын 19.6 хувийг эзэлж байгаагийн дотор улс төрийн тогтвортой байдлыг бий болгох, газар олголтыг оновчлох, бараа бүтээгдэхүүний үнэ тогтворжуулахад анхаарах, жижиг дунд бизнесийг хөгжүүлэх оновчтой хөшүүрэг бий болгох, өрхийн амьжиргааг тодорхойлж буй аргачлалыг эргэн харж, сайжруулах зэрэг агуулгатай саналууд байв.

Дээр дурдсан саналын нэгтгэл болон тулгамдсан асуудлын талаарх хариултаас харвал, улс төрийн тогтвортой бодлого, баталгаатай ажлын байр зэрэг нь нийгмийн дунд давхрааныхны амьдралд чухал нөлөөтэй, мөн ажлын байр нь улс төрийн болон бусад нөхцөл байдлаас үл хамааран тогтвортой байх, ажлын байрыг нэмэгдүүлэх, цалин хөлс өндөр байх, ажиллагчдын хөдөлмөрийг шударга сайн үнэлдэг байх нь нийгмийн дунд давхрааг дэмжихэд онцгой чухал болох нь харагдаж байна. Хөдөлмөр эрхлэлтийн талаар төрөөс тусгай бодлого боловсруулж, хэрэгжүүлэх шаардлагатай гэж иргэд үзжээ. Тухайлбал, нийт хүн амын ихэнх нь дунд давхрааныхан байгаа тохиолдолд татварын хөнгөлөлт үзүүлэх талаар тусгай бодлого боловсруулж хэрэгжүүлэх, мөн жижиг, дунд үйлдвэрлэлийг бойжиж хөл дээрээ тогттол нь татварын хөнгөлөлт үзүүлж, цаашид татварыг бууруулах бодлого барих нь жижиг, дунд үйлдвэрлэлийн хөгжилд хувь нэмрээ оруулна гэсэн саналыг иргэд түлхүү гаргажээ.

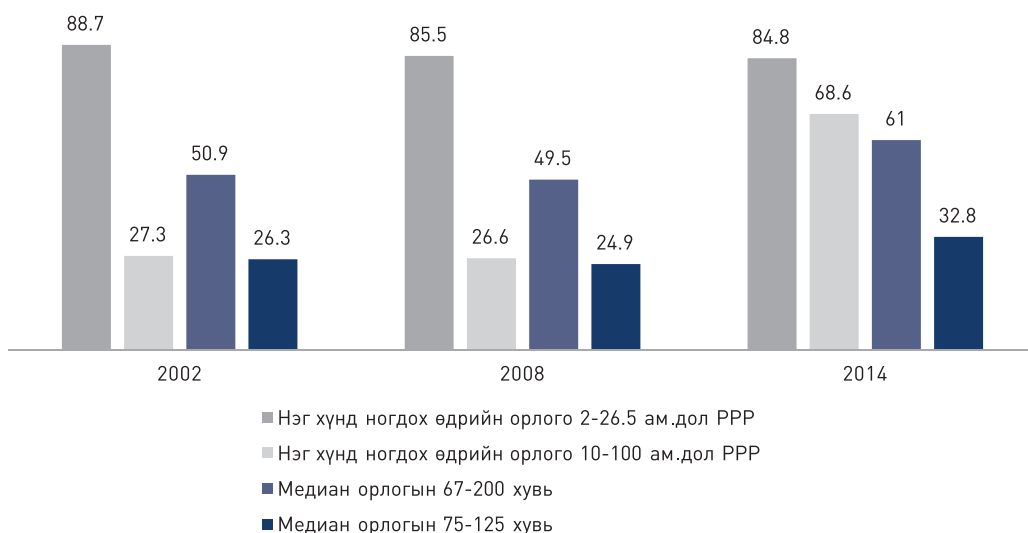


# 9. НИЙГМИЙН ДУНД ДАВХРААГ ДЭМЖИХ БОДЛОГО, ОЛОН УЛСЫН ТУРШЛАГА

## 9.1. Монгол улсын төрөөс нийгмийн дунд давхрааг дэмжиж буй бодлогын чиглэл

Бодлогын баримт бичигт дунд давхрааг дэмжих зорилтыг хэрхэн тусгасныг авч үзэхээс өмнө Монгол улсын дунд давхрааны эзлэх хувь хэмжээг тодруулав. Үндэсний статистикийн газраас явуулдаг “Өрхийн нийгэм, эдийн засгийн түүвэр судалгаа”-ны мэдээлэлд тулгуурлан Монголд дунд давхрааны эзлэх хувь хэмжээг дараах байдлаар тооцож гаргажээ.

Зураг 51. Монгол дахь дунд давхрааны нийт хүн амд эзлэх хувь, 2002-2014 он



Эх сурвалж: З.Манлайбаатар, Б.Цэндсүрэн, 2017

Хоёрдугаар бүлэгт дунд давхрааг тодорхойлох арга зүй, аргачлалууд ялгаатай талаар дурдсан ба ашигласан аргачлалын ялгаатай байдлаас хамааран дунд давхрааны эзлэх хувь хэмжээ харилцан адилгүй байна. Тухайлбал, өдөрт худалдан авах чадвараар тэгшитгэсэн нэг хүнд ногдох орлого 2-26.5 ам.доллар бол дунд давхраанд хамааруулна гэсэн аргачлалаар тооцоход манай улсын нийт хүн амын 4/5-аас илүү хувь нь дунд давхраанд хамаарч байна.

Практикт түгээмэл хэрэглэгддэг арга болох үндэсний орлогын голчийн 67-200 хувьтай тэнцэх хэмжээний орлоготой бол дунд давхраанд хамруулдаг харьцангуй аргачлалаар тооцвол 2014 оны байдлаар дунд давхрааны эзлэх хувь 61.0 байна. Үүнээс Монголын нөхцөлд дунд давхрааг ямар аргачлалаар хэмжих нь бодитой болохыг тусгайлан судлах, өөрийн онцлогт нийцсэн аргачлалыг тодорхойлох шаардлага байгаа нь харагдаж байна. Ингэснээр бодлогын хэрэгжилтэд хяналт шинжилгээ, үнэлгээ хийх боломж бүрдэнэ.

Зургаас харахад, аль аргачлалаар авч үзсэнээс үл хамааран Монголд дунд давхраа тэлсэн гэж хэлж болохоор дүр зураг ажиглагдаж байгаа эерэг хандлага байна.

**Төрийн бодлогын суурь баримт бичгүүд дэх зорилт:** Нийгмийн дунд давхрааг дэмжих асуудал нь тухайн улсын нийгэм, эдийн засгийн талаар төрөөс баримталж байгаа бодлогын суурь баримт бичгүүдийн хүрээнд ихэвчлэн тодорхойлогдсон байдаг бөгөөд манай улсын хувьд дараах гурван бодлогын баримт бичиг байна. Үүнд:

- Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан “Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого” (**Монгол Улсын Их Хурлын 2008 оны 01 дүгээр сарын 31-ны өдрийн 12 тогтоол**)<sup>8</sup>;
- Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030 (Монгол Улсын Их Хурлын **2016 оны 2 дугаар сарын 05-ны өдрийн 19 дүгээр тогтоол**);
- “Монгол улсын Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны мөрийн хөтөлбөр” (**Монгол Улсын Их Хурлын 2016 оны 9 дүгээр сарын 09-ний өдрийн 45 дугаар тогтоол**) зэрэг юм.

<sup>8</sup> 2008-2016 онд баримталсан бодлогын баримт бичиг ба Улсын Их Хурлын 2016 оны 2 дугаар сарын 05-ны өдрийн 19 дүгээр тогтоол тогтоолоор хүчингүй болсон.

**Хүснэгт 51. Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан “Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого”-д нийгмийн дунд давхрааг дэмжих талаар тусгагдсан байдал**

Бодлогын заалт	Үндсэн чиглэл	Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ
4.1. Ядуурал, ажилгүйдлийг бууруулах бодлого	Монгол Улсын эдийн засгийн өсөлтийг эрчимжүүлэх, хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлэх, ажилгүйдлийг бууруулах, гэр бүлийг бэхжүүлэх, хүний амьжиргааны чадамжийг хөгжүүлэх, хөдөлмөр эрхлэлт, нийгмийн хамгаалал, халамжийн тогтолцоог эрс шинэчлэх үндсэн дээр ядуурлыг бууруулж Мянганы хөгжлийн зорилтуудыг биелүүлэх бодлого баримтална.	<p><b>Нэгдүгээр үе шат (2007-2015 он):</b>  <b>Стратегийн зорилт 1.</b> Ядууст чиглэсэн, харьцангуй чинээлэг дунд давхаргыг төлөвшүүлэх эдийн засгийн бодлого хэрэгжүүлж, орлогын өсөлтийг хангах замаар ядуурлыг хоёр дахин бууруулна:</p> <p><b>Хоёрдугаар үе шат (2016-2021 он):</b>  <b>Стратегийн зорилт 1.</b> Ядуурлыг бууруулахад бүхий л хэвшлийн байгууллага, иргэдийн оролцоог хангасан зохицуулалтыг бий болгож, ядуурлын түвшинг эрчимтэй бууруулна:</p>

Энэхүү баримт бичигт эдийн засгийн өсөлт, хувийн хэвшил, иргэдийн оролцоонд тулгуурлан ажилгүйдлийг бууруулах замаар ядууралд нөлөөлж дунд давхрааг өргөжүүлэх, улмаар харьцангуй чинээлэг дунд давхрааг бий болгох зорилт дэвшүүлжээ.

Нийгмийн дунд давхрааг дэмжих гол арга зам болох ажилгүйдлийг бууруулах талаар тухайн баримт бичгийн 4.8-р зүйл буюу нийгмийн хамгаалал, хөдөлмөрийн бодлогын хүрээнд дараах зорилтуудыг шийдвэрлэхээр тусгажээ. Үүнд:

- Хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлт, нийлүүлэлтийн судалгааг өргөжүүлж, ажил олгогч, ажил хайгчид, мэргэжлийн сургалтын байгууллагуудын уялдаа холбоог сайжруулах;
- Хөдөлмөрийн гадаад болон дотоод зах зээлийн эрэлт хэрэгцээнд нийцүүлэх замаар гадаадад ажиллах хүч гаргах бодлогыг тодорхойлж хэрэгжүүлэх;
- Хөдөлмөрийн аюулгүй байдал, эрүүл ахуйн орчинг сайжруулах, олон улсын хэм хэмжээнд нийцүүлэх замаар эрх зүйн орчныг боловсронгуй болгох;
- Жижиг, дунд үйлдвэрийн тухай хуулийг хэрэгжүүлэх бодлого, арга хэмжээний хүрээнд төрөлжсөн бизнес инкубаторыг байгуулан ажиллуулж, жижиг зээл, ажлын байран дахь болон шавь сургалтыг өргөтгөх замаар хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлэх;
- Мэргэжлийн боловсрол, сургалтын талаар төрөөс баримтлах бодлогыг тодорхойлж, хувийн хэвшлийн оролцоог дэмжих замаар бэлтгэгдэж байгаа боловсон хүчний чадавхыг хөдөлмөрийн зах зээлийн хэрэгцээ, шаардлагад нийцүүлэх зэрэг юм.

Эндээс үзвэл: 1/ ажил олгогч, хайгч, мэргэжлийн сургалтын байгууллагын уялдааг хангах, 2/ жижиг дунд үйлдвэрийг дэмжих, 3/ сургалтаар зах зээлийн эрэлтэд нийцсэн чадавхыг бэхжүүлэх, 4/ гадаадад ажиллах хүч гаргах арга хэмжээг хэрэгжүүлж, нийгмийн дунд давхрааг дэмжих гол арга зам болох ажилгүйдлыг бууруулахаар тооцсон байна.

### Хүснэгт 52. Монгол Улсын “Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030” - д нийгмийн дундаж давхрааг дэмжих талаар тусгасан байдал

Бодлогын заалт	Үндсэн чиглэл	Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ
2.2.Нийгмийн тогвортой хөгжил	2.2.1.Хүртээмжтэй өсөлт ба нийгмийн тэгш байдал	<b>Зорилт 1.Ядуурлын бүх төрлийг эцэс болгоно.</b> I үе шат (2016-2020): Ядуурлыг бууруулах хөтөлбөр хэрэгжүүлж, нийгмийн халамжийг зорилтот бүлэгт чиглүүлж, иргэдийг мэргэжлийн сургалтад хамруулан, хөдөлмөр эрхлэх нөхцөлийг бүрдүүлж, ядуурлын түвшинг 18 хувь хүртэл бууруулах. II үе шат (2021-2025): Иргэдийг мэргэжлийн сургалтад хамруулан тогтвортой ажил, хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжиж, ядуурлын түвшинг нэг оронтой тоонд хүртэл бууруулж, нийгмийн дундаж давхаргыг өргөжүүлэх. III үе шат (2026-2030): Бүтээмжтэй, зохистой ажлын байр бий болгох, аж ахуй эрхлэх, бүтээлч байдлыг хөхиүлэн дэмжиж, санхүүгийн үйлчилгээг хүртээмжтэй болгон, бичил, жижиг, дунд бизнесийг дэмжих замаар ядуурлын бүх төрлийг эцэс болгож, нийгмийн дундаж давхаргын хүн амд эзлэх хувийг 80 хувьд хүргэх.

Энэ баримт бичигт ядуурлыг бууруулах замаар нийгмийн дунд давхрааны нийт хүн амд эзлэх хувийг 80-д хүргэх зорилгод хүрэхдээ 1/ нийгмийн халамжийг зорилтод бүлэгт чиглүүлэх, 2/ иргэдийг мэргэжлийн сургалтад хамруулан хөдөлмөр эрхлэх нөхцөлийг бүрдүүлэх, 3/ бүтээмжтэй, зохистой ажлын байр бий болгох, 4/ аж ахуй эрхлэх, бүтээлч байдлыг дэмжих, 5/ санхүүгийн үйлчилгээг хүртээмжтэй болгох, 6/ бичил, жижиг дунд бизнесийг дэмжих зорилтуудыг хэрэгжүүлэхээр заасан бөгөөд энэхүү бодлогыг хэрэгжүүлэх төлөвлөгөө одоогоор боловсруулагдаагүй байна.

Монгол Улсын Их Хурлын 2016 оны 45 дугаар тогтоол буюу Монгол улсын Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны мөрийн хөтөлбөрийн 3.3 дугаар зүйлд нийгмийн дунд давхрааг дэмжих талаар дараах заалтыг тусгасан байна.

**Хүснэгт 53. Монгол Улсын “Монгол улсын Засгийн газрын 2016-2020 оны үйл ажиллагааны мөрийн хөтөлбөр”-т нийгмийн дунд давхрааг дэмжих, төлөвшүүлэх талаар тусгагдсан байдал**

Бодлогын заалт	Үндсэн чиглэл	Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ
3. Нийгмийн бодлого	Гэр бүлийг дэмжин тэтгэх, иргэн бүр эрүүл, боловсролтой, ажилтай, орлоготой байх нөхцөл бүрдүүлэхэд бүх талаар анхаарч, ажилгүйдэл, ядуурлыг бууруулан, хүн амын дундаж орлоготой хэсгийг нэмэгдүүлж, иргэдийнхээ амьжиргааг сайжруулна.	3.3-р зүйлийн хүрээнд “Хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлтэд нийцсэн ур чадвар, мэргэшилтэй ажилтны тоог нэмэгдүүлэх замаар хүн амын орлогыг дээшлүүлэн дундаж давхаргын хүрээг нэмэгдүүлж, иргэдийн нийгмийн хамгааллыг сайжруулах” чиглэлээр авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээ”-авч хэрэгжүүлнэ.

Бодлогын хүрээнд дараах арга хэмжээг хэрэгжүүлэхээр заажээ. Үүнд:

- Монгол хүний үнэ цэнэ, үнэлэмж, өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэх бодлогыг бүх салбарт баримтлах;
- Өрхийн орлого, зарлага, ядуурлын түвшинг тогтоох шалгуур үзүүлэлт, аргачлалыг сайжруулж, бодит амьдралд нийцүүлэх;
- Хүн амын төвлөрлийг сааруулж, бүсчилсэн хөгжлийг дэмжихэд чиглэсэн хөдөлмөр эрхлэлтийн бодлого хэрэгжүүлж, орон нутгийн санаачилгыг дэмжих;
- Хөдөлмөрийн зах зээлийн судалгаанд үндэслэн хөдөлмөрийн эрэлт, ур чадвар, мэргэшлийн хэрэгцээнд нийцсэн мэргэжилтэй ажилтныг бэлтгэх тогтолцоог хөгжүүлэх;
- Ажил олгогчийг ажлын байраа хадгалах, өндөр техник, технологи ашигладаг ажлын байраа нэмэгдүүлэхэд төрөөс бодлогоор дэмжих;
- Монгол залуусаа сургаж дадлагажуулан ажлын байраар хангаж, гадаадаас авдаг ажиллагчдын тоог 50-аас дээш хувиар бууруулах зэрэг болно.

Уг баримт бичигт хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлтэд нийцсэн ур чадварыг хөгжүүлэх, мэргэжилтэй ажилтны тоог нэмэгдүүлэх, иргэдийн нийгмийн хамгааллыг сайжруулах арга замаар нийгмийн дунд давхрааны хүрээг нэмэгдүүлэх зорилгыг дэвшүүлжээ. Ингэхдээ монгол хүний үнэ цэнэ, үнэлэмж, өрсөлдөх чадварыг нэмэгдүүлэх, хөдөлмөр эрхлэлтийн талаарх орон нутгийн санаачилгыг дэмжих, өндөр технологи ашигладаг ажлын байрыг нэмэгдүүлэх, гадаадаас авдаг ажилчдын тоог бууруулан залуучуудыг сургаж ажлын байраар хангах арга хэмжээ авахаар төлөвлөсөн нь “Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого”, “Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030” баримт бичгүүдэд заасан арга хэмжээнүүдээс онцлог байна.

**Салбарын бодлогын зорилтууд:** Нийгмийн дунд давхрааг дэмжих бодлого нь тухайн улс орны салбарын бодлогод нарийвчлагдан тусч хэрэгждэг. Иймээс хөдөлмөр эрхлэлтийн, нийгмийн халамж, даатгалын, орон сууцны, боловсрол болон эрүүл мэндийн бодлогод туссан нийгмийн дунд давхраанд хамаатай гол зорилт, арга хэмжээг судлав.

Хөдөлмөр эрхлэлтийн бодлого: Хөдөлмөр эрхлэлтийн талаар “Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих тухай хууль” (2011), “Хөдөлмөрийн хөлсний доод хэмжээний тухай хууль” (2010), “Ажиллах хүч гадаадад гаргах, гадаадаас ажиллах хүч, мэргэжилтэн авах тухай хууль” (2001), “Хөдөлмөрийн тухай хууль” (1999), “Жижиг, дунд үйлдвэрийн тухай хууль” (2007), “Ногоон ажлын байр-Чацаргана” (2010), “Ажилтай, орлоготой Монгол хүн” (2013), “Бичил бизнесийн дэмжих” (2016) зэрэг үндсэний хөтөлбөр хэрэгжиж байна.

Мөн дээрх бодлого, хөтөлбөрийн хэрэгжилтийг дэмжих үүднээс “Хөдөлмөр эрхлэлтийн үндэсний зөвлөл”-өөс 2015 оноос эхлэн “Аж ахуй эрхлэх, бичил бизнесийг дэмжих”, “Хөдөлмөр эрхлэлтийн ур чадвар олгох, ажлын байрыг дэмжих”, “Залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих”, “Ажил мэргэжлийн чиг баримжаа олгох, зөвлөх үйлчилгээг дэмжих”, 2017 оноос “Хөдөлмөрт бэлтгэх, хөдөлмөр эрхлэлтийн ур чадвар олгох”, “Ажлын байрыг дэмжих”, “Залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлт, гарааны бизнесийг дэмжих”, “Малчдын хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих”, “Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэний ажлын байрыг дэмжих”, “Ахмад мэргэжилтний зөвлөх үйлчилгээг хөгжүүлэх” зэрэг дэд хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж байна. Эдгээр бодлого, үндэсний болон дэд хөтөлбөрүүдээс дараах чиглэлүүдийг тодорхойлж болохоор байна. Үүнд:

- Хөдөлмөр эрхэлж байгаа хүн амын ажлын байрыг тогтвортой байлгах;
- Хөдөлмөрлөх нөхцөл, цалин хөлс, баталгаат байдал зэргийг зохистой болгох;
- Хөдөлмөрийн бүтээмж, үр ашиг, өрсөлдөх чадварыг бэхжүүлэх;
- Зах зээлийн эрэлт, хэрэгцээтэй уялдуулсан чанартай сургалт, оновчтой төлөвлөлтөөр мэргэжлтнийг бэлтгэх;
- Ажиллагчдын ур чадварыг тасралтгүй хөгжүүлэх тогтолцоог бий болгох;
- Залуучууд, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, малчид, ахмад настан зэрэг нийгмийн бүлгүүдийн хөдөлмөр эрхлэлтийг тусгайлан дэмжих;
- Аж ахуй эрхлэх, бичил, жижиг, дунд үйлдвэрлэл, бизнесийг дэмжих;
- Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжихэд иргэд, ажил олгогч, засгийн газар болон орон нутгийн захиргааны байгууллага зэрэг олон талын оролцоог өргөжүүлэх зэрэг болно.

Нийгмийн халамж, даатгалын бодлого. Манай улсын төрийн бодлогын хүрээн дэх хүн амын нийгмийн баталгааг хангах, ядуурлыг бууруулах асуудал

нь нийгмийн халамж болон даатгалын бодлогоор дамжин хэрэгжиж байна. Нийгмийн халамжийн бодлогыг хэрэгжүүлж, ядуурлыг бууруулах зорилтын хүрээнд дараах арга хэмжээг хэрэгжүүлж байна. Эдгээр нь 1/ хүүхдийн мөнгөн тэтгэмж, 2/ хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэнд олгох хөнгөлөлт, тусламж 3/ алдар цолтон ахмад настанд олгох нэмэгдэл, хөнгөлөлт, 4/ ахмад настанд үзүүлэх хөнгөлөлт тусламжийн үйлчилгээ, 5/ нийгмийн халамжийн тэтгэвэр, 6/ асаргааны тэтгэмж, 7/ онцгой тохиолдлын болон амьжиргааг дэмжих мөнгөн тэтгэмж, 8/ олон нийтийн оролцоонд түшиглэсэн халамжийн үйлчилгээ, 9/ төрөлжсөн асрамжийн үйлчилгээ, 10/ хүнс тэжээлийн дэмжлэг үзүүлэх үйлчилгээ, 11/ үндэсний цөөнх буюу тайгад амьдардаг цаатан иргэнд олгох тэтгэмж зэрэг юм. Эдгээр хэрэгжүүлж байгаа бодлого, арга хэмжээний үндсэн чиглэлийг дараах байдлаар тодорхойлж болно. Үүнд:

- Нийгмийн халамжийн тэтгэвэр, тэтгэмжийн нэр төрлийг багцлан оновчтой тогтоож, халамжийг зорилтот бүлэгт чиглүүлэх;
- Өрх толгойлсон болон бага орлоготой өрхийн гишүүдэд үзүүлэх дэмжлэг, боловсрол, эрүүл мэндийн үйлчилгээний хүртээмжийг нэмэгдүүлэх;
- Хүүхэд төрүүлсэн ээжүүдэд даатгуулсан хэлбэрээс нь үл хамааран хөдөлмөрийн хөлснөөс адил хувиар тооцон тэтгэмж олгох;
- Өрхийн хүнсний хангамжид дэмжлэг үзүүлэх зэрэг юм.

Нийгмийн даатгалын бодлого нь тухайн улсын хүн амын бүтэц, улс төр, нийгэм, эдийн засгийн нөхцөл байдалд тулгуурлана. Манай улсын нийгмийн даатгалын бодлогын үндсэн зорилт нь иргэдийн нийгмийн баталгааг ханган болзошгүй нийгмийн шинжтэй эрсдэлээс урьдчилан сэргийлж, хамгаалан иргэдийн хөдөлмөр эрхлэлтийг баталгаажуулах явдал бөгөөд дараах арга хэмжээг хэрэгжүүлнэ. Энэ нь 1/ хуулийн этгээдэд ажиллаж байгаа хүн бүр нийгмийн даатгалд заавал хамрагдах, 2/ нийгмийн даатгалын /тэтгэврийн, үйлдвэрлэлийн ослын, ажилгүйдлийн, хөдөлмөр эрхлэлтийн, тэтгэмжийн, эрүүл мэндийн даатгал/ тогтолцооны шинэчлэлийг хэрэгжүүлж, сангуудын бие даасан байдал, удирдлага, засаглалыг сайжруулж, захиран зарцуулалт, санхүүгийн менежментийг ил тод болгох, 3/ тэтгэвэр, тэтгэмж, цалинг үе шаттай нэмэгдүүлэх, 4/ малчид, хувиараа аж ахуй эрхлэгчдэд нийгмийн даатгалын шимтгэлээ нэг удаа нөхөн төлөх эрх зүйн орчин бүрдүүлэх, 5/ тухайн салбарт төр хувийн хэвшлийн түншлэлд суурилсан хамтын ажиллагааг өрнүүлэх, 6/ тэтгэврийн зөрүүг ойртуулах, зээлийн хүүг бууруулах, 7/ Тав хүртэлх насны хүүхдийн эмийн зардлыг эрүүл мэндийн даатгалын сангаас санхүүжүүлэх зэрэг болно. Тухайн арга хэмжээг хэрэгжүүлэх үүднээс “Нийгмийн даатгалын тухай” (1994), “Нийгмийн даатгалын сангаас олгох тэтгэвэр тэтгэмжийн тухай” (1994), Цэргийн албан хаагчийн тэтгэвэр, тэтгэмжийн тухай (1994), Тэтгэврийн даатгалын шимтгэлийн нэрийн дансны тухай (1999), Нийгмийн даатгалын сангаас олгох үйлдвэрлэлийн осол, мэргэжлээс шалтгаалсан өвчний тэтгэвэр, тэтгэмж, телбөрийн тухай (1994), “Нийгмийн даатгалын



сангаас олгох ажилгүйдлийн тэтгэмжийн тухай” (1995), Иргэний эрүүл мэндийн даатгалын тухай (2015) зэрэг хуулиудыг батлан мөрдөж байна.

Тухайн хэрэгжүүлж байгаа бодлого, арга хэмжээний үндсэн чиглэлийг дараах байдлаар тодорхойлж болно. Үүнд:

- Нийгмийн даатгалын олон талт боловсронгуй тогтолцоо бий болгон хөгжүүлэх;
- Нийгмийн даатгалын сангуудын бие даасан байдлыг нэмэгдүүлж, үйл ажиллагааг боловсронгуй болгох;
- Иргэдийн тэтгэврийн зөрүүг ойртуулж, тэтгэврийн даатгалын шинэчлэл хийх;
- Нийгмийн даатгалын шимтгэлийг нэг удаа нөхөн төлөх эрх зүйн орчинг бүрдүүлэх;
- Тэтгэвэр, тэтгэмжийг үе шаттайгаар нэмэгдүүлэх;
- Нийгмийн зарим бүлэгт (3 хүртэлх насны хүүхэдтэй эхчүүд, 5 хүртэлх насны хүүхэд гэх мэт) даатгалын сангаас хөнгөлөт үзүүлэх зэрэг болно.

Орон сууцны талаарх бодлого: “Монгол улсын төрөөс орон сууцны талаар баримтлах бодлогын (Монгол Улсын Их Хурлын 1999 оны 25 дугаар тогтоолоор батлагдсан)” зорилго нь хүний амьдарч, аж төрөх ахуй орчныг бүрдүүлэгч орон сууцанд тавигдаж байгаа үндсэн шаардлагыг хангаж, хүн амыг хэрэгцээтэй орон сууцаар хангахад чиглэсэн бөгөөд дараах зорилтуудыг хэрэгжүүлэхээр заажээ. Үүнд:

- Орон сууцны газар өмчлөл, ашиглалт болон орон сууц барих, ашиглах, засвар үйлчилгээ хийхтэй холбогдсон харилцаанд төрийн захиргааны төв байгууллага, нутгийн өөрөө удирдах болон захиргааны байгууллагууд, хувийн хэвшил, гэр бүл, хувь хүн бүрийн оролцоо, эрх, үүрэг, хариуцлагыг нарийвчлан тогтоох;
- Одоо байгаа орон сууцны чанарыг сайжруулах, орон сууцны хангамжийг нэмэгдүүлэх;
- Орон сууцны талаарх улсын норм, стандарт, дүрэм, журам нь орон сууцны чанарын түвшин, хувь хүн ба гэр бүл, тэдгээрийн орлогын хэмжээ, худалдан авах чадварт тохирсон байх;
- Орон сууцны талаар төрийн хүлээсэн үүрэг, ялангуяа санхүүгийн ачааллыг аль болох хөнгөвчилж, хариуцлагыг хувийн хэвшил рүү түлхүү шилжүүлж, нийт хүн ам, үүний дотор төрийн албан хаагчдын орон сууцыг хялбар, дөхөм аргаар санхүүжүүлэх нөхцөл бүрдүүлэх;
- Төрөөс нийгмийн эмзэг хэсгийн орон сууцны хангамжид туслалцаа үзүүлэх;
- Орон сууцны дэд бүтэц барих, ашиглах, засвар, үйлчилгээ хийх ажилд дотоодын хувийн хэвшлийг түлхүү оролцуулж, үүнд төрөөс тавих хяналтыг сайжруулах зэрэг болно.



Дээрх бодлогын зорилго, зорилтуудыг хэрэгжүүлэхийн тулд “Шинэ бүтээн байгуулалт” дунд хугацааны зорилтот хөтөлбөр (Монгол Улсын Их Хурлын 2010 оны 36 дугаар тогтоолоор батлагдсан)-ийг батлан хэрэгжүүлж байна.

Иймд манай улсад хэрэгжиж байгаа орон сууцны талаарх бодлогын үндсэн чиглэлийг дараах байдлаар тодорхойлж болох юм. Үүнд:

- Орон сууцны газар өмчлөл, ашиглалт болон орон сууц барих, ашиглах, засвар үйлчилгээ хийхтэй холбогдсон харилцааг боловсронгуй болгож оролцогч талуудын үүрэг оролцоог нарийвчлах;
- Хүн амын орон сууцны хэрэгцээг хангахад шаардлагатай хямд орон сууцны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж түүнд тохирсон боловсронгуй ипотекийн зээлийн бодлогыг хэрэгжүүлэх;
- Одоо байгаа болон шинээр баригдаж буй орон сууцны чанар, норм, стандарт, холбогдох дүрэм, журмыг зах зээлийн эрэлт, нийлүүлэлт, хэрэглэгчдийн худалдан авах чадварт нийцүүлэх;
- Гэр хорооллын дахин төлөвлөлтийг хурдасгаж, холбогдох төсөл, хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх;
- Нийгмийн эмзэг хэсгийн орон сууцны хангамжид төрөөс туслалцаа үзүүлэх зэрэг болно.

Боловсролын бодлого: Боловсролын тухай (2002), Дээд боловсролын тухай (2002), Бага, дунд боловсролын тухай (2002), Сургуулийн өмнөх боловсролын тухай (2008), Мэргэжлийн боловсрол, сургалтын тухай (2009), Дээд боловсролын санхүүжилт, суралцагчдын нийгмийн баталгааны тухай (2016), Хөгжлийн бэрхшээлтэй хүний эрхийн тухай (2016) зэрэг холбогдох хууль “Англи хэлний боловсрол” (2009-2020), “Боловсрол” (2010-2021) зэрэг үндэсний хөтөлбөрүүдийг батлан хэрэгжүүлж байна.

Манай улсад хэрэгжиж байгаа боловсролын дээрх бодлого, хууль, үндэсний хөтөлбөр, арга хэмжээнд тулгуурлан бодлогын чиглэлүүдийг тодорхойллоо. Үүнд:

- Боловсролын үйлчилгээг тэгш, хүртээмжтэй, амьдралд нийцтэй болгон, нийгэм, сэтгэл зүй, дэд бүтцийн эрүүл, аюулгүй, ээлтэй орчин, нийгмийн үйлчилгээг бий болгох;
- Сургуулийн үйл ажиллагааг боловсронгуй болгож, суралцагчдад бүх талын боловсрол эзэмших боломжтой хүн хөгжлийн төв болгох;
- Их, дээд сургууль, коллежийн бие даасан байдлыг хангаж, сургалтын чанарыг судалгаанд суурилан хөгжүүлж, оюутны суралцах эрхийн баталгаажуулах;
- Мэргэжлийн сургалт үйлдвэрлэлийн төвүүдээр хөдөлмөрийн зах зээлийн эрэлт, хэрэгцээнд нийцсэн, өндөр ур чадвар бүхий мэргэжилтэн бэлтгэх зэрэг болно.

Эрүүл мэндийн бодлого: Дэлхийн улс орнуудын төрөөс баримталж буй эрүүл мэндийн бодлого нь өрх, иргэний амьжиргааны байдалтай шууд уялдаж, тухайн улсын нийгэм, эдийн засгийн төлөв байдлыг илэрхийлж байдаг.

Манай улсын хувьд “Төрөөс эрүүл мэндийн талаар баримтлах бодлого” (2017), Эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээний хөгжлийн бодлого (2014), Төрөөс эмийн талаар баримтлах бодлого (2014) бодлогын баримт бичгүүдийг батлан хэрэгжүүлж байна. Мөн эдгээр бодлогын хэрэгжилтийг дэмжих үүднээс “Эрүүл мэнд” (2010), “Монголын уламжлалт анагаах ухааныг хөгжүүлэх” (2010), «Эрүүл мэндийн байгууллагын хөгжил» (2013) “Эрүүл насжилт, настны эрүүл мэнд” (2013), “Орчны эрүүл мэнд” (2017), “Халдварт бус өвчинтэй тэмцэх” (2017), “Хотжилт ба эрүүл мэнд” (2016), “Хүн амын хоол тэжээл” (2015), “Элэг бүтэн Монгол” (2017) зэрэг үндэсний хөтөлбөрүүдийг хэрэгжүүлж байна.

Эдгээрт бодлогын баримт бичиг, үндэсний хөтөлбөрүүдэд дараах арга хэмжээг хэрэгжүүлэхээр тусгажээ. Энэ нь 1/ оношилгоо үйлчилгээний чанар, хүртээмжийг нэмэгдүүлж, хүн амын дундаж наслалтыг уртасгах, 2/ эх, хүүхдийн эндэгдэлд нөлөөлөх хүчин зүйлийг багасгаж, эх, хүүхдийн эндэгдэл, хоол тэжээлийн дутагдлыг тогтвортой бууруулах, 3/ эрсдэлт хүчин зүйлийн тархалт болон сэргийлж болох нас баралтыг хувь хүн, гэр бүл, хамт олон, байгууллагын идэвхтэй, оролцоотой нэгдмэл үйл ажиллагаанд тулгуурлан бууруулах, 4/ халдварт өвчний тандалт, сэргийлэлт, бэлэн байдлыг ханган, нэн шаардлагатай вакцинийг хүн бүрт хүртээмжтэй болгож, зонхилон тохиолдох халдварт өвчний тархалтыг бууруулах, 5/ хэрэглэгчийн эрүүл мэндийн хэрэгцээнд нийцсэн эмчилгээний өндөр идэвхтэй, аюулгүй, чанарын баталгаатай эмээр хангах, 6/ эмнэлгийн тусламж үйлчилгээний төсөв, санхүүгийн нөөцийг бодитой төлөвлөх, ил тод, үр ашигтай зарцуулах, 7/ эрүүл мэндийн салбарт төр, хувийн хэвшлийн харилцан бие биенээ дэмжсэн үр дүнтэй түншлэлийг бий болгох зэрэг арга хэмжээг тусгасан байна.

Эндээс үзэхэд манай улсад хэрэгжиж байгаа эрүүл мэндийн бодлогын дараах чиглэлүүдийг тодорхойлж болохоор байна. Үүнд:

- Аймаг, дүүргийн болон улсын клиникийн нэгдсэн эмнэлэг, мэргэжлийн төвүүдийн үйл ажиллагааны чадамжийг бэхжүүлэх;
- Эрүүл мэндийн байгууллагыг мэргэжлийн өндөр мэдлэг, ур чадвартай хүний нөөцөөр хангах;
- Эрүүл мэндийн салбарт удирдлага, санхүүжилтийн өөрчлөлт хийх;
- Хүн амын өвчлөл, цаг бусын нас баралтыг бууруулж, дундаж наслалтыг нэмэгдүүлэх;
- Хүн амыг аюулгүй, чанарын баталгаатай эм, эмнэлгийн хэрэгслээр ханган эрүүл мэндийн шаардлагатай, зохистой технологийг нэвтрүүлэх зэрэг болно.

Төрийн бодлогын суурь баримт бичгүүдэд нийгмийн дунд давхрааг тусгайлан анхаарч хэрэгжүүлэх зорилго, зорилтуудыг дэвшүүлэхдээ дунд давхраандаа шууд хандсан гэхээсээ хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлэх замаар ядуурлыг бууруулж, дунд давхрааг өргөжүүлэхийг баримжаалсан тал ажиглагдлаа. Өөрөөр тодотговол, амьжиргааны түвшин доогуур байгаа иргэдийг ажлын байраар хангах аргаар дунд давхраанд шилжүүлэх бодлогыг барьж байна.

Хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлэхдээ нэгдүгээрт, хөдөлмөр эрхэлж байгаа хүн амдаа чиглэсэн ажлын байрны тогтвортой байдал, түүнд нөлөөлөх хүчин зүйлүүдийг тооцсон, хоёрдугаарт, ажилтан, албан хаагчдын мэргэжлийн ур чадвар, бүтээмж, үйл ажиллагааны үр ашгийг дээшлүүлэх, гуравдугаарт, ажил эрхлээгүй хүн амыг ажлын байраар хангах, тэднийг мэдээллээр хангах, сурган мэргэшүүлэх, дөрөвдүгээрт, ажлын байр бий болгох, аж ахуй, бизнес эрхлэхийг бүх талаар дэмжихэд голлон анхаарсан бодлогыг хэрэгжүүлж байна.

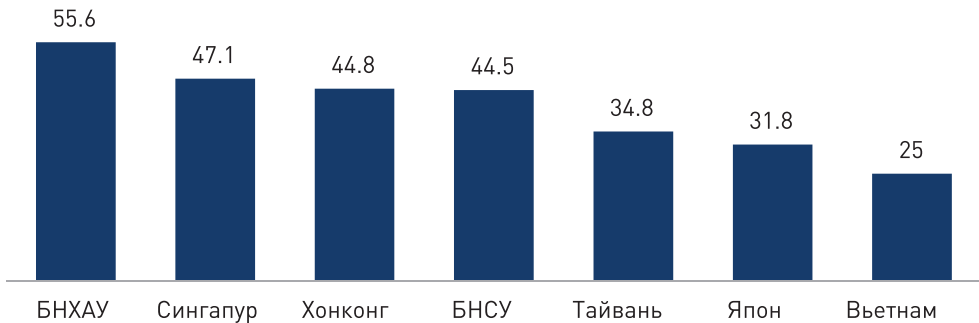
Дэлхийн орнуудын хэрэгжүүлж байгаа шиг нийгмийнхээ дунд давхрааг шууд дэмжсэн тусгайлсан бодлого, хөтөлбөр, одоогоор манай оронд байхгүй ч нийт хүн амд хэрэгцээтэй, чанартай боловсролыг эзэмших бүх талын боломжийг бүрдүүлэх, эрүүл мэндийг хамгаалж дундаж наслалтыг нэмэгдүүлэх, орчин үеийн норм, стандартыг хангасан орон сууцаар хангах, өрх, гэр бүлийн амьжиргааны баталгаат нөхцөлийг бүрдүүлэх зорилтуудыг хэрэгжүүлж байна.

## **9.2. Нийгмийн дунд давхрааг дэмжиж буй олон улсын туршлага**

Дунд давхрааны нийт хүн амд эзлэх хувь хэмжээ, хандлага: Эдийн засаг, нийгмийн хөгжил, техник технологийн дэвшил, боловсролын салбарт гарч буй ахиц дэвшил, хүн амын амьдралын чанар сайжирч байгаатай холбоотойгоор хүн амын хэтийн тооцоогоор 2030 он гэхэд дэлхийн нийт хүн амын хоёр тэрбумыг дунд давхрааны иргэд бүрдүүлэх төлөвтэй байна (Michael MacLennan, 2013). Ийнхүү ирээдүйд дунд давхрааны иргэд нийт дүнгээрээ нэмэгдэх хэтийн төлөв ажиглагдаж байгаа ч энэ нь улс орон бүрт харилцан адилгүй, өөрөөр хэлбэл, зарим улс орнуудын хувьд дунд давхраа хумигдах хандлага ч ажиглагдаж байгаа юм. Үүнийг дэлхийн улс орнуудын чинээлэг болон дунд давхрааны иргэдийн орлогын ялгаа нэмэгдэж байгаа нь бараа, үйлчилгээ, эд хөрөнгийн үнэ өртөгт улмаар дунд давхрааны иргэдийн амьжиргаа, амьдралын хэв маягт нөлөөлөх болсонтой холбон тайлбарлаж байна.

Азийн зарим орны нийгмийн дунд давхрааг судалсан дүнгээс харахад дунд давхрааны хүн амд эзлэх хувь хэмжээгээр харьцуулан харахад БНХАУ 55.6 хувиар тэргүүлж, Вьетнам улс 25.0 хувиар сонгон судалсан улсуудтай харьцуулахад хамгийн сүүлд эрэмбэлэгдэж байна.

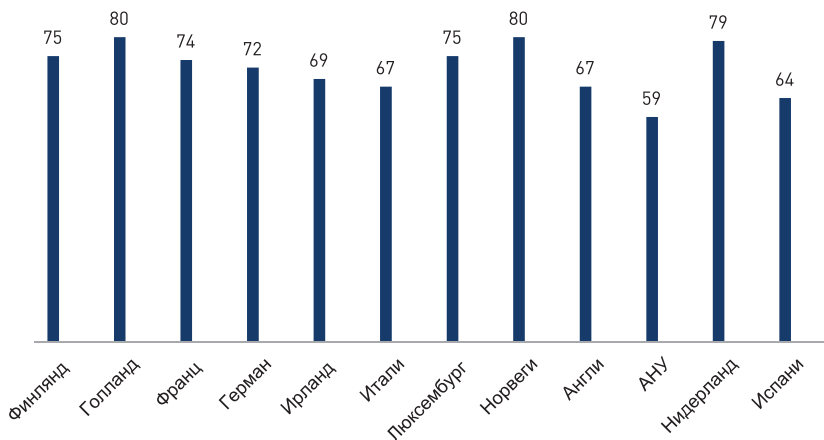
**Зураг 52. Азийн зарим орны дунд давхрааны нийт хүн амд эзлэх хувь**



Эх сурвалж: Shigeto Sonoda, 2010

АНУ-ын Пью судалгааны төвөөс гаргасан судалгаанд дунд давхраанд хамаарагдах хүн амын тоогоор Голланд, Норвеги гэсэн хоёр улс (80 хувь) тэргүүлж байгаа бол түүний дараа Нидерланд (79 хувь), гуравдугаарт Люксембург, Финлянд (75 хувь), дөрөвдүгээрт, Франц улс (74 хувь) эрэмбэлэгджээ. Тэгвэл АНУ дунд давхраад хамаарагдах иргэдийн тоогоор (59 хувь) хамгийн сүүлийн байранд байна.

**Зураг 53. Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллагын гишүүн орнуудын дунд давхрааны нийт хүн амд эзлэх хувь**



Эх сурвалж: Pew research center analysis of data from the Cross-National Data Center in Luxembourg, "Middle class fortunes in Western Europe", 2010

Броокинс институтийн судлаач Хоми Карас Европын болон АНУ-ын дунд давхрааны иргэдийн эзлэх хувь хэмжээг 50 хувиас 22 хувь хүртэл буурна гэж үзсэн бол Хятад, Энэтхэг, Индонези, Вьетнам, Тайланд, Малайз зэрэг улсын хувьд одоогоор 30 хувь хэмээн тооцоологдож байгаа дунд давхрааны эзлэх хувь 2 дахин нэмэгдэж, 2030 оны байдлаар дэлхийн дунд давхрааны 64 хувийг бүрдүүлэн дэлхийн хэмжээний хэрэглээний 40 хувийг хэрэглэх болно гэж урьдчилан тооцоолсон байна (DAVOS, 2012).

Эдүгээ Хятадын хүн амын 1/5 нь дунд давхраанд хамрагдаж байгаа бөгөөд энэ тоо жилд нэг хувиар өсөхөд 2030 он гэхэд Хятадын хүн амын 40 хувь нь дунд давхраанд харьяалагдана. Мөн 2020 онд Хятадын дунд давхраа дэлхийн хэрэглээний 13 хувийг эзэлж, хамгийн том хэрэглэгч болох төлөв ажиглагдаж байна. Тухайлбал, 2009 онд Хятадад 13.9 сая машин борлуулсан байхад АНУ-д 10.4 сая машин борлуулсан гэж бүртгэгджээ. Хятадын 700 сая хүн гар утас хэрэглэж байгаа нь гар утасны зах зээлд ноёрхож буй хэрэглээ юм.

2030 он гэхэд дэлхий дахинаа дунд давхраад хамаарагдах иргэдийн тоо нэмэгдэх төлөвтэй байгаа ч энэ өсөлт ихэвчлэн Азийн улс орнуудад явагдаж, харин эсрэгээрээ баруун Европын улс орнууд болон АНУ-ын хувьд дунд давхраа хумигдах төлөв байдал ажиглагдаж байгааг олон улсын судалгааны байгууллагуудаас гарсан үр дүнгээс харж болохоор байна.

**Дунд давхрааг дэмжих бодлогын чиглэл:** Дэлхийн улс орнууд нийгмийн хөгжлийг тодорхойлоход чухал үүрэг бүхий дунд давхрааг тэлэхэд чиглэсэн бодлогыг боловсруулах, хэрэгжүүлэх, хэрэгжилтийн үр дүнг сайжруулахад онцгой анхаарал хандуулж байгааг зарим улс орноор төлөөлүүлэн судлалаа.

Сүүлийн жилүүдэд Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллагын гишүүн орнууд болох Канад, АНУ-ын засгийн газар эдийн засгийн сорилтыг даган бий болж байгаа нийгмийн дунд давхраанд хамаарч байгаа өрх, иргэдийн амьжиргааг дээшлүүлэх, эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх, аюулгүй байдлыг нь хангахад ихээхэн анхаарал хандуулан ажиллаж байна. Эдгээр улс орны төрийн тэргүүнүүд дунд давхрааны сайн сайхан байдлыг хангах зорилгоор санхүүгийн бодлого хэрэгжүүлэх тухай амлалтыг гаргаж, дунд давхрааг дэмжих, хөгжүүлэх зорилгоор «Pro middle class» бодлогын шинэчлэлийг хэрэгжүүлж байна. Энэ бодлогын шинэчлэлийн гол зорилго нь төрийн үйлчилгээний хүртээмжийг нэмэгдүүлэх, хөдөлмөрийн зах зээлийн үйл ажиллагааг сайжруулах, орон сууцны хүрэлцээг нэмэгдүүлэхэд чиглэгджээ.

Сүүлийн 10 жилд Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллагын гишүүн орнуудын хувьд орлогын тэгш бус байдлыг илэрхийлдэг Жини коэффициент 0.315 байгааг АНУ-тай харьцуулахад 0.4 хувиар өндөр, Чили, Мексик улстай харьцуулахад ойролцоо хэмжээнд байна (Homi Kharas, 2010). Орлогын тэгш бус байдал нэмэгдэж нийгэм дэх баян хоосны ялгаа гүнзгийрч байгаатай холбоотойгоор Эдийн засгийн хамтын ажиллагаа, хөгжлийн байгууллагын гишүүн орнууд олон нийтийн дунд хэлэлцүүлэг

өрнүүлэн улмаар 2015 онд Хамтдаа (In It Together) хөтөлбөрийг баталсан. Энэ хөтөлбөрийн гол зорилго нь дунд давхрааг дэмжихэд оршиж байгаа бөгөөд дараах дөрвөн асуудалд онцгойлон анхаарч байна. Үүнд:

- Эдийн засгийн амьдрал дах эмэгтэйчүүдийн оролцоог нэмэгдүүлэх;
- Хөдөлмөр эрхлэлтийг нэмэгдүүлэн ажлын чанарыг сайжруулах;
- Хүн амын боловсрол, ур чадварыг сайжруулах;
- Дахин хуваарилалтын үр дүнг нэмэгдүүлэх зорилгоор татварын хуваарилалтын нээлттэй систем нэвтрүүлэх зэрэг болно.

Хамтдаа хөтөлбөр нь (In It Together) эмэгтэйчүүдийг ажил эрхлэх боломжоор хангах, хөдөлмөрийн зах зээлийн аюулгүй байдлыг хангах, хөдөлмөр эрхлэлтээс олох орлогыг нэмэгдүүлж, амьдралын чанарыг сайжруулах, ажиллах орчны ая тухтай байдлыг хангах, хөдөлмөрийн зах зээлд чиглэсэн бодлогыг эрчимжүүлэх, залуучуудыг мэргэжлээ зөв сонгох, хөдөлмөрийн зах зээлд ажил эрхлэхэд шаардлагатай ур чадварыг бүрэн эзэмшүүлэх зорилгоор залуучуудыг дэмжсэн хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх, хөдөлмөрийн зах зээлийн институцид өөрчлөлт хийх, боловсрол, ур чадвар эзэмшүүлэх бүх шатны байгууллагын үйл ажиллагааг чанаржуулах, сургуулийн насны хүүхэдтэй өрхийг дэмжсэн бодлого хэрэгжүүлэх, дунд болон дээд боловсролын чанарыг сайжруулахад гол анхаарлаа хандуулан ажиллаж байна.

**Канад улс:** Тус улсын хувьд технологийн шинэчлэл, глобальчлал, институци болон үнэт зүйлсийн өөрчлөлттэй холбоотойгоор хөдөлмөрийн бүтцэд өөрчлөлт орж, дунд түвшний ур чадвар шаарддаг ажлын байр багасч, улмаар дунд давхраанд хамаарах өрх, иргэдийн тоо цөөрөхөд нөлөөлсөн юм. Энэ байдалтай уялдуулан Канад улсын үе үеийн засгийн газар дунд давхрааг дэмжих бодлого, хөтөлбөрийг хэрэгжүүлж, үр дүнг нь тооцжээ. Тухайлбал, 2017 онд Канадын засгийн газраас гаргасан тайланд дунд давхрааг дэмжих бодлогын хэрэгжилтийг дараах байдлаар дүгнэн үзсэн байна (Хүснэгт 54).

Канадын засгийн газраас гаргасан 2017 оны тайланг судлахад хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих, өрхийн хэрэглээг нэмэгдүүлэх, хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх, орон сууцны үнийг тогтвортой болгох, АНУ болон бусад улсуудтай хийгдэх импорт, экспортын хэмжээг нэмэгдүүлэх, төсвийн төлөвлөлтийг сайжруулах зэрэг арга хэмжээг авч хэрэгжүүлсэн нь дунд давхраанд багтах өрхийн тоог нэмэгдүүлэхэд тодорхой хувь нэмэр оруулжээ. Тухайлбал, эдийн засгийн өсөлтийг дэмжих чиглэлийн хүрээнд газрын тос олборлолтын салбарт хийсэн хөрөнгө оруулалтын үр дүнд эдийн засгийн гол үзүүлэлтүүд өссөн, мөнгөний бодлого, түүний хэрэгжилт сайжирсан, 2014 оноос хойш газрын тосны бус салбарын өсөлт 3 хувиар нэмэгдсэн үр дүнтэй байна.

2015-2019 оны Степан Харперын тэргүүлсэн Канадын засгийн газрын үйл ажиллагааны үндсэн зорилго шинэ дунд давхрааг дэмжих явдал юм. Канадын засгийн газар “Шинэ дунд давхрааны төлөөх шинэ төлөвлөгөө”-ний дагуу үйл

ажиллагаагаа хэрэгжүүлж байна. Бүх хүүхдэд олгодог байсан хүүхдийн мөнгөн тэтгэмжийг зогсоон оронд нь “Канадын хүүхдийн мөнгөн тэтгэмж”-ийг олгон, өрх бүрт хүүхдээ өсгөхөд нь зориулж тодорхой хөрөнгийг төлөвлөсөн байна. Канадын хүүхдийн тэтгэмжийг өрх толгойлсон гэр бүл, орлого багатай өрхөд олгосноор 315,00 хүүхдийг ядуурлаас гаргах зорилготой байгаа юм.

#### Хүснэгт 54. Дунд давхрааг дэмжих Канад улсын бодлогын чиглэл, хэрэгжилтийн байдал

Д/д	Үндсэн чиглэл	Хэрэгжилт
1	Эдийн засгийн өсөлтийг дэмжих	- Газрын тос олборлолтын салбарт хийсэн хөрөнгө оруулалтын үр дүнд эдийн засаг өсч, өрхийн хэрэглээ нэмэгдсэн - Мөнгөний бодлого, түүний хэрэгжилт сайжирсан - 2014 оноос хойш газрын тосны бус салбарын өсөлт 3 хувиар нэмэгдсэн
2	Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих	- Газрын тос олборлолтын салбарын ажил эрхлэлт 10,000-аар нэмэгдсэн - Ажил эрхлэлт сар бүр 20,000-аар нэмэгдэж байна - Ажилгүйдэл 7.1-6.6 хувиар буурсан - Бий болсон ажлын байрны дийлэнх нь байнгын ажлын байр байна
3	Өрхийн хэрэглээг нэмэгдүүлэх	- Дунд давхрааны иргэдэд ногдох татварыг бууруулж, хүүхдийн мөнгө өгдөг болсон нь өрхийн хэрэглээг нэмэгдүүлэхэд эерэгээр нөлөөлж байна
4	Хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх	- 2017 оны байдлаар газрын тосны салбарын хөрөнгө оруулалт тогтворжин 13-15 тэрбумын хооронд хэлбэлзэж байна.
5	Орон сууцжуулах	- Сүүлийн жилүүдэд орон сууцны борлуулалт 40 хувиар нэмэгдсэн - Орон сууцны үнийн өсөлтийн оргил 30 хувьд хүрсэн - Ванковер хотын орон сууцны үнийн өсөлт 2010-2014 онд нэг түвшинд байсан - Эрэлт нэмэгдэж, нийлүүлэлт бага байсан нь үнийн өсөлт бий болоход нөлөөлсөн
6	Импорт, экспортыг нэмэгдүүлэх	- Эрчим хүчний бусад салбарт худалдааны дутагдал үүссэн - АНУ-тай хийгдэх барааны импорт, экспортын бараа 2015 оноос багасч эхэлсэн
7	Төсвийн төлөвлөлтийг сайжруулах	- ҮНБ ба өрийн харьцаа (G7) улсуудаас хамгийн бага түвшинд байна - Төсвийн бодлогод засгийн газраас асар их анхаардаг болсон - Дунд давхрааг дэмжих үйл ажиллагаанд зориулсан төсвийн зарцуулалт амжилттай хийгдсэн

Эх сурвалж: Канадын засгийн газар, 2017

Дунд орлоготой өрхөөс авдаг татвар 22 хувь байсныг 20,5 болгон бууруулах, залуучуудад зориулсан 40,000 ажлын байр бий болгон тэдэнд өөрөө өөрийгөө тэтгэн амьдрах боломж олгох, тэтгэврийн найдвартай бодлого хэрэгжүүлэх,





орон байрны үнэ тарифыг зохицуулан амьжиргааны аюулгүй байдлыг хангах, дундаж болон ядуу өрхийн хүүхдүүдийн боловсрол эзэмшихэд зориулсан тэтгэлгийн хэмжээг нэмэгдүүлэх, зээлийн сангийн тоог нэмэгдүүлэх, эрүүл мэндийн үйлчилгээний чанар, хүртээмжийг сайжруулах, хүүхэд болон ахмад настан ядууралд өртөхөөс урьдчилан сэргийлэх үйл ажиллагаанд Канадын засгийн газар ихээхэн анхааран ажиллаж байна (Canadian Government, 2015).

**Хүснэгт 55. Канадын засгийн газрын “Шинэ дундаж давхрааны төлөөх шинэ төлөвлөгөө”-ний үндсэн чиглэл**

Д/д	Чиглэл	Хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа
1	<b>Дунд давхрааг дэмжих</b>	-Дунд давхрааны өрхийн эдийн засгийн аюулгүй байдлыг хангах -Дунд давхрааг бэхжүүлэх үйл ажиллагаанд хөрөнгө оруулалт хийх -Орчин үеийн Канад гэр бүлийг дэмжих
2	<b>Шударга нээлттэй засгийн газрыг байгуулах</b>	-Засгийн газрын үйл ажиллагааг нээлттэй, ил тод болгох -Нээлттэй, шудра а сонгууль зохион байгуулах -Канад иргэдэд үзүүлэх төрийн үйлчилгээний чанар, хүртээмжийг сайжруулах -Нотолгоо, судалгаанд суурилсан бодлого боловсруулах
3	<b>Хүрээлэн буй орчинг цэвэр байлгах, эдийн засгийг хөгжүүлэх</b>	-Хүлэмжийн хийн ялгаралтыг багасган уур амьсгалын өөрчлөлтийн эсрэг арга хэмжээг авах -Цэвэр, байгаль орчинд ээлтэй ажлын байр бий болгосон аж ахуйн нэгжүүдийг санхүүгийн хувьд дэмжих - Хүрээлэн байгаа орчны үнэлгээ хийх -Гол, ус далай, усны нөөцийг хамгаалах
4	<b>Хүчирхэг Канад иргэдийн төлөө</b>	-Хүн амын цөөнхийн асуудлыг анхааран үзэх -Ахмад дайчдад онцгой анхаарал хандуулах - Канад иргэдийн аюулгүй байдлыг хамгаалах -Соёлын асуудлыг анхааран хөрөнгө оруулалт хийх, бүтээмж бүхий үйлдвэрлэлийг дэмжих - Орон нутгийг бэхжүүлэн дэмжих
5	<b>Боломжийг нэмэгдүүлэн, аюулгүй байдлыг хангах</b>	-Хөгжлийн үүд хаалгыг нээх -Дүрвэгчид болон бусад улс орны ядуурлын асуудалд анхаарлаа хандуулах - Экспорт, импортын боломжийг нэмэгдүүлэх -Канадын болон дэлхий дахины аюулгүй байдлыг нэмэгдүүлэх
6	<b>Төсвийн төлөвлөлтийг сайжруулах</b>	-ҮНБ болон үндэсний хэмжээний өрийн харьцааг 27 хувьд хүргэх -Төсвийн төлөвлөлтийг сайжруулах -Орлогыг нэмэгдүүлэх -Шинэ хөрөнгө оруулалт бий болгох

Канадын засгийн газрын “Шинэ дунд давхрааны төлөөх шинэ төлөвлөгөө” нь 1) дунд давхрааг дэмжих, 2) шударга нээлттэй засгийн газрыг байгуулах,



3) хүрээлэн буй орчинг цэвэр байлгах, эдийн засгийг хөгжүүлэх, 4) хүчирхэг Канад иргэдийн төлөө 5) боломжийг нэмэгдүүлэн, аюулгүй байдлыг хангах 6) төсвийн төлөвлөлтийг сайжруулах гэсэн үндсэн зургаан чиглэлээр хэрэгжиж байгаа бөгөөд энэ үндсэн чиглэл бүрт авч хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааг дээрх байдлаар тодорхойлжээ (Хүснэгт 55).

Дээрх хүснэгтэд өгөгдсөн нэгдүгээр үндсэн чиглэл болох дунд давхрааг дэмжих үйл ажиллагаа нь дараах дэд чиглэлд хуваагдаж байна. Тухайлбал, энэ үндсэн чиглэлийн дэд хэсэг болох “Дунд давхрааны эдийн засгийн аюулгүй байдлыг хангах” үйл ажиллагааны хүрээнд 10 өрхийн 9 нь хүүхдийн мөнгөний хөтөлбөрт хамрагдана, дунд давхрааны иргэдийн орлогын татварыг 20.5-22 хувь болгон өмнөхөөс 7 хувиар бууруулна. 40,000 залуучуудад зориулсан ажлын байр бий болгох, залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийн хөтөлбөрийн хөрөнгө оруулалтыг 300 сая доллар болгон нэмэгдүүлэх, тогтвортой тэтгэврийн хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх, 65 нас хүрсэн бага орлоготой ахмад настанд жил бүр 13,000 долларын орлоготой болгох зэрэг үйл ажиллагааг төлөвлөсөн байна.

**Америкийн Нэгдсэн Улс:** Дунд давхраа хумигдах нь эдийн засгийн хөгжлийг удаашруулан, ардчиллын ач холбогдолыг бууруулдаг гэж үздэг тул АНУ-ын үе үеийн засгийн газрын анхаарах гол асуудлын нэг нь дунд давхрааг тэлэх асуудал байсаар иржээ. Тухайлбал, Барак Обамагийн засгийн газар дунд давхрааны өрх, иргэдийг дэмжих чиглэлээр дараах үндсэн зургаан бодлогыг барьж ажилласан байна.

### **1. Тэтгэврийн хадгаламжийн аюулгүй байдлыг хангах**

Нийгмийн халамжийн нэгэн хэлбэр болох тэтгэвэр нь дунд давхрааны иргэдийн амьдралын баталгааг хангахад онцгой үүрэгтэй. Гэтэл хувийн тэтгэврийн сангийн системийн алдаатай бодлогоос хамааран иргэд ирээдүйдээ хүрэлцэхүйц хэмжээний тэтгэврийн хуримтлалыг бий болж чадахгүй байна. Судлаач Эрнст, Ёонг нар шинээр дунд давхраанд шилжигчдийн 59 хувь нь тэтгэврийн хуримтлалаар амьдарна гэсэн судалгааны дүнг гаргасан бол, Бостоны коллежийн тэтгэврийн эрсдэл тооцох индексээр нийт дунд давхрааны өрхийн 53 хувийнх нь тэтгэврийн аюулгүй байдал алдагдах төлөвтэй байна гэсэн дүгнэлт гаргажээ.

Энэ байдалтай уялдуулан тэтгэврийн нөөцийг нэмэгдүүлж, тэтгэврийн төлөвлөгөөний чанарыг сайжруулах бодлого барьж ажиллажээ. Тэтгэврийн системийг боловсронгуй болгох зорилгоор шинэ гибрид тэтгэврийн төлөвлөгөө болох 1\ Аюулгүй, Хүртээмжтэй, Уян хатан, Үр дүнтэй тэтгэврийн төлөвлөгөө (retirement plan), 2\ Аюулгүй тэтгэврийн төлөвлөгөөг авч хэрэгжүүлсэн юм. Энэ үйл ажиллагааны үр дүнд цалин авдаг л бол тухайн ажилтан шууд автоматаар тэтгэврийн шимтгэл төлөх боломжийг бүрдүүлсэн байна. Тэтгэврийн шимтгэл төлөх энэ хэлбэр засгийн газарт дарамт бий болгохгүй. Учир нь энэ нь засгийн газраас хувийн тэтгэврийн системд шинэчлэл хийх байдлаар хэрэгжүүлж байгаа үйл ажиллагаа юм.



## **2. Цалингийн доод хэмжээг нэмэгдүүлэх**

Цалингийн доод хэмжээг нэмэгдүүлэх нь доод давхраанаас дунд давхраанд шилжигчдийг дэмжих төдийгүй, дунд давхраанд иргэдийн цалин хөлс нэмэгдэхэд таатай нөлөө үзүүлэн иргэдийн худалдан авах чадвар, эдийн засгийн салбар дахь ололт амжилт нэмэгдэх, иргэдийн амьдралын нөхцөл, амьжиргаа сайжрахад нөлөөлдөг учир цалингийн доод хэмжээг нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн үйл ажиллагааг тодорхой шат дарааллаар авч хэрэгжүүлсэн байна.

## **3. Орон сууцны үнэ өртөг**

Орон сууц эзэмшигчдийн тавны нэг нь зээлийн дарамтад амьдарч байна. Иймээс моргейжийн урт удаан хугацаанд ашигтай байх нөхцөлийг бүрдүүлэх, орон сууцны зах зээлийн үнийн тогтвортой байдлыг хадгалах, хэрэглэгчдийн найдварыг хөсөрдүүлдэг сөрөг хүчин зүйлсийг хязгаарлах шинэчлэлийн бодлого хэрэгжүүлж байна. Энэ зорилгоор өртөг багатай орон сууцны хөтөлбөр хэрэгжүүлж, үндэсний моргейжийг боловсронгуй болгох хөтөлбөрийг хэрэгжүүлсэн юм.

## **4. Ажилтнууд өвчтэй байх үедээ цалингаа авах**

Дунд давхраанд хамаарч байгаа өрхийн ажил эрхлэгчдийн 40 хувь, амьжиргаа багатай өрхийн 55 хувь нь өвчтэй байх үедээ ямар нэгэн цалин, тэтгэмж авч чадахгүй байна. Насанд хүрэгчдийн 23 хувь нь өөрөө болон өрхийн гишүүн өвдсөн гэсэн шалтгаанаар ажлаасаа чөлөө авахдаа халагдах вий гэсэн айдастай амьдардаг. Зарим тохиолдолд өвчтэй үедээ ажилтнууд ажлаа тасалж цалингаа хасуулахгүй гэдэг шалтгаанаар ажилдаа явж бусдад өвчнөө халдаах тохиолдол түгээмэл байсан юм. Ажилтнууд өвдөөд ажилдаа ирээгүй тохиолдолд цалин, тэтгэмж авах нь ажлын байрны аюулгүй байдлыг нэмэгдүүлэх онцгой ач холбогдолтойгоос гадна дунд давхрааг тэлэх нэгэн бодлого гэж засгийн газрын зүгээс үзэж, “Эрүүл энх гэр бүл” бодлогын баримт бичгийг боловсруулан ажилтнуудад өвчтэй байх үед нь цалин, тэтгэмж олгох арга хэмжээг шат дараатайгаар авч хэрэгжүүлж байна.

## **5. Ажилтнуудын эвсэл, холбоо байгуулахыг дэмжих**

Сүүлийн жилүүдэд ажилтнуудын санал санаачлагаар эвсэл, холбоод байгуулах байдал эрс буурсан. Судлаач Брус Вестерн үүнийг хэрэглээний тэгш бус байдал нэмэгдсэн, дунд давхрааг тэлэхэд нөлөө үзүүлдэг ажилтнууд цалин хөлсөө нэмүүлэх, тохиролцох зорилгоор холбоо байгуулахыг дэмжих байдал муудсан, энгийн иргэд улс төрийн үйл ажиллагаанд оролцох нь багассан зэрэгтэй холбон тайлбарлаж байгаа юм. АНУ-ын эвсэл, холбоодын ерөнхийлөгч сонгох, тухайн холбоонд гишүүнээр элсэх үйл ажиллагааг зохицуулсан эрх зүйн орчин тааруу байгаатай холбогдуулан Конгрессын зүгээс Үндэсний хөдөлмөрийн харилцааг зохицуулах, зөвлөл холбоодын сонгох, сонгогдох тогтолцоог шинэчлэх, хөдөлмөрийн тухай хуулинд эвлэлдэн нэгдэх эрхийг хангасан зохицуулалтыг оруулах, эвсэл холбоодын эрхийг

хамгаалсан зүйл заалтыг батлах, ажлын байран дахь ялгаварлан гадуурхах байдлыг таслан зогсоох арга хэмжээг хуулиар баталгаажуулахад анхааран ажилласан юм.

## 6. Коллежиуд хэрэглэгчдийг мэдээллээр хангах

АНУ-ын оюутнуудын гуравны хоёр нь сургалтын зээл авч дөрвөн жилийн бакалаврын хөтөлбөрийг дүүргэж байна. 2008 оны байдлаар оюутнуудын сургалтын зээлийн нийт хэмжээ 25,000 ам долларт хүрчээ. Нэгдсэн улсын мужийн захиргаа их сургууль, коллежуудын зүгээс төгсөгчдийн тоо, тэдний ажил эрхлэлтийн байдал, сургалтын зээлийн эргэн төлөлт зэрэг мэдээллээ хэрэглэгчдэд өгөх эрх зүйн орчныг бүрдүүлэхэд анхааран ажиллажээ. Ингэснээр хэрэглэгчид их сургуулиуд, коллежуудыг өөр хооронд нь харьцуулан сонголт хийх боломжтой болно. Коллежийн чанар, хүртээмжийг нэмэгдүүлэх нь дунд давхрааг тэлэхэд онцгой үүрэгтэй ч хөдөлмөрийн зах зээлд ажиллахад шаардлагатай ур чадвар эзэмшсэн төгсөгчдийн тоо буурч байгаа нь дунд давхрааг хумихад ихээхэн нөлөө үзүүлж байна. Иймээс ахлах сургууль төгсөгчид чанартай сургуульд элсэн суралцах, сургуулиа зөв сонгоход нь туслах зорилгоор их, дээд сургуулиудын талаарх мэдээллийг тараах нь ирээдүйн дунд давхраанд хамаарагдах иргэдэд ихээхэн ач холбогдолтой юм. Үүнтэй холбоотойгоор Обамагийн засгийн газар их, дээд сургууль, коллежийн үнэлгээний картын арга зүйг боловсруулсан. Уг арга зүйн дагуу нэг хуудсанд багтаасан мэдээллийг Засгийн газрын цахим хуудсанд байршуулан хэрэглэгчид тэндээс их дээд сургууль, коллежуудын сургалтын өртөг, зээл, төгсөлтийн хувь хэмжээ, төгсөгчдийн авдаг цалин зэрэг мэдээллийг авч хаана суралцах талаар шийдвэрээ гаргах бололцоог бүрдүүлсэн нь дунд давхрааны иргэдийг дэмжихэд ихээхэн ач холбогдолтой үйл ажиллагаа болсон байна.

### Хүснэгт 56. Дунд давхрааг тэлэх АНУ-ын бодлогын чиглэл, хэрэгжилтийн байдал

Д/д	Үндсэн чиглэл	Хэрэгжилтийн байдал
1	Хүн амын эрүүл мэндийг хамгаалах	<ul style="list-style-type: none"> <li>- 2010 онд Эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээний хууль батлагдаж, 2016 оны байдлаар 20 сая хүнийг эрүүл мэндийн даатгалд хамруулсан.</li> <li>- 2010 онд даатгалд хамрагдаагүй иргэдийн хувь 16 байсан нь 2015 онд 9 хувь болж буурсан.</li> <li>- Өртөг хэмнэх байдлаар эрүүл мэндийн салбарын зарлагын өсөлтийг бууруулсан.</li> <li>- Тамхины борлуулалтын татварыг нэмэгдүүлж олсон мөнгөөр нь 4 сая хүүхдийг эрүүл мэндийн даатгалд хамруулсан.</li> </ul>



2	Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих	<ul style="list-style-type: none"> <li>- 2009 онд 787 тэрбум долларын өртөг бүхий эдийн засгийг сайжруулах, хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх гэрээнд гарын үсэг зурсан</li> <li>- 2010 онтой харьцуулахад 15.5 сая ажлын байр шинээр бий болсон</li> <li>- 2009 онд 10 хувь байсан ажилгүйдлийн түвшин 2016 оны байдлаар 4.6 хувь болон буурсан</li> <li>- Хөдөлмөр эрхлэлтийн тэгш байдлыг дэмжих хуулийн дагуу жилд 47,476 ам.долларын илүү цагийн төлбөр төлж 4.2 сая ажилтны эрхийг хамгаалсан</li> </ul>
3	Хүлэмжийн хийг багасгах	<ul style="list-style-type: none"> <li>- 2015 онд батлагдсан “Цэвэр эрчим хүчний үйлдвэр төлөвлөгөө” хэрэгжиж эхэлснээр 2030 онд 2005 онтой харьцуулахад нүүрсхүчлийн хийн ялгаралт 32 хувиар буурна гэж төлөвлөж байгаа</li> </ul>
4	Их сургууль, коллежид хамрагдалтыг нэмэгдүүлэх	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Бичиг баримтгүй хүүхдүүдийн бичиг баримтжуулан хөдөлмөр эрхлэх боломжийг бүрдүүлсэн</li> <li>- Банкнууд оюутнуудад сургалтын төлбөрийн зээл олгодог болж өнгөрсөн 10 жилд 36 тэрбум төгрөгийн сургалтын зээл олгосон</li> </ul>
5	Эмэгтэйчүүдийг хүчирхэгжүүлэх	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Кабинетуудын албан тушаалын 31 хувийн 17-д нь өнгөт арьстан эмэгтэйчүүд ажиллаж байна</li> </ul>
6	Өрхийн хөгжлийг дэмжих	<ul style="list-style-type: none"> <li>- 2009 оны тогтоолын дагуу банкууд хэрэглэгчдэд мэдэгдэхгүйгээр зээлийн хүүгээ нэмэгдүүлдэг байдлыг хязгаарласан</li> <li>- 2010 оноос хойш гэр оронгүй ахмад дайчдын эзлэх хувийг 47 хувь болтол бууруулсан</li> </ul>
7	Боловсролын чанар, хүртээмжийг сайжруулах	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Төлбөр, төгсөлтийн хувь, сургууль төгссөний дараах цалингийн хэмжээ зэрэг үзүүлэлтээр их сургуулиудыг үнэлгээний карттай болгосон</li> <li>- 2010 оны Эрүүл хүүхдүүдийн төлөөх журмын дагуу 4.5 тэрбум долларыг сургуулийн хүүхдэд өгдөг хоолны тэжээллэг байдлыг нэмэгдүүлэхэд зарцуулсан</li> <li>- Хүнсний аюулгүй байдлыг хангахад 1.4 тэрбум ам.долларыг зарцуулсан</li> </ul>
8	Орон сууцжуулах	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Испани хэлээр ярьдаг иргэдэд өгдөг орон сууцны хүү өндөр байгааг бууруулах зорилгоор 175 сая доллар, Санхүүгийн корпорацид 355 сая долларыг зарцуулсан</li> </ul>

Эх сурвалж: 2017 Obama's top 50 accomplishments. January/February 2017. Washington monthly.

Хүн амын эрүүл мэндийг хамгаалах, хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих, хүлэмжийн хийг багасгах, их сургууль, коллежид хамрагдалтыг нэмэгдүүлэх, эмэгтэйчүүдийг хүчирхэгжүүлэх, өрхийн хөгжлийг дэмжих, боловсролын чанар, хүртээмжийг сайжруулах, орон сууцжуулах гэсэн үндсэн найман чиглэлийн хүрээнд дунд давхрааг дэмжих үйл ажиллагааг хэрэгжүүлсэн нь дунд давхрааг тэлэхэд тодорхой ач холбогдолтой байжээ.

**Казахстан улс:** Казахстан улс 2002 онд өдөрт 1 сая баррел газрын тос олборлож байсан бол 2021 оны байдлаар энэ хэмжээ 4 саяд хүрэхээр хэтийн тооцоо гарчээ. Үүнтэй уялдан хөрөнгө оруулалт нэмэгдэн, ажлын байр бий болж, банкны систем тогтворжсон нь дунд давхрааг дэмжихэд чухал үүрэгтэй байлаа [Condoleezza Rice, 2005].

Казахстан улс боловсролын чанарыг сайжруулахад ихээхэн анхаарч хилийн чанадад үйл ажиллагаа эрхэлдэг сургуулиудын салбарыг өөрийн улсад нээхийг зөвшөөрснөөс гадна “Болошак” хөтөлбөр хэрэгжүүлэн авьяаслаг хүүхдүүдийг 100 хувийн дэмжлэгтэйгээр дэлхийн шилдэг сургуулиудад сургаж эхэлсэн. Иргэдийг жижиг бизнес эрхлэхэд тусалж, бизнес эрхлэх таатай орчинг бүрдүүлснээс гадна Чилийн загварт суурилан тэтгэврийн шинэчлэлийг эхлүүлсэн бөгөөд сайн дурын тэтгэврийн сангийн тогтолцоо бүрдүүлсэн. Иргэдийг орон сууцжуулах зорилгоор моргажийн зээлийг бий болгон, банкны үйл ажиллагаанд олон улсын банкны системийг нэвтрүүлэн шинэчилж, хадгаламжийн эрсдэлийг бууруулах эрх зүйн орчин бүрдүүлжээ. Мөн түүнчлэн Казахстаны засгийн газар аж үйлдвэржилт, эдийн засгийн өсөлт, газрын шинэчлэлийн 100 алхамыг хэрэгжүүлсэн нь дунд давхрааг тэлэхэд чухал үүрэг гүйцэтгэсэн байна.

**Хүснэгт 57. Дунд давхрааг дэмжих Казахстан улсын бодлогын чиглэл, хэрэгжилтийн байдал**

Дд	Үндсэн чиглэл	Хэрэгжилтийн байдал
1	Газар, татварын шинэчлэл	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Газрын ашиглалтыг сайжруулах зорилгоор хөдөө аж ахуйн зориулалтын газрыг хувьчилсан</li> <li>- Татвар, гаалийн бодлого, дүрэм журмыг сайжруулж гаалийн нэг удаагийн татварын өртөгийг бууруулах '0-5-12' загварыг хэрэгжүүлсэн</li> <li>- Экспорт, импортын чиглэлээр худалдаа үйлдвэрлэл эрхлэгчдэд зориулж нэг цонхны гаалийн үйлчилгээг үзүүлж эхэлсэн</li> </ul>
2	Хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Гадаадын хөрөнгө оруулалтын 10 компанийг боловсруулах салбарын экспортын бүтээгдэхүүнийг үйлдвэрлэхэд татан оруулсан</li> <li>- Аялал жуулчлал, сүүн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх, мах боловсруулах, эрчим хүчний салбарт хөрөнгө оруулагчдыг татах</li> <li>- Жижиг, дунд үйлдвэрлэлийн салбарт үндэсний тэргүүлэгчдийг төрүүлж байна</li> </ul>
2	Инновацийн шинэчлэл, зам тээврийн хөгжил	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Мэдлэгт суурилсан эдийн засгийг хөгжүүлэх зорилгоор Астана хотод эрдэм шинжилгээ судалгааны төвүүдийг байгуулсан</li> <li>- “Евразийн транс континентал тээврийн коридор”-ыг байгуулах үйл ажиллагааг хэрэгжүүлж байна</li> </ul>

3	Боловсрол, эрүүл мэнд, нийгмийн хамгаалал	<ul style="list-style-type: none"> <li>- Ахлах сургуульд зарцуулах ҮНБ-ний хэмжээг нэмэгдүүлэх</li> <li>- Эдийн засгийн үндсэн зургаан салбарыг хөгжүүлэх зорилгоор үндэсний 10 коллеж, 10 их сургуулийг тусгайлан зохион байгуулалтад оруулсан</li> <li>- Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын системийн шинэчлэлийг хийсэн</li> <li>- Хүн амын эрүүл мэндийн даатгалд заавал хамрагдах системтэй болсон</li> <li>- Эрүүл мэндийн салбар дах хувийн хэвшлийн оролцоог хөхиүлэн дэмжиж байна</li> <li>- Эрүүл мэндийн үйлчилгээний чанарын комиссыг Эрүүл мэнд, нийгмийн хөгжлийн яамны дэргэд байгуулсан</li> <li>- Нийгмийн халамж, нийгмийн дэмжлэг олгох системийн шинэчлэл хийгдэж байна</li> </ul>
---	---	---

Эх сурвалж. Asian Development Bank. Regional-capacity development technical assistance (r- cda). Responding to external shocks hitting the economy of Kazakhstan. 3 March 2017

Казахстаны дунд давхрааг дэмжих бодлогыг нэгтгэн дүгнэж үзвэл төрийн бодлогод тэгш боломжийг бий болгох, төрийн үйлчилгээний чанарыг сайжруулахад голлон анхаарч байна. Дээр дурдсан үйл ажиллагааны үр дүнд төлөвшсөн дунд давхраа эргээд Казахстаны нийгэм, эдийн засгийн байдалд эерэг таатай нөлөө үзүүлж байна.

**БНХАУ:** 1980 оны эхээр шинэчлэлийн нээлттэй бодлого зарлаж, эдийн засгийн эрс өсөлт гарснаар өндөр боловсролтой, мэдлэгт суурилсан ажил эрхэлдэг, чинээлэг, барууны хэв маяг бүхий хэрэглээний зан үйлтэй хүмүүсээс бүрдсэн шинэ анги бий болсон. 1978 оноос Дэн Сяо Пиний засгийн үед эхлүүлсэн зах зээлийн эдийн засгийн зарчимд суурилсан эдийн засгийн тогтолцооны шинэчлэлийн дүнд улсын өмчит бизнес хаагдах болон өөрчлөн зохион байгуулагдаж, олон тооны чадварлаг ажиллах хүчин өөрийн хувийн бизнесээ эхлүүлсэн түүхтэй. Эдгээр хувиараа бизнес эрхлэгчид нь Хятадын “шинэ дунд давхраад” нэгдэж, бэхжүүлсэн бөгөөд үүн дээр төрийн албан хаагчид, мэргэжлийн болон техникийн ажилчид, нийгмийн институцид ажиллагчид нэмэгдсэнээр Хятадын дунд давхраа бүрдсэн байна.

Коммунист үзэл суртлын дагуу Хятад нь “ангигүй нийгэм” байгуулах зорилготой ч Хятадын Засгийн газраас “дундаж орлоготой ангийг” тэлэх, “энгийн чинээлэг аж амьдрал бүхий нийгэм” (xiaokang shehui) байгуулах бодлого баримталж, нийгмийн тэгш бус байдлыг арилгах, тогтвортой байдлыг хангах зорилт дэвшүүлсэн байна.

2004 онд Хятадын Статистикийн Үндэсний хорооноос жилд 60.000-500.000 юанийн орлого бүхий хүмүүсийг дундаж орлоготой гэж тодорхойлсон. Хятадад улсын салбарт ажиллах нь дунд давхраанд багтах гол хүчин зүйл болдог бөгөөд энэ нь улс төрийн элитүүдтэй ойр байх, санхүүгийн амжилт гаргахад нөлөөтэй байдаг.



Санхүүгийн хуримтлал нь дунд давхрааг тодорхойлох гол шалгуурын нэг бөгөөд Хятадын өрх бүр орлогынхоо 40 хувийг хадгалдаг байна. Үүний гол шалтгаан нь эрүүл мэнд, тэтгэврийн тогтолцоо хангалттай түвшинд хүрээгүй учраас эрсдлээс сэргийлэх зорилгоор ийнхүү мөнгөө хадгалдаг гэж судлаачид тайлбарласан байдаг (Hefele&Dittrich, 2011, х.57-73). Дэлхийн банкнаас хийсэн судалгаанд орлогынхоо тодорхой хэсгийг хуримтлалд зарцуулж буй Хятад өрх ядуурлын ирмэгт очих тохиолдол их байна гэж дүгнэжээ (World bank China Poverty Assessment, 2009).

Нийгмийн дунд давхраа бий болж, төлөвшихөд сайн боловсрол, шударга татварын тогтолцоо, баялгийн тэгш хуваарилалт, өмчийн баталгаат эрх, хүрээлэн буй орчны тогтвортой байдал, хүнсний аюулгүй байдал зэрэг нь чухал үүрэгтэй гэж үзжээ. Мөн энэ давхраанд харьяалагдах хүмүүс шинэ үнэ цэнэт зүйлс, шинэ амьдралын хэв маяг болон зан үйл, шинэ үзэл санааг агуулж байна. Шанхайн Их сургуулийн социологийн профессор Chen Dongdong дунд давхрааны гишүүд нь өндөр түвшний мотивацитай байдаг гэжээ. Тухайлбал, тэд амьдралаа эрс сайжруулах боломж байгааг ухаарчигсан, амжилт гаргаж, үр хүүхдээ жаргалтай байлгахын төлөө маш их хөдөлмөрлөхөд бэлтгэгдсэн байдаг. Тэдэнд нийгмийн байр суурь нь их чухал бөгөөд байр суурийг нь байр, орон сууц, машин, тансаг хэрэглээний зүйлс илэрхийлдэг ажээ. Мөн хэрэглээний соёл нь гадагшаа аялах, гадны хөрөнгө оруулалттай компанид ажиллах, гадаад мэдээллийн хэрэгслийг ашиглах явцад төлөвшиж, улам бүр барууны хэв маягтай болж, хувийн үнэлэмжид нь ихээр нөлөөлж байгааг онцолжээ (Hefele&Dittrich, 2011, х.57-73).

Хятадын дунд давхрааны хоёр дахь үеийнхэн Хятад дахь хувийн сургуулийн оюутны дийлэнхийг бүрдүүлдэг. Глобальчлалын үед англи хэлний хэрэгцээ улам нэмэгдэж байгаатай холбоотойгоор цаашид англи хэлтэй оронд дээд боловсрол эзэмшүүлэхийн тулд хүүхдүүдээ хувийн сургуульд сургадаг байна.

Дунд давхрааны эцэг, эхчүүдийн хувийн сургуулийн сургалтын төлбөр төлөх чадвар ажилчин ангийнхаас илүү байдаг бөгөөд хүүхдийнхээ хөгжим, уран зураг, хөл бөмбөг, усанд сэлэх, гулгах зэрэг чадварыг нь хөгжүүлэхэд хөрөнгө оруулах чадамжтай байдаг ажээ (Eileen Yuk-ha Tsang, 2012, х.11).

**Сингапур улс:** 1980-аад онд Сингапурын Ерөнхий сайд Lee Kuan Yew эх орноо “дунд давхраа бүхий нийгэм” болгохоор зарлаж, Сингапур иргэдийн 80 хувь нь амьдарч байсан байр, орон сууцаа өмчилж авчээ. Энэ үед төрийн бодлого нь нийгмийн халамж, санхүүгийн чадавх, тэгш байдал, амжилт ололт, нийгмийн өөрчлөлт хөдөлгөөн, үндэсний онцлог, нийгмийн харилцаа (гадаадынхантай, угсаатан хооронд, давхарга хооронд)-г сайжруулахад чиглэгдсэн (Tan Ern Ser, 2015, х.9).

Нийгмийн дунд давхрааны төлөвшилд нөлөөлөх нийгэм, улс төр, эдийн засгийн олон хүчин зүйлс байгаа бөгөөд улс орон тус бүрийн онцлогтой холбоотойгоор нөлөөлөл нь харилцан адилгүй байдаг. Сингапурт хүний

нөөцийн хөгжил, боловсролын салбарын бодлогоо элит дунд давхраа бий болгох төрийн бодлоготой хослуулан хэрэгжүүлж байна.

Дэлхийн орнуудын туршлагаас үзэхэд нийгмийн хөгжлийн гол тулгуур нь дунд давхраа гэдгийг онцолж, түүнд чиглэсэн тусгайлсан бодлогыг хэрэгжүүлж үр дүнд хүрч байна. Эдийн засгийн хамтын ажиллагааны орнууд дунд давхрааны төрийн үйлчилгээний хүртээмжийг нэмэгдүүлэх, хөдөлмөрийн зах зээлийн үйл ажиллагааг сайжруулах, орон сууцны хүрэлцээг нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн бодлого, Канад улсад өрх бүрд хүүхдээ өсгөхөд зориулсан хөрөнгө оруулалтыг хийх, татварыг бууруулах, залуучуудад зориулан ажлын байр бий болгох, өөрийгөө тэтгэн амьдрах боломж олгох, амьжиргааны аюулгүй байдлыг хангахад чиглэсэн, АНУ – д тэтгэврийн хуримтлал, цалингийн доод хэмжээг нэмэгдүүлж орон сууцны өртөгийг багасгах, иргэдийн эвлэлдэн нэгдэх боломжийг бүрдүүлэх, дээд боловсролын сургалтын байгууллагуудын чансааг үнэлэн мэдээллийг түгээх (дунд давхрааны иргэд чанартай боловсрол эзэмших боломжийг өргөтгөнө гэж үзсэн) эрүүл мэндийг хамгаалах, өрхийн хөгжлийг дэмжихэд онцгойлон анхаарсан бодлого хэрэгжүүлж байна.

Казахстанд бизнес эрхлэгчдэд дэмжлэг үзүүлэх, гадаад оронд суралцуулах, сайн дурын тэтгэврийн тогтолцоог бий болгох, моргажын зээлээр орон сууцжуулах, газрын шинэчлэлийн 100 алхам хэрэгжүүлэхдээ тэгш боломж бүрдүүлснээр дунд давхрааг тэлэхэд эерэг нөлөө үзүүлж чадсан байна.

Сингапур улсад элит дунд давхрааг бий болгохоор хүний нөөцийн хөгжил, боловсролын шинэчлэлийн бодлогыг хэрэгжүүлж байхад БНХАУ-д хувиараа бизнес эрхлэх, нийгмийн тэгш бус байдлыг арилгах чиглэлээр нийгмийн дунд давхрааг тэлсээр байна.



“Нийгмийн дунд давхрааны төлөв байдал: Улаанбаатар хотын өрхийн судалгаа” сэдэвт судалгааны зорилго нь дунд давхрааны өрхийн төлөв байдлыг олон хэмжээст үзүүлэлтээр судалж, бодлогын түвшинд анхаарах үндсэн чиглэлийг тодруулахад чиглэсэн болно.

Нийгмийн давхраа нь эдийн засаг, нийгэм, соёлын баялгийн нэгдлээр тодорхойлогдож, эдгээрээр бие биенээсээ ялгарч байдгийг илүү онцолдог нийгмийн ялгарлын онол, уг давхрааны тогтвортой байдлыг чухалчилдаг цөмийн онолыг тус тус судалгааны үзэл баримтлал болгон ашиглав.

Судлагдсан байдлын тоймоос харвал, нийгмийн дунд давхрааны судалгаанд орлогыг гол болгосон эдийн засгийн үзүүлэлтийг ашиглахаас гадна дунд давхрааны өрхийн гишүүдийн бүтэц, шинж байдлыг чухалчлан үзэх нь түгээмэл байна. Улмаар амьжиргаа, амьдралын чанарыг тодорхойлох үзэл баримтлал өөрчлөгдөж байгаагаас дунд давхрааны төлөв байдлыг амьдралын хэв маяг, үнэлгээгээр өргөжүүлэн судлах хандлага ажиглагдах боллоо. Иймээс судалгааны үзэл баримтлалтай уялдуулан орлого, зардал, өмч хөрөнгө, хуримтлал, зээл зэрэг эдийн засгийн төлөв, өрхийн гишүүдийн хүн ам зүйн шинж, хэрэглээний хэв маяг, нийгмийн идэвх оролцоо, амьдралын сэтгэл ханамж зэрэг нийгэм-соёлын хэмжээсээр дунд давхрааны төлөв байдлыг судалсан болно.

Судалгааны анхдагч өгөгдлийг санал асуулга, гол мэдээлэгчийн ярилцлагын аргаар цуглуулсан. Санал асуулгын судалгааны эх олонлог нь орлогыг орлуулан тооцох аргаар өрхийн амьжиргааны түвшинг тодорхойлоход дундаж хэрэглээтэй гэсэн бүлэгт хамаарч буй Улаанбаатар хотын 170 гаруй мянган өрх бөгөөд эдгээр өрхөөс хоёр шатат санамсаргүй түүврийн аргаар 420 өрхийг сонгож, судалгаанд хамруулсан болно. Тоон судалгааны мэдээллийг SPSS багц программаар, чанарын судалгааны мэдээллийг энгийн нэгтгэлийн аргаар боловсруулав. Дунд давхрааны ерөнхий шинжийг тодорхойлоход шинж тэмдгийн төвлөрлийн аргыг, цөм бүлгийг тодорхойлоход индексийн шинжилгээ, Эйлер-Венны диаграммын аргыг тус тус ашиглалаа.

Судалгаанд хамрагдсан 420 өрхийн 44.5 хувь нь орон сууц, 55.5 хувь нь гэр хороололд амьдарч байна. Нийт өрхийн тал хувийг нэг болон түүнээс дээш хугацаанд Улаанбаатар хотод шилжин суурьшсан өрх бүрдүүлж байгаа бөгөөд эдгээр шилжигч өрхтэй харьцуулахад шилжигч бус өрхийн дийлэнх нь дэд бүтэц, зах зээлийн үнэлгээ харьцангуй сайн, амьдралын орчин нөхцөл хангагдсан орон сууцны хороололд амьдарч байна.

Судалгаанд эрэгтэй, эмэгтэй хүйсийн төлөөлөл харьцангуй ойролцоо хувьтай хамрагдсан. Насны бүтцийн хувьд 2/3 орчим нь хөдөлмөрийн насныхан; 1/3 орчим хувь нь хүүхэд, өндөр настнууд байгаа нь МУ-ын хүн амын насны бүтцийн хандлагатай ерөнхийдөө ижил дүр зураг юм. Судалгаанд хамрагдсан арван тав ба түүнээс дээш насны иргэдийн 1178 хүний 44.5 хувь нь дээд боловсролтой, ердөө 1.1 хувь нь албан ёсны боловсролгүй; 3/5 орчим нь ямар нэгэн мэргэжил эзэмшсэнээс дунд давхрааны өрхийн гишүүдийн боловсролын түвшин харьцангуй өндөр байгаа нь харагдаж байна. Судалгаанд хамрагдсан өрхүүдэд 2-18 насны буюу цэцэрлэг, сургуульд хамрагдах насны нийт 539 байсны дийлэнх нь харъяаллын төрийн өмчийн сургууль, цэцэрлэгт хамрагдаж байна.

Насанд хүрсэн нийт иргэдийн тал орчим хувь нь ажил эрхэлдэг, амьжиргааны баталгаатай, санхүүгийн хувьд бие даасан байдалтай байна. Боловсролын түвшин нэмэгдэх тутам судалгаанд хамрагдагчдын ажил эрхлэлт нэмэгдэх зүй тогтол ажиглагдсан нь хөдөлмөр эрхлэлтэд боловсролын түвшин эерэг нөлөөлж байгааг илэрхийлж байна. Ажлын байрны онцлог, ажлын нөхцөл, нийгмийн даатгалд хамрагдалт гэсэн гурван үзүүлэлтийн дундаж 76.2 хувь байгаа нь дөрвөн иргэн тутмын гурав нь зохистой хөдөлмөр эрхэлж байгааг илэрхийлж байгаа хэрэг юм.

Хувиараа хөдөлмөр эрхлэгчид, олон улсын байгууллагад ажиллагчид, тохирох ажил олдохгүй байгаа болон өрхийн гишүүнээ асарч байгаа иргэдийн хувьд нийгмийн даатгалд хамрагдалт хангалтгүй байгаа нь ирээдүйд тэтгэвэр авахгүй байх эрсдэлийг бий болгож байна. Цаашилбал, судалгаанд хамрагдагчдын 45.7 хувь нь тэтгэвэрт гарсны дараах үеийн амьдралын баталгаандаа эргэлзэж, 15.2 хувь нь хэлж мэдэхгүй, 11.2 хувь нь баталгаагүй гэснээс үзвэл нийт өрхийн дийлэнх нь тэтгэвэрт гарсны дараах амьдралаа баталгаа тааруу гэж үздгийг ажиглаж болно.

Судалгаанд хамрагдсан өрхийн гишүүдийн ихэнх нь (91.9 хувь) эрүүл мэндийн байдлаа хэвийн гэж үнэлсэн нь хөдөлмөрийн чадвар, хөдөлмөр эрхлэлт, цаашлаад орлогын тогтвортой эх үүсвэр бүрдүүлэх талаас эерэг дүр зураг болж байна.

Амьдралын хэв маягийн нэг илэрхийлэл болох төрийн үйлчилгээний хүртээмжийн үнэлгээг судлахад нэгдүгээрт, өрхийн эмнэлэг; хоёрдугаарт, нийтийн тээвэр; гуравдугаарт, цагдаа, хүчний байгууллагын үйлчилгээг дундаас үл ялиг дээгүүр харин татвар, нийгмийн халамж, яаралтай тусламж, дүүргийн эмнэлэг, цэцэрлэг, хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих үйлчилгээг дундаас доогуур түвшинд үнэлжээ. Үүнээс үзэхэд өрх, иргэдийн амьжиргааны түвшинг дээшлүүлэх, ая тухтай амьдрах таатай орчинг бүрдүүлэх зорилгоор төрөөс үзүүлж буй үйлчилгээ тэгш, хүртээмжтэй байж чадахгүй байна.

Дунд давхрааны өрхийн хувьд мэдээллийг ямар эх сурвалжаас голчлон авдгийг тодруулахад телевизийн сувгаас хамгийн их авч, дараа нь интернэт,

найз нөхөд болон хамт олноос мэдээлэл авдаг байна. Мөн арван өрх тутмын гурав нь мэдээллийг маш их болон их, зургаа нь дунд зэрэг хэрэглэж байгаа бөгөөд нийт өрхийн хувьд мэдээллийг олж авч хэрэглэх хандлага давамгайлсан. Хэрэглээний хувьд, сонин хэвлэлээс авсан мэдээлэл иргэдийн ажил, амьдралд илүү их хэрэг болдог байна. Түүнчлэн өрхийн гишүүдийн нийгмийн идэвх оролцоо сайн байхад мэдээллийн эх сурвалж эергээр нөлөөлдөг байна. Тухайлбал, сонин хэвлэлийг мэдээллийн эх сурвалжаа болгодог өрхийн 65.3 хувь нь нийгмийн идэвх оролцоо сайн байгаа үр дүн гарсан.

Улс орнуудын хандлагаас харахад, аливаа нийгэмд дунд давхраа тэргүүлэх үүрэг гүйцэтгэдэг. Энэ судалгаагаар Улаанбаатар хотын дунд давхрааны өрхүүдийн дотор ажил, амьдралынхаа явцад бусдаас тусламж, дэмжлэг авахаасаа илүү эцэг эх, үр хүүхэд, хамаатан садандаа мөнгөн болон бусад төрлийн тусламж, дэмжлэг үзүүлэх хандлага ажиглагдсан нь нийгмийн капиталыг бий болгоход энэ бүлгийнхний үзүүлэх хувь нэмэр багагүй байгааг илтгэнэ.

Улаанбаатар хотын дунд давхрааны өрхийн сарын дундаж орлогын түвшин 1,145,950 төгрөг байгаа нь ҮСХ-ноос 2017 оны эхний дөрвөн сарын байдлаар тооцсон өрхийн орлогын дүнтэй ойролцоо, ердөө 6.6 хувийн ялгаатай түвшинд байна. Өрх нийт орлогынхоо дийлэнхийг цалингийн эх үүсвэрээс бүрдүүлж байгаа бөгөөд тэтгэвэр, тэтгэмж, өрхийн үйлдвэрлэл, үйлчилгээ, ХАА-н үйл ажиллагаа, түрээс/хүүгийн орлого зэрэг нь өрхийн нийт орлогод багахан хувь нэмэр оруулж байна.

Өрхийн орлогын эх үүсвэрийн дунджийг тооцоход 1.6 гарсан нь Улаанбаатар хотын дунд давхрааны өрх 1-2 орлогын эх үүсвэртэй байгааг харуулж байна. Энэ нь өрхийн орлого, санхүүгийн баталгаат байдал эмзэг байдалтай болохыг илтгэв. Түүнчлэн судалгаанд хамрагдсан өрхийн гишүүд эрсдлийг даван туулах санхүүгийн чадвараа дундаж түвшинд үнэлсэн хандлага нь ч үүнтэй уялдаж байна.

Судалгаанд хамрагдсан өрхийн гишүүд орлогын хүрэлцээт байдлаа дундаж түвшинд үнэлэх хандлага илүүтэй байсныг гурван өрх тутмын нэг нь хуримтлал бий болгох боломжгүй гэсэн судалгааны дүнтэй холбон тайлбарлаж болохоор байна. Цаашилбал, нийт өрхийн 63.3 хувь нь урт, богино хугацааны, их, бага хэмжээний зээлтэй байв. Үүнээс үзэхэд, дундаж давхрааны өрх нь хөрөнгө, эд хогшил худалдан авах, бизнес эрхлэх, санхүүгийн хэрэгцээгээ хангахад зээлийн хөрөнгийг гол эх үүсвэр болгон ашиглах хандлагатай байна. Гэвч зээлийн хүү өндөр, хугацаа богино байгаа нь зээлийн эргэн төлөлтийн төлбөр өрхийн нийт орлого, амьжиргаанд сөргөөр нөлөөлж байна гэж үзжээ. Ямар нэгэн зээлтэй өрхийн нийт зардлын хамгийн өндөр хувийг зээлийн эргэн төлөлт эзэлсэн нь үүний нотолгоо юм.

Улаанбаатар хотын дунд давхраанд хамаарах таван өрх тутмын дөрөв нь (81.4 хувь) өөрийн эзэмшлийн сууцанд амьдардаг, 60 гаруй хувь нь тээврийн хэрэгсэлтэй бөгөөд 36.4 хувь нь амьдарч буй сууцнаас өөр ямар нэгэн үл хөдлөх хөрөнгөтэй байгаагаас үзвэл эдгээр өрхийн гол өмч хөрөнгө нь тэдний амьдарч буй сууц болон бага оврын суудлын машин ажээ.

Өрхүүд хүнсний хэрэгцээгээ хангах, орон сууц, тээврийн зардлаа төлөх зэрэг наад захын хэрэглээндээ орлогынхоо дийлэнхийг зарцуулаад хувцас худалдан авах, үзвэр, үйлчилгээ үзэх, амралт, зугаалгаар явах, өөрсдийгөө хөгжүүлэх зэрэгт зарцуулах мөнгөөр хомсхон аж төрж байна.

Судалгаанд хамрагдсан нийт өрхөөс амьдралдаа хэр сэтгэл ханамжтай байдгийг нь тодруулахад, талаас үл ялиг илүү хувь нь амьдралдаа маш их болон их сэтгэл ханамжтай байсан ба орон сууцанд амьдардаг, шилжих хөдөлгөөнд оролцоогүй өрхийн хувьд сэтгэл ханамжийн үнэлгээ харьцангуй өндөр гарсан юм. Иргэдтэй хийсэн ярилцлагын явцад дунд давхрааныхны хувьд гэр бүл, аав ээж, үр хүүхэд, дараа нь эх орон, эрүүл мэнд нь хамгийн үнэ цэнэтэй, бахархдаг зүйл болох нь ажиглагдлаа.

Өнгөрсөн таван жилд буюу 2012-2017 онд дунд давхрааны өрхийн амьдрал ахуй хэрхэн өөрчлөгдсөн байдлыг шинжлэхэд, судалгаанд хамрагдсан нийт өрхийн гуравны нэгээс ихгүй хувьд нь тодорхой өөрчлөлт гараагүй байна. Харин үлдсэн хувьд нь “ажлын туршлага хуримтлагдсан”, “гэр бүлтэй болж, гэр бүлийн гишүүдийн тоо өөрчлөгдсөн” зэрэг өөрчлөлт гарсан байна. “Ирэх таван жилд өрхийн амьжиргаа хэрхэн өөрчлөгдөнө гэж төсөөлж байна вэ?” гэсэн асуултад дийлэнх өрхийн хувьд ирээдүйд амьжиргаагаа сайжирна гэх эерэг төсөөлөл давамгайлж байгаа нь харагдлаа.

Судалгаанд хамрагдсан өрхийн дийлэнх нь үр хүүхдийнхээ ирээдүйг харьцангуй өөдрөгөөр төсөөлж байгаагаас гадна ирээдүйн зорилгод хүүхэддээ чанартай боловсрол эзэмшүүлэх, бизнесээ өргөжүүлэх, амьдрал ахуйгаа сайжруулах зорилгууд тэргүүлж байна.

Улаанбаатар хотын дунд давхраанд багтах өрхийн ерөнхий шинжийг санал асуулгын дүнгээр нэгтгэн үзэхэд, хөдөлмөр эрхлэлт, тогтмол орлого, эрүүл мэнд, хөдөлмөрийн чадвар гэсэн үзүүлэлтүүд дунд давхрааг тодорхойлогч гол шинжид багтжээ. Харин шинж тэмдгийн төвлөрлийн аргаар Улаанбаатар хотын дунд давхрааны ерөнхий төлөв байдлыг дараах байдлаар тодорхойлж болохоор байна. Үүнд:

- Өрхийн насанд хүрсэн гишүүд дээд болон бүрэн дундаас дээш түвшний боловсролтой, ямар нэгэн мэргэжил эзэмшсэн. Хүүхдүүд нь харъяаллын төрийн өмчийн сургууль, цэцэрлэгт суралцдаг, дугуйлан, дамжаанд хамрагдалт бага;
- Хөдөлмөр эрхлэлтийг чухалчилдаг, өрхийн насанд хүрсэн нэгээс дээш гишүүн нь байнгын, хэвийн нөхцөл, тогтмол цалинтай ажил эрхэлдэг,

нийгмийн даатгалд хамрагддаг;

- Өрхийн гишүүдийнхээ эрүүл мэндийн байдалд тодорхой хэмжээгээр анхаардаг, эрүүл мэндийн байдал сайн, гол төлөв улсын эмнэлгээр үйлчлүүлдэг;
- Орлогын 1-2 үндсэн эх үүсвэртэй, сард дунджаар 1.176-1.6 сая төгрөгийн орлоготой, нийт орлогод цалингийн эзлэх хувь өндөр, өөрийн өмчлөлийн сууц, тээврийн хэрэгсэлтэй, тодорхой хэмжээний зээлтэй, мөнгөн хуримтлалын боломж бага;
- Орлогын дийлэнхийг зээлийн эргэн төлөлт, хүнс, сууц, ахуйн хэрэглээнд зарцуулдаг, орлогын хүрэлцээт байдлаа дундаж түвшинд үнэлдэг;
- Үзвэр, үйлчилгээний газраар үйлчлүүлэх давтамж бага, жилдээ 1-2 удаа гэр бүлээгээр амарч, аялдаг, өрхийн гишүүдийг хөгжүүлэх үйл ажиллагаанд тэр бүр хамрагддаггүй;
- Нийгмийн сүлжээ, нам, олон нийтийн байгууллагад гишүүнчлэлгүй, нийгмийн болон сонгуулийн идэвх оролцоо сайн. Бусдад дэмжлэг үзүүлэх хандлага нь бусдаас тусламж авахаас илүүтэй, өнгөрсөн ба одоогийн амьдралдаа сэтгэл ханамжтай, үр хүүхдийнхээ ирээдүйг өөдрөгөөр төсөөлдөг.

2004, 2014 онуудад дунд давхрааны чиглэлээр хийгдсэн судалгааны үр дүнтэй харьцуулан шинжилгээ хийхэд нийслэлийн дунд давхрааны өрхийн өмч хөрөнгө эзэмших, хуримтлал бий болгох боломж улам бүр хязгаарлагдмал болж байгаа хандлага ажиглагдаж байна. Цаашлаад дунд давхраанд хамаарах нийт өрхийн ердөө 14.3 хувь нь цөм бүлэг буюу нийгэм, эдийн засгийн өөрчлөлтөд дасан зохицох чадвартай, харьцангуй тогтвортой өрхүүд байв. Харин цөмөөс тодорхой хэмжээнд алслагдаж, дундаас эмзэг бүлэг рүү шилжилт хийх эрсдэлтэй өрхийн эзлэх хувь харьцангуй өндөр буюу 22.6 хувь байгаа нь анхаарал татаж байна.

Үүнд ажлын байр хомс, хөдөлмөрийн үнэлэмж, цалин хөлс бага, хувиараа хөдөлмөр эрхлэх боломж хязгаарлагдмал зэрэг эдийн засгийн шинжтэй, төрийн бодлого, үйл ажиллагаа болон улс орны нийгэм, эдийн засгийн нөхцөл байдалтай холбоотой хүчин зүйлүүд голлон нөлөөлж байгаа нь санал асуулга, иргэд болон мэргэжилтнүүдтэй хийсэн ярилцлагын дүнгээс тодорхой байна. Ялангуяа мэргэжилтнүүд дунд давхрааг тусгайлан дэмжсэн бодлого, арга хэмжээ хангалтгүй, одоо байгаа бодлогын хэрэгжилт, үр дүн, үр нөлөө мэдрэгдэхгүй байна хэмээн үзсэн нь дунд давхрааг дэмжсэн бодлого, үйл ажиллагааг сайжруулах хэрэгцээ, шаардлагыг харуулж байна.

Улаанбаатар хотын нийгмийн дунд давхраанд хамаарах өрхүүдийн төлөв байдал, тулгамдаж буй асуудал болон олон улсын туршлага, үндэсний хэмжээнд хэрэгжиж буй бодлого, хөтөлбөрөөс үзэхэд, нийгмийн дунд давхрааг дэмжих бодлогын үндсэн чиглэлийг дараах байдлаар тодорхойлж болохоор



байна. Үүнд:

- Хөдөлмөр эрхлэлт, цалин хөлсийг нэмэгдүүлэх;
- Жижиг, дунд үйлдвэрлэл, бизнесийг дэмжих;
- Татварын хэмжээ, зээлийн хүүг бууруулах;
- Хүрээлэн буй орчны аюулгүй байдлыг шийдвэрлэх;
- Хуримтлал, амьдралын баталгаат байдлыг хангахад анхаарах;
- Нийгмийн бүлгүүдийн амьдралын чанарт тусгайлан анхаарах;
- Боловсрол, эрүүл мэндийн үйлчилгээний чанар, хүртээмжийг дээшлүүлэх, хүүхэд, залуучуудын боловсролд оруулах хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх;
- Орон сууцны хангамжийг сайжруулах;
- Гэр бүлийн тогтвортой байдлыг бэхжүүлэх;
- Өргөн хэрэглээний барааны үнийн тогтвортой байдлыг хангах;
- Нийгмийн халамжийн үйлчилгээг зорилтот бүлэгт чиглүүлэх зэрэг болно.

## ЭХ СУРВАЛЖИЙН ЖАГСААЛТ

1. Батбаатар М. (2017). Монгол дахь орлогын давхраажил: Нийгэм, хүн ам зүйн зарим хүчин зүйлийн шинжилгээ өгүүлэл, “Монголын нийгмийн бүтцийн судалгаа, шинжилгээ” симпозиумын илтгэлийн эмхэтгэл, Улаанбаатар
2. Бичил бизнесийг дэмжих хөтөлбөр (Засгийн газрын 2016 оны 200-р тогтоол)
3. Бямбасүрэн Я. (2013). Ядуурлыг бууруулах төрийн бодлогын зарим асуудал, Улаанбаатар
4. Гидденс А. (2006). Социологи, МУИС (Орч. С. Гомбо, Ч. Тамир, О. Мөнхбат нар), Улаанбаатар
5. Гомбосүрэн Ц. (1999). Нийгмийн тухай философийн интеграль хувилбарыг боловсруулах эхлэл. Төрийн захиргаа, удирдлагын хөгжлийн институт, Улаанбаатар
6. Гүндсамбуу Х. (2002). Монголын нийгмийн давхраажил: Хөгжил, хандлага, Удирдлагын академи, Улаанбаатар
7. Далай Ц., Оюунцэцэг Л. (2004). Дунд орлоготой хүмүүсийг эмзэг бүлгийн эгнээнд орохоос урьдчилан сэргийлэх арга замууд судалгааны тайлан, СЭЗЯ, НҮБХХ, Улаанбаатар
8. Даш-Ёндон Б. (2014). Нийгмийг танихуй: Түүх-хөгжлийн философи. ШУА, Философи, социологи, эрхийн хүрээлэн, Улаанбаатар
9. Диалектик, түүхийн материализмын дээж бичиг (1970). Намын улс төрийн сургуульд зориулав. Орчуулсан: Г.Лувсанцэрэн, Б.Сумьяа. Улсын хэвлэлийн газар, Улаанбаатар
10. Кирк Элифсон (2002). Нийгмийн статистикийн үндэс, (Орч. А. Солонго, Б. Энхбат, Г. Цагаач нар), МХАХН, ХАССТ, НҮБХАС, Улаанбаатар
11. Манлайбаатар З., Цэндсүрэн Б. (2016). Монголын дундаж давхаргын судалгаа, Улаанбаатар
12. Монгол улсын Мянганы хөгжлийн зорилт (2005), Улаанбаатар
13. Монгол улсын Нийгмийн даатгалын тухай багц хууль (2014), Улаанбаатар
14. Монгол улсын Нийгмийн халамжийн тухай багц хууль (2015). Улаанбаатар
15. Монгол Улсын Мянганы хөгжлийн зорилтод суурилсан Үндэсний хөгжлийн цогц бодлого (Монгол Улсын Их Хурлын 2008 оны 01 дүгээр сарын 31-ны өдрийн 12 тоот тогтоол)
16. Монгол улсын төрөөс орон сууцны талаар баримтлах бодлого (Монгол Улсын Их Хурлын 1999 оны 25-р тогтоол)





17. Монгол улсын эдийн засгийн өсөлтийг хязгаарлаж буй хүчин зүйлсийн судалгаа (2016). Эдийн засгийн өсөлтөд шууд нөлөө үзүүлж буй хүчин зүйлст хийсэн дүн шинжилгээ (Монгол Улсын Засгийн газар, АНУ-ын Мянганы сорилтын корпорацийн хооронд байгуулах хоёр дахь компакт гэрээ боловсруулах Үндэсний ажлын алба болон Мянганы сорилтын корпорацийн Монгол Улсыг хариуцсан баг), Улаанбаатар
18. Мөнхбат О. (2008). Социологийн онол. Сонгодог хийгээд орчин үе, МУИС, Улаанбаатар
19. МУ-ын Засгийн газар, НҮБХАС (2012). Монгол улсын нийгэм, эдийн засгийн хөгжил, нийгмийн бодлого дахь хүн ам зүйн өөрчлөлтийн нөлөөлөл, Улаанбаатар
20. Нарантулга Б. (2013). Улаанбаатар хотод шилжин суурьшигчдын амьжиргааны өөрчлөлт, Доктор (PhD)-ын зэрэг горилсон нэг сэдэвт бүтээл, Удирдлагын академи, Улаанбаатар
21. Наранчимэг Н. (2015). Нийгмийн хамгааллын бодлогын зорилтуудын хэрэгжилт өгүүлэл, Шинэ цагийн төрийн албаны сургууль байгуулагдсаны 100 жилийн ойд зориулсан “Удирдахуйн онол практикийн тулгамдсан асуудал” сэдэвт эрдэм шинжилгээний бага хурлын илтгэлийн эмхэтгэл, Удирдлагын академи, Улаанбаатар
22. Нийгмийн хөгжлийн төв ТББ, СЯ, НҮБХХ (2005). Ядуу өрхийн амьжиргаанд үзүүлэх ахуйн хэрэглээний үнийн нөлөөлөл судалгааны тайлан, Улаанбаатар
23. НХХЯ, ХАССТ, НҮБХХ (2004). Улаанбаатар хотын ядуурал ба шилжих хөдөлгөөн судалгааны тайлан, Улаанбаатар
24. Нейл Смелзер (2001). Социологи (Орч.ред. Ү.Нямдорж), Улаанбаатар
25. Нэг суурин–нэг бүтээгдэхүүн үндэсний хөтөлбөр (Засгийн газрын 2005 оны 138-р тогтоол)
26. Оюунцэцэг Ш. (2015). Улаанбаатар хотын дундаж орлоготой өрхийн хэрэглээний судалгаа өгүүлэл, Шинэ цагийн төрийн албаны сургууль байгуулагдсаны 100 жилийн ойд зориулсан “Удирдахуйн онол практикийн тулгамдсан асуудал” сэдэвт эрдэм шинжилгээний бага хурлын илтгэлийн эмхэтгэл, Удирдлагын академи, Улаанбаатар
27. Нийслэлийн статистикийн газар (2015). Нийслэлийн хотын хүн ам. Улаанбаатар
28. Нийслэлийн статистикийн газрын цахим сан. [www.ubstat.mn](http://www.ubstat.mn)
29. Ногоон хувьсгал үндэсний хөтөлбөр (Засгийн газрын 2004 оны 169-р тогтоол)
30. СЯ, НҮБХХ (2005). Өрх, иргэдийн амьжиргааны түвшинг тодорхойлж буй өнөөгийн аргачлалыг судлах, хөгжлийн ижил төстэй улс орнуудтай



- харьцуулах нь судалгааны тайлан, Улаанбаатар
31. Тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал-2030 (Монгол Улсын Их Хурлын 2016 оны 19-р тогтоол)
  32. Төрөөс хөдөлмөр эрхлэлтийн талаар баримтлах бодлого, 2016-06-10
  33. Төмөр-Очир Д. (2001). Философийн лекцүүд. Улаанбаатар
  34. Түүхийн материализм (1983). МАХН-ын Төв хорооны дэргэдэх Намын дээд сургууль, Улаанбаатар
  35. Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих холбогдох хууль тогтоомж, тушаал шийдвэрийн эмхэтгэл (2017), Улаанбаатар
  36. Хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих үндэсний хөтөлбөр (Засгийн газрын 2002 оны 92-р тогтоол)
  37. Улаанбаатар бүсийн хөгжлийн хөтөлбөр 2006-2015, УБ., 2006
  38. ҮСГ (2001). Хүн ам, орон сууцны 2000 оны тооллогын дүн, Улаанбаатар
  39. ҮСГ (2011). Хүн ам, орон сууцны 2010 оны тооллогын дүн, Улаанбаатар
  40. ҮСХ (2013). Ядуурлын үндсэн үзүүлэлтүүдийг тооцох аргачлал, Улаанбаатар
  41. ҮСХ (2013). Өрхийн амьжиргааны түвшин тогтоох аргачлал, Улаанбаатар
  42. ҮСХ (2014). Хүн амын амьжиргааны доод түвшин тодорхойлох аргачлал, Улаанбаатар
  43. ҮСХ (2016). Орлогын орлуулан тооцох аргаар өрхийн амьжиргааны түвшин тогтоох аргачлал, Улаанбаатар
  44. ҮСХ (2017). Монгол улсын нийгэм, эдийн засгийн байдал, 2017 оны 4 сар, Улаанбаатар
  45. ҮСХ, Статистикийн мэдээллийн нэгдсэн сан [www.1212.mn](http://www.1212.mn)
  46. Цэвэл Я. (2013). Монгол хэлний товч тайлбар толь. Нэмж дэлгэрүүлсэн хоёрдугаар хэвлэл, Улаанбаатар
  47. Цэрэндорж Ц., Элдэв-Очир Г., Хандсүрэн Г. (2005). Социологийн онол сурах бичиг, Улаанбаатар
  48. Шинжлэх ухааны академи, Философи, Социологи эрхийн хүрээлэн (2008). Монголын нийгмийн өөрчлөлт, Б. Даш-Ёндон (Ред.), Улаанбаатар
  49. Шинжлэх ухааны академи, Философи, Социологи эрхийн хүрээлэн (2001). Нийгмийн шинэчлэл: Амьдралын хэв маягийн өөрчлөлт, Ц. Уртнасан (Ред.), Улаанбаатар
  50. Философийн толь (1990). Редакцийн коллеги: Ц.Балхаажав, Г.Лувсанцэрэн, С.Норовсамбуу, Ү.Нямдорж, Д.Содномгомбо. Улаанбаатар, Улсын хэвлэлийн газар
  51. Эдийн Засгийн хөгжлийн Яам (2012). Татварын бодлогыг боловсронгуй

- болгон шинэчлэх асуудлууд, Улаанбаатар
52. Энхцэцэг Б., Амартүвшин Ц. (2014). Дунд орлоготой орны дундаж орлоготой хүн амын бүлгийн шинжилгээ: Монгол улсын жишээ, Улаанбаатар
  53. Эрчимжсэн мал аж ахуйн хөгжлийг дэмжих үндэсний хөтөлбөр (Засгийн газрын 2003 оны 160-р тогтоол)
  54. Alesina, A.&Perotti, R. (1996). Income distribution, political instability, and investment. *European Economic Review* 40, 1203–1228
  55. Amartya Sen (1997). *Poverty and Famine*, Oxford university press, UK
  56. Andrus Solimano, *Neoliberalism, Globalization and the Middle class*, 2014
  57. Arita Shin (2003). The growth of the Korean middle class and its social consciousness. *The developing economy*, XLI-2, 201-220
  58. Banerjee, A. & E. Duflo (2007) *What is Middle Class About the Middle Classes Around the World? Working Paper*, 07-29
  59. Burt R. (1982). *Toward a Structural Theory of Action: Network Models of Social Structure, Perception and Action*. New Option and Action. New York
  60. By Huong Le Thu (2015). *The Middle Class in Hanoi: Vulnerability and Concerns*
  61. *Concise Oxford English dictionary* (2006). 11<sup>th</sup> edition, Oxford University press
  62. Cross national data center in Luxemburg. <http://www.lisdatacenter.org>
  63. *Defining the middle class The broker. Connecting worlds of knowledge*. 2017
  64. Easterly, W. (2000): *The Middle Class Consensus and Economic Development*, World Bank, Policy Research Working Paper 2346
  65. Eileen Yuk-ha Tsang (2012). *How do the middle class families pursue upward generational mobility by accessing transnational higher education? The Asian Conference on Education*
  66. Francis Fukuyama, Stanford University, *The middle class revolution*, International Policy Venter for Inclusive Growth, Number 26. *Poverty Practice*, Bureau for Development Policy, UNDP
  67. Ian Gough & Allister L. Mcgregor (2010). *Wellbeing in Developing Countries. From theory to research*, Cambridge University Press, UK
  68. Hefele Peter, Dittrich Andreas (2011). *China's middle class: Driving force for democratic change or guarantor of the status quo? KAS International reports*, 57-73

69. Homi Kharas (2010). OECD Development Centre. The emerging middle class in developing countries
70. International Labor Organization. Global wage report 2014/2015
71. Longman dictionary of contemporary English, 2001
72. Marcelo Neri, The new Brazilian middle class and bright side of the poor, 2015
73. Madland David & Karla Walter (2013). Top 6 Policies to Help the Middle Class that Won't Cost Taxpayers a Penny, April 24
74. Milanovic, B. (2012) Global Inequality by the Numbers: in History and Now Policy Research. World Bank Working Paper 6259
75. Nathan Andrew (2016). The puzzle of the Chinese middle class. Journal of democracy, 27, 5-19
76. National Statistical Office of Mongolia (2016). Population housing by census of Mongolia: National report-2015. Ulaanbaatar
77. OECD (2015). In It Together: Why Less Inequality Benefits All (Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development)
78. Page, B.I., Bartels, L.M., & Seawright, J. (2013). Democracy and the policy preferences of wealthy Americans. Perspectives on Politics 11, 51-73
79. Poolman, M., & Giesen, N. V. (2006). Participation: Rhetoric and reality. The importance of understanding stakeholders based on a case study in Upper East Ghana. Water Resources Development, 22(4)
80. Pierre Bourdieu (1984). Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste (translated by Richard Nice), Harvard University press, USA
81. Pressman, S. (2007). The decline of the middle class: an international perspective. Journal of Economic Issues 41, 181-200
82. Religion, Economics, and Demography: The Effects of Religion on Education, Work, and the Family. Routledge Press, 2009
83. Shigeto Sonoda (2010). New Middle Class in Confucian Asia: Its Socio-cultural Background and Socio-political Orientations in Comparative Perspective. Graduate School of Asia-Pacific Studies Waseda University
84. See Kharas, H. (2010) The emerging middle class in developing countries, OECD Development Centre, Working Paper No. 285
85. Serge S. (2004). Durkheimian Network Theory. Journal of Classical Sociology, Vol.4/2
86. Steven Pressman. Defining measuring the middle class. Working paper 007. American Institute of Economic Research
87. Tamio Hattori, Tsuruyo Funatsu (2003). The emergence of the Asian middle classes and their characteristics. The Developing Economies, XLI-

2,140-160

88. Tamio Hattori, Tsuruyo Funatsu, Takashi Torii (2003). Introduction the emergence of the Asian middle classes and their characteristics. *The Developing Economies*, XLI-2,129–39
89. Tan Ern Ser (2015). *Class and Social Orientations: Key Findings from the Social Stratification Survey 2011*. Institute of Policy Studies Exchange, No4
90. *The Economist* (2009): Who's in the middle?
91. *The Economist* says that '[b]y most estimates, the global [or world] middle class will more than double in number between now and 2030.' *Economist* (2009) Who's in the middle?
92. Veenhoven, R. (1996). The study of life satisfaction. Chapter 1 in: *A comparative study of satisfaction with life in Europe*
93. Wasserman, S & Faust, K. (1994). *Social Network Analysis in the Social and Behavioral Sciences. Social Network Analysis: Methods and Applications*. Cambridge University Press
94. Wellman B. (1999). *Network is the Global Village-Boulder*
95. World bank (2009). *China Poverty Assessment*
96. World Bank. *The squeezed middle class in OECD and emerging countries –myth and reality*, OECD, Headquarters, Paris, 1 December 2016, Issue Paper
97. Александр Рузанов (2010), *Средний класс Казакстана: от потребительского отношения – к созиданию и профессионализму*. BRIF Research Group
98. *Институт социологии Российской академии наук (2016), Информационно-аналитическое резюме по результатам многолетнего мониторинга: Российский средний класс в условиях стабильности и кризисов*. Москва
99. Сорочан О., Кошелева Н., Росецкая Ю., Филип Н., Ливицки О., (2015) *Стратификация и средний класс в восточно-европейском пограничье*. Европейский гуманитарный университет, Вильнюс

ХАВСРАЛТ 1

**СУДАЛГААНЫ САНАЛ АСУУЛГЫН ХУУДАС**

Удирдлагын академийн судалгааны баг “Нийгмийн дунд давхрааны төлөв байдал: Улаанбаатар хотын өрхийн судалгаа” сэдэвт судалгааг зохион байгуулж байна. Санал асуулгын мэдээлэл зөвхөн судалгааны зориулалтаар ашиглагдах тул Та үнэн бодитой хариулт өгч, бидний ажилд дэмжлэг үзүүлнэ үү. Мэдээллийн нууцыг Статистикийн тухай хуулийн дагуу чандлан хадгална.

Дүүрэг	Хороо	Хорооллын төрөл	Өрхийн дугаар	Ам бүлийн тоо	Шилжих хөдөлгөөнд оролцсон эсэх	Амьдарч буй сууцны төрөл	Мэдээлэл цуглуулагчийн нэр
1. Баянзүрх 2. Сонгинохайрхан 3. Хан-Уул		1. Гэр 2. Орон сууц			1. Шилжигч бус 2. Шилжигч, 1-5 жил амьдарч байгаа 3. Шилжигч, 5-аас дээш жил амьдарч байгаа	1. Гэр 2. Орон сууц 3. Тохилог сууц (Хаус)	4. Хашаа байшин 5. Нийтийн сууц 6. Бусад (бичих)

**Бүлэг 1. Өрхийн гишүүдийн талаарх мэдээлэл (Өрхийн гишүүн бүрээс бөглөнө)**

1.Нэр	2. (Нэр) өрхийн тэргүүлэгчтэй ямар хамааралтай вэ?	3. (Нэр)-ийн нас	4. Хүйс	5. ЕБС, цэцэрлэгт хамрагдалт	6. Өрхийн гишүүдийн эрүүл мэндийн байдал	7. Шашин шүтлэг
Нууцлах зорилгоор эхний үсгийг бичиж болно	1. Өрхийн тэргүүн 2. Эхнэр/Нөхөр 3. Хүү/Охин 4. Эцэг/Эх 5. Ах/Эгч/Дүү 6. Ач/Зээ 7. Хүргэн/Бэр 8. Бусад хамаатан 9. Хамаатан бус	1. Эрэгтэй 2. Эмэгтэй		(Зөвхөн 2-18 насны хүүхдэд хамаарна) 1. Харьяаллын төрийн өмчийн ЕБС/цэцэрлэг 2. Харьяаллын бус төрийн өмчийн ЕБС/цэцэрлэг 3. Гүнзгийрүүлсэн сургалттай төрийн өмчийн ЕБС/цэцэрлэг 4. Төрийн бус өмчийн (хувийн) ЕБС/цэцэрлэг 5. ЕБС/Цэцэрлэгт хамрагддаггүй	1. Эрүүл мэндийн хувьд хэвийн 2. Эмчийн байнгын хяналтанд байдаг 3. Хэвтэрт/Байнгын асаргаатай 4. Хөгжлийн бэрхшээлтэй 5. Бусад (бичих)	1. Шашин шүтдэггүй 2. Будда 3. Ислам 4. Бөө 5. Христ 6. Бусад (бичих)
1.						
2.						
3.						



4.														
5.														
6.														
7.														
8.														
9.														
10.														
11.														
12.														
13.														
14.														
15.														

8. Та дараах үйлчилгээний хүртээмжид үнэлгээ өгнө үү.

	Үйлчилгээ	Маш сайн	Сайн	Дунд зэрэг	Хангалтгүй	Үйлчилгээ	Маш сайн	Сайн	Дунд зэрэг	Хангалтгүй
1	Өрхийн эмнэлэг	1	2	3	4	7	1	2	3	4
2	Яаралтай тусламж	1	2	3	4	8	1	2	3	4
3	Дүүргийн эмнэлэг	1	2	3	4	9	1	2	3	4
4	Улсын нэгдсэн эмнэлэг	1	2	3	4	10	1	2	3	4
5	Нийгмийн халамж	1	2	3	4	11	1	2	3	4
6	Цэцэрлэг	1	2	3	4		1	2	3	4

**Бүлэг 2. Өрхийн гишүүдийн боловсрол, хөдөлмөр эрхлэлт (15, түүнээс дээш насны гишүүдэд хамаарна)**

1. Нэр	2. Боловсролын түвшин	3. Мэргэжил	4. Эдийн засгийн идэвх	5. Хөдөлмөр эрхлэлтийн байдал	6. Албан тушаал	7. Ажлын байрны онцлог	8. Нийгмийн даатгалд хамрагддаг эсэх	9. Ажлын байрны нөхцөл	10. Сарын цалин/ Орлогын хэмжээ
(Нууцлах зорилгоор эхний үсгийг бичиж болно)	1. Албан ёсны боловсролгүй 2. Бага 3. Бүрэн бус дунд 4. Бүрэн дунд 5. Тусгай дунд/ Бүрэн бус дунд 6. Дээд	1. Эмч 2. Багш 3. Эдийн засагч/ Нягтлан бодогч 4. Хуульч 5. Инженер 6. Орчуулагч 7. Техникч 8. Бусад (бичих)	1. Оюутан/Сурагч 2. Ажил эрхэлдэг 3. Ажил хайж байгаа 4. Тохирох ажил олдохгүй байгаа 5. Ажил хийх сонирхолгүй 6. Хүүхэд/Өвчтөн/ Өндөр настан асарч байгаа 7. Тэтгэвэрт 8. Хөгжлийн бэрхшээлтэй 9. Бусад /бичих/	1. Төрийн/төсвийн байгууллагад 2. Хувийн хэвшилд 3. Олон улсын байгууллагад 4. Төрийн бус байгууллагад 5. Хувиараа хөдөлмөр эрхэлдэг 6. Бусад (бичих)	1. Удирдах 2. Гүйцэтгэх 3. Туслах	1. Байнгын 2. Улирлын шинжтэй 3. Цагийн/Түр зуурын	1. Тийм 2. Үгүй	1. Хэвийн 2. Уртасгасан цагаар 3. Хүнд/ Хүндэвтэр 4. Хортой 5. Дуу чимээтэй	Тогтмол цалин/ Орлого Түр зуурын/ Нэмэлт орлого

**Бүлэг 3. Өрхийн сарын орлого (өрхийн нийт орлогын хэмжээг эх үүсвэр бүрээр сараар задлан бичнэ)**

1	Цалин	4	Өрхийн үйлдвэрлэл, үйлчилгээний орлого	7	Үндсэн ажлаас гадуурх үйл ажиллагааны орлого (Судалгаа, хичээл заах, эмчилгээ гэх мэт)
2	Тэтгэвэр	5	Түрээс/Хүүгийн орлого	8	Мөнгөн тусламж/Дэмжлэг
3	Тэтгэмж	6	ХАА-н үйл ажиллагааны орлого	9	Бусад (бичих)



<p>10. Танай өрхийн орлого амьжиргаанд тань хэр хүрэлцдэг вэ?</p> <p>1. Хүрэлцээтэй 2. Дунд зэрэг 3. Хүрэлцээгүй</p>	<p>11. Өрхийн орлого нэмэгдэхэд түүнийг юунд зарцуулдаг вэ?</p> <p>1. Хүнсний бүтээгдэхүүнд 2. Ресторан/Захиалгат хоолны үйлчилгээнд 3. Ахуйн хэрэглээнд 4. Боловсролд 5. Эрүүл мэндэд 6. Хувцас худалдан авахад 7. Гэрээ тохижуулахад 8. Амралт, аялалд</p> <p>9. Хуримтлалд 10. Орон сууц худалдан авахад 11. Орон сууцны нөхцлөө сайжруулахад 12. Бусад хөдлөх хөрөнгө худалдан авахад 13. Үл хөдлөх хөрөнгө худалдан авах, худалдан авах, сайжруулах 14. Бусад (бичих)</p>	<p>12. Танай өрх мөнгөн хадгаламжтай юу?</p> <p>1. Тийм 2. Үгүй</p>	<p>13. Хадгаламждаа сар бүр тогтмол орлого хийдэг үү?</p> <p>1. Тийм 2. Үгүй</p>	<p>14. Танай өрх зээл авсан уу? Тийм бол зээлийн зориулалтыг тэмдэглэнэ үү?</p> <p>1. Зээлгүй 2. Бизнесийн Орон сууцны төлбөрийн 3. Сургалтын хэрэгслийн тавилга, 4. Гэр ахуйн хэрэгслийн 5. Хэрэглээний хэрэгслийн 6. Гэр ахуйн хэрэгслийн 7. Цалингийн 8. Тэтгэврийн 9. Тээврийн 10. Гэр ахуйн хэрэгслийн тавилга, 11. Гар утасны 12. Бусад .....</p>	<p>15. Зээлийн сар бүрийн эргэн төлөлтийн хэмжээ (□)</p>	<p>16. Зээлийн эргэн төлөлт өрхийн амьжиргаанд хэр нөлөөлдөг вэ?</p> <p>1. Маш их 2. Их 3. Дунд зэрэг 4. Бага 5. Маш бага</p>
--	--	---	--	---	--	---



### Бүлэг 4. Өрхийн зардал, хэрэглээ

1. Танай өрх хүнсний бүтээгдэхүүнээ ихэвчлэн хаанаас худалдан авдаг вэ?	1. Хүнсний зах 2. Сүлжээ дэлгүүр/Томоохон супермаркет 3. Ойролцоох хүнсний дэлгүүр	4. ТҮЦ 5. Бусад (бичих)
2. Хүнсний бүтээгдэхүүн худалдан авахдаа юуг хамгийн чухалчлан үздэг вэ? (1-2 хариултыг сонгоно уу)	1. Үнэ 2. Чанар 3. Тэжээллэг чанар 4. Эрүүл ахуйн шаардлага хангасан байдал	5. Үйлдвэрлэсэн улс 6. Үйлдвэрлэсэн хугацаа 7. Бусад (бичих)
3. Танай өрх сард дунджаар хэдэн төгрөгийг хүнсэнд зарцуулдаг вэ?	.....₮	
4. Танай өрх гадуур хооллох болон захиалгат, хүргэлтийн хоолны үйлчилгээг хэр тогтмол авдаг вэ?	1. Тогтмол	2. Хааяа
5. Танай өрх хувцасны хэрэглээгээ ихэвчлэн хаанаас хангадаг вэ?	1. Их дэлгүүр (УИХ, Шангри Ла Молл гм) 2. Худалдааны төв (Sunday, 1000 нэрийн бараа г.м) 3. Зах	4. Интернет дэлгүүр 5. Гадаадаас захиалдаг 6. Бусад (бичих)
6. Хувцас худалдан авахдаа хамгийн гол анхаардаг зүйл юу вэ? (1-2 хариултыг сонгоно)	1. Үнэ 2. Загвар	3. Брэнд 4. Хямдрал
7. Танай өрх жилд дунджаар хэдэн төгрөгийн хувцас худалдан авахад зарцуулдаг вэ?	.....₮	8. Өвлийн улиралд сууцны зардалд сард дунджаар хэдэн төгрөг зарцуулдаг вэ? (Ус, цахилгаан, халаалт/нүүрс, мод, СӨХ гэх мэт)
9. Танай өрх сард автобус, тээврийн үйлчилгээнд хэдэн төгрөг зарцуулдаг вэ? (Хувийн машинтай бол шатахуун, зогсоол, граж, засвар үйлчилгээг оруулна. Хувийн машингүй бол нийтийн тээвэр, такси үйлчилгээг оруулна)	Тээврийн хэрэгсэлтэй өрх: .....₮ Тээврийн хэрэгсэлгүй өрх: .....₮	
10. Мэдээлэл, харилцаа холбооны хэрэглээнд сард дунджаар хэдэн төгрөг зарцуулдаг вэ?	Кабель: .....₮	Интернет: .....₮
11. Танай өрх үзвэр үйлчилгээний газруудаар хэр тогтмол үйлчлүүлдэг вэ?	1. Тогтмол 2. Заримдаа	3. Цөөн хэдэн удаа 4. Огт үгүй
12. Танай өрх дараах боловсролын үйлчилгээнд хэдэн төгрөг зарцуулдаг вэ?	Сургалтын төлбөр .....₮	Дугуйлан/Дамжаа .....₮
13. Өрхийн гишүүд эрүүл мэндээ хамгаалах зорилгоор ямар арга хэмжээ авдаг вэ?	1. Амьндэм хэрэглэх 2. Хүнсний нэмэлт бүтээгдэхүүн хэрэглэх 3. Дасгал хөдөлгөөн хийх	4. Амралт, сувиллын үйлчилгээ авах 5. Урьдчилан сэргийлэх үзлэгт хамрагдах 6. Бусад (бичих)
14. Танай өрх ихэвчлэн ямар эмнэлгээр үйлчлүүлдэг вэ?	1. Өрхийн эмнэлэг 2. Дүүргийн эмнэлэг 3. Улсын нэгдсэн эмнэлэг	4. Хувийн эмнэлэг 5. Гадаадын эмнэлэг
15. Танай өрх сард дунджаар хэдэн төгрөгийг эрүүл мэндийн үйлчилгээнд зарцуулдаг вэ? (Эм тариа, үзлэг оношлогоо гм)	.....₮	
16. Танай өрхийн гишүүд дараах үйлчилгээнд хамрагддаг уу? Тийм бол сард хэдэн төгрөг зарцуулдаг вэ?	1. Бясалгал/Йог 2. Фитнесс/Бассейн 3. Хэлний сургалт	4. Богино хугацааны сургалт 5. Хүүхдийн дугуйлан/Секц 6. Бусад (бичих)
17. Танай өрх гэр бүлээрээ амралт, аялалд хэр их явдаг вэ? Үүнд жилд дунджаар хэдэн төгрөг зарцуулдаг вэ?	1. Жилд: ..... удаа	2. Улиралд: ..... удаа

### Бүлэг 5. Өмч хөрөнгө

1. Танай өрхийн амьдарч буй сууцны эзэмшил, өмчлөлийн хэлбэр	1. Өөрийн эзэмшлийн 2. Өөрийн эзэмшлийн бус	11. Танай орон сууцны талбайн хэмжээ хэд вэ? (Гэр бол ханын тоог бичнэ) .....м.кв ..... хана	11. Танай сууцанд хэдэн гэр бүл амьдардаг вэ?
4. Танай өрхөд амьдарч буй сууцнаас өөр үл хөдлөх хөрөнгө бий юу? Тийм бол ямар хөдлөх байгаа вэ?	1. Орон сууц 2. Хашаа, байшин 3. Тохилог сууц (Хаус) 4. Зуслангийн байр	5. Газар 6. Газраж 7. Бага хэмжээний үйлчилгээний объект(ТҮЦ, жижиг дэлгүүр, цайны газар гм) 8. Томоохон хэмжээний үйлчилгээний объект (Ресторан, супермаркет гм) 9. Бусад (бичих)	
5. Танай өрх хөдлөх хөрөнгөтэй юу? Хэрэв тийм бол тоог бичнэ үү.	1. Том оврын суудлын машин: ..... 2. Дунд оврын суудлын машин: ..... 3. Бага оврын суудлын машин: ..... 4. Ачааны машин: .....	5. Мотоцикл: ..... 6. Хувьцаа: ..... 7. Аль аль нь байхгүй 8. Бусад (бичих)	

### Бүлэг 6. Нийгмийн сүлжээ, оролцоо

1. Танай өрхийн гишүүд ямар эх сурвалжаас мэдээлэл авдаг вэ? (Хамгийн түгээмэл 3 хүртэлх эх сурвалжийг сонгоно уу)	1. Зурагт 2. Сонин 3. ФМ/Радио	4. Интернет 5. Найз нөхөд/Ажлын хамт олон 6. Бусад (бичих)
2. Авсан мэдээлэл ажил, амьдралд тань хэр зэрэг хэрэг болдог вэ?	1. Маш их	2. Их
11. Танай өрх хэн нэгэнд санхүүгийн болон эд материалын тусламж дэмжлэг үзүүлдэг үү? Хэрэв тийм бол тэдгээр хүмүүс болон тусламж үзүүлдэг давтамжийг тэмдэглэнэ үү.	3. Дунд зэрэг	4. Хэрэг болдоггүй
	Тогтмол	Хааяа
1. Эцэг/Эх	1	2
2. Хүүхдүүд	1	2
3. Төрсөн ах, дүүс	1	2
	Огт үгүй	Огт үгүй
	3	3
	1	2
	3	3
	1	2
	3	3



4. Танай өрх хэн нэгэнд дараах сэтгэл санааны дэмжлэг, анхаарал халамж үзүүлдэг үү?	1. Үзүүлдэггүй 2. Зөвлөгөө, чиглэл өгөх/Зохицуулах 3. Ажилд/Сургуульд оруулах	4. Нийгмийн үйлчилгээнд хамрагдахад зуучлах 5. Бусад (бичих)
5. Танай өрх бусдаас ямар нэгэн тусламж, дэмжлэг авдаг уу? Тийм бол ямар?	1. Тусламж, дэмжлэг авдаггүй 2. Мөнгө, санхүүгийн тусламж авах 3. Эд материалын тусламж авах 4. Зөвлөгөө, чиглэл авах	5. Ажил/Сургуульд зуучлуулах 6. Нийгмийн үйлчилгээнд хамрагдахад зуучлуулах 7. Бусад (бичих)
6. Та нийгмийн аль нэг сүлжээнд гишүүнчлэлтэй юу?	1. Гишүүнчлэлгүй 2. Улс төрийн нам	3. ТББ/Холбоо/Хөдөлгөөн 4. Сонирхогчдын клуб 5. Бусад (бичих)
7. Танай өрхийн гишүүд 2016 оны сонгуульд хэрхэн оролцсон бэ?	1. Бүгд оролцсон	2. Зарим гишүүд оролцсон 3. Бүгд оролцоогүй
8. Та өрхийн гишүүдийнхээ нийгмийн идэвх, оролцоог үнэлнэ үү.	1. Маш сайн	2. Сайн 3. Дунд зэрэг 4. Хангалтгүй

### Бүлэг 7. Амьдралын үнэлгээ, сэтгэл ханамж

1. Та өөрийн амьдралдаа хэр сэтгэл ханамжтай байна вэ?	1. Маш их 2. Их 3. Дунд зэрэг	4. Бага 5. Огт сэтгэл ханамжгүй																																																																																																																							
2. Өнгөрсөн 5 жилд танай өрхийн амьдрал ахуй хэрхэн өөрчлөгдсөн бэ? (3 хүртэлх хариултыг сонгоно уу)	1. Тодорхой өөрчлөлт гараагүй 2. Албан тушаал/Зэрэг цол ахисан 3. Ажлын туршлага хуримтлагдсан 4. Нэр хүнд өссөн 5. Танил тал/Найз нөхдийн хүрээ тэлсэн 6. Тодорхой нийгмийн бүлэгт харьяагддаг болсон (нам, клуб, эвсэл холбоо гм) 7. Гэр бүлтэй болсон/Гэр бүлийн гишүүдийн тоо өөрчлөгдсөн	8. Хөдлөх болон үл хөдлөх хөрөнгө худалдан авсан 9. Орон сууц худалдан авсан/орон сууцны нөхцлөө сайжруулсан 10. Боловсрол, эрүүл мэнддээ хөрөнгө оруулалт хийсэн 11. Хуримтлал хийж эхэлсэн 12. Бусад																																																																																																																							
3. Ирэх 5 жилд өрхийн амьжиргаа хэрхэн өөрчлөгдөнө гэж төсөөлж байна вэ?	1. Сайжирна	2. Хэвээрээ байна 3. Дордоно																																																																																																																							
4. Үүнд дараахаас ямар хүчин зүйл голлон нөлөөлөх вэ?	1. Төрийн бодлого, үйл ажиллагаа 2. Улс орны эдийн засгийн нөхцөл байдал 3. Ажлын байр, хөдөлмөр эрхлэлт	1. Өрх, хувь хүний чадавхи идэвх санаачлага 2. Бусад (бичих)																																																																																																																							
5. Та хүүхдүүдийнхээ ирээдүйг хэрхэн төсөөлдөг вэ?	1. Одоогийнхоос сайжирна 2. Одоогийнхтой адил байна	3. Одоогийнхоос дордоно 4. Төсөөлөл байхгүй байна																																																																																																																							
6. Та тэтгэвэрт гарсныхаа дараах үед амьдралаа хэр баталгаатай гэж төсөөлж байна вэ?	1. Баталгаатай гэж бодож байна 2. Баталгаатай эсэхэд эргэлзэж байна	3. Баталгаагүй гэж бодож байна 4. Хэлж мэдэхгүй байна																																																																																																																							
7. Танай өрхийн эрсдлийг даван туулах санхүүгийн чадвар ямар түвшинд байна вэ?	1. Маш сайн	2. Сайн 3. Дунд 4. Хангалтгүй																																																																																																																							
8. Танай өрх дараах нийгмийн бүлгийн алинд хамаарна гэж боддог вэ?	1. Чинээлэг 2. Дундаас дээгүүр	3. Дунд 4. Дундаас доогуур 5. Ядуу																																																																																																																							
9. Нийгмийн дунд давхрааны гол шинжийг тодорхойлох хамгийн чухал 3 хүртэлх үзүүлэлтийг сонгоно уу.	1. Хөдөлмөр эрхлэлт 2. Байнгын орлого 3. Тогтмол хуримтлал 4. Өмч хөрөнгө	5. Боловсролын түвшин 6. Мэдлэг, ур чадвар 7. Албан тушаал 8. Нэр хүнд 9. Эрүүл мэнд, хөдөлмөрийн чадвар 10. Нийгмийн сүлжээ 11. Санаачлага, идэвх 12. Бусад (бичих)																																																																																																																							
10. Таны бодлоор сүүлийн 5 жилд дараах нийгмийн давхрааны аль нь илүү өргөжиж байна вэ?	1. Чинээлэг	2. Дунд 3. Ядуу																																																																																																																							
11. Танай өрхөд нэн тэргүүнд ямар асуудал тулгамдаж байна вэ? Үзүүлэлт бүрээр үнэлгээ өгнө үү.	<table border="1"> <thead> <tr> <th></th> <th>Үзүүлэлт</th> <th>Маш их</th> <th>Их</th> <th>Дунд зэрэг</th> <th>Бага</th> <th>Огт үгүй</th> </tr> </thead> <tbody> <tr><td>1</td><td>Төрийн үйлчилгээний чанар/хүртээмж хангалтгүй</td><td>1</td><td>2</td><td>3</td><td>4</td><td>5</td></tr> <tr><td>2</td><td>Ажлын байр хомс</td><td>1</td><td>2</td><td>3</td><td>4</td><td>5</td></tr> <tr><td>3</td><td>Хөдөлмөр эрхлэх боломж бага</td><td>1</td><td>2</td><td>3</td><td>4</td><td>5</td></tr> <tr><td>4</td><td>Хөдөлмөрийн хөлсний түвшин доогуур</td><td>1</td><td>2</td><td>3</td><td>4</td><td>5</td></tr> <tr><td>5</td><td>Бараа, үйлчилгээний үнийн өсөлт өндөр</td><td>1</td><td>2</td><td>3</td><td>4</td><td>5</td></tr> <tr><td>6</td><td>Орон сууцны үнэ өндөр</td><td>1</td><td>2</td><td>3</td><td>4</td><td>5</td></tr> <tr><td>7</td><td>Зээл авах боломж хязгаарлагдмал</td><td>1</td><td>2</td><td>3</td><td>4</td><td>5</td></tr> <tr><td>8</td><td>Зээлийн хүү өндөр</td><td>1</td><td>2</td><td>3</td><td>4</td><td>5</td></tr> <tr><td>9</td><td>Татварын дарамт их</td><td>1</td><td>2</td><td>3</td><td>4</td><td>5</td></tr> <tr><td>10</td><td>Хувийн бизнес эрхлэхэд бэрхшээлтэй</td><td>1</td><td>2</td><td>3</td><td>4</td><td>5</td></tr> <tr><td>11</td><td>Хүрээлэн байгаа орчны доройтол</td><td>1</td><td>2</td><td>3</td><td>4</td><td>5</td></tr> <tr><td>12</td><td>Эрүүл мэндэд үзүүлэх сөрөг нөлөө</td><td>1</td><td>2</td><td>3</td><td>4</td><td>5</td></tr> <tr><td>13</td><td>Хүнсний аюулгүй байдал алдагдсан</td><td>1</td><td>2</td><td>3</td><td>4</td><td>5</td></tr> <tr><td>14</td><td>Хүн амын хэт төвлөрөл</td><td>1</td><td>2</td><td>3</td><td>4</td><td>5</td></tr> <tr><td>15</td><td>Хувь хүний идэвх, санаачлага</td><td>1</td><td>2</td><td>3</td><td>4</td><td>5</td></tr> <tr><td>16</td><td>Бусад (бичих)</td><td>1</td><td>2</td><td>3</td><td>4</td><td>5</td></tr> </tbody> </table>			Үзүүлэлт	Маш их	Их	Дунд зэрэг	Бага	Огт үгүй	1	Төрийн үйлчилгээний чанар/хүртээмж хангалтгүй	1	2	3	4	5	2	Ажлын байр хомс	1	2	3	4	5	3	Хөдөлмөр эрхлэх боломж бага	1	2	3	4	5	4	Хөдөлмөрийн хөлсний түвшин доогуур	1	2	3	4	5	5	Бараа, үйлчилгээний үнийн өсөлт өндөр	1	2	3	4	5	6	Орон сууцны үнэ өндөр	1	2	3	4	5	7	Зээл авах боломж хязгаарлагдмал	1	2	3	4	5	8	Зээлийн хүү өндөр	1	2	3	4	5	9	Татварын дарамт их	1	2	3	4	5	10	Хувийн бизнес эрхлэхэд бэрхшээлтэй	1	2	3	4	5	11	Хүрээлэн байгаа орчны доройтол	1	2	3	4	5	12	Эрүүл мэндэд үзүүлэх сөрөг нөлөө	1	2	3	4	5	13	Хүнсний аюулгүй байдал алдагдсан	1	2	3	4	5	14	Хүн амын хэт төвлөрөл	1	2	3	4	5	15	Хувь хүний идэвх, санаачлага	1	2	3	4	5	16	Бусад (бичих)	1	2	3	4	5
	Үзүүлэлт	Маш их	Их	Дунд зэрэг	Бага	Огт үгүй																																																																																																																			
1	Төрийн үйлчилгээний чанар/хүртээмж хангалтгүй	1	2	3	4	5																																																																																																																			
2	Ажлын байр хомс	1	2	3	4	5																																																																																																																			
3	Хөдөлмөр эрхлэх боломж бага	1	2	3	4	5																																																																																																																			
4	Хөдөлмөрийн хөлсний түвшин доогуур	1	2	3	4	5																																																																																																																			
5	Бараа, үйлчилгээний үнийн өсөлт өндөр	1	2	3	4	5																																																																																																																			
6	Орон сууцны үнэ өндөр	1	2	3	4	5																																																																																																																			
7	Зээл авах боломж хязгаарлагдмал	1	2	3	4	5																																																																																																																			
8	Зээлийн хүү өндөр	1	2	3	4	5																																																																																																																			
9	Татварын дарамт их	1	2	3	4	5																																																																																																																			
10	Хувийн бизнес эрхлэхэд бэрхшээлтэй	1	2	3	4	5																																																																																																																			
11	Хүрээлэн байгаа орчны доройтол	1	2	3	4	5																																																																																																																			
12	Эрүүл мэндэд үзүүлэх сөрөг нөлөө	1	2	3	4	5																																																																																																																			
13	Хүнсний аюулгүй байдал алдагдсан	1	2	3	4	5																																																																																																																			
14	Хүн амын хэт төвлөрөл	1	2	3	4	5																																																																																																																			
15	Хувь хүний идэвх, санаачлага	1	2	3	4	5																																																																																																																			
16	Бусад (бичих)	1	2	3	4	5																																																																																																																			
12. Танд нийгмийн дунд давхрааг дэмжихтэй холбоотой нэмж хэлэх санал байна уу?																																																																																																																									

### **Иргэдтэй хийх ярилцлагын чиглүүлэх асуулт**

1. Таны бодлоор ямар өрхийг дунд давхраанд хамааруулан ойлгож болох вэ? /“Мөнгө хөрөнгөтэй байх”, “өөрийгөө бусдын зэрэгт аваад явах”, “чадавхтай байх (боловсролтой, эрүүл энх, ажилтай)”, “төр, засгаас хараат бус байх” зэрэг ойлголтын аль нь “дунд давхраа” гэсэн тодорхойлолттой дүйцэж байна вэ? гэсэн хариултыг чиглүүлэх байдлаар асууж болно/
2. Танай өрхийн орлого амьжиргаандаа хүрэлцэж байна уу? Танай гэр бүлд ямар нэгэн байдлаар санхүүгийн дэмжлэг авах хэрэгцээ гардаг уу? Хэрэв тийм бол хэнд, хаана ханддаг вэ?
3. Танай гэр бүл ирээдүйнхээ төлөө хуримтлал бий болгож чаддаг уу? Энэ нь танай гэр бүлийг эмзэг байдалд орохоос урьдчилан сэргийлж чадна гэж та үзэж байна уу? Хэрэв хуримтлал бий болгож чадахгүй байгаа бол үүнд ямар хүчин зүйл нөлөөлж байна вэ?
4. Танай гэр бүлд ирээдүйн зорилго байдаг уу? Тухайлбал ямар зорилго дэвшүүлсэн байдаг вэ?
5. Таны амьдралд хамгийн үнэ цэнэтэй чухал зүйл юу вэ? Та юугаараа илүү бахархдаг вэ?
6. Танай өрхөд нэн түрүүнд тулгамдсан ямар асуудал байна вэ? Үүнийг шийдэхийн тулд төрийн зүгээс дунд давхрааны иргэдийг дэмжих ямар үйл ажиллагааг нэн тэргүүнд хэрэгжүүлэх шаардлагатай гэж та үздэг вэ?

### **Мэргэжилтнүүдтэй хийх ярилцлагын чиглүүлэх асуулт**

1. Таны бодлоор нийгмийн дунд давхрааны өрх гэж юу вэ?
2. Дунд давхрааны өрх, иргэдийн тодорхойлох хамгийн чухал үзүүлэлт нь юу вэ? (мэргэжил, боловсрол, эрхэлдэг ажил, бизнес, гэр бүлийн бизнес, хуримтлал, өмч хөрөнгө, хэрэглээ гэх мэт)
3. Дунд давхрааны өрх, иргэдэд өнөөгийн байдлаар нийгэм, эдийн засгийн ямар асуудал хамгийн ихээр тулгамдаж байна вэ? Үүнийг шийдэхийн тулд төрийн зүгээс дунд давхрааны иргэдийг дэмжих ямар үйл ажиллагааг нэн тэргүүнд хэрэгжүүлэх шаардлагатай вэ?
4. Төрөөс хүн амын дунд давхрааны амьжиргааны түвшинг дэмжихэд тусгайлан анхаарч байгаа байдал Танд мэдрэгдэж байна уу?
5. Таны бодлоор Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөрт тусгагдсан нийгмийн дунд давхрааг бэхжүүлэх зорилтын хэрэгжилтийг авч үзвэл ямар түвшинд байна вэ?